

శ్రీ యైనమః.

శ్రీ కాళిదాసకవిసాంస్కృతామప్రణీతమ్
రఘువంశాఖ్యం మహాకావ్యమ్
ప్రథమాదిదశమస్కంధవ్యంతమ్.

కోలచెలమల్లినాథసూరివిరచితయా
సంజీవన్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యయాసహ
పండితజనైః.

సమ్యక్పరిష్కృత్య

మోక్షూరుః కృష్ణరాజనామకేరే
శ్రీమచ్ఛ్రీమద్రాధానాయమాన
విబుధమనోహరిణ్యాఖ్య - స్వీయమద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాపితం

చి సుబ్బరాయముదలిస్తోప్రకటికృతంసతే

విజయతేతరామ్

౧౮౭౭వ సంవత్సరం

శ్రీ గ్రంథమితి.

శ్రీరస్తు.

రఘువంశకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే.

ప్రథమసర్గ ప్రారంభః-

మూలమ్, { వాగర్థావిసంపృక్తౌ వాగ్స్థప్రతిపత్తయే ।
జగతఃపితరావందేవాన్వపరిమేష్వరా । ౧ }

శ్లో॥ ౧॥ మాతాపితృభ్యాంజగతోనమోవామార్గజానయే । సద్యోదక్షీ
ణదృక్పాతసంకుచద్వాచుదృష్టయే॥ ౨॥ అంతరాయోమిగోపశాంతయేశాం
తపావనమచింత్యనైభవం । తంసరంవభషికుంజరంమఖేమన్నమేషిపితుంది
లంమహః॥ ౩॥ శరణంకరవాణిశర్మదంతేచరణంవాణీచరాచరోపజీన్యం । క
రుణామసృజైఃకటాక్షపాతైఃకురుమామంబకృతార్థసార్థవాహం । వాణీం
కాణభుజీషజీగణదవాసాసీచ్ఛనైయాసీకిమంతస్తంత్రమరంస్తవఃపిగుం
భేషుచాజాగరీత్ । వాచామాచకలద్రహస్యచఖిలంయశ్చక్షుపాదస్ఫురాం
లోకేభూద్యదుపస్థమేవవిదుషాంసౌజన్యజన్యంయశః॥ ౪॥ వల్లినాథకపిసోస్త్రి
యంమందాత్మైనిజిఘ్రీతయా । వ్యాచష్టేకాళిదాసీయంకావ్యత్రయమనా
కులం॥ ౫॥ కాళిదాసగిరాంసారంకాళిదాసస్యగన్వత్తి । చక్షుర్భూభోధవాసా
క్షౌద్విదుర్నాస్యేతుమాదృశాః॥ తథాపిదక్షిణావర్తనాథాద్యైఃకున్దవర్త
సు । పయంవకాళిదాసోఽక్షిప్తవకాశంలభేమహి॥ ౬॥ భారతీకాళిదాసస్య
దుర్వాభ్యావిషమూర్ఛితా । ఏషాసంజీవనీటీకాతామద్యోజ్జీవయన్యః॥ ౭॥
ఇహోన్వయముఖేనైవసర్వం వ్యాఖ్యాయతేమయా । నామూలంలిఖ్యతేకించి
న్నానపేక్షితమచ్యతే॥ ఇహఖలుసకలకవికులగిరోమణిఃకాళిదాసః॥ శ్లో॥ కా
వ్యంయశనేగ్రకృతేవ్యవహారవిదేశితేత రక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాం
తాసమ్మితతయావదేశయన్యైః । ఇత్యాద్యాలంకారికపదసప్రామాణ్యాత్కా
వ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం - కావ్యాలాపాంశ్చ వజ్రయేదితిసమేధశాస్త్ర
స్యాసత్కావ్యరూపకాదంబర్యాదిఃషయతాంచవశ్యం రఘువంశాఖ్యం మ
హాకావ్యం చిత్తః - చిత్తిర్నితార్థా విఘ్నపరిసమాప్తినప్రదాయాఃచేద్యదలక్షణ
ఫలసాధనభూతఃశిష్టేష్టదేవతానమస్కారస్యశిష్టాచారపరిప్రాప్తత్వాత్॥
శ్లో॥ ఆశీర్వాదుస్మిన్నయావస్తునిర్దేశోవాపితస్తుభిమిత్యాశీరాద్యవ్యతమస్యప్ర

కృష్ణసూర్యప్రభవోవంశశక్యచాల్పవిషయామతిః । తిత్తిర్దుర్దు స్తరంమోహాదుడుపే

బంధముఖలక్షణత్వాచ్చకావ్యనిర్మాణస్యవిశిష్టశబ్దార్థప్రతిపత్తిమూలత్వేన విశిష్టశబ్దార్థయోశ్చ॥ శ్లో॥ శబ్దకాస్త్రమశేషంతుధ త్రేశ్వరస్యవల్లభా । అర్థస్వరూపమఖిలంధత్తేముగ్ధేందుశేఖరః॥ ఇతివాయుసంహితావచనబలేన పార్వతీవరమేశ్వరాయ త్రస్వనర్చనా తత్రప్రతిపిత్సయితావేవాభివాదయతే.....◆

◆◆ వ్యాఖ్యానప్రారంభః. ◆◆

వాగధావివేతి॥ వాగధావివేత్యేకంపదం॥ ఇవేనసహసమాసేవిభక్త్యుల్పవశ్యపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివక్తవ్యాత్ - ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం - యద్యప్యేతచ్చస్త్రస్యభాషాధికారాత్పూర్వంపఠితత్వాన్నిత్యతావ్యవసీయతే - తథాపి - సహసుపేత్యేవసిద్ధే - పునర్వచనసామర్థ్యాత్కృత్విత్తతాశ్రీయతే - తెనడిచ్చాచురివవామన ఇత్యాదౌవ్యస్తప్రయోగోపిసాధురేవ - ప్రకృతేతుభిన్నపదశ్చేనీనకశ్చవదోషఇత్యాస్తాంతావత్॥ వాగధావివ - శబ్దార్థార్థావివ - సంపృక్తా - నిత్యసంబధ్ధావిత్యర్థః - నిత్య సంబధ్ధయోః - శబ్దార్థయోరుపమానత్వేనోపపాదనాత్ - నిత్యశబ్దార్థసంబంధ ఇతిమీమాంసకాః - జగతఃలోకస్య - పితరా - మాతాచపితాచపితరా॥ సూ॥ పితామాత్రేతిద్వంద్వైకశేషః॥ ని॥ మాతాపితరాపితరామాతరపితరాప్రసూజనయితారావిత్యమరః॥ ఏతేనశివయోఃసర్వజజ్జనకతయవైశిష్ట్యం ఇష్టార్థప్రదానశక్తిఃపరమకారుణికత్వంచసూచితం - పర్వతస్యావత్యంస్త్రీపార్వతీ॥ సూ॥ తస్యావత్యమిత్యన్యుత్యయః॥ సూ॥ టిడ్డాణభీత్యాదినాజీవయద్వా॥ సూ॥ అతఇతి ఇచ్ఛ - ఇతోమనుష్యజాతావిజీవ - పార్వతీచపరమేశ్వరశ్చపార్వతీచరమేశ్వరా - పరమశబ్దస్సర్వోత్తమత్వద్యోతనార్థః - మాతురభ్యర్హితత్వాదల్పాచరత్వాచ్చపార్వతీశబ్దస్య పూర్వనిపాతః - వాగధ ప్రతిపత్తయే - శబ్దార్థయోస్పృహ్యక్త్యానాగ్ధం - వందేఅభివాదయే - అత్రోపమాంకారఃస్ఫుటవివ - తథోక్తం॥ శ్లో॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః॥ సామ్యమన్యేనవల్లస్యవాచ్యంచేదేశధోవమేతి - ప్రాయశఃశ్చాయమలంకారఃకాళిదాసోక్తిః - ఆదాభూదేవతాకస్యసర్వగురోర్మగణస్యప్రయోగాచ్చుఖలాభస్సూచ్యతే - తదుక్తం॥ శ్లో॥ శుభదోమో భూమిమయఇతి - తత్రాద్యవకారస్యా మృతబీజత్వాత్కావ్యస్యాచంద్రార్కస్థాయిత్యంసంఘటతే॥ ◆

సంప్రతిక విఃస్వాహంకారంపరిహరతి॥ కృష్ణసూర్యేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ ప్ర

నాస్తి సాగరం॥ ౨॥ మందఃకవియశః ప్రార్థీగమిష్యామ్యవహస్యతాం । ప్రాం
శులభ్యేషులేలాభాదుద్భూహురివవామనః॥ ౩॥ అథవాకృతవాగ్ధ్వా రేవంశేస్తి
నూర్వసూరిభిః । మణౌవజ్రసముత్క్లిశ్ణేసూత్రస్యేవాస్తిమేగతిః॥ ౪॥ సోహ
మాజన్తశుద్ధానామాఫలాదయకర్తృణాం । అసముద్రక్షితిశానామానాకరథవ

భవత్య స్తాదితిప్రభవఃకారణం॥ సూ॥ రోరవ్ - అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయా
మితిసాధుః. సూర్యవవప్రభవోయస్యసఃసూర్య ప్రభవఃవంశఃకృ - అలోపఃవ
యోజ్ఞేయాథోయస్యాస్సా- మేమతిఃప్రజ్ఞాచ- కృ- ద్వాక్వశబ్దౌ మహదంత
రంసూచయతః - సూర్యవంశంజ్ఞాతుం సశక్తోమీత్యర్థః - తథాచ- తద్విషయ
ప్రబంధనిర్మాణంతుదూరాపాస్తమితిభావః-తథాపిదుస్తరంతరితుమశక్యం॥
సూ॥ ఈషదిత్యాదినాఖిల్పిత్యయః - సాగరం- మోహదజ్ఞానాత్ - ఉడుపే
నష్టవేన॥ ౧॥ ఉడువంతునష్టవఃకోలఇత్యమరః- అథవాచర్తృవనధేనయానపా
త్రేణ॥ ౨॥ చర్తృవనధముడువంతునష్టవఃకాష్టకరండకఇతినష్టనః - తితిద్దుఃతరితుమి
చ్ఛుః అస్తి - తరతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- అల్పసాధనైరధికారంభోనమకం
ఇతిభావః- ఇదంవణ్యోకృషకథనం స్వప్రబంధ మహత్తవ్యకథనాగ్రమేవ-
తదుక్తం॥ ౩॥ ప్రతిపాద్యమహిమ్నూచప్రబంధోపిమహత్తగఇతికావ్యాదయే॥

మందశ్చేత్తహిత్యజ్యతామయముద్యోగఇత్యత్రాహ॥ మందఇతి॥ కించ-
మందఃమూఢః॥ ౧॥ మూఢాల్పవటునిర్భాగ్యమందాఇత్యమరః - తథాపి - క
వియశఃప్రార్థీ - కపీనాం - యద్యశఃకావ్యనిర్మాణేన - తత్ప్రార్థనాశీలః - అ
హం - ప్రాంశునా ఉన్నతపురుషేణ - లభ్యేప్రాప్యే- ఫలేఫలవిషయే - లో
భాత్ - ఉద్భావః- ఫలగ్రహణోచ్చితహస్తః - వామనోద్రాస్వఇవ॥ ౨॥ ఖ
ర్వోహస్వశ్చివామనఇత్యమరః- అపహస్యతాంఅపహసఃషయతాం । సూ॥
ఋహలాగ్ల్యఇతిగ్యప్రత్యయః- గమిష్యామి- ప్రాప్స్యామి॥ ౩

అథేతి॥ అథవా - పక్షాంతరే - పూర్వైస్సూరిభిర్వాత్మీప్రముఖైఃకృత
వాగ్ధ్వారే - కృతారామాయణాదిప్రబంధరూపాయావాక్నైవద్వారంప్ర
వేశోపాయోయస్యతస్త్వికసూర్యప్రభవే - వంశేకులే- జన్మనైకలక్షణస్సంతా
నోవంశః - వజ్రేణమణివేదకసూచీవిశేషేణ॥ ౧॥ వజ్రంతస్త్వస్త్రీకుశేశశస్త్రయోః
మణివేదేరత్నభేద ఇతికేశవః - సముత్క్లిశ్ణేచిద్ధే - మణౌరత్నై - సూత్రస్యేవ-
మే- గతిఃసంచారోస్తి - వర్గనీయేరఘువంశేమమవాక్ప్రసారోస్తిత్యర్థః॥ ౪

ఏవంరఘువంశేల్లబ్ధప్రవేశస్తద్వర్గనాం ప్రతిజానీత - సోహంమిత్యాదిభిః
వరచిభిఃకుశేశేన॥ సోహంరఘూణామన్వయం ప్రత్యుచ్యత్యత్రాసంబంధః-

తామాద్యఃప్రణవశ్చంద్రసామివ॥ ౧౧ ॥ తదస్వయేశుద్ధిమతిప్రసూతశ్శుద్ధిమత్త
రః । దిలీపఇతిరాజేంద్రిందుఃక్షీరనిధావివ॥ ౧౨॥ పూర్వోరస్కో-వృషస్కం
ధస్సాలప్రాంశుర్మహాభుజః । ఆత్మకర్మక్షమందేహం త్వాత్రోధర్మఇవాశ్రితః॥
౧౩॥ సర్వాతిరిక్తసారేనగర్వతేజోభి భావినా । స్థితస్సర్వోన్నతేనోర్వింత్రా
న్వామేరురివాత్సనా॥ ౧౪॥ ఆకారసదృశప్రజ్ఞఃప్రజ్ఞయాసదృశాగమఃఆగమై

కారఇవ- మహింక్షీయంతిఈశంతఇతిమహీక్షితః షీతీశ్వరాః షీధాతోరైశ్వ
ర్యాథాతేవీప్ - తుగాగమశ్చ-తేషామాద్యఃఆదిభూతః-వివస్వతస్సూర్యస్వా
వత్యంపుమా౯వైవస్వతోనామవైవస్వతఇతిప్రసిద్ధః - మనుఃఆసీత్... ౧౧॥

తదన్వయఇతి॥ శుద్ధిరస్యాస్తీతిశుద్ధిమా౯ తస్తి౯శుద్ధిమతినిర్దోషవతితదస్వ
యేతస్యమనోఃఅన్వయేకులే - ని॥ అన్వయాయోస్వయోవంశోగోత్రంచాభిజనం
కులమితిహలాయుధః- అతిశయేనశుద్ధిమా౯ శుద్ధిమత్తరః॥సూ॥ ద్వివచనవిభక్త్యే
త్యాదినాతరచ్ - దిలీపఇతిప్రసిద్ధః-రాజాఇందురివరాజేందుఃరాజశ్రేష్ఠః-ఊప
మితంవ్యాఘ్రాదిభిరత్యాదినాసమాసః-క్షీరనిధౌ- ఇందురివ-ప్రసూతోజాతః॥

పూర్వోత్యాదిభిస్తీభిః శ్లోకైర్దిలీపంవిశిష్యి॥ పూర్వంవిపులం ఉరోయ
స్ససప్రూథోంస్కః॥ సూ॥ ఉరఃప్రభృతిభ్యఃకలితికవ్॥ ని॥ పూర్వంవిపులంభ
ద్రంస్సార్పంసమంవరిష్ఠంచేతియాదవిః - పృషస్కంధం ఇవస్కంధోయస్య
సఃపృషస్కంధః - సూ॥ స వైష్ణుపమానేత్యాదినా ఉత్తరపదలోపీబహుప్రి
హిః - సాలోపృక్షిఇప్రాంశురున్నతస్సాలప్రాంశుః-ని॥ ప్రాకారవృక్షయో
స్సాలస్సాలస్సర్జితరుఃస్తృతఇతియాదవః - మహాభుజోమహాబాహుః- ఆత్మక
ర్మక్షమంస్వవ్యాపారానరూపం - దేహం- ఆశ్రితఃప్రాప్తఃత్వాత్రఃక్షత్రసం
బంధీ-ధర్మఇవ- స్థితఃమూర్తిమాన్పరాక్రమఇవస్థితఇత్యుత్పేక్షా... ౧౩॥

సర్వాతిరిక్తేతి॥ సర్వాతిరిక్తసారేణసర్వేభ్యోభూతేభ్యోధికబలేనసర్వా
జీభూతానితేజసాఅభిభవతీతిసర్వతే జోభి భావీ - సర్వేభ్యఃఉన్నతేన- ఆత్మనా
శరీరేణ॥ఆత్మజీవేధృతాదేహేగర్వభావేవరమాత్మనీతివిశ్వః-మేరురివఉర్విం-
క్రాంత్యాఆక్రమ్య- స్థితఃమేరావపివిశేషణానికుల్యాని॥ శ్లో॥ అష్టాభిశ్చసురేం
ద్రాణాంమాత్రాభిన్నిర్మితోనృపః । తస్మాదభిభవత్యేషసర్వభూతానితేజసే
తిమనుచనాత్ - రాజ్ఞస్సర్వతేజోభిభావత్వంవిజ్ఞేయం॥ ౧౪॥

ఆకారేతి॥ ఆకారేణమూర్త్యసదృశీప్రజ్ఞాయస్యసః - ప్రజ్ఞయాసదృశా

స్పద్యశారమ్భః ప్రారమ్భసద్యశోదయః॥ ౧౫ ॥ భీమకాంతైర్నృపగుణైస్సభ
భూవోపజీవినాం । అశుప్యశ్చభీగమ్యశ్చయాదోరైర్వివర్ణవః॥ ౧౬॥ రే
ఖామాత్రమపిక్షుణ్ణాదామనోర్వత్త్వనఃపరం । నవ్యతీయః ప్రజాస్తస్యోయ
స్తర్నేమిష్యతయః॥ ౧౭ ॥ ప్రజానామేవభూత్యర్థంసతాభ్యోమలిమగ్రహీ

గమః ప్రజ్ఞానురూపశాస్త్రప్రతిశ్రమః - ఆగమైః - సదృశః ఆరమ్భః కర్మయస్య
సతతోక్తః - ప్రారభ్యతథితిప్రారమ్భః కమః - తత్సదృశఉదయః ఫలసిద్ధిర్య
స్యసతతోక్తః॥ ౧౫॥

భీమేతి భీమైశ్చకాంతైశ్చ - నృపగుణైః లాజగుణైః - తేజః ప్రతాపప్ర
ఖావాదిభిఃకులశీలదాక్షిణ్యాదిభిశ్చ - సదిలీపః - ఉపజీవినామాశ్రితానాం
యాదోభిః జలగ్రాహైః॥ ౧౬॥ యాదాంసీజలజంతవత్తత్సమరః - రైర్నృపైః - అ
ర్ణవభవ అశుప్యశ్చ అసభి భవనీయశ్చ - అభిగమ్యశ్చ - ఆశ్రయణీయశ్చబ
భూవః॥ ౧౬॥

రేఖామాత్రమితి నియంతుః శిక్షకస్యసారథేశ్చ - తస్యదిలీపస్యసంబంధి
న్యః - సేమీనాంచక్రధారాణాంవృత్తిరివవృత్తిర్వాపారోయాసాంతాః-
ని॥ చక్రధారావ్రథిర్నేమిరితియాదవః- ని॥ చక్రంధాంగంతస్యాంతేనేమిః
స్త్రీస్త్రాస్తృధిఃపుమానిత్యమరశ్చ - ప్రజాః, ఆషునోః - మనుమారభ్యేత్యభి
విధిః - పదద్వయంచైతత్ - సమాసస్యవైభాషికత్వాత్ - క్షుణ్ణాదభ్యస్తాత్ -
ప్రహతాశ్చ - వత్త్వనః - ఆచారపద్ధతేః - అధ్వసశ్చ - పరంఅధికం - ఇత
స్తతథిత్యర్థః - రేఖాప్రమాణమస్యేతిరేఖామాత్రం - రేఖాప్రమాణం - ఈ
షదపీత్యర్థః - ప్రమాణేద్వయసజిత్యాదినామాత్రచ్ఛత్యయః - పరశబ్దవశేష
ణంచైతత్ - నవ్యతీయః నాతిక్రాంతవత్త్యః - కశలసారథి ప్రేషితారథనేమ
యభవతస్యప్రజాః పూర్వక్షుణ్ణమాగ్గంనజహూరిత్యర్థః॥ ౧౭॥

ప్రజానామితి సరాజా - ప్రజానాం - భూత్యర్థంవృద్ధ్యర్థమేవ అర్థేనస
హనిత్యసమాస స్సర్వలింగతాచవక్తవ్యేతివక్తవ్యాత్ - గ్రహాణక్రియావిశేష
ణంచైతత్ - తాభ్యః ప్రజాభ్యః - బలింషష్టాంశరూపంకరం - అగ్రహీత్॥
౧౮॥ భాగధేయఃకరోబలిరిత్యమరః - తథాహి - రఽపిసూర్యః - సహస్రంగుణాః
యస్త్రిన్సర్వజితద్యథాభవతితథా - సహస్రధా - ఉత్సర్జనక్రియావిశేషణంచై
తత్ - ఉత్సృష్టం - హతుం - రసం - అంబు - అదత్రేగృహ్యేతి - నిరసోగంధేర

తే । సహస్రగుణముత్స్య మూడ త్రేహిరసంరవి॥ ౧౮ ॥ సేనావరిచ్ఛగస్త
 స్యద్వయమేవాశ్చసంధం॥ శాస్తే య్వవాహతాబుద్ధిర్ద్వీధనుషీచాతతా॥
 ౧౯ ॥ తస్యసంస్కృతమంత్రస్యగూఢాకారేంగితస్యవ । ఫలానుమేయాః ప్రా
 రంభాస్సంస్కారాః ప్రాక్షనాగ్రచ॥ ౨౦॥ జుగోపాత్త్వానమత్రస్తోభేజేర్మ

సాస్యాదేతిక్తాదౌనిమరాగయోః - శృంగారాదౌద్రవే వీర్యేదహధాత్వంబు
 పారదగ్గిఃశ్వం॥ ౧౮॥

సంప్రతిబుద్ధిశ్శాస్త్ర సంపన్నస్యనిస్స అద్ధసాసనేషు పరానపేక్షత్వమా
 మా॥ సేనేతి॥ తస్య రాజ్ఞి - సేనాచతురంగబలం - వరిచ్ఛగ్యతే అనేనేపరి
 చ్చదాతేపకరణంబధూవ - ఛత్రచారురాదితుల్యమధూదిత్యర్థః - పుంసీసంజ్ఞా
 యాంఘః ప్రాయేణేషుఃపశ్యయః - చాద్ధీర్ధేష్యవస్సస్యేత్యవధాహ్రస్వః
 అర్థస్యప్రయోజ స్య - సాధనంతు - ద్వయమేవ - శాస్తే య్వ - వ్యాహతా
 అకురితా - బుద్ధ - అవ్యా ప్యలెన్యసిపాతః - ధనుషి - ఆత తా ఆరోపితా
 మార్ద్యచ॥ ౧॥ మార్ద్యవ్యాశించినీగుణఇత్యవగః - నీతిభుగస్సగ మేవశౌర్యంత
 స్యాభూదినిభావః॥ ౧౯॥

రాజ్యమాల మ త్రసంరక్షణ ముపిశస్యాస్తీశ్యాహ॥ తస్యేతి॥ సంపృత
 మంత్రస్యగుప్తచారస్య - వేదభేదగుప్తవాదేమంత్రఇశ్యమరః - శోకహర్షా
 దిసూచకోభృక్కుటీ ముఖరాగాదిరాకారః - ఇంగితంచేష్టితం - హృదతనికా
 రోవా॥ ౧॥ ఇంగితంహృదతోభావోబహిరాకాగఆకృతినిసజ్జనః - గూఢేతి
 కారేంగితేయస్యశస్య - స్వవాక్చుపలాదా వైవరంవరయాముఖరాగాదిలిం
 గైర్వా - అశ్వీయగామమంత్రస్యతస్య - ప్రారభ్యంతఇతిప్రాగంభాసామా
 ద్యపాయప్రయోగాః - ప్రాగిశ్యప్యయేనపూర్వఃస్తో చ్యతేతత్రభవాఃప్రా
 క్తనాః - సాయంచితేత్వారిసాట్కప్రత్యయః - సంస్కారాఃపూర్వజన్తవా
 సనాగ్రఫలేనకార్యేణ - అనుమేయాఃఅనుమాతుంయోగ్యాః - ఆనా - అత్ర
 యజ్ఞవల్క్యః॥ స్తో॥ మంత్రమూలంయతోరాజ్యమతోమంత్రంమరక్షితంకు
 ర్యాద్యథాస్యేనదుః కర్తణమాఫలాదయాదితి॥ ౨౦॥

సంప్రప్రాసాగ్యుపాధీర్వనైవ ఆత్మరక్షణాదికంకృతవానిత్యాహ॥ జు
 గోపేతి॥ సః అత్ర స్త్రైఅగీశస్సాత్రాసోపాధిమంతరేణైవ - త్రివగ్గసీధ్యేప్ర
 థమసాధనత్వాదేవ - ఆత్మ్యాంశరీరం - జుగోపసంరక్షితవా - అసాతురః
 అయగ్లవీవ - ధర్మంసకృతంభేజే - ఆదితవానిత్యర్థః - అగృధ్నుఃఅగర్ధనశీలవ-

మనాతురః । అగృహ్నురాదశసోర్ధమసక్తస్సుఖమన్వభూత్ ॥ ౨౧ ॥ జ్ఞానేమా
నంతమాశక్త్యాత్యాగ్నేశ్లాఘావిపర్యయః । గుణాగుణానుబంధిత్యాత్మస్యసప్ర
సవాభవ ॥ ౨౨ ॥ అనాకృష్టస్యవిషయైశ్చద్యానాంపారదృశ్యః । తస్యైర్తర
తేరాసీద్వృద్ధత్వంజరసావినా ॥ ౨౩ ॥ ప్రజానాంవిసయాధానాన్రవణౌద్భర

కాంతౌరహితవివేత్యర్థః - అర్థమాదశసీకృతవాక్ - త్రసిగృహ్నుదృశితౌపే
క్షురితిక్షుప్రత్యయః - అసక్తఃఅసక్తిరహితవివ- సుఖమన్వభూత్ ॥ ౨౧ ॥

పరస్పరవిరుద్ధానామపిగుణానాంతత్రసాహచర్యమాసీదిత్యాహ ॥ జ్ఞాన
భితి ॥ జ్ఞానెవరవృత్తాంతపరిజ్ఞానేసత్యసి - మానంవాఙ్మయమనం- యథాహ
కామందకః ॥ శ్లో ॥ నానోపతాపవచనంమాన ప్రతమిహోచ్యతభితి ॥ శక్తౌ
ప్రతీకారనామర్థేనసత్యసి - తుమాఅవకార సహనం - అత్రచారణ్యః ॥ శక్తౌ
నాంఘాషణంతమేతి - త్యాగేవితరణేసతి - శ్లాఘాయాఃవికత్తసస్య - విపర్య
యః అభావః - తత్రమనుః ॥ నదత్వాపరిక్తయేదితి - ఇత్థంతస్యగుణాః - జ్ఞా
నాదయః - గుణైర్విరుద్ధైః మానాదిభిః-అనుబంధిత్యాత్ - సహచారిత్యాత్ -
సహప్రసవోజన్మయేషాంతేనప్రసవాః - సోదరాభవ- అభూవక్ - విరుద్ధా
అపిగుణాస్తస్మిన్నవిరోధేనైవస్థితాభితి ॥ ... ౨౨ ॥

ద్వీవిధంవృద్ధత్వం - జ్ఞానతోవయసాచ - తత్రతస్యరాజ్ఞః - జ్ఞానవృద్ధత్వ
మాహ ॥ అనాకృష్టస్యేతి - విషయైశ్చద్యాదిభిః అనాకృష్టస్యభివశీకృతస్య - వి
ద్యానాంవేదవేదాంగాదీనాం - పారదృశ్యఃపారమంతం- దృష్టవతః - దృ
శేఃకన్యవి - ధర్మైరతిరస్యతస్యరాజ్ఞః - జరసాజరయావినా - పలితంజరసాశౌ
క్ల్యంకేశాదావినసాజరేత్యమరః - షిద్ధిదాదిభ్యోజ్ ప్రత్యయః - జరాయా
జరసస్యతరస్యామితిజరసాదేశః - వృద్ధత్వంవార్థకం - ఆసీత్ - తస్యయానో
పివిషయవైరాగ్యాదిజ్ఞాన సంపత్త్యాజ్ఞానతోవృద్ధత్వమాసీదిత్యర్థః - నాధస్తు
చతుర్విధంవృద్ధత్వమితికృత్వా - తత్రఅనాకృష్టస్యేత్యాదినావిశేషణ త్రయేణ
వైరాగ్యవిద్యాజ్ఞానవృద్ధత్వాన్యైకైశ్చవోచత్ ॥ ... ౨౩ ॥

ప్రజానామితి ॥ ప్రజాయంతభిప్రజాఃజనాః - ఉపసర్గేన సంజ్ఞాయామి
తిప్రత్యయః - తాసాం- వినయస్యశిష్యాయాః ఆధానాత్కరణాత్ - సన్న్యా
గప్రవర్తనాదితయావత్ రక్షణాత్ - భయహేతుభ్యస్తాగ్రహదాపన్నివార
ణాదితియావత్ - భరణాత్ - అన్నపానాదిభిః పోషణాత్ - అపిస్సముచ్చ
యే - సరాజా - పితౄ - ఆభూత్ - తాసాంపితరక్ష-కేవలజన్మ హేతవఃజ
న్మమాత్రకర్తారః - కేవలముత్పాదకావేవ- అభూవక్ జననమాత్రమేవపితౄ

ణాదపి । సపి తాపితరస్తాసాంకేవలంజన్త హేతవః॥ ౨౪॥ స్థితైస్త్వదండయతో
దణ్డ్యాన్పరిణేతుఃప్రసూతయే॥ ఆప్యర్థకామాతస్యాస్తాంధర్వా యైవమనీషిణః॥
౨౫॥ దుదోహగాంసయజ్ఞాయసస్యామఘవాదివం । సమ్పద్వివిమయే నో
భాదధతుర్భవనద్వయం॥ ౨౬॥ నకీలానుయయు స్తస్య రాజానో రక్షీతుర్భవః ।
వ్యావృత్తాయత్పరస్వేభ్యః శ్రుతౌతస్కరతాస్థితా॥ ౨౭॥ ద్వేష్యోపిసమ్మత

ణాంవ్యాపారః - శిక్షారక్షణాదికంతుస్థవకరోతీతితస్త్విక సితృత్వస్యవదేశః-
ఆహుశ్చ - సపితాయస్తుపోషకఇతి॥ ౨౪॥

స్థిత్యాఇతి ॥ దండమహాంతీతి దండ్యాః - దండూదీభ్యోయదితి యత్ప్ర
త్యయః॥ శ్లో॥ అదణ్డ్యాన్దణ్డయన్రాజాదణ్డ్యాంశ్చైవవాప్యదణ్డయన్॥ అయశో
మహదాహ్వాతినరకంచైవగచ్ఛతీతిశాస్త్రప్రచనాత్ - దండ్యానేవ - స్థితైస్త్వ
కప్రతిష్ఠాయై - దండయతశ్శీత్యయతః - ప్రసూతయేసంతానాయ- పరిణేతుః
దారాన్పరిగృహ్లాతః మనీషిణః దుషః - తస్య- అర్థకామావపి - ధర్వా యైవా
స్తాంజాతౌ అస్తేర్లక్ష్ - అర్థకానుసాధనయో-దండవివాహయోః లోకస్థాప
నప్రజోత్పాదనరూపధర్మాకర్తృ నానుష్ఠానా దర్థకామయోరపిధర్మవిశేష
తామాపాదయన్ - సరాజాధర్మోత్తరోభూదిశ్యుః - ఆహవగౌతమః॥య
ధాశక్తిధర్మార్థకామేష్వభ్యనేషుధర్మోత్తరస్సాన్యదితి॥ ౨౫॥

దుదోహేతి॥ సరాజా - యజ్ఞాయయజ్ఞంకర్తుం- గాంధువం-దుదోహ-
కరగ్రహణేనైవతిక్తాంచ కాలేత్యర్థః - మఘవాతశ్రః సస్యామస స్యంవర్థయ
తుం - దివంస్వగ్గందుదోహ - ద్యభాకాద్యులూకేవృష్టిముత్పాదయామాసే
త్యర్థః - క్రియార్థోవ పదస్యకర్తృణీత్యావినాయజ్ఞసస్యకర్తృభ్యాంచతుర్థి- ఏవ
ముభాసంపదోద్విమయేనవరస్పరమాదానప్రతిదా నాభ్యాంభువనద్వయం-
దధతుఃపుపుషతుః- రాజాయజ్ఞేరింద్రలోకమింద్రశ్చవృష్ట్యాభూలోకంబ్రహ్మోషే
శ్యుః- ఉత్తంబదండనీతౌశ్లో॥ రాజాత్వర్థాంతస్సమాహృత్యాకుర్యాదింద్రమ
ఘాత్యవం॥ ప్రణీతోమేఘవాహస్తుమహానివృష్టిమావసాదితి॥ ౨౬॥

నకీలేతి॥ రాజానః అన్యేసుపాః - రక్షీతుఃభయేభ్యస్తాగ్రతుః- తస్యరాజ్ఞః
యశోనానుయయః కీలనానుచక్రః ఖలు - కుతఃయద్యస్తాత్కారణాత్ - త
స్కరతాచార్యం - పరస్వేభ్యః షరధనేభ్యః - సవిషయ భూతేభ్యః - వ్యావృ
త్తానివృత్తాసతిశ్రుతౌ వాచకశబ్దే - స్థితాప్రవృత్తౌ - అపహర్యాంతరాభా
వాత్ - తస్కరశబ్దఏవాపహృతఇత్యర్థః- అధవా-అత్యంతసక్యవ్యధేజ్ఞానం
శబ్దఃకరోతీతిన్యాయేనకర్తృస్థితానుభూతౌ- నస్వయావతోస్తీత్యర్థః॥ ౨౭॥

శ్చిష్టస్తస్యార్తస్యయథాపథం । త్యాజ్యోదుష్టః ప్రియోప్యాసీదఙ్గుళీవోరగక్ష
ణా ॥ ౨౮ ॥ తంచేదావిదధేమావంమహాభూతసమాధినా । తథాహిసోద్యోత
స్యాన్తేవరౌధైకకఫలాగుణాః ॥ ౨౯ ॥ సవేలావప్రవలయాంపరిభోక్తుతసా
గరాం । అనన్యకాసనాముర్ద్వంశకానైకపురీమివ ॥ ౩౦ ॥ తస్యదాక్షిణ్యరూఢేన
సామ్నామగధవంశజా । పత్నీమదక్షిణేత్యాసీదధ్వర్యోవదక్షిణా ॥ ౩౧ ॥ కళే

ద్యేప్యభితి ॥ శిష్టోజనోద్యేప్యశ్చత్రురపి - ఆర్తస్యరోగిణః - ఔషధంయ
థా - ఔషధమివ - తస్య - సమ్మతోనుమతః - ఆసీత్ - దుష్టాజనః ప్రియోపిప్రే
మాస్పదీభూతోపి - ఉరగక్షతాసర్పదష్టా - అంగుళీవ - త్యాజ్యః ఆసీత్ - తస్య
శిష్టఏవబంధుః దుష్టఏవశత్రురిత్యర్థః ॥ ... ౨౮ ॥

తస్యవరోవకారిత్వమాహ ॥ తమితి ॥ వేధాః స్రష్టా - స్రష్టాప్రజాపతిర్వే
ధాఇత్యమరః - తందిలీవం - సమాధీయతఇతినమాధిః కారణసామగ్రిమహాభూ
తానాంయస్సమాధిస్తేనవిదధేసనర్జ - నూనంద్రువమిత్వ్యత్ప్రేక్షా - తథాహి - త
స్యరాజ్ఞః సర్వేగుణాః - రూపరసాదిమహాభూతగుణవదేవ పరార్థంపర ప్ర
యోజనమేవ - ఏకంముఖ్యంఫలంయేషాంతేతథోక్తాః - ఆసన్తేమహాభూతగు
ణోపమానేనకారణగుణాః కార్యేసంక్రామంతీతిన్యాయస్సూచితః ॥ ౨౯ ॥

సభితి ॥ వేలాస్సముద్రకూలాని వేలాకూలేపివారిధేరితివ్యక్తః - తావీవప్ర
వలయాః ప్రాకారవేష్టాయస్యాస్తాం - స్యాద్వియోవప్రమస్త్యాయాం । ప్రా
కారోవరణస్థానిః ప్రాచీనం ప్రాంతతోవృత్తిరిత్యమరః - పరితః ఖాతాః పరి
ఖాః దుర్గవేష్టనఖాతం ॥ ౩౦ ॥ భేయంతుపరిభేత్యమరః - అన్యేష్వపిదృశ్యతఇత్యపి
శబ్దాశ్చనతేర్ద్రప్రత్యయః అపరిఖాః పరిఖాస్సంపద్యమానాః కృతాః పరిభోక్తు
తాసాగరాఃయస్యాస్తాం - అభూతతద్భావేవ్యై - అవిద్యమానం అన్యస్య
రాజ్ఞశ్చాసనంయస్యాస్తాం అనన్యకాసనాముర్ద్వంశికపురీమివశ్శకాస - అనా
యాసేనకాసితవానిత్యర్థః ॥ ... ౩౧ ॥

తస్యేతి ॥ తస్యరాజ్ఞః మగధవంశజాతామగధవంశజా - సప్తమ్యాంజనే
ర్దైతిక్షప్రత్యయః - ఏతేసాభిజాత్యముక్తం - దాక్షిణ్యం - పరచ్చందానువర్త
నం ॥ ౩౨ ॥ దక్షిణస్సోలోదారపరచ్చందానువర్తిష్యతికావ్యతః - తేన - రూఢంప్ర
సిద్ధం - తేనసామ్నానుదక్షిణేతిప్రసిద్ధా - పత్నీ - అధ్వరస్యయజ్ఞస్య - దక్షి
ణాదక్షిణాఖ్యాపత్నీవాసీత్ - అత్రశ్రుతిః ॥ యజ్ఞోగంధర్వస్తస్యదక్షిణాఅప్స
రసభితి - దక్షిణాయాదాక్షిణ్యంనామఋత్విజాందక్షిణత్వప్రావశత్వం - శ్రు
తేదక్షంతదక్షిణాంప్రతిగృహ్యేతిశ్రుతేః ॥ ... ౩౩ ॥

త్రవస్తమాత్వా నమవరోధేమహత్వపి తయామేనేమనస్వీస్యాలత్త్వైచవసు
ధాధివః॥ ౩౨॥ తస్యామాత్వా నురూపాయామాత్మజస్త సముత్సుకః॥ విలంబి
తఫలైఃకాలంసనిసాయ్మనోరథైః॥ ౩౩॥ సంతానార్థాయవిధయేస్వభుజా
దవతారితా॥ తేనధూజగతోగుర్వీసదివేషునిచిక్షిపే॥ ౩౪॥ అథాభ్యర్చ్య పి
ధాతారంప్రయతౌపుత్రకామ్యయా॥ తౌదమ్పతీవస్తిష్ఠ్య గురోర్జగత్తురాశ్ర
మం॥ ౩౫॥ స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషమేకస్యందనమాస్థితౌ॥ ప్రాప్యషేణ్యంపయో

కళేత్రవంతమితి॥ వసుధాధివః॥ ౨వరోధేఅంతఃపురే-మహాతిసత్యపి-మ
నస్వీస్యాదృఢదిత్రయా - పతిచిత్రానువృత్త్యాదినిర్బంధతుమయ్యేత్యథః - త
యానుదక్షిణయాలత్త్వైచ - ఆత్మానం - కళేత్రవంతం భార్యవంతం - మే
నే-ని॥ కళేత్రంశ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః - వసుధాధివఇత్యనేన - వసుధయా
చేతిగవ్యతే॥ ... ౩౨॥

తస్యామితి॥ సదిలీపః - ఆత్మానురూపాయాం-తస్యాం- ఆత్మనోజన్తయ
స్యసఃఆత్మజన్తాపుత్రఃతస్మిన్సముత్సుకః - యద్వా - ఆత్మనః జన్తనిపుత్రరూ
పేనోత్పత్తేసముత్సుకస్స॥ ౩౩॥ అత్తా వైపుత్ర నామాసీతిశ్రుతేః - విలంబి
తంఘలంపుత్రప్రాప్తిరూపంయేషాంతైః- మనోరథైః - కదామేపుత్రోభవేది
త్యాశాభిః- కాలంసినాయ - యావయామాస॥ ... ౩౪॥

సంతానేతి॥ తేనదిలీపేన - సంతానమర్థఃప్రయోజనంయస్యతస్మైసంతా
నార్థాయ - విధయేఅనుష్ఠానాయ - స్వభుజాత్ - అవతారితాఅవరోపితా
జగతః- గుర్వీ - ధూర్భారః- సచివేషుమంత్రిషునిచిక్షిపేనిక్షిప్తా॥ ౩౪॥

అథేతి॥ అథజగద్భారావతరణానంతరం - పుత్రకామ్యయాఆత్మనఃపుత్రే
చ్ఛయా - కామ్యచ్ఛేతిపుత్రకబ్ధాత్ కామ్యచ్ఛప్రత్యయః - అప్రత్యయాదితి
పుత్రకామ్యకబ్ధాదకార ప్రత్యయః - తతష్టావ్ - తయా - తౌదంపతీజాయా
వతీ - రాజదంతాదిషుజాయాశబ్దస్యదంభావనిపాతనాత్సాధుః - ప్రయతౌ
నియతౌఘాతౌ - విధాతారంబ్రహ్మాంబలభ్యర్చ్య - సఖిలపుత్రార్థిభిరుపా
స్యతఇతిమాంత్రికాః - గుర్భోఃకులగురోఃవస్తిష్ఠ్య ఆశ్రమం - జగత్తుః- పు
త్రప్రాప్త్యపాయాపేక్షయేతిశేషః॥ ... ౩౫॥

స్నిగ్ధగంభీరేతి॥ స్నిగ్ధోమధురః - గంభీరోద్భ్రోషోయస్యతం - ఏకమేవ
స్యందనంరథం- ప్రాప్యపీఠవః ప్రాప్యషేణ్యం ప్రాప్యఘ్న్యైశి విణ్యప్రత్య
యః - తంప్రాప్యషేణ్యంపయోవాహం మేఘుంవిద్యుదైరావతావీవ - ఆస్థి
తౌఅరూఢౌ - జగత్తురితిపూర్వేణసంబంధఃఇరావవః॥ ని॥ ఇరాఘావాఘ్న

వాహంబిద్యువై రావతావివ॥ ౩౬॥ మాధూదాత్రమపీడేతివరిమేయపురస్స
రా॥ అనుభావవిశేషాత్తుసేనాపరిక్రీతావివ॥ ౩౭॥ సేవ్యమానాశుభస్వరైస్స
సానిర్యాసగంధిభిః॥ పుష్పరేణూత్కరైర్వాతై రాధూతవనరాజిభిః॥ ౩౮॥
మనోభిరామాశ్చుభ్యంతారధనేమిస్వనోస్తుభైః॥ షడ్జన్మంఛాదినీకేకాద్విధా

రాశ్చుస్యాదిత్యమరః - ఇరావాంత్సముద్రఃతత్రభవః ఐరావతః॥ ౩౬॥ ఐరావ
తోభ్రమాతంగైరావణాభ్రమువల్లభా ఇత్యమరః॥ అక్రమాతంగత్వంచాస్య
అభ్రస్థితత్వాదభ్రయావత్వాద్యేతిక్షీరస్వామీ - అవపవషేషూరోహణంబిద్యు
తస్మాదాచర్యంచఘటతేఽపిచ - విద్యుతః ఐరావతసాహచర్యదేవ - ఐరావ
తీసంజ్ఞాపి॥ ఐరావతస్యస్త్రీఐరావతీతిక్షీరస్వామీ - తస్మాత్సుష్మాక్తం - విద్యు
దై రావతావివేతి॥ ఏకరథారోహణోక్త్యాకాగ్యసిద్ధిర్భజం - దంపత్యోరత్యం
తసామనస్యంచనూచయతి॥ ... ౩౬

మేతి॥ పునఃకథంధూతౌదంపతీ - అశ్రపీడా - మాధూతౌమాన్త్వీతిహే
తోః - మాజిలజిత్యాశీరధైలుజ్ - సమాజ్ యోగ ఇత్యదాగమప్రతిషేధః - ప
రిసేయపురస్సరావరిమితపరివారౌ - అనుభావవిశేషాత్తుతేజోవిశేషాత్ - సే
నాభిఃపరివృతావివస్థితౌ॥ ... ౩౭

సేవ్యమానాఃతి॥ పునఃకథంధూతౌ - సుఖశీతలత్వాస్పృయఃస్పర్శయే
షాంతైః - సాలనిర్యాసగంధిభిఃసగ్జతరునిష్యందగంధవద్భిః॥ ౩౮॥ సాలస్పృశత
రుస్సస్పృశతఇతిశాశ్వతః - ఉక్తిగంతిపిపతీత్యుత్కరాః - ఇగుపథేత్యాది
నాకిరతేఃకవ ప్రత్యయః - పుష్పరేణూనాముత్కరాంతైః - అధూతాఃమాం
ద్యాదిషత్కంపితాః - వనరాజయోయైస్తైః - వాతైస్సేవ్యమానా॥ ౩౮

మనఃకథా॥ రథనేమిస్వనోస్తుభైః - మేఘధ్వజంకయాఉష్మమితమభైత్య
ర్థః - శిఖండిభిర్మయూరైఃద్విధా - భిన్నాః - శుభవికృతభేదేనవా - వికృతావ
స్థాయామేవమృతాచ్యుతభేదేనతావజ్ఞోద్వివరః - తత్సాదృశ్యాత్కేకా అపి
ద్విధాభిన్నాఇత్యుచ్యంతే॥ అతఏవాహపక్షసంవాదినీరితి - వద్భ్యఃస్థాగేభ్యో
జాతష్టజ్జ - తదుక్తం॥ క్లో॥ నాసాక్షంతమురప్రావిజహ్వ దధితాంశ్చ సంస్పృ
శం॥ షడ్భ్యస్సంజ్ఞాయతేయస్తాత్తస్మాత్షడ్జ ఇతిస్త్యుతఇతి॥ సవతంత్రికంత
జన్యస్వరభిశేషః॥ ౩౯॥ నిపాదమకభగాంధారషడ్జమధ్యమధైవతాః॥ పంచమ
శ్చేత్యమీద్రప్రతంత్రికంతోత్థితాస్సరాఇత్యమరః - షడ్జేనసంవాదినీః సద్యశే -
తదుక్తంమతంగేన - షడ్జంమయూరోవదతితి - మనోభిరామాఃమనసఃప్రియాః -
కేనుార్ధ్వికాయంతిధ్వసంతీతికేకాఃమయూరవాణ్యః॥ ౩౯॥ కేకావాణీమయూర

భిన్నాస్థితా దిభిః॥ ౩౯॥ వరస్పరాజీసాదృశ్యమదూర్ఘోజ్జితవత్కసు । మృ

స్యేత్యమరః - తాఃకేకాఃశ్యాం తాఃతిగ్లోకార్థః - ఇతఃపరమపరిణత స్వరత
 త్వానామనప్రపయకించదుచ్యతే - ప్రధమంతావత్స్వరాణాంస్వరూపము
 చ్యతే - శ్రుత్యాగభవసురణనంస్వరః - తదుక్తంరత్నాకరే॥ శ్లో॥ శ్రుత్యనింతర
 భావీయస్సిగ్ధోసురణనాత్మకః । స్వతోరంజయశ్శ్రోతుశ్చిత్తంసస్వర ఉచ్యత
 ఇతి॥ తేద్వివిధాః - శుద్ధావికృతాశ్చేతి - తత్రనియతశ్రుతసంపన్నాశ్చుద్ధాః - అ
 వికృతాఇత్యర్థః - శ్రుత్యుత్పాదప్రావృత్తాస్తువికృతాః - శ్రుతీనియమశోచ్యోక్తో
 దత్తలేః । చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవపక్షమధ్యమపంచమాః॥ ద్వేద్వేనిషాదగాంధా
 రాత్రిస్త్రీ ఋషభదైవతావతి - తత్రశుద్ధాస్సపైవ - తదుక్తం॥ శ్లో॥ శ్రుతిభ్య
 స్సుస్సస్వరాష్ట్యక్షకభగాంధార మధ్యమాః । పంచమోదైవతశ్చపిధనిషాద
 శ్చేనీసప్తతే॥ తేషాంసంజ్ఞాస్సగమపధనీత్యవరామతా ఇతివివేకవ్యం - వికృ
 తాస్తుద్వాదశ - తదుక్తం॥ శ్లో॥ తపవవికృతావస్థాద్వాదశప్రతిపాదితాఇతి
 తదేవంశుద్ధవికృతభేదేనసర్వస్వరద్వైవిధ్యేవక్ష్యాపిద్వైవిధ్యం - తత్సదృశ
 త్యాత్ - కేకాలవిద్వివిధాఇతిద్వివిధాభిన్నా ఇత్యుక్తం - అథవా - వికృతష్ట
 పవచ్యతాచ్యుతభేదేనద్వివిధః - సహిద్విశ్రుతిః - యదా నిషాదోద్వి శ్రుతిశ్చ
 శుశ్రుతేష్టస్యశ్రుతిద్వయమాత్రిత్యకాకలీత్వయావద్యతే - తదాపక్షోద్విశ్రుతి
 వ్యుత్పాదోభవత్ స్వరసానాచ్చతుశ్శ్రుతేరచ్యుతత్వాదచ్యుత ఇత్యుచ్యతే - యదా
 పక్షి లూగోష్టైరయోషా దక్షభయోరాద్యంతశ్రుతిదానేనస్వయం సా
 ధార్యమావద్యతే - శ్రుతితిఋషభశ్చతు శ్రుతిస్సపతి - తదాస్వస్తానచ్యుతే
 శ్చుప్రత్యిభ్యుచ్యతే - తదప్రస్తుక్తం॥ శ్లో॥ చ్యుతోచ్యుతోద్విధాపక్షోద్విశ్రుతివ్యు
 తోభవత్ । సాధారణీకాకలీత్వేనిషాదస్యచదృశ్యతే॥ సాధారణీశ్రుతినిషా
 డ్దీనుషభస్సంశ్రితోయదా । చతుశ్చుత్రిత్వమాయాతితదైకోవికృతోభవేదితి
 తతేతద్వైవిధ్యంసాదృశ్యాత్కేకాస్వప్యాహ - ద్విధాభిన్నా ఇతిపక్షసంవా
 దినీరిత్యత్రాపిసంవాదినీశ్చబ్రహ్మసాదృశ్యమాచప్తేనతు సంవాదినీస్వరం - స్వరో
 హిస్వరంప్రతిసంవాదినీభవతి - కేకాశునస్వరఃతమీ॥ శ్లో॥ చయూరచాతక
 చ్చాక్ర్రాంచకోకిలదురారా । గజశ్చసప్తపక్షాదీక్రమాదుచ్చారయంత్యమి॥
 పక్షమయూరోవదశ్చాదైకోర్థః - పక్షాసదృశంస్వరంమయూరాదయో
 వదుత్త్యుక్తం - అథ కేకాస్వరః - తథాపి - తస్యపక్షత్వాత్ప్రధంపక్షసంవాది
 నీత్వం - సహిస్వయమేవస్వస్యసంవాదీత్యలమతిప్రరేణ - లఘుటీకాయామి
 త్యువరవ్యతే॥ ౩౯॥

౫ ద్వస్తేషు పశ్యంతౌ స్యందనా బద్ధదృష్టిషు || ౪౦ || శ్రేణీ బంధాద్వితస్వద్భిరస్తం
భాంతోరణస్రజం | సారసైః కలనిష్ఠైః కైః క్వచిదున్న మితానామ్ || ౪౧ || పవన
స్యానుకూలత్వాత్ప్రార్థనాసిద్ధిశంసినః | రజోభిస్తురగోత్కీర్ణైః కరస్పృష్టాల
కపేష్టనామ్ || ౪౨ || సరసీష్వరవిన్దానాం వీచివిఘ్నోభిశీతలం | ఆమోదము పజిఘ్నం
తౌ స్యనిశ్వాసానుకారిణం || ౪౩ || గ్రామేష్వాత్మవిస్పష్టేషు యూపవిష్నోషు

పరస్పరేతి || ఏ ప్రంభాద్విశ్వాసాత్ - అదూఃసమీపం యథాభవతీతిథా
ఉజ్జితం వత్తే యైః పైషు స్యందనా బద్ధదృష్టిషు - స్యంభవేన రభేబద్ధా ఆసజ్జితా
దృష్టయో యైస్తాః || ౪౦ || దృష్టృష్టిర్నైత్రలాంచన చతుర్మయనాం బకేతుణాః
ణీతిహాలాయథః - కాతుకవశాత్ - రథానక్తదృష్టిషు మృగ్యశ్చమృగాశ్చమృ
గాః || పుమాంస్త్రయేత్యేకశేషః - తేషాం ద్వంద్వేషు మిధునేషు - స్త్రీపుంసౌ
మిధునం ద్వంద్వ మిత్యమరః - పరస్పరాశ్చ సాదృశ్యంచశ్యంతౌ - ద్వంద్వ
శబ్దసామర్థ్యాన్త్రయీషు నుదక్షిణాశ్చ సాదృశ్యందిలిపః - చలిపాశ్చ సాదృశ్యంచ
మృగేషు నుదక్షిణేత్యేవం వివేక్తశ్యం || ౪౦ ||

శ్రేణీతి || శ్రేణీ బంధాత్పజ్జీబంధనాద్దేతోః - అస్తంభాం అధారస్తంభ
రహితాం - తోరణం బహిర్వాహరం || ౪౧ || తోరణోస్త్రీబహిర్వాహ మిత్యమరః -
యాత్రాదౌ తత్రయాస్త్విరచ్యతే - తాంతోరణస్రజం ఓతస్వద్భిః కుర్వద్భిరేవే
త్యథః - ఉత్పేక్షావ్యంజకేవాదిశబ్దప్రయోగాభావే - ౫ మ్యోత్పేక్షాయం
కలనిష్ఠాగ్రదైః అవ్యక్తమధురగ్రహిభిః - సారసైః - పక్షివిశేషైః కరణైః - క్వచి
దున్న మితానామ్ || ౪౨ || సారసో మైథునీకామీ గోనదః పుష్కరాహ్వయ ఇ
తియాదవః || ౪౩ ||

పవనస్యేతి || ప్రాథకనాసిద్ధిశంసినః - అనుకూలత్వాదేవ మనోరథసిద్ధిసూ
చకస్య పవనస్య - అనుకూలత్వాత్ గంతవ్యదిగ్భి మఖత్వాత్ కురగోత్కీ
ర్ణైః రజోభిః - అస్పృష్టాని - అలకాదేవ్యాః - పేష్టనం ఉష్ణీషోరాజ్జతైశ్చతా
నియయోస్తా - శిరసాపేష్టనాభీనానృప ఇతి వత్సృజితం || ౪౪ ||

సరసీష్వతి || సరసీషు - వీచివిఘ్నోభిశీతలం - ఊమిః సః ఘోటనశీతలం - స్వ
నిశ్వాసమనుకతుంశీలమస్యేతి స్వనిశ్వాసానుకారిణం - ఏతేనలీయారుత్కృ
ష్టస్త్రీపుంజాతిత్వముక్తం - అరవిందానాం ఆమోదం పరిమళం ఉపజిఘ్నస్త్రై
ఘ్రాణేన గృహ్లాతౌ || ౪౫ ||

గ్రామేష్వతి || ఆత్మవిస్పష్టేషు స్వరత్తేషు యూపానామయజ్ఞీయపశుబలధ
నదారువిశేషః - యూపావీచివిఘ్ననియోషాంతేషు - గ్రామేషు - అమోఘాః

యజ్ఞనాం, అమోఘాఃప్రతిగృహ్లానావర్త్యైః సుపదమాశీః॥ ౪౪ ॥ హయ్యం
 గమీమదాయఘోష దృద్ధానుపస్థితః - నామధేయానిపృచ్ఛంతౌ వన్యా
 నాంమాగఃశాఖినాం॥ ౪౫ ॥ కావ్యభిఖ్యాతయోరానీద్యజతోశ్చుద్ధవేషయోః
 హిమనిముక్తయోర్యోగేఽత్రాచంద్రమసోరివ ॥ ౪౬ ॥ తత్తద్భూమిపతిఃప
 త్నైః సైన్యైరగ్గయఃప్రియదగ్ధః॥ అపిలజ్ఞితమధ్వాంబుబుధేనబుధోవమః॥ ౪౭ ॥

సఘలాః - యజ్ఞనాంఽధి నేష్టవతాం॥ ని॥ యజ్ఞాశుఽధి నేష్టవానిత్యమరః॥ సు
 యజ్జ్యోత్స్వనిచిజ్యోవిప్రత్యయః॥ ఆశీఃఆశీర్వాదాః - అర్ఘ్యఃపూజాఽధిః-
 తదధః॥ చంద్రవ్యవస్థాం॥ పాదాఘ్నాభ్యాంఽతీయత్ప్రత్యయః ॥ ని॥ పట్టుత్రి
 వ్యఘ్నమగ్నధేః-పాద్యంపాదాయవారిణీత్యమరః॥ అఘ్నఃస్య అనుపదమ
 న్యక్ - అఘ్నఃస్వీకారానంతరమిత్యర్థః॥ ప్రతిగృహ్లాంతౌస్వీకుర్వంతౌపదస్య
 వశాచ్చదనువదం-వశాచ్చదర్థేవ్యయాభావః॥ ని॥ అన్వగన్వత్తునుగెనువదంక్లబ
 మవ్యయమిత్యమరః॥ ... ౪౪॥

హయ్యంగవీనమితి ॥ హ్యస్తానగోదో హూర్ధ్వవంఘృతం - హయ్యంగవీ
 నం- హ్యఃపూర్వేద్యుః॥ ని ॥ తత్తహయ్యంగవీనంయద్దోగ్గనోదోహూర్ధ్వవం
 ఘృతమిత్యమరః॥ హయ్యంగవీనంసంజ్ఞాయామితినిపాతః- తత్సద్యోఘృతమా
 దాయ - ఉపస్థితాఃప్రాప్తాఃఘోషేషువృద్ధాః॥ ని॥ ఘోషఆభీరవశ్చీస్యా
 దిత్యమరః - వన్యానాంవిహోద్భవానాంమాగః శాఖినాం - నామధేయానిపృ
 ఛంతౌ॥ దుహ్యోజిర్వానినాపృచ్ఛతేష్వీకమకత్వం॥ ౪౫

కాపీతి॥ ప్రజతోః గచ్ఛతోః శుద్ధవేషయోరుజ్జ్వలనైః పథ్యయోఃతయోస్సు
 దక్షిణాదిలిపయోః హిమనిముక్తయోః-హిమేనతుహినేననిముక్తయోఃది
 త్రాచంద్రమసోరివ - యోగేసతి - ఎకస్థానివిద్యమానయోస్సతోరిత్యర్థః॥ కా
 వ్యనిర్వాచ్యాఅభిఖ్యాతోభా- ఆసీత్॥ ని ॥ అభిఖ్యానామశోభయోరిత్యమరశా
 శ్వసేఽచ్చప్రకాశాః॥ అతశ్చేపసగ్గత్యక్షేప్రత్యయః - చిత్రా- నక్షత్రవిశేషః
 శీరరావగమేచైత్యా ౧౦- చిత్రాపూర్ణచంద్రమసారివేత్యర్థః॥ ౪౬॥

తత్తనీతి॥ ప్రియందగ్ధంసృకర్మకయస్యాపాప్రియదగ్ధనః - దగ్ధనీయఇ
 త్యర్థః - బుధోవమోఘామివతిః పత్యై- తత్తదగ్ధతంవస్తు-దగ్ధయః-
 లంఘ్యమపివాహితమపి - అధ్వాం- నబుబుధేనజ్ఞాతవాః - బుధస్సౌమ్యః
 ఉపమఃఉపమం॥ యస్యేతిఽగ్రహః - ఇదంవిశేషణంతత్తదగ్ధయన్నిత్యత్రో
 పయోగితమైశిస్సంజ్ఞాత్యత్వమాచనార్థం॥ .. ౪౭॥

స ౩॥ దుష్ప్రపయశాః- దుష్ప్రపమస్యదుగ్ధభం యశోయస్యసతథో

సయమ్యోవయశాః | సదాశ్రమం గ్రాంతవాహనః | సాయంసంయమిః
 స్యమహామేఽమహాహిసీసఖః || ౪౮ || వనాంతరాదుపావృత్తైస్సమిత్కుశేఫ
 లాహరైః | పూర్వమాణమదృశ్యాగ్నిప్రత్యద్యతైస్తవస్విభిః || ౪౯ || అగ్నిః
 మృషిపత్నినానుటజద్వారోధిభిః | అపవైర్గిరివనీవారభాగధేయోవైశ్శు
 కైః || ౫౦ || సేకాంతేమునికన్యాభిస్తత్త్వణోజ్జితవృక్షకం | విప్రస్వామివిహ
 గ్నానామాలవాలాంబుపాయినాం || ౫౧ || ఆతపాత్యయసంక్షిప్తగీవా రాసు

క్తః - శ్రాంతవాహనః దూరగమనాత్ శ్రాంతయగ్గః మహిష్యాం శఖామహ
 షీసఖః || రాజాహస్యభిర్భస్వజిహ్వాప్రత్యయః - సనకయాంతర నిరీక్షణతి
 భావః - స గజా - సాయంసాయంకాలే సంయమినిః నియమవతః తవ్యమహ
 వ్యేస్వస్థిస్థాత్రమం - ప్రావత్ప్రావస్తః || పూషాదిత్వాదజ్ || ౪౮ ||

తమాశ్రమం వినిష్ఠి || వనాంతరాదితి || వనాంతరాద్యస్తాద్వనాత్ - ఉ
 పావృత్తైః - ప్రత్యాగతైః - సమిశ్చక్ష్మగ శాంశ్చఫలానిచ ఆహర్తుంశీలకేషా
 మినిసమిత్కు - శఫలాహరైః - వైః - ఆజిలాప్త్యిభిః పరతేరాజ్ పూర్వ
 దజ్ ప్రత్యయః - అదృశ్యైర్వనాయోగైః - అగ్నిభిర్వైతాని - ప్రత్యగ్
 తాః ప్రత్యగ్తాః - వైః - తవస్విభిః - పూర్వమాణం వ్యాప్యమానం - ప్రోష్యా
 గచ్చతామాహిలాగ్నినాం అగ్నిప్రత్యద్యావంత్రుప్రసిద్ధమేవ || ౪౯ ||

అగ్నిమితి || నీవారాణాంతృణధాన్యానాం - భాగవనబాగధేయంతః -
 భాగరూపనామభ్యోధేయప్రత్యయోవక్తవ్య ఇతిస్పృశ్యేధేయప్రత్యయః - త
 స్యోచితైః - అతపవడటజానాం వర్గశాలానాం - ద్వారకోధిభిః ద్వారావరోధ
 కైః - మృగైః - ఋషిపత్నినాం అపవైర్గివ - అగ్నిం వ్యాప్తం || ౫౦ ||

సేకాంతఇతి || సేకాంతే - వృక్షమూలనేచనావసాసే - ముకేశచక్రభిః సే
 క్త్రీభిః - ఆలవాలేషు జలావాపవలయేషు - యదంబుతర్పయినాం || ౫౧ || స్వా
 దాలవాలమావామిత్వమరః - విహంగానాం పక్షిణాం - సంభూయ విశ్వా
 సాయ || ౫౨ || సమావిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః తత్త్వజ్ఞేనేచనమే - ఉప్యతాః
 వృక్షకాః బాలవృక్షాయస్త్రి తం - అల్పార్థే ప్రత్యయః || ౫౩ ||

ఆతపేతి || ఆతపస్యాశ్రయే అపగమేతి - సంక్షిప్తాః రాశ్యాః - నీవా
 రాంతృణధాన్యానియమతః || ౫౪ || తృణధాన్యానీవారాద్యమరః - ఉట
 జానాం వర్గశాలానాం - అంగణభూమిషు చక్ష్మభాగేషు || ౫౫ || వర్గశాలాట
 జోన్స్త్రీయాం అంగణంచత్వరాజిరే ఇతిచామరః - నిషాదిభిరుపవిష్టైః మృగైః -
 వన్దితోనిషాదితోరోమంథత్వ్యతచర్వణం యస్తిన్నాశ్రమేతం || ౫౬ ||

నిసాదిధిః । మృగైర్వృణిః తరోమంథముటజాంగణభూమిషు॥౫౨॥ అభ్యుత్థితా
గ్నినిశునై రతిథీనాత్రమోస్తుఖాః । పునానంపవనోద్ధూతైర్ధూమైరాహుతి
గంధిభిః॥౫౩॥ అథయంతారమాదిశ్యధుగ్యాన్విశ్రామయేతిసః । తామవారో
వయత్పత్నీంరథాదవతతారచ॥౫౪॥ తస్మైసభ్యాస్సభార్యాయగోప్తేగ్రువ్ర
తమేంద్రియాః । అహాణామహాతేవక్రుర్న నయోనయచక్షుషే॥౫౫॥ విధే
స్సాయంతనస్యాంతేనదదర్శతపోసిధిం । అన్వాసితమరుంధత్యాస్వాహాయే

అభ్యుత్థితేతి॥ అభ్యుత్థితాఃప్రజ్వలితాః - హోమయోగ్యాగ్నిశ్శ్లోః॥ శ్రు॥
సమిధైర్గ్నావాహుతింబహుతీతిశ్రుతేః - తేమామగ్నినాం - పిశునైస్సుచ
తైః - పవనోద్ధూతైః - వాయునిశ్చైః - ఆహుతీనాంగంధఃపమామస్త్రీత్యాహు
తిగంధినః - తై - ధూమైః - ఆశ్రమోస్తుఖానతిథీపునానం - పవిత్రీకుర్వాణం॥
అథేతి॥ అథ- ఆశ్రమప్రాప్త్యనంతరం - సరాజాయంతారంసారధింధు
రంపహంతీతిధుర్యాఃయుగ్యాః - ధురోయదకావితయత్ ప్రశ్నయః॥ ౫॥ ధూ
ర్వహేధుర్యథారేయధురీణాశ్చధురంధరాగ్నిత్యమరః - ధుర్యాః - రథాశ్వాః
విశ్రామయన్వితశ్రమాఃకుర్వతి - ఆదిశ్యాజ్ఞాప్య - తాంపత్నీం - రథాదవా
రోపయత్ - అవతారితవాః - స్వయంచావతతారః॥ ౫౪॥

తస్మాదృశః సభాయాంసాధవఃసభ్యాఃసభాయాయదితియత్ప్రత్యయః-
గుప్రతమేంద్రియాః ఆశ్శ్యంతనియతేంద్రియాః - మునయఃసభార్యయః - గో
ప్తేగ్రుతకాయ - నయఃశాస్త్రమేవ - చక్షుః - తత్త్వావేదకంప్రమాణంయస్య
తస్మై నయచక్షుషే - అతపవ - అగ్నతేప్రశస్తాయపూజ్యాయేత్యర్థః॥ అగ్నప్ర
శస్తసాయామితిధాతోశ్శతప్రశ్నయః - తస్మైరాజ్ఞే - అగ్నణాంపూజాం - చ
క్రుః॥ ౫॥ పూజానమస్యావచితిస్సవర్యార్పిర్నాస్సమాగ్నిత్యమరః ౫౫॥

విధేతి॥ సాయంతనస్యసాయంభవస్య - సాయంచరమిత్యాదిసాట్కప్ర
శ్నయః - విధే - జపహోమాద్యచుష్టానస్య - అంతేఅవసానేఅరుంధత్యాఅ
న్వాసితం - పశ్యాదువవేశనేనఉపాసితం॥ కర్తృణీకృతః - ఉపసగ్గవశాత్సకర్తృక
త్వం - అన్వాన్వైమిత్యాదివదుపపద్యతేతపోసిధింపసిష్ఠం - స్వాహాయాస్వా
హాదేవ్యా॥ ౫॥ అథాగ్నాయాస్వాహాచహుతధుప్తీయేత్యమరః - అన్వా
సితంహవిర్బుజమివదదర్శ॥ శ్లో॥ సమిత్పుష్పకుశాగ్న్యంబుమృదన్నాత్తతపాణి
కః । జపంహోమంచకుర్వాణోనాభివాద్యోద్విజోభవేత్ - ఇత్యుక్తానమధ్యే
అభివాదననిషేధాత్ - విధేరంతేదదర్శేత్యుక్తం - అన్వాసనంచాత్రపక్షప్రతాధ

వహవిర్భజం॥౫౬॥ తయోజఃగృహతుఃపాదారాజారాజీవమాగధీ । తేగు
రుగురువత్సీచప్రీత్యాప్రతినందతుః ॥ ౫౭ ॥ తమాతిధ్యక్రియాశాంతరం
క్షౌభపరిశ్రమం । వప్రచ్ఛకుశలంరాజ్యేరాజ్యాశ్రమమునిమునిః॥ ౫౮ ॥ అథా
ధర్వనిధేస్తస్యవిజితారిపురఃపురః । అర్థ్యామఘపతిర్వాచమాదదేవదతాంవ
రః॥౫౯॥ ఉపవన్నంసనుశివంసప్రస్వజ్ఞేషుయస్యమే । దైవీనాంమానషీణాం

ర్షత్వేనోక్తం - నతుకర్తాంగత్వేనవిధేరంతఃకర్తృణస్సమాప్త్యభిధానాత్ ॥
తయోజితి॥ మాగధీమగధరాజప్రతీ - రాజ్ఞీనుదక్షిణా - రాజాదిలీవశ్చ -
తయోరరుంధతీ వసిగ్యయోః - పాదాజగృహతుః - పాదగ్రహణ మభివాచ
నం - కృతవంతౌగురువత్సీచగురుశ్చ - కర్తారా - సాచనచతౌనుదక్షిణాది
పా - కర్తృభూతౌప్రీత్యాహౌ - ప్రతిననందతుః - ఆశీర్వాదాదిభిస్సంభావ
యాంచక్రతురిత్యర్థః॥ ... ౫౭॥

తమితి॥ మునిః - ఆతిధ్యమతిధ్యగ్ం॥ అతః ధన్యైఃకృతిణ్యప్రత్యయః - ఆతిధ్య
స్యక్రియా - తయాశాంతోరథక్షౌభేషయఃపరిశ్రమస్సయస్యతంతథోక్తం-రా
జ్యమేవాశ్రమః- తతముని - మునితుల్యమిత్యర్థః - తందీలిపం - రాజ్యే - కశ
లంవప్రచ్ఛతేర్ద్వికర్తృకత్వముక్తయద్యపి రాజ్యశబ్దః పురోహితాధిగతత్వా
ద్రాజకర్తృవచనః - తథాప్యత్రసప్తాంగవచనః॥ శ్లో॥ ఉపవన్నంసనుశివంసప్ర
స్వంగేషుయస్యమేషిత్వైత్రాసురోధాత్ - తథాహమనుః॥శ్లో॥ స్వామ్యమా
త్యోపురంరాష్ట్రంకోశదండౌతథాసుహృత్ । సప్తైలాని సమస్తానిలాకేష్టి
న్రాజ్యముచ్యతః॥ సచ ॥ శ్లో॥ బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్తత్రబంధుమనామ
యం । వైశ్యంక్షేమంసమాగమ్యశూద్రమారోగ్యమేవచేత్ ॥ మనువచనేసత్య
పి - తిస్యరాజ్ఞోమహానుభావత్వాద్బ్రాహ్మణోచితఃకుశలప్రశ్నఏవకృతః॥
నుసంధేయః - అతఏవోక్తంరాజ్యాశ్రమమునిమునిరితి॥ ౫౮॥

అథేతి॥ అథవిజితారిపురః- నిజితతశత్రునగరః- వదతాంవక్తృణాంవ
రః॥ యతశ్చుగ్రాణమితిషష్ఠీ - అర్థపతిః - రాజా- అధర్వణఃఅధర్వవేదస్యనిధే
స్తస్యమనేపురఃఅగ్రే- అర్థ్యాంఅర్థాదనపేతాం॥ధర్వవత్సగ్రాన్యాదాదనపే
తః॥తేయత్ప్రత్యయః - వాచమాదదేవక్తముపక్రాంతవానిత్యర్థః॥అధర్వనిధే
రిత్యనేసపురోహితకృత్యాభిష్క్తత్వాత్ - ప్రకృతకార్యనిర్వాహకత్వమునేర
స్తీతిసూచ్యతే - యథాహకామందకః॥ శ్లో॥ త్రయ్యంచదండనిత్యాంచకశ
లస్సాస్యత్పరోహితః॥ అధర్వనిహితంకుర్యాత్త్రయశాంతికపాషిరేష ॥౫౯॥

చప్రతిక్రూత్వమావదాం॥౬౦॥ తవమంత్రకృతోమంత్రైర్దూరాత్ప్రవేశమితో
 రిభిః॥ప్రవేశ్యంతిభవమేదృష్టలక్ష్యభిదశ్యరాః॥ ౬౧॥ హరిరౌవజితం
 హోత స్తస్యయావిధివదగ్నిషు॥ పృష్టిర్భవతిసస్యానామవగ్రహవిశోషితాం॥
 ౬౨॥ పురుషాయుషజీవినోన్యనిరాతంకాసీతయః॥ యన్నదీయాఃప్రజాస్తస్య

ఉపపన్నమితి॥ హేగురో - సప్తస్వంగేషు - స్వామ్యమాల్వాదిషు॥ నిస్వా
 మ్యమాత్యుపహృతోశరాష్ట్రముగ్ధులనిచ॥ రాజ్యాంగానీశ్యమరః - శివం
 కుశలం - ఉపపన్నంనయక్తమేవ - సస్వవధారణే॥ ని॥ ప్రశ్నావధారణా
 నుజ్ఞానుయామంత్రణేనిస్విత్యమరః - కథమిశ్యత్రాహ - యస్యమే - దైక్షినాం
 దేవేభ్యఃకలానాందుచ్చితోదీనాం - మానషీణాంమనుష్యేభ్యఃకలానాం -
 చూరభయాదీనాం - ఉభయగ్రాపి॥ తతఃకలాతఃకల్యణే - టిథ్యాణభిర్యాదినా
 జీవ - ఆపదాంశ్యరనానాం - త్వం - ప్రతీకర్తానివారయిలాఅసి - అత్రాహ
 కామందః॥ శ్లో॥ హుతాశనోజలంవ్యాధిర్భుక్షంమరణంతథా॥ ఇతిపంచవి
 ధందైవంశ్యంనంచానుషంపరం॥ ఆముఢ్యైశ్చివోరేభ్యఃపరేభ్యోరాజవల్ల
 భాత్॥ పృథివీపణిలోభాచ్చురాణాంపంచధాధయం॥ ౬౦॥

తత్రమానషీణాంలావత్ప్రతీకారమాహ॥ తవేతి॥ దూరాత్ వరోక్షుప
 వ॥ ప్రవేశమితారిభిః - మంత్రాకృతవాక్ - మంత్రకృత్॥ సుకర్మపాపమంత్ర
 పుణ్యేషుకృణ్వేకృత్ప్రత్యయః - తస్య - మంత్రాణాంద్రష్టఃప్రయోక్తర్వా
 లివమంత్రైర్కర్తృభిః - దృష్టంప్రత్యక్షం - యల్లక్ష్యంతస్మాత్రంభిందంతీది
 ష్టలక్ష్యభిదః - మేశరాః॥ ప్రత్యాదిశ్యంతభవ - వయమేవసమర్థాఃకేషేభిఃపిష్టపే
 షకైరీతనిరాద్రీయంతభవేత్యత్ప్రేక్ష్యమాని॥ ప్రత్యాదిష్టోనరస్తస్యాత్మప్రకాశ
 ఖ్యాతోనిరకృతభిష్యమరః త్వన్నింత్రసామర్థ్యాదేవనఃపారుపంఫలతీతిభావం॥

సంప్రతిదైవీనామావదాంప్రతీకారమాహ॥ హవిరితి॥ హేహోతఃత్వ
 యావిధివదగ్నిషుఅవర్జితంప్రక్షీప్తం - హవిరాజ్యాదకంకర్తృ - అవగ్రహః -
 పప॥ ప్రవీబంధః - అవగ్రహోపపాప్రవీబంధభిష్యత్ప్రత్యయః॥ తేనవిశో
 షణాంపశువ్యతాం - సస్యానాంపృష్టిర్భవతి॥ పృష్టిరూపేనసస్యాన్యజ్జీవయ
 తీతిభావః - అత్రమనుః॥ శ్లో॥ అగ్నోప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాత్వముపలిస్థం॥
 ఆరిగ్జాయతేపృష్టివైష్టైర్నంతతఃప్రజాఇ॥ ౬౨॥

పురుషే॥ ఆముఢితకాలింపురుషస్యాయుఃపురుషాయుషశతవక్షమి
 త్యర్హంశ్రు॥ శకాయుఃపురుషఇతిశ్రుతే॥ అచతురాదిసూత్రేణాచప్రత్యయాం
 తోనీవాతః - మదీయాః ప్రజాఃపురుషాయుషజీవినోన్యనిరాతంకాసీతయః

హేతుస్తవద్భక్త్యుచారం || ౬౩ || త్వయైవంబింత్యమానస్య గురుణాబ్ర
హ్మయోనినా | నానుబంధాః ధంనస్యస్పంపదో మేనిరంపదః || ౬౪ || కంఠవ
ధ్వాంతవైతస్యామదృష్టసద్భిశ్చైవజం | నమామహం సద్వీవాంత్యసూంపిమేదిన
౬౫ || నూనం మత్తేవరంవంశ్యాపిండః శ్చేదదశిః | నప్రకామభుజిశ్చైవ
స్వధాసంగ్రహతత్పరాః || ౬౬ || మత్పరంబుల - భంమత్వానూనం పరికరం

నిరాతంకానిర్భయః || ౬౭ || అంతకొభయమశంకాహలయుధం - సగతయః
అతవృష్ట్యాదింహితా ఇతియత్ - తస్య సర్వస్య - తబ్రహ్మవచ్చసం
తవవృత్తాధ్యయనంపరేవ - హేతుః || ౬౮ || పుత్రాధ్యయనంపరేవైతద్భి
హ్మవర్చసమితిహలయుధః - బ్రహ్మశోవర్చబ్రహ్మవచ్చసం | బ్రహ్మహస్త
భ్యంవర్చసఇత్యచ్చైవయః || ౬౯ || అలీపృష్ఠినావృష్టిశ్చలభా మూషికాశ్చ
కాః | అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష్టతా ఈతయస్తస్మాదృతం కంఠంకః ||

త్వయేతి | బ్రహ్మయోనిఃకారణం - యస్య తేనబ్రహ్మపుత్రేణ - గురుణా
త్వయావీవముక్తప్రకారేణ - చింత్యమానస్యానుధ్యాయమానస్య - ఆతివీచ
నిరావదఃవ్యసనరహితస్యమే - సంపదః - నానుబంధాః అనుస్యతా - అవి
చ్ఛిన్నా ఇతియావత్ - నస్యఃస్యరేచేత్యర్థః || ౬౪ ||

సంప్రత్యాగమప్రయోజనమాహ || కీంత్వతి || కీంతు - తవ - ఏతస్యాంవ
ధ్వాంస్తుషాయాః || ౬౫ || వధూర్జ్ఞాయాస్తుషాస్తీచేత్యమర్థః - అదృష్టాన
దృశీఅనురూపా - ప్రజాసంతతిస్యేనతం - మాం - సద్వీపా - రత్నానిసూతరితర
త్నసూరపి | సత్సాన్వపేత్యాది నాప్వీక్ - మేదినీనావతినప్రీతాతిలవధాతోర
క్షణగతిప్రీత్యాద్యైహూపచేశాత్ - రత్నసూరపిత్యనేనసర్వరత్నేభ్యఃపుత్ర
త్నమేవశ్లాఘ్యమిహసూతతం || ౬౫ ||

తదేవప్రతిపాదయతి || నూనమితి || మత్తేవరంమదనంతరం | పంచమ్యా
స్తసిన్ - పిండః శ్చేదదగ్ధః - పిండదానిచ్చేదముత్పేక్షమాణాః - పంశేభ
వాఃపంశ్యాపిశరః స్వధేత్యన్యయంపితృభోజ్యవర్తతే - తస్యసంగ్రహే - త
త్పరాః ఆసక్తాస్సంతః - శ్యాధేపితృకర్తణి || ౬౬ || పితృదానంనివాపస్యాచ్చై
ర్ధంతత్సర్వశస్త్రైశ్చైత్యమర్థః | ప్రకామభుజివర్త్యప్రభోజినః - నిభవంతి ||
౬౭ || సంప్రకామంపర్యాప్తమిత్యమర్థః - నిర్ధనాహ్యపదిధనం యదపిసం
క్షాంతితిభావః || ౬౬ ||

మత్పరమితి | మత్పరః - పరభుసంతరం | అన్వారాదితరతే త్యాదినా
మదితిపంచమీ - దుర్గమలభ్యం - మత్వా - మయా ఆవర్జితందత్తం - పయః -

మయా! వయఃపూరైస్సస్వస్తిశాస్త్రైఃకవోష్ణమ వభుజ్యతే॥ ౬౨ ॥ సోహమి
జ్యసిశుద్ధాత్ప్రజాలోపసమీలితః॥ ప్రకాశశాస్త్రప్రకాశశ్చలోకలోకఇవా
చల॥ ౬౩ ॥ లోకాంతరసుఖంపుణ్యంతపోదాససముద్భవం॥ సంతతిశ్శుద్ధవం
శ్యాశువగత్రేహవశమ౯తే॥ ౬౪ ॥ తయాహీనంవిధాతర్హంకథంపశ్యన్న
దూయసే॥ సిక్తంస్వయమివస్నేహద్వంప్రమాత్రమృతకం॥ ౬౫ ॥ అసహ్య
పీడంభగవత్మునిమస్త్యనుచేహిమే॥ అరుంతుదమివాలానమనిర్వాసస్యనై

పూరైస్సస్వస్తిభిః - స్వస్తిశాస్త్రైః - కవోష్ణమీషదుష్టం యథాభవతీత
ధా - ఉపభుజ్యతే ఉపభోక్త్యతే॥ కవోష్ణమితికుశ్టస్యకనాదేశః॥ ౬౨ ॥ కోష్ణంక
వోష్ణంమందోష్ణంకదుష్టంప్రతిఫలతద్వతీత్యమరః॥ ... ౬౩ ॥

సోహమితి॥ ఇజ్యాయాగః॥ ప్రజాయజోర్హవేక్యబిక్యవ్ - ఇజ్యాయా - విశు
ద్ధాత్ప్రజాశుద్ధచేతనః॥ ప్రజాలోపేనసంతత్యభావేననిమీలితఃకృతమీలనః సో
హంలొక్యతఇతిలోకః॥ నలొక్యతఇత్యలోకః - లొకశాస్త్రసావలొకశ్చలోకలో
కఃచక్రవాళాచలఇవ॥ ౬౪ ॥ లొకాలోకశ్చక్రవాళత్యమరః - ప్రకాశతఇతిప్ర
కాశః - దేవఋణవిమోచనాత్ - నప్రకాశతఇత్యప్రకాశశ్చ - పితృఋణావి
మోచనాత్॥ పచాద్యద్ - అస్తీతిశేషఃలోకాలోకొప్యంతస్సూర్యసంపర్యా
ద్యసీస్తమోవ్యాప్త్యాచప్రకాశశాస్త్రప్రకాశశ్చేతిమంతవ్యం॥ ౬౫ ॥

నసుతవతపోదానాదిసంపన్నస్యేమివత్యేనేత్యతఆహ॥ లోకాంతరేతి॥ స
ముద్భవశ్యస్తాదితిసముద్భవః కారణం - తపోదానేసముద్భవోయస్యతత్తపో
దానసముద్భవం - యత్ప్ర్యాం - తత్లోకాంతరేవపరలోకే సుఖంసుఖకరం
శుద్ధవంశేభివాశుద్ధవంశ్యా - సంతతిస్తు - పరశ్రవరలోకే - ఇహఅత్రలోకేచ
శర్తృజేసుఖాయ॥ ౬౬ ॥ శర్తృశాతసుఖానిచేత్యమరః - భవతీతిశేషః॥ ౬౭ ॥

తయేతి॥ హేవిధాతఃస్రప్తః - తయాసంతత్యా॥ హీనమనపత్యమిత్యర్థః మాం
స్నేహాత్ప్రేక్షా - స్వయమేవ - సిక్తంజలసేకేనవిధితం - వంశ్యంఅఫలం॥ ౬౮ ॥
వంధ్యోఫలావశేచేత్యమరః॥ అత్రమే - పృతకంపుత్రుపోతమివపశ్యత్కథం - న
దూయసేనపరితప్యసేవిధాతఃత్యనేనసమద్ధోత్ప్యపేషుసఇత్యవగవ్యతే॥ ౬౯ ॥

అసహ్యేతి॥ హేభగవత్ - మే - అంత్యమృణంప్రేత్యకమృణం - అనిర్వాణ
స్యమజ్జివగహితస్య॥ ౭౦ ॥ నిర్వాణోవిర్వృతౌమోక్షేవినియేగజవజ్జవ ఇతియాద
వః - చలన్తోగజస్య - అరుంప్రణంతుదతీత్యరుంతుదం - మర్తస్పృక్॥ ౭౧ ॥ ప్రణో
స్తేఽయామీర్తమరుః॥ అరుంతుదంతుమర్తస్పృగితిచామరః॥ షడ్విషోస్తుదఇ
తిభిష్పృత్యయః॥ ఆరుర్దిష్టదిత్వానినామఃమాగమః - ఆలానంగజబంధనస్తు

నః ॥ ౭౦ ॥ తస్మాన్మచ్చేయథాతాతసంవిధాతుంత్వమహాసిః ఇత్వోకూ
ణాందురాపేథేత్వదధినాహిసిద్ధయః ॥ ౭౧ ॥ ఇతివిజ్ఞాపితోరాజ్ఞాధ్యానస్త్రీ
మితలోచనః తుణమాత్రమృషిస్తస్థాసుప్తమినిభవప్రదః ॥ ౭౨ ॥ సోపశ్యత్ప్ర
ణిధానేనసంతతిస్తంభకారణం భావితాత్మాభువోభర్తుగథై సంప్రత్యబోధ
యత్ ॥ ౭౩ ॥ పురాశక్రముపస్థాయతవోర్ధ్వం ప్రతియాస్యతః అసీత్కల్పతరు
చ్ఛాయామాశ్రితాసురభిఃపథి ॥ ౭౪ ॥ ధర్మలోపభయాద్రాజ్ఞీమృతుస్సాతామ

భమివ ॥ ౭౫ ॥ అలాసంగజబంధసమిత్యమరః - అసహ్యసోధుమశక్యా - పీడారుః
ఖం - యస్త్రితత్ - అవేహి - దుస్సహదుఃఖజనకంబద్ధిత్యర్థః - నిర్వాణోత్థాన
శయనానిత్రీణగజకర్మణీణీబాలకావ్యై ॥ ... ౭౬ ॥

తస్మాదితి ॥ హేరాత - తస్మాత్ - సైత్యకాదృణాత్ - యథాముచ్చేయమక్తో
భవామి కర్మణిలబ్ - తథా - సంవిధాతుంకర్తుంత్వం అర్హసి - హియస్మాత్కూ
రణాత్ - ఇత్వోకూణామిత్వోకూపంశ్యానాం ॥ తద్రాజత్వా దృహువ్యణో
లుక్ - దురాపేదుప్రాపే అథేసిద్ధయః - త్వదధినాఃత్వదాయతాః ఇత్వో
కూణామితీశేషేషష్టి - సలాశేత్యాదినాకృద్యోగపష్టినిషేధాత్ ॥ ౭౭ ॥

ఇతితి ॥ ఇతిథం - రాజ్ఞానిజ్ఞాపితః - ఋషిర్వసిత్థః - ధ్యానేనస్త్రీమితలోచ
నేయస్యసధ్యానస్త్రీమితలోచనః - నిశ్చలాక్షస్య - తుణమాత్రమిపస్మాత్రం -
సుప్తమివోప్రద ఇవతస్థా ॥ ౭౮ ॥

సభితి ॥ సమునిః - ప్రణిధానేనబిత్తైకాగ్ర్యే - భావితాత్మా - భావితః -
యథాస్వరూపంబుధః - అత్తాత్మేత్రజ్ఞః - యేనసతథోక్తస్య - భువోభర్తుః
సృపస్యసంతతేస్తంభకారణం - సంతానప్రతిబంధకారణం - అపశ్యత్ అథా
సంతరం - ఏనంసృపం - ప్రత్యబోధయత్ - స్వదృష్టంజ్ఞాపితవానిత్యథః - ఏ
సమిశ్రిత ॥ గతిబుద్ధిత్యాదినాకతుఃకమత్వం ॥ ౭౯ ॥

పురేషి ॥ పురాపూర్వం - శక్రంఇంద్రం ఉపస్థాయసంసేవ్య - ఉర్ధ్వంప్రతి
భువమద్విశ్య - యాస్యతః - తవ - పథి - కల్పతరుచ్ఛాయా మాశ్రితా - సురభిః
కామధేనుః - ఆసీత్ - తత్రస్థితేత్యథః ॥ ౮౦ ॥

తతఃకీమిత్యతహా ॥ ధర్మలోపేతి ॥ ఋతుఃపుష్పం - రజఇతియావత్ ॥
౭౧ ॥ ఋతుస్త్రీగుసుపేషిచేత్యమరః - ఋతునానిమిత్రేన - స్నాతాం - రాజ్ఞీంసు
దశిణాంధర్మస్యఋత్విగమనలక్షణస్య - లోపాత్ ప్రంశాత్ - యద్యయం
తస్మాత్ - అనుష్టూపధ్యాయత్ ॥ ౮౨ ॥ మృదంగందైవతంవిప్రం ఘృతంమధు
చతుష్పథం ॥ ప్రదక్షిణానికర్పితప్రఖ్యాతాంశ్చవనస్పతీనితీనితీశాస్త్రాత్ ॥ ప్రద

సుస్తగః॥ ప్రదక్షిణక్రియాద్ధాయాంతస్యాంత్యంసాధునాచర॥ ౨౬॥ అవజా
నాసిమాంయస్తాత్తతస్తేనభవిష్యతి॥ మత్ప్రసూతిమనారాగ్య ప్రజేతిత్వాంత
శావసా॥ ౨౭॥ సశాపేనత్వయా రాజన్మచచారధినాశ్రుతః॥ నదత్యాకాశగం
గాయాస్రోశస్యద్దామ్యగ్గజే॥ ౨౮॥ ఈప్సితంతదజ్ఞానాన్విధిసాగః॥ తమా
త్తనః॥ ప్రసిబధ్నాతిహిత్రేయఃపూజ్యపూజావ్యతిక్రమః॥ ౨౯॥ హవిషేదీగ్ధున
శ్రస్యపాచేదానీంప్రచేతనః॥ భుజంగవిహితంద్వారంపాతాళమధిష్ఠతి॥ ౩౦॥

షేణక్రియాద్ధాయాంప్రదక్షిణేకరణయోగ్యాయాం - తస్యాంత్యం - త్వం -
సాధుప్రదక్షిణాదినల్కారం - నాచగఃనాచగితవాససి - స్త్రీవ్యాసక్తాహివి
స్తగంతీతిభావః॥ ఋశుకాలాభిగమనేమనుః॥ స్తో॥ ఋశుకాలాభిగమీస్యాత్సప్త
దారనిరతస్యదే॥ అకరణేవోషమాహవరాశరః॥ స్తో॥ ఋశుస్తాతాంచయో
ధాగ్యాంస్వస్థస్సన్నాదిగచ్ఛతి॥ బాలగోఘ్నపరాధేన య్యతేనాశ్రసం
శయభి॥ ౨౬॥

అవజానాసీతి॥ యస్తాత్కారణాత్ - మాంఅవజానాసిప్రదక్షిణసేవా
దినత్కారమకృత్వానిరస్కరోషి - అతఃకారణాత్ - మత్ప్రసూతింమమసం
తసిం - ఆనారాగ్యఅసేవయిత్యా - తేతవ - ప్రజా - నభవిష్యతీతిసాసురభిః -
త్వాంతశావశావంకృతవతి॥ శవఅక్రోశే॥ ౨౭॥

సభిః॥ ఉద్దామద్విగ్జే-మత్తద్విగ్జే-అకాశగంగాయాః-స్రోతసీప్రవాహేచ-నద
నిసతి - హేరేజ్ - సశాపఃత్వయానశ్రుతః - సారధినాచనశ్రుతః॥ ౨౮॥

అప్రప్రప్రతేమాయాతమిశ్యత్రాహ॥ ఈప్సితమితి॥ తదవజ్ఞానాత్ - త
స్యాంత్యేనో - అవజ్ఞానాదవమానాత్ - ఆత్మనస్తవ - ఆప్తమిష్టమీప్సితంమనోర
థం॥ అపిస్తేస్సన్నంతాత్కఃఈకారణే- సాగ్గళంసప్రసిబంధం-విధిజానీహి-
పూజ్యపూజాయాః - న్యతిక్రమఃఅతిక్రమణం - శ్రేయఃప్రసిబధ్నాతిహి - ఫల
స్యఃఘ్నంకరోత్సేవేత్యర్థః॥ ౨౯॥

తస్యైత్యాతామారాధయామి సావాకథం చిదాగమిష్యతీ త్యాశానక
త్వేన్యాకా॥ సావిషభిః॥ సాసురభిగదానీం - దీగ్ధుంసత్రంచరకాలసాధ్యో
యావివేదోయస్యతస్య - ప్రచేతనః హవిషేదధ్యాబ్యాదిహవిరగ్ధం - భుజం
గవిహితద్వారంభుజంగవరుద్ధద్వారం - తతోదుష్ప్రవేశం - పాతాళమధితి
ష్ఠి - పాతాళేశిష్ఠతీత్యర్థః॥ అధిశీష్ఠాసాంకర్తేతిగర్హత్వం॥ ౩౦॥

తహిఃకాగతిరిత్యత్రాహ॥ సతామితి॥ తస్యాన్సురభేరియంతదీయాతాం
సుతాం-సురవః ప్రతివిధింకృత్వా- శుచిశుద్ధచిత్తస్థా - పత్న్యాసహవర్తత

సుతాంతరీయాంసురభేకృత్వా ప్రతినిధింశుచిః | ఆరాధయసపన్నీకః ప్రాంతం
కామదఘాహిసా || ౮౧ || ఇతివాదినవీవాన్యమౌనురాహునిసాధనం | అని
ద్యానందినీనామధేనురావవృతేవనాత్ || ౮౨ || లలాటోదయమాఘగ్నంవల్లవ
స్నిగ్ధపాటలా | విభ్రతీశ్వేతరోమాంకంసంధ్యేవశశిసంసవం || ౮౩ || ఉభయకో
ష్ఠేనకుండోద్ధీమేధ్యేనావభృథాదపి | ప్రప్రవేణాభివక్షంసంసవన్యాలోకప్రవ
తినా || ౮౪ || రజఃకణ్ఠైఃఖురోద్ధూతైఃస్పృశ్యగ్గ్రాత్రమంశికాత్ || తీధాంభి

ఇతిసవత్తికస్స || నద్యృతశ్చేతికప్రత్యయః - ఆరాధయ - హియస్తాత్కా
రణాత్ - సాప్రీతాతుష్టానతీ - కామాదోద్ధీలికామదఘా - భవరీతి శేషః ||
దుహఃకష్టశ్చేతికప్రత్యయోఘాదేశశ్చ || ౮౧ ||

ఇతీతి | ఇత్యనేనప్రకారేణ - వాచినోవతపవ మౌనురాహు - వనశీలన్య
త్పత్తితృప్తృత్యయః - అన్యమునే - ఆహుతీనాంసాంసంకరణం - సందయ
తీతిభ్యశ్చత్వానందినీనాను - అనింద్యాఅగహ్యే ప్రవస్తాధేను - వనాత్ - ఆ
వవృతేప్రత్యగతా || ౮౨ || ఆవ్యాజేసోధవిష్యంత్యాకాన్యసిద్ధహి - లలాట
మితిన్యాయాదితిభావః || ౮౩ ||

సంప్రతిధేనుంవిశిషిష్టే || లలాటేతి || వల్లవవత్ - స్నిగ్ధా - పాటలాచ - సం
ధ్యాయామప్యేతద్విశేషణంయోగ్యం - లలాటే ఉదయాయన్యసః లలాటోద
యస్తం - ఆఘగ్నమీషధ్వక్రం | ఉగితశ్చేతిసానత్వం || ౮౧ || అనిధంకుటిలంఘ
గ్నంవేల్లితంప్రమిశ్యపీత్యమరః - శ్వేతరోమాణ్యేవఅంకస్తరినిభ్రతీ - సవత
శిసంసవిభ్రతీసంధ్యేవస్థితేత్సర్గః || ౮౩ ||

భువమితి | కోష్ఠేనకించదుష్టేన || కష్టంచోష్ఠ ఇతిచకారాత్కాచేశం - అ
వభృథాదపిఅవభృథస్సానాదపి - మేధ్యేనసపిత్రే || ౮౨ || పూశంపఃప్రంమేధ్యం
చేత్యమరః - వత్సన్యాలోకనేనదగ్ధనేప్రవర్తినాప్రప్రవేణా రాభిః స్థంసేషీ
రప్రప్రవతేనేతియావత్ - భువమభివక్షంసంసవంతీ - కుండమిషాః ఆపీ
సంయన్యాస్సాకుండోద్ధీ || ౮౩ || ఉభయస్త్రీబమాపీమిత్త్యమరః అప్రవేణాసోన
జీత్యనజాదేశః - బహువ్రహేరూఢపాజీషీజీషీ || ౮౪ ||

రజఇతి | ఖురోద్ధూతైః - అంతికాత్సమీపే - గాత్రంస్పృశ్యంతీ || దూకాం
తికేభ్యోద్వితీయాచేతిచకారాత్పంచమీ - రజసాంకణ్ఠైః - మహింక్షీయతేత
ప్రఇతిమహిత్ - తస్య - తీర్థాభిషేకేజాతాంతీర్థాభిషేకజాం - శుక్లంఆద
ధానానుర్వాణా - ఏతేనానాయన్యస్సానముక్తం - తదుక్తమనునాన్ || ౮౫ || ఆ

షేకజాంశుగ్రహదధానా మహీపీతః॥ ౮౫ ॥ తాంపుణ్యదశనాంధృష్ట్యా
 నిమిత్తజ్ఞః ప్రసాదాః॥ యాజ్ఞమాశంసితావంధ్యప్రార్థనంపునరబ్రవీత్॥ ౮౬॥
 అనూగవశానీనిసిద్ధిం రంజ్యగగాయాత్త్వ నః॥ ఉపస్థితేయంకల్యాణేనామ్ని కీర్తి
 తపచరుత్॥ ౮౭॥ వన్యవృత్తిరిమాంశశ్వదాత్మానుగమనేనగాం॥ విద్యామభ్య
 సనేనేవప్రసాదయితుమహః సి॥ ౮౮॥ ప్రస్థితాయాం ప్రతిష్ఠేధాః స్థితా
 యాంస్థినిమాచర॥ నిష్కణ్ఠాయాంనిషీదాస్యాంపీతాంభసిపిబేరవః॥ ౮౯॥ వ
 ధూధ- క్తిమహీచైనామస్మి గామా తవివసత్॥ ప్రయతాప్రాతరన్వేతుసా
 గ్నేయంభస్త వాస్మానమవగాహ్యశువారుణం ఆపోహిష్ఠేతవప్రాసంతంవా
 యఃస్యంగోరజఃస్తృతమితి॥ ౯౦॥

రామి॥ నిమిత్తజ్ఞశ్చకుశ్లః - తపోనిధిఃస్థిః - పుణ్యందగ్ధనంయస్యా
 స్తాంపుణ్యరగ్ధవాం - తాంధేయం - దృష్ట్యా - ఆశంసితంమనోరథం॥ నపుంసకే
 భావేక్షః - తత్ర - అవంధ్యాసఫలా - ప్రార్థనాయస్యతఃఆశాసితా వంధ్య
 ప్రార్థనం - అవంధ్యమనోరథమిత్యర్థః - యాజయితుంయోగ్యంయాజ్యం పా
 ర్ధికం - పునరబ్రవీత్॥ ౯౧॥

అదూరే॥ హేరాజఃఅత్తనఃసిద్ధింకార్యస్యఅనూగవర్తినింశీఘ్రగామి
 నీం - విగ్రహయసిద్ధి - యగ్యతఃకారణాత్కల్యాణేయంకల్యమాన్తి॥ బహువిధ్య
 శ్చేతిజీవ - ఇయంధేనః - నామ్నినామధేయే-కీర్తకేధితవఉపస్థితాలగతా॥

వన్యవృత్తిరి॥ వనేభవంవన్యంకందమూలఫలాదికంవృత్తిరాహారోయస్య
 సంతాధానూగస్య॥ ని॥ వృద్ధివృద్ధజీవనేఇత్యుపరఃఇమాంగాం శశ్వత్సదా
 అప్రసాదమచ్యేదేనేత్యగం॥ అత్తనస్తవకర్తుఅనుగమనేననుసరణేనఅభ్యస
 నేనఅపష్టాతురభ్యాసేన - విద్యామివప్రసాదయితుంప్రసన్నాంకర్తుంఅర్హసి॥

గవానసరగప్రకారమాహ॥ ప్రస్థితాయామి॥ అస్యాంధేన్వాం - ప్ర
 స్థితాయాంసన్యాం - ప్రతిష్ఠేధాఃప్రయాహి॥ సమవప్రవిభ్యస్తభిత్వాత్మనేః
 దం - స్థితాయాంసంపృత్తగతికాయాం - స్థితిమాచరస్థితింకురు - తిష్ఠేత్యర్థః॥
 నిష్కణ్ఠాయాంపపిష్టాయాం - నిషీదఉపవేశః - విధ్యరైలాట్ - వీతమంభోయయాః
 స్యాంపీతాంభసిసల్యాం - అపఃజలాని - విజేపివి॥ ౯౨॥

సధూనితి॥ వధూఃజాయా భక్తిమతీసతీ - ప్రయతానియతచిత్రాసతీ - గ
 ధాధిచృతాంపీనాంగాం - ప్రాతః - ఆతపోవనాదన్వేషఅనుగచ్ఛతుఅజ్ఞ

యంప్రత్యగ్దృశేదపి॥౯౦॥ ఇత్యాదిసాదాదనైస్తవం చాన్యైరభి
అవిఘ్నమస్తుతేస్తేయాఃశితేవధుఃపుత్రాం॥౯౧॥ తథాప్రతిబ్రాహ్మసీ
మాంత్యపరిగ్రహః॥ ఆదేశంచేతకాలజ్ఞస్థిప్యశ్శాసితరాంతః॥౯౨॥ అథాన
దోషేదోషజ్ఞస్యంవేశాయవిశాంపలం॥ సూనసూనౌతవాక్యప్టుర్వసన్జ్ఞా
బి-తశ్రియం॥౯౩॥ సత్యామపితవస్సిద్ధౌనియమాపేతయామసి॥ కల్పఃత్య-
ల్పయామాసవన్యామేవాన్యసంవిధాం॥౯౪॥ నిది-ష్టాంకలపతినానపరి

ర్యాదాయాం- పడద్వయంచైతత్ - నాయమపి ప్రత్యగ్దృశేత్ ప్రత్యగ్దృశే
త్- విధ్యరైలిజ్ఞే॥ ౯౦॥

ఇతి॥ ఇత్యనేప్రకారేత్వం- ఆప్రసాదాత్ ప్రసాదవ్యంతం- ఆ
ర్యాదాభి-విధ్యైశ్చస్యచైభాషికల్పత్వమాసత్వం - అస్యాధనో-వచ
ర్యాపరిశుక్రాహావర్యావ- తేతవ- అఘ్నంఘ్నాభావ- అస్తు॥ అన్య
యంభక్త్యాదినా అగ్రాభివేద్యాయా భావః - పితేచప్రతాం సత్పుత్రవ
తాం॥ ప్రశంసాయామిదప్రత్యయః - ధుగ్యగ్రేస్తేయాః - పేష్టేత్యాశీరైశ్చ
తపికారాదేశః - త్వత్పుత్రవితేచత్రోస్త్యితిభావః॥ ౯౧॥

తథేతి॥ దేశకాలజ్ఞ-దేశోగ్నిసన్నిధిః - కాలోగ్నిపెలుగ్రావసానకా
లఃపిశిష్టదేశకాలోత్పన్నమహాజ్ఞానమవ్యాహతిమితిజానన్ - అతివశ్రీశ
మాశిష్యఃఅంతేవాసీ॥సి॥ ఛాత్రాంతేవాసినోగిష్యఇత్యమరః - సరిజా- స
పరిగ్రహస్సపత్నీకస్స॥సి॥ పత్నీపరిజనాదాసమూలశాపాః పరిగ్రహేఇత్య
మరః॥అనతఃవినియఃప్రస్ఫుత్త్యర్థః-శాసితరాదేశమః- గురోర్వసిష్టస్య-ఆ-
మాజ్ఞాం తథేతిప్రతిబ్రాహ్మయథోద్ధృష్టంతధానకరోమిత్యంగీకృతవాసత్వం॥

అథేతి॥ అథ- ప్రదోషే - రజనీమాభే॥సి॥ ప్రదోషోబీయశ్చమిత్యమరి-
దోషజ్ఞఃవిద్యా॥సి॥ విద్యాప్రపిద్యోషజ్ఞఇత్యమరః - సూనౌతవాక్ సత్యపి
యవాక్॥సి॥ ప్రియంసత్యంచసూనౌతమితిహలాయః - సప్తసూనుఃప్రసా
పుత్రఃమునిః- ఆనేనప్రత్యకకార్యనిర్వాహకత్వంసూచితం- ఊజితః॥౯౦॥ వి
శాంపలంమనుజేశ్వరం॥సి॥ ద్వాఃశావేశ్వమనజాఃత్యమరః - సంవేశానం
ద్రామైవిసస్వజ్ఞాపయాపిస॥సి॥ ఛాన్తిదాశేయంసంస్థాపస్వస్వస్సం
వేశఇత్యపీత్యమరః॥ ౯౧॥

సత్యామితి॥ కల్పఃప్రతివర్యాప్రయోగాభిజ్ఞ- మనఃతస్సిద్ధోసత్వ
మపి- తపనైవరాజయోగ్యానంసంపాదనసామగ్య సత్యస్థితి - నిది

యపీతవ్రతిబద్ధతాన్యశోధనోధేనుమృషైర్ముమోచ॥ ౧॥ తస్యాఃఖురన్య
సపవిత్రపాంసుమపాంసులానాంధురీతఃసీయా । మాగ్నాంమనుష్యైశ్చగర్భ
మపత్నీ శ్రుతేరివాథాన్స్తృతిరన్వగచ్ఛత్ ॥ ౨॥ నివర్త్యరాజాదయితాం
దయాశుస్తాంసౌరభేయీంసురభ్యశోభిః । పయోధరీభూత చతుస్సమద్రాం

ప్రప్రయోగదర్శనాత్ - పీతఃవ్రతిబద్ధః - వత్సోయస్యాస్తాం - ఋషైర్ధేనుంవ
నాయవనంగంతుంముమోచ॥ క్రియార్థోపపదేత్యాది నాచతుర్థీజాయాపదసా
మర్థ్యాత్సుదక్షిణాయాః పుత్రజననయోగ్యత్వమస్తీతసూచితం తథాచ శ్రుతిః॥
పతిర్జ్ఞాయాంప్రపితగర్భభూతాన్వసమాతరం॥ తస్యాంపునర్నవోభూతృ
దశమేమాసిజాయతే॥ తజ్జాయాజాయాభవతియదస్యాంజాయతేపునరితి॥ య
శోధనఇత్యనేనపుత్రవత్క్రియారథాద్రాజానాంపాపిగోరక్షణేవవృత్తఇతి
గమ్యతే॥ అస్తింత్యరైవృత్తముపజాతిః॥ శ్లో॥ స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌ జగః
ఉపేంద్రవజ్రజతజాంతతోగాపిత్యత్రోక్తంకేదారేణ॥ అంతరోదీరితలత్తు
భాజఃపాదాయదీయాఉపజాతయస్యాఇతి॥ ౧॥

తస్యాఇతి॥ పాంసవదోషాఆసాంసంతీతిపాంసులాన్వైర్విగ్రహి॥ ౧॥ సై
రిణీపాంసులేత్యమరః॥ సిద్ధాదిభ్యశ్చేతిఇలచ్ఛ్రవత్యయః- లానభవంతీత్యపాం
సులాః - తాసాం- ధురి-అగ్రేకీర్తనీయాపరిగణనీయా మనుష్యైశ్చగర్భవత్నీ
దిలీపగర్భవత్నీసుదక్షిణా- ఖురన్యానైఃపవిత్రపాంసుం - తస్యాశోధనో- మా
గ్నం- స్తృతిఃమన్వావాక్యం - శ్రుతేర్వేదవాక్యస్య - అర్థమభిధేయమి- అన్వ
గచ్ఛత్ - అనస్తృతివతి- యథాస్తృతిఃశ్రుతియుగ్మమేవాధిమనుసరణ- తథాసా
పిగోఖురయుగ్మమేవ మాగ్నమనుససారేత్యర్థః - గర్భవత్నీత్యత్రఅశ్వఘానానివ
త్రాదధేయపత్నీసమాసః- ప్రపులివికారాభావాత్ - పాంసులపదవ్యాపృత్యై
అపాంసులేతివిరోధాలంకారోద్వ్యసృతే॥ ౨॥

నివర్త్యైతి॥ దయాశుకారుణికః॥ ౧॥ స్యాద్దయాశుకారుణిక ఇత్యయః॥
స్పృహిగృహీత్యాదినాఆశుద్వృత్తయః - యశోభిః - సురభిఃమనోజ్ఞః॥ ౧॥ ను
రభిస్సాన్వహోష్ణేశాత్వతః - స రాజా - దయితాంనివర్త్య - సౌరభేయాం
కామధేనుమతాం - సందిసీం- ధరంతీతిధరాః - పచార్కచీ- పయసాంధరాఃప
యోధరాఃస్తనాః॥ ౧॥ స్తీస్తీస్తనాబ్జాపయోధరాఃత్యయః- ఆపయోధరాఃప
యోధరాస్సంపద్యమానాభూతాః॥ అభూతతద్భవేన్వ - గ్రహి- పాదయ
ఇతిసమాసః - పయోధరీభూతాశ్చత్వగస్సమద్రాంస్యాస్తాం- అనేకవృత్తి

జుగోపగోరూపధరామివోర్విం॥ 3॥ వ్రతాయతేనానుచరేణ ధేనోర్న్యమేధి
శేషోవ్యసుయాయవగః॥ నచాన్యతస్తస్యశరీరతాస్వప్రీత్యగుప్తాహిమనోఃప్ర
సూతః॥ ౪॥ ఆస్వాదవచ్చిఃకబలైస్తృణానాం కంఠాయనైదణంశనివారణై
శ్చ॥ అవ్యాహతైస్సైవ్యగతైశ్చతస్యాస్సమ్రాట్సుమా రాధనతత్పరోభూత్॥
౫॥ స్త్రిఃస్థితాముచ్చలితఃప్రయాతాంనిమేదుషీమాససబంధధీః॥ జలాభిలా
షీజలమాదధానాంఛాయేవతాంభూవతిరస్వగచ్ఛత్॥ ౬॥ సస్యస్తవిహ్నిమపి

పదార్థాశ్చనేకపక్షపాణసామర్థ్యాత్తిప్రదోబహువ్రీహిః గోరూపస్యధ
రాం- ఉర్వింవనుధామివ॥ ౩॥ పసుధోర్వివసుంధరేత్యమరః-జుగోపరరతు-భూ
రతుఃప్రయత్నైవరరతైతిభావః॥ గుహారతుఃప్రయత్నైఃకర్తరితి॥ 3॥

ప్రతాయే॥ ప్రతాయధేనోరనుచరేణ- నతుజీవనాయేతిభావః- తేనది
రీషేన- శేషోవ్యవశిష్టోపి- అనుయాయవగఃఅనుచరసమూహః- న్యమేధినివ
ర్తితః- శేషత్వంనుడతాపేక్షయా- కథంతవ్యాత్తరతుఃమిత్యతటా॥ న
శేతి॥ తస్యశరీరస్య- శరీరతా- అన్యతఃపురుషాంతరాత్- నచ- హియ
స్తాత్- మనో- ప్రసూయతఇసిప్రసూతిః సంతతిఃస్వప్రీత్యగుప్తాస్యవరాక్ర
మేణగతీతా- సహిస్యవరాక్రమనిర్వాహకస్యవరాపేక్షేతిభావః ౪॥

ఆస్వాదవచ్చితి॥ సమ్రాట్ మండలేశ్వరః॥ ౫॥ యేనైవంరాజసూయేనమం
జలస్యేశ్వశ్చయః॥ శాస్త్రీయశాచ్చియా రాజ్యస్ససమ్రాడిత్యమరః-సరాజా-
ఆస్వాదవచ్చిఃరసవచ్చిః- తృణానాం- కబలైఃగ్రాసైఃకంఠాయనైః- దంశ
నాంవనమక్షికాణాం- నివారణైశ్చ॥ ౬॥ దంశస్తువనమక్షికేత్యమరః- అవ్యా
హతైఃప్రతిహతైః- సైవ్యగతైః స్వచ్ఛందగమనైశ్చ- తస్యాధేన్వాః- స
మారాధనతత్పరఃశుశ్రూషాసక్తఃఅభూత్- తదేవవరంప్రధానంయస్యచత
త్పుః॥ ౭॥ తత్పరేనసితాసక్తావిత్యమరః॥ ౫॥

స్థితఇతి॥ భూవతిఃదీపః- తాంగాం- స్థితాంసతీం స్థితస్సౌ- స్థితీరూర్ధ్వా
వస్థానం- ప్రయాతాంప్రస్థితాంసతీం- ఉచ్చలితఃప్రస్థితస్సౌ- నిమేదుషీని
షణ్ణాంసం- ఉపఃప్రమిశ్రియః భాషాయాంసదవసశ్రువఇతిశ్చప్రత్యయః-
ఉగితిశ్చ జీవ- ఆసనస్సబంధోపవేశనే- ధిఃస్థిరః- ఉపఃప్రస్సన్నిత్యర్థః- జ
లం- అదధానాంపిబంధీంసతీం- జలభిలాషీనాంపిబిహ్నిత్యర్థః- ఇత్థం-ఛాయేవ-
అన్వగచ్ఛత్ అనుతవాత్॥

రాజ్యలక్ష్మీంతేజోవిశేషానమితాందధానః అనీదనాః పుతదానరాజీరం
తమదానస్థగనద్విపేంద్రః ॥ 2 ॥ అలావ్రతానోద్గ్రధితైస్యకేతైరధిభ్యధన్వా
విచచారదావం । రత్నోపదేశాన్మహిమభ్యోర్వన్యావసేప్యన్నివముష్టసి
త్వాన్ ॥ ౩ ॥ : సృష్టపార్శ్వసచరస్యతస్య పార్శ్వద్రుమాః పాశభృతాసమ
న్యః ఉదీరయమాసురివోచ్చదానామాలోకశబ్దంపంచసాంఽరావైః ॥ ౪ ॥ మ
రుత్ప్రయుక్తాశ్చమరుత్సఖాభంతషగ్న్యమారా దభివతా మూనం । అవారికా

స్యస్తగతి ॥ స్యస్తానిపరిహృతాని - చిహ్నాః ఛత్రచామగదీని - యస్యా
స్తాంతధాధూలావపి - తేజోవశేషేనప్రభాతశయేన - అనుమితాం - సర్వధా
రాజైవాయంభవేదిత్యభ్యాహితాం రాజ్యం - గధానః - సరాజా - అ
నానిపుతదానరాజీః - బహిరప్రకటితమదేశభిః - అతగ్రతామదావస్తాయ
స్యసతధాధూత - ద్విపేంద్రగన - అసీత్ అభూత్ ॥ 2 ॥

అతే ॥ అలానాంవల్లీనాం ॥ 2 ॥ వల్లీశుప్రతర్లినై తేవ్యురః - తాసాం । వ
తానైః కుటిలతంతభిః - ఉత్తేః ఉన్నమయ్య - ౧౫ ధిహిః బద్ధాః యేకేశాః - వైరు
పలకీతః ॥ ఇత్థంభూతలక్షణానిస్థితీయా - సరాజా - అభిన్నమగోపిషమా
గ్వీకం - ధనుర్ధస్యసోధిభ్యధన్వాన్ ॥ ధనుషశ్చైవ్యజ్ఞాశ్చ - మనిహూమ
భ్యోః - రత్నోపదేశాత్ రత్నగహ్వరజానః - వన్యాన్ వసేపవాన్ - ముష్టసి త్వాన్
దుష్టజంతూన్ ॥ 3 ॥ ద్రవ్యానువ్యవసాయేషుసశ్వసక్తిభిః జంషపివ్యమరః - వి
సేవ్యైశ్చిక్షుయిప్యన్నిప - దావంవనం - విచచార ॥ 4 ॥ వసేవసం - హస్తాచద
వోదావగహేవ్యతగ్ని - యాదవః - వసేసంచచారేత్యధః - దేశకాలాద్య
గంతవ్యాః కమకసంజ్ఞాహుకమకామిదిదావస్యకమకాన్వం ॥ ౫

: సృష్టే ల్యాభివచ్ఛిన్లైస్తస్యపహమహిమతయ ద్రుమాదియోపిరా
నోవచార చక్రరిత్యాహ ॥ : సృష్టేతి ॥ : సృష్టోపార్శ్వసచరాపార్శ్వస
రికానోజనాయేః సగ్ - పాశభృతావరుజెనసవస్యగ్యస్య - అనేన - అను
భావసంబంధితః - తస్యరాజ్ఞః పార్శ్వద్రుమాః ఉన్నదానామత్కటమదానాం
వయసాంభగానాం ॥ 2 ॥ ౩ ॥ భగవాన్యాదిసోగ్యయ ఇస్యమరః - విరావైః - ఆలోక
శబ్దం - ఆలోకస్యవాచకశబ్దం - ఆలోకయేత్ శబ్దమివ్యుక్తః - ఉదీరయ మాసు
రివ - అవదన్నిపేత్యత్ప్రేక్షా ॥ ౪

మరుదితి ॥ మరుత్ప్రయుక్తా వాయునాప్రేరితాః - చాలలతాః ఆరాశ్చ
మీపే - అభివతంత మూనం ॥ 2 ॥ ఆరాధూరసమీపయోగిత్యమరః - మరుతః వాయో
స్సఖామరుశ్చ - అన్నః - సగ్ - అభాతీష మరుత్సఖాభిః - ఆశశ్చోపసం - ఇతి

బాలలతాఃప్రసూనైరాచారలజైరివపౌరకన్యాః || ౧౦ || ధనుర్భృతౌవ్యస్య
దయాద్గృభావమాఖ్యాతమంతఃకరజైర్విశజ్జైః | విలోకయంత్యోవపురాపు
రత్నైఃప్రకామవిస్తారఫలంహరణ్యః || ౧౧ || సకీచక్షుర్వారుతపూర్ణరంభైః
కూజద్భిరాపాదితవంశకృత్యం | శుశ్రావకుంజేషుయశస్వముచైచిరుద్గీయ
మానంవనదేవతాభిః || ౧౨ || పృక్షస్తుషారైగిరినిగ్ధరాణామనోకహంకంపిత

కవీప్రత్యయః - అప్యంపూజ్యం - తందిలీవప్రసూనైఃపుష్పైః - పౌరక
న్యాః- పౌర్యశ్చతాఃకన్యాశ్చపౌరకన్యాః- ఆచారాధైక్యజైః - ఆచారలా
జైరివ- అవాహిక- తస్యోపరిఃప్రసత్య ఇత్యర్థః- సఖాహిసఖాయమాగ
తముపచరతీతిభావః || ౧౦

ధనుర్భృతఇతి || ధనుర్భృతౌవ్యస్య రాజ్ఞః- ఏతేభయసంభావనాదభి
తా- తథాపి- విశంకైనిభీకైః- అంతఃకరజైఃకర్తృభిః- దయయాకృపార
సేన- ఆద్యస్తిక్తి- భావోభిప్రాయోయస్యతత్ దయాద్గృభావం- తదా
ఖ్యాతందయాద్గృభావమేతదిత్యాఖ్యాతమిత్యర్థః || ౧౧ || భావస్సత్తాస్వభావా
భిప్రాయచేష్టాత్తజన్మస్విశ్యమరః- తథావిధం- వపుః- విలోకయంత్యః హరి
ణ్యః- అన్లై- ప్రకామఃస్తారస్యాత్వంతవిశాలతాయాః- ఫలంహేతుకృతం ||
౧౨ || సస్యోహేతుకృతేఫలమిత్యమరః - ఆపుః || ౧౧ || విమలంకలపీఠవచ్చుచేతఃకథ
యత్యేవహితైషింగిపుంవేతిన్యాయేనస్వాంతఃకరణవృత్తిప్రమాణ్యాదేవ
విసృజ్జందదృశుమిత్యర్థః || ౧౧

సఇతి || సందిలీపః - మారుతేనవాయనా- పూర్ణానిపూరితానిరంధ్రాణి
యేషాంతైస్తథోక్తైః అతివీచ - కూజద్భిః స్వనిద్భిః- వేదైః - వేణువశేషైః || ౧౨ ||
వేద- చిహ్నాస్తేస్యశ్రోతృవంశ్యనిలోద్ధతాగ్నిమరః- ప్రవంశఃసుషిరవాద్యృవిశే
షః || ౧౨ || వంశాదీకంతుసుషిరమిత్యమరః- ఉచైః- ఆపాదితంసంపాదితంప్రవం
శ్యైః- శ్యంకార్యం- యస్మిన్కమణితద్యధాభవతితథా - కుంజేషులతాగృ
హేషు || ౧౩ || వికుంజకుంజావాక్లీలతాదిహితోదగిత్యమరః- వనదేవతాభిః- ఉ
ద్గీయమానంఉచైర్చిరీయమానం- స్వంస్వీయంయశఃక్షీర్తింశుశ్రావశ్రుతవాః ||

పృక్షఇతి || గిరిమగ్ధరాణాంతైలనిప్రవాహాణాం || ౧౩ || ప్రవాహాని
యుగోయుగిత్యమరః- తుషారైః- శికరైః || ౧౩ || తుషారోహిమశీకరామిశ్రా
శ్యైః- పృక్షస్తుపృక్షైః- అనోకహంనాంవృత్తాణాం- ఆకంపితానిచుపత్కంపి

పుష్పగంధీ । తనూతవక్లాంతమనూతవక్రమాచారపూతంవచనస్సీమేచే ॥ ౧౩ ॥
 శశామపుష్ట్యాపివివాదహస్తిరాసీద్విశేషాఫలపుష్పవృద్ధిః । ఊనంసత్వేవృద్ధి
 కోబభాధతస్త్రికవనంగోవైరిగాహమానై ॥ ౧౪ ॥ సంచారపూతానిదిగంత
 రాణిక్యత్వాదిసాంతే నిలయాయగంతుం । ప్రచక్రమేవల్లవరాగతామ్రాప్ర
 భావతంగస్యమునేశ్చధేనుః ॥ ౧౫ ॥ తాందేవతాపిత్రతిథిక్రియాగ్ధామమన్వగ్య
 యామధ్యమలోకపాలః । బభావసాతేనసతాంమతేన శ్రద్ధేవ సాక్షాద్విధిసో

తాని. యానిపుష్పాణి. తేషాంయోగంధః. సోస్యాస్తీతితథాక్తః. ఈమత్కం
 పితృపుష్పగంధవాక్. ఏవంతేతమండనుఃభిఃవచనః. వాయః. ఆనాతవక్రతం. ప్ర
 తార్థంపరిహృతచక్రతం. అతఏవ. ఆతవక్లాంతం ఆతపేనసూర్యతేజసా. క్లాం
 తంభిన్నం. ఆచారపూతంఆచారంశుద్ధ. తందీలీపంసీమేచేఆచారపూతత్వా
 త్పురాజాజగత్ప్రవనస్యాపివచనస్య సేవ్యతనీదితిభావః ॥ ౧౩ ॥

శశామేతి. గోవైరిరతుక. తస్త్రికరాజ్ఞి. వనం. గాహమానేప్రవిశతిస
 తిపుష్ట్యానినాపి. దహస్త్రిః. శశామశాంతింప్రాప. ఫలానాంపుష్పాణాంవ
 వృద్ధిః. విశిష్టతద్భివిశేషాఅతిశయితా. అసీత్. కర్పూరైశుభప్రత్యయః.
 సత్త్వేషుజంతుషు. మధ్యే. యతశ్చనిర్ధారణమితిస ప్రమీ. అధికఃప్రబలోవ్యా
 ఘాదిఃఊనందుర్బలంహరిణాదికం. నబబాధేనహీన సీస్త. ॥ ౧౪ ॥

సంచారేతి. వల్లవస్య. రాగోవర్గః. వల్లవరాగః. ని. రాగోసురాగేమా
 త్సర్వేక్షేకాదాలోహితా దిష్టితికాశ్వతః. సభవతామ్రా. వల్లవరాగతా
 మ్రా. వతంగస్యసూర్యస్య. ప్రభాకాంతిః ॥ ౧౫ ॥ వతంగఃపతీసూర్యయోరితి
 కాశ్వతః. మునేఃధేనుశ్చ. దిగంతరాణిదిశామవకాశాః. ని. అంతరమువ
 కాశావధిపరిధానాం తద్ధిభేదతాదగ్యభివ్యవహరః. సంచారేణ. పూర్వానిశు
 ద్ధాని. కృత్వా. దినాంతేసాయంకాలే. నిలయాంతప్రమయాం. ధేనువ
 త్సే. ఆలయాంతవ. గంతుం. ప్రచక్రమే. ॥ ౧౫ ॥

తామితి. మధ్యమలోకపాలఃభూపాలాదిలీలఃదేవతాపిత్రతిథీనాం. క్రి
 యాః. యాగక్రాధదానాని. తావేవ. అగ్ధః. ప్రయోజనం. యస్యాప్రాధే
 నం. అన్యక్ అనుబంధం. యయా. సతాంమతేనగుద్భిఃసమస్తైస్యమానేన. గ
 తిబుద్ధిత్యాదిసాదర్తమానేకైః. క్తస్యేవవర్తమానభితివృష్టి. తేనరాజ్ఞా. ఉప
 వస్నాయక్తా. సాధేనుఃసతాం. మతేనవిధినాఅనుష్ఠానేన. ఉపవస్నాఃక్ర
 ద్ధాఅస్తికృబుద్ధిరివబభా. ॥ ౧౬ ॥

వచనాన్ || ౧౬ || సవత్సరే త్రిగ్దవరాహాయూధాన్య వాసవ్యున్ స్తుభుచ
హిణాణాని | యయామృగాధ్యాగీతశాద్వలానిశ్యామాయ మానానివసానివ
శ్యణా || ౧౭ || అపీరభారోద్వహనప్రయత్నాద్గృష్టిర్గురుత్వాద్వపుషోనశేం
ద్రః | ఉభావలంచక్రతురంబితాభ్యాంతపోవసావృత్తివధంకతాభ్యాం || ౧౮
వసిష్ఠధేనోరసు యాయీ సంత మావర్తమానం వనితావసాంతాత్ | కపాని
మేషాలసపత్నవజ్జీరుపేషితాభ్యామివలోచనాభ్యాం || ౧౯ || పురస్కృతా

సభితి | సరాజా - పల్వలే గ్రీలబ్జలాశయేభ్యః ఉత్తీర్ణానిగతాని - వరా
హాణాం - యూధానికులాని - యేషాంతాని - బహ్వాజ్యేషాంసంతీతి బహిః
ణాః ఘయా రాః || ౧ || మయానో బహిఃణో బహిఃస్యమరః - ఫలబహిః
భ్యామివస్వక్రవ్యః - ఆవాసవ్యున్ స్తుభాః బహిఃణాః యేషుతాని - శాదాః
బాలతృణానియేషుసంతీతిశాద్వలాః - శష్పశ్యామూదేశాః | ౧ || శాద్వలశ్చ
దహరిత ఇత్యమరః | శాదఃకర్దమశప్పయోరితిశ్యః - నడశాదాభ్యాంవలజితివ
లచ్ఛప్రత్యయః - మృగైంధ్యానితాఅధిష్ఠితాః - శాద్వలాయేషుతాని - శ్యామా
యమానాని - వరాహబహిఃణాధిక్యమహిమ్నా శ్యామానిభవంతి - లాహి
లాదిభ్యఃకృషితికృష్ప్రత్యయః - వాక్యషణిత్యాత్మనేవదేశానచ్ - తానివనా
ని - వశ్యక - యయా || ౧౭ ||

అపీనేతి | గృష్టిసకృత్ప్రసూతాగాః ని | సకృత్ప్రసూతాగర్గృష్టిరిహ
లాయధః - సరేంద్రశ్చఉభాయోధాక్రమం - అపీసమూధః || ౧ || ఉధస్తుక్లీబమా
పీసమిత్యమరః - తద్భారోద్వహనే - ప్రయత్నాత్ప్రయాసాద్వపుషోగురుత్వా
చ్చ - అంబితాభ్యాంచారుభ్యాంకతాభ్యాం గమనాభ్యాంతపోవసావృత్తిః -
పంధానంతపోవసావృత్తివధంవనాదాగమనమార్గం - ఋక్పూర్ణభూరిత్యాది
నాలికారప్రత్యయస్సమాసాంతః - అలంచక్రతుఃఘాతవంతౌ || ౧౮ ||

వసిష్ఠేతి | వసిష్ఠధేనోర్మందిన్యాః - అనుయాయినమనుచరం - వసాతాం
త్ - ఆవర్తమానంప్రత్యాగచ్ఛంతంతదిలీపం - వనితాజనితాత్యంతానురా
గానుదక్షిణాని || వనితాజనితాత్యర్థానురాగాయాంచయోషితిత్యమరః || ౧ || మే
షేణ - అలసామందా - పత్నీణాంపజ్జీర్ణస్యాసాని - నిమేషరహితాసతి
త్యర్థః - లోబనాభ్యాంకరణాభ్యాం - ఉపోషితాభ్యామివ - ఉపవాసోభోజ
ననివృత్తిః - తంకృతవద్భాగమివ - వసతేకర్తరిక్తః - వపా - యధాఉపోషితో
తితృప్తయాజలాదీశమధికంపిబతి - తద్వదతితృప్తయాసానుదక్షిణాది లీవమధికం
వ్యలోకయదీత్యర్థః || ౧౯ ||

వత్త కానిపార్థి వేనప్రత్యుగ్గతా సార్థివధమ౯వ త్వాన్య । తదంతరే సావిరరాజ
భృద్దినతుపామధ్యగతేవసంధ్యాన్య ॥ ౨౦ ॥ ప్రదక్షిణేకృత్యవయస్వినింతాంసుదక్షి
ణాసాతుతపాత్రహస్తా । ప్రణమ్యచానర్పణాలమస్యాశ్శృంగాంతరంజ్ఞా
రమివాధసిద్ధేః ॥ ౨౧ ॥ వత్సోత్సృతాపిస్తమిలాసపర్యాంప్రత్యగ్రహీత్యేతిన
నందతుస్తా । భక్త్యోపవస్తేషుసీతద్విధానాంప్రసాదవిహ్నినిపురః ఫలాన్ ॥
౨౨ ॥ గురోస్సదారస్యసిద్ధిపాదౌ సమావ్యసాంధ్యంచఽథిందిలివః । దోహః

పురస్కృతేతి ॥ వత్సకానిమార్గైః పార్థివేనపుధివ్యా ఈశ్వరేణాదీతీవేన త
స్వేశ్వరభక్త్యణప్రత్యయః - పురస్కృతా - అగ్రతఃకృతాభర్త స్యవత్తిధర్మ
వత్తిధర్మార్థావత్తిత్యర్థః - ఆశ్వఘాసాదివత్తదర్శ్యపట్టిసమాసః - తయా
పార్థివస్యధర్మవత్త్వాన్య - ప్రత్యగ్గతాభిముఖీకృతా - సాధేనుః - తదంతరే
తయోద్దంవతోర్వర్త్య - దినతువయోఃదినరాత్యోః - మధ్యగతా - సంధ్యేవ-
విరరాజ - పూర్వార్థేనైవతదంతరవర్తిత్యేసిద్ధేపున ప్రదంతరభిగ్రహణమత్రో
వమేయోపమానయోః క్రమావస్థానమాత్రసాదృశ్యవివక్షార్థమితిమంతవ్యం ॥

ప్రదక్షిణేకృత్యేతి ॥ అక్షతానాంపాత్రేణసహవర్తతభిసాతుతపాత్రః-
తాదృశోహస్తాయస్యాస్మా - సుదక్షిణా - వయస్వినిప్రభూతక్షీరాంతాం
ధేనుం - ప్రదక్షిణేకృత్యప్రణమ్యచ - అస్యాఃధేనోఃఽకాలం - శృంగాంతరం
శృంగమధ్యం - అగ్రసిద్ధేః - ద్వారంప్రవేశమాగమన - ఆనర్భఅర్చయామాన-
అర్చపూజాయాంఅర్చతేర్చావాదికాల్లాట్ - అజాతేస్తుద్విలియస్యేతిద్విర్భా
నః తస్మాన్ముడితిన డాగమః ॥ ౨౧ ॥

వత్సేతి ॥ సాధేనుః - వత్సోత్సృతాపి - వత్సేఉత్కృతితాపి - స్తిమితానిశ్చ
లాసతిసపర్యాంపూజాం ॥ ని ॥ పూజానమస్యావదిశ్సపర్యాగచిహ్నా
స్సమాభివ్యమరః - ప్రత్యగ్రహీత్ - ఇతిహేతోః - తౌదంవతి - ననందతుః - పూ
జాస్వీకరణస్యానందహేతుత్వమాహ ॥ చిత్రేతి ॥ పూజ్యేష్యనురాగోభక్తిః త
యా - ఉపవస్తేషుయ క్తేషువిషయే - తద్విధానాం - తస్యాఃధేనోఃఽభవవిధా
ప్రకారోయేషాంతేషాం - మహతామిత్యర్థః - ప్రసాదస్యవిహ్నినిలింగాని
పూజాస్వీకారాదీని - పురఃఫలాని - పురోగతానిప్రత్యాపన్నానిఫలానియేషాం
తాని - హి - అవిలంబితఫలసూచకలింగజర్మనాదానందోయుజ్యతభిభావః ॥

గురోరితి ॥ భుజోఽపన్నలిపుః - భుజాభ్యాం - నాస్యేనసహయేన ఉచ్చ
న్నాః ఉత్కృష్టాభిన్నానిశ్చేషితాఃరివవశ్యత్రవయేనసతథోక్తేఃదిలివః - స
దారస్యదారైరదుంధత్యాసహవర్తమానస్యగురోః - ఉభయోరపీత్యర్థః - పా

జనానేవున రేవదోగ్నిభేజేభుజోద్భిన్నరిపుర్నిబద్ధాం॥ ౨౩ ॥ తామంతికస్య
స్త్రబలివ్రదీపామన్వాస్యగోప్తాగృహిణీసహాయః । క్రమేణనుప్తామనుసంవివే
శసుప్తోథితాంప్రాతరనూదతిష్ఠత్ ॥ ౨౪ ॥ ఇత్థంవ్రతంధారయతఃప్రకారంస
మంమహిష్యా మహనీయకీరైః । సప్తవ్యతీయస్త్రిగుణానితస్యదీనానీదీనోద్ధ
రణోదితస్య ॥ ౨౫ ॥ అన్యేద్యురాత్మ సుచరస్యభావంజిజ్ఞాసమానామునిహూ

దా - నిపీశ్య- అభివాద్య- సాంధ్యంసంధ్యాయాం విహితం - విధిమనుష్ఠానం
చ- సమాప్య- దోహవసానే - నిష్క్లా మనీనాందోగ్నిమేవదోహనశీలాం
ధేనుషేవ- తున్నితితృప్త్యయఃపునఃభజే సేవితవా - భజసేవాయామిత్య
స్సార్థిల్ - ఘనోద్భిన్నరిపురిత్యనేనాస్యభీకత్వంనూదితం - దోగ్నిగ్నినిరుప
బద్ధివయోగాదస్యాఃకామధుక్త్వంకవ్యతే- అవధారణార్థకోయమేవకా
రోస్యకర్తృంతరప్రప్యత్త్యభావంబోధయతి । ౨౩

తామితి గోప్తారక్షః - సః- గృహిణీసహాయఃపత్నీ ద్వితీయస్య - ఉ
భావతీత్యర్థః - అంతికేస్యస్తాంబుయఃవ్రదీపాశ్చ యస్యాస్తాంతథోక్తాం-
ని । కరోపహరయోఃపుంసిబలిః ప్రాత్యంకశేస్త్రీయా మిత్యుచరః- తాంపూ
ర్వోక్తాంనిష్క్లాంధేనుం- అన్వాస్యఅనూపవిశ్య- క్రమేణ - నుప్తాం- అస్వసం
తరం - సంవివేశ- నుష్వాప- ప్రాతః - సుప్తోథితాం - నుప్తాచసా ఉత్థితాచ-
తాం- అనూదతిష్ఠత్ ఉత్థితవా- అత్ర- అనుశబ్దేనధేనురాజవ్యాపారయోః
పార్యావర్యముచ్యతే- క్రమశబ్దేనతుధేనువ్యాపారాణామినిపానరుక్త్యం-
కమప్రవచనీయయుక్తద్వితీయా । ... ౨౪

ఇత్యుచితి ఇతమనేనప్రకారేణ- ప్రకారకంసంతానాయ - మహిష్యాస
మంఅభిషిక్తపత్నీసహఃని । కృతాభిషేకామహిషీత్యుచరః - వ్రతంధార
యతః - మహనీయాపూజ్యాకీర్త్యస్యతస్య - దీనానాముద్ధరణేదైస్యవిమో
చనే- ఉదితస్యవరిదితస్య- తస్యపువస్య- క్రయోగుణాఃఅప్యత్తయోషాం
తానిత్రిగుణాని - త్రిరావృత్తాని - త్రిగుణితాని- సప్తదీనాని - ఏకవింశదిదీనా
నీత్యర్థః- వ్యతీయః । ... ౨౫

అన్యేద్యురితి అన్యేద్యురస్యస్త్రికదీనే- ద్వావింశదిన్యైత్యర్థః- సద్యఃప
రుత్పరేత్యాదిదీనానిపాతనాదవ్యయత్వం- నిఅద్యాత్రాహ్మ్యకపూర్వేహీ
త్యాదాపుర్వోత్తరావరాత్ । తథాధరాన్యాస్యతరేతరా త్పుర్వేద్యురా
జయతిత్యుచరః- మునిహూమధేనుః- ఆత్మ సుచరస్యపువస్య- భావమభిప్రా
యం - దృఢభక్తిత్వం - ని ఆకృతిర్వ్రతమ- కూతంభావోభిప్రాయ ఆశయఇతి

శరణ్యః । బాతాభిషంగోఽపతిర్విషంగాదుద్ధర్తుమేచ్ఛత్స సభోద్ధృతారిః ॥
 ౩౦॥ వామేతరస్తస్యకరప్రహర్తుర్నఖప్రభారూపితకంకవత్రే । నక్తాంగుళి
 సోన్మేయకఖంఖవీచిత్రాద్వితారంభఇవావతస్థే ॥ ౩౧ ॥ బాహుప్రతిష్ఠంభవి
 పృథ్వమస్యరభ్యర్థమాగస్మాతమస్పృశద్భిః । రాజాస్వతేజోభిరదహ్యాతాం
 తర్భగీవమంత్రోపధగద్ధవీర్యం ॥ ౩౨॥ తమ్యాగృహ్యాంగిగృహీతధేనుర్నను
 ప్యవాబామను వంశకేతుం । విస్తాయయస్వస్థితమాత్మవృత్తౌ సింహూరుస

తత ఇతి తతిస్సంహదగ్య నానంతరం - మృగేంద్రగామిసింహగామి - శర
 ణంరక్షణం॥ ౩౦॥ శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః । శరణంరక్షణైగృహఇతియా
 దేవశ్చ - శరణేసాధుఃశరణ్యః - తత్రసాధురీతియత్ ప్రత్యయః - ప్రసభేనబ
 లాత్కారేగఉద్ధృతాహతాః - అరయోవైరిణోయేనసంస్పృతలిః దిలీపఃబా
 తాభిషంగఃజాతపరాభవస్స॥ ౩౧॥ అభిషంగఃపరాభవఇత్యమరః - పథ్యస్య
 పథాహాస్య - దండాదిభ్యోయదితియత్ప్రత్యయః - మృగేంద్రస్యసింహస్య
 పథాయహాననాయ - నిషంగాత్తూణీరాత్ ॥ ౩౨॥ తూణీపాసంగతూణీరనిషం
 శాఇషుధిద్వయోరిత్యమరః - శరం ఉద్ధర్తుంవచ్ఛత్ - ఇయేష॥ ౩౦॥

వామేతి ప్రహర్తుఃప్రహరణశీలస్య - తస్య - వామేతరఃదక్షిణకరఃనఖ
 ప్రభాభిరూపితాఃఘృతాని - కంకస్యపక్షివిశేషస్య - పత్రాణియస్యతస్త్రికా॥
 ౩౧॥ కంకస్త్రుకగృహస్కంధఃప్రకటఃకమలచ్ఛదః॥ ౩౨॥ కంకఃపక్షివిశేషేస్సాద్గుప్తా
 తారేయధిష్ఠిభ్యాయాదవఃశ్వా - సాయకస్య - పుంఖవీచ - కర్తర్యాభ్యేనూ
 లప్రచేశే ॥ ౩౩॥ కర్తరీపుంఖఇతియాదవః - సక్తాండుశీస్సక - చిత్రార్పితారంభఇ
 షచిత్రలిఖితశరోదరణోద్యోగఇవ - అవతస్థేతి॥ ౩౧॥

బాహ్వితి బాహ్వాః - ప్రతిష్ఠంభేప్రతిబంధన - విపృథమన్యః - ప్ర
 భృద్ధకోభః - రాజా - మంత్రోపధాభ్యాం - రుద్ధవీర్యః ప్రతిబద్ధశక్తిః - భోగీవస
 ర్విభవః॥ ౩౨॥ భోగీరాజభుషంగయోరితికాశ్వతః - అభ్యర్థమాగస్మం - అగస్మా
 తమపరాధకారిణం - అస్పృశద్భిః - స్వతేజోభిః అంతః - అదహ్యాత॥ ౩౩॥ అ
 ధిజేసాద్యసహనంతేజః ప్రాణాత్యయేష్వసీతియాదవః॥ ౩౨॥

తమితి సగృహీతాపీడితాధేనుర్యేనసంసింహః - ఆర్యాణాంసతాం - గృ
 హ్యంపత్యం - పదాన్వైబాహ్యపక్షేషు చేతివ్ - మనువంశస్య - కేతుం
 వీక్షంతేతువద్వావస్తకం - సింహఇవ - ఉరుసత్వఃమహాబలః - తంత్రాత్మనో
 వృత్తౌ - బాహుస్తంభనిరూపన్యాపారే - అభూతపూర్వత్వాద్విస్థితం - క

త్వంవిజగదసింహః॥ ౩౩ ॥ అలంమహీపాలతవశ్రమేగప్రయ క్తవ్యస్త ॥
మితోవృధాస్యాత్ । నపాదపోన్మల్లనశక్తిరంశ్శిల్పావృష్టయఃసూక్ష్మమా
రుతస్య॥ ౩౪॥ కైలాసగౌరంపుష్పమారురుక్షః పాదార్పణం నగ్రహాఘ్న
తవృష్టం । అవేహిమాంకింకరమృష్టమూర్తైః కుంభోదంనామనికంభత్యం
౩౫॥ అమంపురఃపశ్యసిదేవదారుంపుత్రకృతోసౌమ్యభవ్యతేన । యోహే

తకరిక్తః - తందిలీపం - మనుష్యవాచా - కరణే - పునర్వస్తాయయః - స్తయ
మాశ్చర్యంప్రాపయత్ - నిజగాద ప్రిక్ ఈవర్ధనంధాధాత్వోద్ధివివృద్ధాత
యాదేశేతృప్రత్యయేనవిస్తాయయ్యోరూపంస్థం - విస్తృతయన్నితిపా
రేతువుగాగమమాత్రంవక్తవ్యం - తచ్చన్య స్తయతేన - హేతుభయవివరే
యామేవేతీస్త్వోద్ధేభయత్వాత్తనవదేస్తృపయాసేతిస్యాత్తేయద్వా
మనుష్యవాక్ ప్రయోజ్యకర్త్రేవిస్తృపయతే - తయాసింహూస్తృపయన్తు
తిన్యంతాద్వారూపమత్రేతివ్యాఖ్యాతం ... ౩౩॥

అలమితి - హేమహీపాల - తవ - శ్రమేగఅలంసాధ్యాభావాచ్చ ॥ మో
వానకతకవ్యభ్యోఫకః॥ ని॥ అలంభూపగవర్షాక్షిక్తివారగవాచక మిత్య
మరః - అత్రగమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాశ్రమస్యకరగత్వాత్ప్రతీయాభి
తోస్త్రిస్తయి - సాగ్వవిభక్తిక్తిస్తసిః - ప్రముక్తమపి - అస్త్రం - వృధా - స్యా
త్ - తధాహి - పాదపోన్మల్లనశక్తిస్యస్త్రాధోక్తం - మార్గుతస్య - రంహాః
వేగః - శిలాచ్ఛయేవర్వతేనమూర్చితవప్రసరతి ... ౩౪॥

కైలాసేతి - కైలాసభవగౌరంశుభ్రం వృషంఅరురుక్షః ఆరోధమిచ్ఛః
ని॥ చామికరంచశుభ్రంచగౌరమాహుర్వనీషిణిభిశాశ్వతః । అష్టామూర్తయో
యస్యతస్యఅష్టమూర్తేశ్వస్య - పాదార్పణంపాదన్యాసః తదేవఅగ్రహః
ప్రసాదః - తేన - పూతంపుష్టంయస్యతంతథోక్తం - శివస్వస్యోహిపాదంత
క్షిప్యవృషమారోహతీతిభావః నికుంభశ్శ్లోనికభవదృశం - కుంభోదరం
నామంకిరంమాం - అవేహివద్ధి॥ శ్లో॥ వృధివీనలిలంలేబోవాయరౌకాశవేవ
చ । సూర్యాచంద్రమసౌసోమయాజీదేత్యష్టమూర్తయభితి ॥ ౩౫॥

అమమితి - పురఃఅగ్రతఃస్థితం - అమందేవదారుం - వశ్యసీతికాఃఅసా
దేవదారుః - వృక్షభిఃస్వజఃయస్యతేనివేనర్తక్రీకృతఃప్రత్యేనస్వీకృతః అభూ
తతచ్ఛాపేష్టః - యోదేవదారుః - స్కంధస్యమాతుర్గౌరవ్యః - హేమ్నఃకుం
భవదస్త్రనికతస్యాత్ - నిస్సృతానాం - పయసామంబూనాం - రసజ్ఞఃస్కం

మకుంభ స్తనస్సృతానాంస్కందస్యకూఠావయసాంరసజ్జః॥ ౩౬॥ కంఠ
యమానేనకటంకదాదిద్వన్యద్విపేనోన్నధితాత్వకస్య । అథైవమ్రజేస్తనయ
శుశాచసేనాస్యమాలీభమివానురాస్తైః॥ ౩౭॥ తదాప్రభృత్యేవవనద్విపా
నాంత్రాసార్థమస్తిన్నహమదికుక్షౌ । వ్యాపారితశ్శూలభృతావిధాయసి
హత్వమంకాగతనత్వపుత్రి॥ ౩౮॥ తస్యాలమేషాక్షు ధితస్యత్యప్యైప్రద్యః
కాలావరమేత్వరేణ - ఉపస్థితాశోణితపారిగణామేనురద్వ్యశాప్పంద్రమనీమదే
తః॥ ౩౯॥ సత్వంబివర్తస్యవిహయలజ్జాంగురోర్భవాక్ దద్ధితశిష్యభక్తిః । ౪౦॥

దవక్షే- హేమకుంభభవ స్తనభిః | గ్రహః- పయసాంక్షీ రాణాం || ౧ || పయః
క్షీరం పయోంబుచేత్స్యయరః- స్కందసమానప్రేమాస్పదమతిభావః || ౩౬ ||

కందుకాయమానెనతిః కదాచిల్ కటంకపోలం - కందుకాయమానెన కమః
తా - కండ్వాదిభ్యోయత్ - తతశ్చానచ్ - వ్యుద్విషేన అస్య దేవదారోఃత్వక్.
ఉన్నధితా. అథ. అద్రేస్తనయా గారిలసురాస్తైః అభిధంతుతం. సేనానయ
తీతసేనానీస్కదః ॥ ౧ ॥ పార్వతీపందనస్కందస్సేనానీరగ్ని ఛూర్ణహృత్వ
మరః సత్పుద్గిషే త్యాదిన్యాప్తవ - తమివ. ఏనంచేవదారుంతుశోచ ॥ ౩౭ ॥

తదేః తదాతత్కాలః ప్రకృతిరాదియస్త్రికర్మజితద్యభాభవతితథా.
తతాబ్రభుత్వేవ - వనద్విపానాం త్రాసార్థంభయార్థం - శూలభృతాశివేన.
అయంభూమిపం. అగతా. ప్రాప్తాస్సత్వాప్రాణినః - వృత్తిరాహారయస్త్రిక
తత్ - ని। అంకస్సమీపఉత్సంగేదహ్మస్థానాపరాధయోరితికేవః - సింహ
త్వం - విధాయ. అస్తిన్నద్రికుక్ష్యగుహయాం. అహంవ్యాపాదితోనియుక్తః।
తస్యేతి. పరమేశ్వరేణ. ప్రదిష్టోన్దిష్టః - కాలభోజనవేళాయస్యాస్మా
ఉపస్థితాప్రాప్తా. ఏషాగోరూపా - శోణితపారణా - సురద్విషఃరాహూః
చంద్రమన ఇయంచాంద్రమసీ - సుధేవ- యుధితస్యబుభుక్షితస్య - తస్యమేత్స
ప్రైశ్చి అలంపర్యాప్తా - నమస్త్వస్తీత్యాదినాచతుర్థిః ... ౩౯॥

సజ్జితాః సఃపదముపాయశూన్యస్త్యం - లజ్జాంవిహాయనివర్తన్వ - భవాన్
 గురూః - ద్భూతాత్రకాశితా - శిష్యస్యకర్తవ్యాభక్తిర్యేవసతథోక్తః - నమగురు
 భనంవిశాశ్యభంతత్సమీపంగచ్ఛేయమిత్యతపః - శస్త్రేణేతి యుజత్వం-ధ
 నం - శస్త్రేణాతముధేనా ని శస్త్రమాయుధలాహయోనిర్విజ్ఞా.. అశక్త్యా
 యోగ్యతవశ్యకరం-రక్షితుమశక్యమిత్యర్థః-తద్రక్షింశాశక్తిశస్త్రగ్రహణం
 యశశనిశ్చనోతిహిసస్తి-అశక్త్యార్థేవ్యవతిధిధాన్యోహయతిభావః-రం

స్త్రైశ్చారత్యంయదశక్యరతుంనతద్యశక్యస్తశ్చుతాంఘ్రిణోతి॥ ౪౦ ॥ ఇతివ్రా-
 ల్భిపురుషాధిరాజోమృగాధిరాజస్యవచోనీశమ్య । వ్రత్యాహతాస్త్రైశ్చ
 వ్రథావాదాత్ప్రస్యవజ్ఞాంశిధిలీచకార॥ ౪౧ ॥ వ్రత్యబ్రవీచైషమిషువ్రయో
 గేతత్పూర్వసజ్ఞేచితథప్రయత్నః । జడీకృతస్త్యైంబకవీక్షణేనవజ్రంముముక్ష
 న్నివవజ్రపాణిః ॥ ౪౨ ॥ సంరుద్ధచేష్టస్యమృగేంద్రకామంహస్యంవచస్తద్యద
 హంవివత్సుః । అస్తగ్గతంప్రాణభృతాంహివేదసర్వంభవాన్భావ మతోభిధా

ఇతీతి॥ పురుషామధిరాజోమృగః - ఇతీత్యం - వ్రాల్భంప్రాథంమృగాధిరా-
 జస్యమృగానాయకస్యసింహస్య - వచః - నీశమ్యవ్రత్యా - గిరిశన్యేశ్వరస్యవ్రా-
 థావాత్ప్రత్యాహతాస్త్రైశ్చుంరితాస్త్రస్యకాత్తనీవిషయే - అవజ్ఞామవ-
 మానం॥ ౪౧ ॥ రీథావమాననావజ్ఞావహేళనమసూక్షణమిత్యమరః - శిధిలీచకా-
 రతత్యాజేత్యర్థః - అవజ్ఞాతోహమితినిర్వేదంప్రాపేత్యధికః - సమానేషహి-
 త్కత్రియాణామభిమానఃససర్వేశ్వరంప్రతీతిభావః॥ ... ౪౦॥

వ్రత్యబ్రవీచితి॥ సవివపూర్వఃప్రథమః - సంగఃప్రతిబంధః యస్య సత-
 త్పూర్వసంగఃతస్మిన్ - ఇషువ్రయోగేబాణప్రయోగే॥ ౪౧ ॥ వత్త్రీరోవఇషు-
 ర్ద్వయోరిత్యమరః - చితథప్రయత్నఃవ్యగ్ధప్రయాసః - అతఏవ - వజ్రం-ము-
 ముక్షమోక్తుమిచ్ఛత్ - త్యైంబకవీక్షణేన - శ్రీణిలంబకానిలోచనానియస్య
 సత్యైంబకోహరః - ని॥ దృగ్దృష్టినైత్రలోచనచక్షుర్నయనాంబకేక్షణాఘ్రిణీ-
 తిహాలాయధః - తస్య - వీక్షణేన - జడీకృతనిష్పందీకృతః - స్తంభిత ఇతియా-
 వత్ - వజ్రపాణిరింద్రః - వజ్రంపాణాయస్యేతివిగ్రహః - వ్రహరణార్ధే
 భ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యాభవతఇతివాణిశబ్దస్యఉత్తరనిపాతః - సఇవస్థితః - సృ-
 పః - ఏవంసింహంప్రత్యబ్రవీత్ ॥ శ్లో॥ బాహుంసవజ్రంశక్రస్యక్రుద్ధస్యా
 స్తంభయత్పృథురితిమహాభారతే॥ ... ౪౨॥

సంరుద్ధేతి॥ హేమృగేంద్ర - సంరుద్ధచేష్టస్యవ్రతబద్ధవ్యాపారస్యమమ త-
 ద్వచః - కామం - హాస్యంపరిహాసనీయం - యద్వచః - సత్త్వంమదీయేన శరీరవృ-
 త్తిమిత్యాదికం - అహంవివత్సుఃవక్తుమిచ్ఛః అస్తి - తహిత్తూష్ణింస్త్రీయతా-
 మిత్యాశంక్య ఈశ్వరకింకరత్వాత్సర్వజ్ఞత్వాత్తవనహాస్యమిత్యాహ॥ అంతరి-
 తి॥ హియస్తాత్క్రారణాద్యవాక్ ప్రాణభృతాం - అంతగ్గతంహృద్గతంవా-
 గ్వృత్త్యైంబకవీక్షణేన - సర్వంభావం - వేదవేత్తి - విదోగలితిగలా

సే॥ ౪౩॥ మాన్యస్సమేస్తావరజంగమానాం సగ్గస్థిప్రత్యవహరహేతుః ।
 రోరపీదంధనమాహితాగ్నైర్నశ్యత్పురస్తాదనుపెక్షణీయం ॥ ౪౪ ॥ సత్త
 మదీయేనశరీరవృత్తిం దేహేన నిర్వర్తయితుం ప్రసీద । దినావసానోత్సుకబా
 త్సావిస్సృజ్యతాం ధేనురియం మహాషేః ॥ ౪౫ ॥ అధాంధకారంగిరిగహ్వ
 రాండంష్ట్రామయూతైశ్శకలానితుర్వకా । భూయస్సభూతేష్వరపార్శ్వవ
 కింబిద్విహస్యాగ్ధపతింబభాషే ॥ ౪౬ ॥ ఏకాతపత్రంజగతః ప్రభుత్వం నవం
 యఃకాంతమిదంవపుశ్చ । అల్పస్య హేతోర్భూమిపాతమిచ్ఛన్విచారమూఢః ।

వేశః - భవాన్యోగేనమద్యమపురుషప్రయోగః - అతః - అభిధానేవత్యోవి
 వచఇతి ప్రకృతంకమకసంబద్యతే - అన్యేతుతాద్యుచనమాకర్ణ్యఅసంభా
 తార్థమేతదిత్యవహసంతి - అతస్తత్రమానమేవభూషణం - త్వంతువాజ్ఞనసే
 రప్యేకవిధవాయమితిజానాసి - అతోభిధానే - యద్వచోహంవివత్సురస్తి
 తదిత్యర్థః ॥ ... ౪౩

మాన్యఇతి ॥ స్థావరాణాంతరుశ్చైలాదీనాం - జంగమానామనుష్యా
 నాంచ - సగ్గస్థిప్రత్యవహరహేతుః - సగ్గఃసృష్టిః - స్థిః పాలనం - ప్రత్యవహ
 రఃప్రళయః - తేహంసేతుః - సతఃశ్వరః - మేమాన్యఃపూజ్యః అలంఘ్యశ
 సనఇత్యర్థః - శాసనంచ - సింహత్వమంకాగతసత్త్వపుత్రీత్యాద్యుక్తరూపం
 తహింవిసృజ్యగవ్యతామిత్యతఆహ ॥ గురోరితి ॥ పురస్తాదగ్రే - నశ్యదిదం
 హితాగ్నైర్దురో - ధనంగోరూపంఅనుపేక్షణీయం - ఆహితాగ్నైరివిశేష
 జేన - అనుపెక్షాకారణంహవిస్సాధనత్వంచనూచయితి ॥ ... ౪౪॥

సఇతి ॥ సఃఅంకాగతసత్త్వపుత్రిః - త్వంమదీయేన దేహేన శరీరవృత్తింజీ
 వనంనిర్వర్తయితుం - ప్రసీద - దినావసానేసాయంకాలే ఉత్సుకోమమమా
 తాఅగమిష్యతీతు్యత్కంఠిః - బాలవత్సోయాస్యాస్యా మహద్వైయంధేనుఃవి
 సృజ్యతామ్ ॥ ... ౪౫॥

అథేతి ॥ అధ - భూతేష్వరస్యపార్శ్వవత్కంకరస్సింహః - గిరేః - గహ్వ
 రాణాంగుహానాం ని - దేవభూతబిలేగుహా - గహ్వరమిత్యమరః - అంధకారం
 ధ్యాంతం - దంష్ట్రయోర్తయూతైఃకాంతిఃశకలానితుర్వకా - నిరస్యన్నిత్యర్థః -
 కింబిద్విహస్య - అగ్ధపతింసృవం - భూయః - బభాషే - హాసకారణం - అల్ప
 స్యహేతోర్భూమిపాతమిచ్ఛన్విత్వాదికంవత్యచూణంద్రష్టవ్యం ॥ ౪౬॥

ఏకాతపత్రమితి ॥ ఏకాతపత్రమేకచ్చత్రంజగతః - ప్రభుత్వంస్యామిత్యం
 నవంవయఃయావనం - ఇదంకాంతంరమణీయం - వపుశ్చేత్యేవంబహు - అ

ద్వి తీయ స్సర్గః -

విభాసిమేత్వం॥౪౭॥ భూతానుకంపాతవచేదియంగారేకాభవేః ప్రమతిత్వ
దంతే । జీవంపునశ్యశ్వదుపప్లవేభ్యఃప్రజాఃప్రజానాభవితేవపాసి॥ ౪౮ ॥ అ
థైకధేవోరపరాధవండాద్గురోఃకృశానుప్రతిమాద్భిభేషి । శక్యోస్యమన్యర్భ
వతావిసేతుంగాఃకోటిశస్పర్శయతాఘటోద్భి॥ ౪౯ ॥ తద్రక్షకల్యాణవరంప
రాణాంభోక్తారమూర్జస్వలమాత్మదేహం । మహీతలస్పర్శనమాత్రభిన్నమృ

స్యస్య హేతోః అల్పకారణేన - అల్పఫలామేత్వర్థః - షష్ఠీ హేతుప్రయోగఇతి
షష్ఠీ - హేతుంత్యక్తుం - ఇచ్చక్ - త్వం - మేవచారేకార్యకార్యవరామధ్యే-
మూఢః - మందఃప్రతిభాసి॥ ౪౭॥

భూతేతి॥ తవభూతేషు - అనుకంపాకృపాచేత్॥ ని॥ కృపాదయానుకం
పాస్యాదిత్యమరః - కృపైవవర్తతేచేదిత్యర్థః - తహి=త్వదంతేతవ నాశేసతి.
ఇయమేకంగాః - స్వస్తిక్షేమమస్యాఅస్తీతిస్వస్తిమతీభవేత్ - బీవేదిత్యర్థః॥ ని॥
స్వస్త్వాసీఃక్షేమపుణ్యాదావిత్యమరః॥ హేప్రజానాభజీవన్మునః - విలేవ - ప్ర
జాః - ఉపప్లవేభ్యోవివస్థ్యః - శశ్వత్పరా॥ ని॥ పుంస్సరాధ్యోశ్యశ్వదిత్యమ
రః - పాసిరక్షసి - స్వప్రాణవ్యయేనవకధేనురక్షణాద్వరంజీవితేనైవశశ్వదఖిల
జగత్ప్రామిశ్యః॥ ౪౮॥

నధమల్పాపాదేవంప్రవృత్తఃకింతుగురుభయాదిత్యత్రాహ॥ అధేతి॥ అ
థవత్సంతలే - ఎకాధేనుశ్యశ్వకస్తాత్ - అయంకోవకారణోపిన్యాసఇతివిజ్ఞే
యం - అతవపఅపరాధేనవాపేక్షాలక్షణేనతి - చండాదతిశోవనాత్॥ ని॥దం
డస్త్యత్వంతకోపనఇత్యమరః - అతవప - కృశానుః ప్రతిమాఉపమానంయ
త్తస్తాదగ్నికల్పాత్ - గురోః - విభేషితికాకుఃభీతాధానాంభయమేతురిత్య
పాదానాత్పంచమి - అల్పవిత్తస్యధనహనిర్దుస్సహేతిభాషః - అస్యగురోః-
మన్యుఃక్రోధః॥ ని॥ మన్యురైకన్యేక్రణోప్రధీత్యమరః - ఘటాఇవఉధాంసియా
పాంతాఃఘటోద్భిః - ఉదహసేనజ్యేష్ఠాదేశః-బహువ్రీహేయాధాసేజీవ॥ని॥
ఉపస్త్యజీవమాసీనమిత్యమరః - కోటిశః-గాః - స్పర్శయతాప్రతిపాదయతా॥
ని॥ ఏత్రాణనంబితరణంస్పర్శనంప్రతిపాదనమిత్యమరః - భవతా విసేతుంపరి
మాతుంశక్యః॥ ౪౯॥

తదితి॥ తత్తస్తాత్కారణాత్ - కల్యాణవరంపరాణాంభోక్తారం - కర్మ
ణిషష్ఠీ-ఉష్ణోబలమస్యాస్తీమ్యుర్జస్వలం - జ్యోత్సామిస్త్యేత్యాది నావల
చేప్రత్యయాంతోనిపాతః - ఆత్మదేహంరక్షనమగాముపేక్ష్యత్యత్మదేహరక్ష
ణేస్వగహనిస్సాధిత్వత్రాహ॥ మహీతలేభిః ఋగ్దశమృదం - రాజం - మ

రత్న్యంస్వయమతుతే॥ ౫౬॥ కిమవ్యహింస్యస్తవచేన్ద్రతోహంయశశ్చరీరేభవ
మేదయాసుః॥ ఎకాంతవిధ్వంసిషుమద్విధానాంపిండేష్వనాస్థాఖలుభౌతికేషు॥
౫౭॥ సంబంధమాభాషణపూర్వమాహుర్విప్రస్తస్యవౌసంగతయోర్యనాంతే॥
తద్భూతి నాథానుగన్తా సిత్వంసంభ ధిసోమేప్రణయంవిహంతుం॥ ౫౮॥ త
థోగాంధుక్తవలేపిలవస్సస్యప్రతప్తంభవిముక్తబాహుః॥ సస్యస్తశస్త్రోహ
గయేస్వనేనా ముపాసయత్ప్రండమివామిషస్య॥ ౫౯॥ తస్మిన్కృత్యేపాలయ

త్వంవస్తు- వినాశ్యనాశం గమయిత్వా - స్వయమతుతేనలవ్రణేన - నియతై
నేరీశేషః॥ నియోర్తుస్సాన్వమిసః॥ అగ్రేస్థాతుంనశక్యం॥ సస్యధారత్వంవస్తు
థేయరూపమవినాశ్యమేవేతథావః॥ ౫౬॥

సస్యధాచైతదపరహార్యమేవేత్యాహ॥ కిమితి॥ కిమపికింవా- అహం-తవఅ
హింస్యః అపధ్యోమతశ్చేత్- తహి- మే- యశవశశరీరంతస్మిన్- దయాళు
ర్భవ- సుముఖ్యః సుపేత్యఅముఖ్యశరీరేకోభిసేవశశత్వత్రాహ- ఎకాంతేతి- మ
ద్విధానామాదృశానాంవివేకినాంఏకాంతవిధ్వంసిషు- అపశ్యవినాశిషు- భౌ
తికేషుపృథిక్యాదిభూతవికారేషు- పిండేషుశరీరేషు- ఆనాస్థానిపేక్షాఖలు॥
ని॥ ఆస్థాత్వాలంబనాస్థానయత్నాపేక్షానికధ్యతఇతిశక్యః॥ ౫౭॥

సౌహార్దదహమనుసరణీయోస్తీత్యాహ॥ సంబంధమితి॥ సంబంధసఖ్యం
అభాషణమాలాఙ్కీర్ణంకారణంయస్యతం- ఆహుః॥ ని॥ స్వాదాభాషణ
మాలావశశ్యమరిః- స- తాదృక్సంబంధః- వనాంతే సంగతయోః- సౌఅవయోః
ప్రతిజాతః- తత్తతః- హేభూతనాథానుగ- శివానుచర- ఎతేనతస్యమహా
త్వంసూచయతి- అతవసంబంధినిమిత్రస్య- మే- ప్రణయంయ్యాజ్ఞాం॥ ని॥ ప్ర
ణయఃస్వాశ్యనిచయేయాజ్ఞాయాంసౌహృదేపిచేతియాదవః॥ ప్రణయాస్తప్తి
మీ- విసంభయాజ్ఞాప్రేమాణిత్యమరశ్య- విహంతుంనాహాసి॥ ౫౮॥

తథేతి॥ తథేతి - గాం - ముక్తవతేత్యుక్తవతే - హరయేసింహాయ॥ ని॥ క
పాసింహేచసౌవర్ణేవర్ణేపిష్టేహరివిదురితిశాశ్వతః - నద్యఃతత్తతే - ప్రతిష్ఠం
భాన్నిష్ఠంధాత్ - విముక్తబాహుఃముక్తహస్తః - దిలీపః - సన్నిహితస్త్రో
త్యక్తయోఃస్పృ - స్వదేహం ఆమిషస్యమాంసస్య॥ ని॥ పలలం క్రవ్యమామిష
మిత్యమరఃపిండంకబలేమిష- ఉపాసయత్ సమర్పితవా- ఏతేననిర్మమత్వముక్తం.

తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్కృత్యే- ఉగ్రంసింహనిపాతం- ఉత్పశ్యతఃఉత్పేక్షమా
ణస్య- తర్కయతఇత్యర్థః - అవాఙ్ముఖస్యఅధోముఖస్యప్రజానాంపాలయ

తుఃప్రజానాముత్పత్త్యతస్సంహని పాతమ్ముగం | అవాఙ్ముఖస్యో వత్సవప్రవ
ష్టిఃపపాతవిద్యానిరహస్తముక్తా || ౬౦ || ఉత్తిష్టవత్సేత్యవృతాయమానంవ
చోనిశమ్యోత్థితముత్తితస్సక్ | దదర్శరాజాజననిమివస్వాంగమగ్రతఃప్రసవ
ణేననిసంహం || ౬౧ || తంపన్తి తంధేయరువాచ సాధోమయూరిమయోద్భవ్య
పరీక్షితోసి | ఋషిప్రభావాన్తయినాతవోపిప్రభుప్రహతుః - ముతాన్య
హింస్రాః || ౬౨ || భక్త్యాగురోమయ్యుగళః పయూచప్రీతస్తే - అప్రమంవృ
ణేష్వనికేవలానాంపయసాప్రహతమవేహిమాంకాయుషూ - ప్రసన్నా ||
౬౩ || తతస్సమానియసమానితార్థహస్తాన్వహస్తాన్జితపీఠశబ్దః | వంశస్యకర్తా
రమనంతతికంసుదక్షిణాయాతనయయయాచే || ౬౪ || సంతానకామా

తుఃరాజ్ఞః - ఉపరిఉపరిష్టాత్ - ఉపర్యుపరిష్టాదితిపాతః - విద్యాధరాణాం
దేవతావశేషాణాం - హస్తైఃముక్తా - పుష్పపుష్పివపాతావతత్ || ౬౦

ఉత్తిష్ఠేతి - రాజాదిలిపిః - అమృతవదాచర్యత్యమృతాయమానం - ఉప
మానాదాచారార్థ్యేకజ్ఞే - తతశ్శనచ్ - ఉత్తితిమిత్వం - హేవత్స - ఉత్తి
ష్ఠేతివచోనిశమ్యుత్థితావృత్తితస్సక్ - అగ్రతః - అగ్రేప్రసవక్షీగ్రస్రావోస్య
అస్తీతిప్రసవణీరాం - గాం - స్వాంజననిమివ - దదర్శ - సింహంతునదదర్శ || ౬౧

తమితి - విస్తృతంఆశ్చర్యగతం - కతకర్తికః - తందలివంధెనురువాచ - కిమి
త్యత్రాహ - హేసాధో - మయా - మాయాం - ఉద్భావ్యకల్పయిత్వా - పరీక్షి
తోసి ఋషిప్రభావాత్ అంతకోపి - మయి - ప్రహతుకంసప్రభుఃససమర్థః -
అన్యేహింస్రాఃఘాతుకాః || ౬౨ || శరారుఘ్నాతుకోహింసప్రతిత్వమరః | కిమిఉపీ
త్యాదిసారప్రత్యయః - కిమతస్మత్ - నప్రభవఇతియోజ్యం || ౬౩ || బలవత్సమ్యక్కి
ముతస్వత్యతీవచ్యనిర్భరఇత్యమరః - ౬౪

భక్త్యాతి - హేపుత్ర - గురౌ - భక్త్యా - మయి - అనుకంపయాచ - తేఘ్నం
ప్రీతాన్తి - క్రియాగ్రహణమపిక్రవ్యమిచతథేవరందేవభోవరణేయమరం ||
౬౫ || దేవాద్యులేవరక్తేష్టేత్రిమక్షీదేమనాక్రియైఇత్యమరః - వృణేష్వస్తీకరు
తథాహి - మాం - కేవలానాంపయసాం - ప్రసూతింకారణం - నావేహిని
ద్ధి - కింతుప్రసన్నాంమాం - కామాందోద్ధితికామదుఃఖాతాంఅవేహిని || ౬౬ ||

తతఇతి - మానితార్థి - పూజితార్థి - స్వహస్తార్థితోవీరఇతిశబ్దాయేనసః - ఎ
తేనదాతృత్వందైవరాహిత్యచోక్తం - సరాజా - హస్తాసమానీయసంధాయ -
అంజలింబధ్యేత్యర్థః - వంశస్యకర్తారంప్రవర్తయితారం - ఆతవీవంఘ్నకలమితి

యతథేతికామంరాక్షప్రతిశ్రుత్యవయస్విసీసా । దుగ్ధావయః పత్రపుటేషు
యంపుశ్రోపభుజ్ డ్వేతీతమాదిదేశ ॥ ౬౫ ॥ వత్సస్య హేమామధః విధేశ్చ
శేషంగురోరనుజ్ఞామధిగమ్యమాతః । ఊః స్యమిచ్ఛామితవోషభోక్తుంషష్ఠాం
శముర్వాగ్వివరక్షితాయాః ॥ ౬౬ ॥ ఇత్థంక్షీతీశేనవసిష్ఠ ధేనుర్విజ్ఞాపితాప్రీత
తరాబధూవ । తద్వస్తాహైమవతాచ్ఛకుక్షేః ప్రత్యాయయావాశ్రమమశ్ర
మేణ ॥ ౬౭ ॥ తస్యాఃప్రసన్నేందుముఖః ప్రసాదంగురుర్నృపాణాంగురవే
నివేద్య । ప్రహ్వ చిహ్వ సుమితంప్రియానైశశంసవాచాపునరుక్తమేవ ॥ ౬౮ ॥

ప్రసిద్ధిః-అనంతశ్చిన్ధిరయశసం - తనయం-సుదక్షిణాయాం- యయాచే॥ ౬౪
సంతానేతి ॥ సావయస్విసీగౌః - సంతానంకామయత ఇతిసంతానకా
మః- తస్మైరాక్షే- తథేతి- కామ్యత ఇతికామోవరః- తం- ప్రతిశ్రుత్యప్రతి
జ్ఞాయ - హేచత్ర- మదీయంపయః- పత్రపుటేపత్రనిమిత్తేపాత్రేదుగ్ధావ
యపభుజ్త్వపిబేతి - తంసృపంఅదిదేశఅజ్ఞాపితవతీ॥ ౬౫

వత్సస్యేతి- హేమాతః- వత్సస్యవత్సపీతస్య- శేషం- వత్సపీతావశిష్టమిత్యర్థః-
హేమామధవాథఃసస్య- విధిరనుష్ఠానంతస్యచ- శేషంహతావశిష్ట మిత్యర్థః-
తవ- ఊఃసభవ- ఊఃసృం- క్షీరం- శరీరావయవాచ్ఛేతియతప్రత్యయః- రక్షి
తాయాః- ఊర్వాఃవసుధాయాః॥ ని॥ వసుధోర్వీవసుంధరేశ్యమరః-షష్ఠాం
శంషష్ఠభాగమిష- ఋషేరనుజ్ఞాం- అధిగమ్యావగమ్య- ఉపభోక్తుమిచ్ఛామి॥

ఇత్థమితి- ఇత్థం - క్షీతీశేనదిలీపేన - విజ్ఞాపితా - వసిష్ఠధేనుఃనందినీ-ప్రీత
తరా- పూర్వంశుశ్రూషయాప్రీతా- సప్రత్యనయావిజ్ఞాపనయాప్రీతతరా-
అతిసంతుష్టా- బధూవ - తద్వస్తాతేనదిలీపేనయక్తా- హైమవతాత్సామ
వత్సంబంధినః - కుక్షేఃగుహాయాః - సకాశాత్- అశ్రమేణఅనాయాసేన- ఆ
శ్రమంప్రత్యాయయాఅగతా॥ ౬౭

తస్యాఇతి- ప్రసన్నంఇందురివముఖంయస్యసఃసృపాణాంగురుదిలీపః
ప్రహృషచిహ్నైః ముఖరాగాదిభిః అనుమితం అభ్యాపితంతస్యాఃధేనోః
ప్రసాదమనుగ్రహం- ప్రహృషచిహ్నై రేవజ్ఞాతత్వాత్- పునరుక్తమేవ- వా
చా - గురవే-నివేద్యవిజ్ఞాప్య - వశ్యాప్రియాయై - శశంసకథితవాక్ - కథిత
స్యైవకథనంపునరుక్తిః - వచేహతదస్తి-కింతుచిహ్నైఃకథిత- ప్రాయత్వాత్పు
నరుక్తమివస్థితమిత్యత్యేయై॥ ౬౮॥

సఇతి- అనిందితాత్తా అగహితస్వభావః - సత్సువత్సలః ప్రేమవాక్

సనందిన్స్త్యునింది తాత్త్వానద్వ్యసహజత్వహుతావశేషం । పపావసిష్టేన
కృతాభ్యనుజ్ఞశ్శుభ్రంయశోమూర్తమివాతిత్వమ్ ॥ ౧౯ ॥ ప్రాతర్యథోక్తవ్రత
పారణాంతేప్రాస్థానికంస్వస్త్యయనం ప్రయజ్య । తౌదంపతీస్వాంప్రతిరా
జధానీం ప్రస్థాపయామాసవశీవసిష్ఠః ॥ ౨౦ ॥ ప్రదక్షిణీకృత్యహుతంహుతా
శమనంతరంభతురరుంధతీంచ । ధేనుంసవత్సాంచనృపః ప్రతస్తేనన్దంశ్శా
దగ్రతరప్రభావః ॥ ౨౧ ॥ శ్రోత్రాభిరామధ్వఃసారధేనసర్వవత్సీ సహితస్స
హిష్టుః । యయావనుగ్రాతసుఖేనమార్గేన్వేనెవపూర్ణేనమనోరథేన ॥ ౨౨ ॥ త

సద్వ్యసలః - వత్సాంసాభ్యాం కామబలఇతిచ్చ ॥ త్యయః - సదిలీపః - వసిష్ఠే
న - కృతాభ్యనుజ్ఞః కృతానుమతిస్సక్ - వత్సస్యహుతస్యచ - అవశేషం పీత
హుతావశిష్టం - నందిన్యాః స్వస్త్యంతీరం - శుభ్రంమూర్తంపరిచ్ఛన్నం-యశ
ఇవతిత్వస్సక్ - పపా ॥ ౧౯ ॥

ప్రాతరితి ॥ ఐశీజితేంద్రియః - వసిష్ఠః - ప్రాతః యథోక్తస్యపూర్వోక్త
స్యవ్రతస్యగోసేవారూపస్యఅంగభూతా - యాపారణాతస్యాఅంతే - ప్రా
స్థానికంప్రస్థానకాలేభవం - తత్కూలవీచితమిత్యర్థః - కాలాంతభీత్యా ప్రత్య
యః - యథాకథంచిత గుణవృత్త్యాకాలేవర్తమానాత్పిత్యయఇవ్యతేఇతి
వృత్తికారోక్తిః - ఈయతేప్రావ్యతేఅనేనోన్యయనంస్వస్త్యయనంశుభావహ
మాశీర్వాదం - ప్రయజ్యతౌదంపతీసుదక్షిణాదిలీపా - స్వాంరాజధానీంపురీం
ప్రతిప్రస్థాపయామాస ॥ ౨౦ ॥

ప్రదక్షిణీకృత్యేతి ॥ నృపః - హుతంహవిషాప్రజ్వలితం-హుతమక్సాతీతి
హుతాశఃఅగ్నిఃతం - కమణ్యన్ - భర్తుర్ననే - అనంతరంప్రదక్షిణానంతర
మిత్యర్థః-అరుంధతీంచ- సవత్సాంధేయంచ- ప్రదక్షిణీకృత్య - వ్రగతోదక్షిణం
ప్రదక్షిణం - తిష్ఠన్గుప్రభృతీచేత్యవ్యయాభావః - తతచ్ఛ్విప్రత్యయః అప్ర
దక్షిణంప్రదక్షిణంసంపద్యమానంకృత్యాప్రదక్షిణీకృత్య - ధర్మంశ్చై - ప్ర
దక్షిణాదిభిర్గుంశాచగజైః-ఉదగ్రతరప్రభావస్సక్ - ప్రతస్తే ॥ ౨౧ ॥

శ్రోత్రాభిరామేతి ॥ ధమకపత్నీసహితః - సహిషః ప్రతాదిదుఃఖ సహ
నశీలః - సనృపః - శ్రోత్రాభిరామ్యునినాశ్రవణోత్సవస్వసేన - మార్గై - అ
నుష్ఠాతేనపాపాణాద్యప్రతిహతేనసుఖఃసుఖకరః - తేనరథేన - స్వేన - పూ
ర్ణేనసఫలేనమనోరథేనేవ - యయా - మనోరథవక్ష్యేన్వేనః । శుతిః - అనుష్ఠాతః
ప్రతిబంధనివృత్తిః ॥ ౨౨ ॥

మాహితాశ్వుక్యమదర్శనేనప్రజాఃప్రజార్థప్రతకర్షితాంఁగం॥ నేతైః గ్రహపుస్త్రైః
ప్రిమనాపుష్పవద్భిర్మనోదయంనాధమివాషధీనాం॥ ౭౩ ॥ పురందరశ్రీఃపురము
త్పతాకంప్రవిశ్యపౌరైరభినంద్యమానః । భుజేభుజంకేంద్రసమాససారేభూ
యస్సభూమేర్ధురమాసస్త్వజ్జ ॥ ౭౪ ॥ అథనయనసముత్థంజ్యోతిరత్రేవద్యోస్స॥

తమితి॥ అదగ్గనెనప్రవాసనిమిత్తేన - ఆహితాశ్వుక్యంజనితదగ్గనోత్కం
తంప్రజార్థంనెనసంతానార్థే - ప్రతేనియమేనో - కర్షితంఅంగంయస్యతం - నవో
దయంనవాభ్యుదయం - తందితీవం - ప్రజాః - త్వష్టిఃఅసామ్రాజ్యవద్భిరతిగృహ్ను
భిః - నేతైః - ఓషధీనాంనాథంచంద్రమివవపుః - అత్యాశయాదవృశురిత్యర్థః -
చంద్రవత్ - ఆశర్దవంకళాక్షయనిమిత్తంప్రజార్థంకల్యాణహితార్థంప్రతం - దే
వతాభ్యఃకళాదానినియమః॥ శ్లో॥ తందసోమంచపుద్గేవాఃవర్యాయేతానుషూ
ర్వశశివాగ్నయః - ఉదయఃఆచార్యవః అన్యత్సమానమ్॥ ... ౭౩ ॥

పురందరేతి ॥ పురంపురీమనురాణాందాగయతీతిపురందరఃశక్రః॥ ౭౪ ॥ పురు
హూతఃపురందరఇత్యుచరః - పూస్సగ్వయోదానిసహౌరితిభిచ్ - వాచం
యమపురందరౌచేతిముమాగనురపాతః - తస్యశ్రీరివశ్రీగ్యప్యసస్యవః - పౌరైర
భినంద్యమానః - ఉత్పతాకముద్భిగ్రతధ్వజం॥ ౭౪ ॥ పతాకావైజయంతీస్యాత్కే
తనంద్యజమస్త్రీయామిత్యుచరః - పురంప్రవిశ్యభుజంకేంద్రేణసమాససారేతు
ల్యుబలే॥ ౭౪ ॥ సారోబలేస్థిరాంకేచన్యాయేక్షీబంవరేత్రిప్విత్యుచరః - భుజేభూ
యఃభూమేర్ధురం - ఆసస్త్వజ్జఅస్థితవాః॥ ... ౭౪ ॥

అథేతి॥ ఆధ- ద్యోస్సరవత్త్వే॥ ౭౫ ॥ ద్యోస్సర్వరవత్త్వేనోరితివిశ్వః-అ
త్రైర్మహాషెః - నయనాభ్యాంసముత్థముత్పన్నం - ఆతపోవసగ్గఇతికప్ప్ర
త్యయః - తజ్జ్యోతిరివ - చంద్రమివ॥ ౭౫ ॥ ఋక్షేశస్సాన్యదత్రినేత్రప్రసూత ఇతి
హలాయుధః - శ్చంద్రస్యాత్రినేత్రోద్భూతత్వముక్తంహరివంశే॥ శ్లో॥ నేత్రా
భ్యాంపరిసప్రావదశధాద్యోతయద్విశః । తంగర్భందశధాహృష్టాదిశోదేవ్యో
దధుస్తతః॥ ఇత్యాదికంతత్రద్రప్తవ్యం ॥ సురసరిత్ ౫౦౮- వహ్నిసాగిష్ఠ్యా
తంక్షేచ॥ ౭౫ ॥ సుత్రసన్నాస్త్రాగిష్ఠ్యాతవిదక్షేప్రేరితాస్సమాఇత్యుచరః విశం
తేజస్కుండమివ - అత్రరామాయణం॥ శ్లో॥ తేఽత్యావర్షితంరామకేవలంధా
తుమండితం । అగ్నింసంయోజయామానుఃపుత్రార్థంసర్వదేవతాః॥ దేవతాగ్య
మిదందేవసమాధత్స్వహుతాశన । శైలపుత్రాగ్రమహాతేజోగంగాయాంతేజ
ఉత్సృజ ॥ దేవతానాంప్రతిజ్ఞాయంగామభ్యేత్యపావకః । గర్భంధారయవై

రసరిదివ తేజోవహ్నినిష్ఠాతమైశం । సరవతికులభూతైః గర్భమాధ త్రరాజ్ఞీగు
రుభిరభినిష్ఠం లోకపాలానుభావైః ॥ ౭౫

— ఇతి శ్రీకాళిదాసకృత రఘువంశ కావ్యే ద్వితీయ స్కంధః —

రఘువంశ కావ్యే, సవ్యాఖ్యానే, తృతీయ స్కంధః -

అథేషితం భర్తరువస్థితోదయం సభీజనోద్భిక్షణకౌముదీముఖం । నిదాన

దేవదేవతానామిదంప్రియం ॥ ఇత్యేతద్వచనం శ్రుత్వా దివ్యం రూప మధారయ
త్ । సతస్యామహిమానంద్యుష్టాసమంతాదవశీకృత ॥ సమంతతస్తదా దేవీమ
భ్యపించతపావకః । సర్వస్రోతాంసిశూర్ణాని గంగాయాం రఘునందనేత్యాది ॥
రాజ్ఞీమదక్షిణా - సరవత్సేలీవస్యకులభూతైః పంతతిలక్షణాయై - గురుభిర్
హద్భిః - లోకపాలానామనుభావైస్తేజోభిః - అభినిష్ఠమనుప్రవిష్టం - గర్భం -
ఆధత్త - దధావత్సర్వః - అత్రమనుః - స్తో - అష్టానాంగోకపాలానాం వపుర్ధార
యత్యేవ ఇతి ॥ అత్ర - ఆధత్తైత్యనెనస్తీర్ణకంధారణముచ్యతే - తథామం
త్రేచదృశ్యతే ॥ శ్రు ॥ యథేయం పృథివీమహీషంతీగర్భమాదధే - ఏవంత్వంగ
ర్భమాధత్స్వదశమేమాసి సూతవ ఇతి - మాలినీవృత్తమేతత్ ॥ తదుక్తం ॥ స్తో - సన
మయయయతేయం మానసాధోగ్లోకైః ॥ ౭౫ ॥

ఇతి శ్రీమత్పురవాక్యప్రమాణపారావారపానీయమహేశపా
ధ్యాయకోలచలమల్లినాథ సూరివరచతాయాం సుజీవినీ
సమాఖ్యాయాం - రఘువంశ వ్యాఖ్యానాం ద్వితీయ స్కంధః -

రాజ్ఞీగర్భమాధత్తైత్యుక్తం - సంప్రతిగర్భలక్షణానివర్ణయతుం ప్రస్తోతి ॥
అథేతి ॥ అథగర్భధారణాంతరం - మదక్షిణా - ఉపస్థితోదయం ప్రాప్తఫలం -
భర్తరీషితం మనోరథం - నమ్రం సేభావేక్తః సభీజనస్య - ఉద్భిక్షణానాందృష్టి
నాం - కౌముదీముఖంచంద్రికాప్రాయుర్భావం - యద్వాకౌముదీనామదీపోత్ప
వః - తదుక్తం భవిష్యేత్తగురరాజే ॥ స్తో - కౌముదుతిజనాయస్తాత్తైనాసౌకౌము
దీమతే ॥ తస్యాః ముఖం ప్రారంభః - అత్రకేచిత్ - కౌముదీమహామితి - అప
రేకౌముదీసుఖమితి చపాఠం వతంతి - ఇత్యోకుకులస్యసంతతేర విచ్ఛేదస్యనిదా
నం మూలకారణం ॥ సి ॥ నిదానం త్వాదికారణమిత్యుచ్యతే - ఏవంవిధం దౌహృ
దలక్షణంగర్భచిహ్నం వత్సమాణం - దధౌ - గర్భసత్తశిశుహృదయేన స్వస్మృ

దృష్ట్యా కుకులస్యసంతతేస్తుదక్షిణాదాహ్మదలక్షణం దధౌ || ౧ || శరీరసాదాన
 నేవగ్రహావణాముఖేనసాలక్యతలాద్ధృపాంఘనా | తనుప్రకాశే నవిశేష
 తారకాప్రభాతకల్పాశశినేవశర్వరీ || ౨ || రదానసంమృత్సురభీతదానసంమృ
 త్సుభిక్షితీశ్వరో రహస్యపాఘా యనత్ప్రప్తిమాంఘయా | కరీవసిక్తంపుష్ప
 తైఃపమోముచాంశుదివ్యపాయేవనరాజిపల్వలం || ౩ || దివంమరుత్వావ
 భోక్త్యేతేధువందిగంతవిత్రాంతరథోపాతత్సతః | అతోభిలాషైప్రథమంతథా

దయః చద్విహృదయాగర్భణే - యథాహబాహుః || శ్లో || మాతృజన్యస్యహృ
 దయంమాతుశ్చహృదయేనతిత్ | సంబద్ధంతేనగర్భిణ్యనైష్ఠంశ్రద్ధావమానమి
 తి | తత్సంబంధిత్యాగర్భదౌహృదమిత్యచ్యతే - సాచతద్యోగాదౌహృదినితి -
 తదుక్తంసంగ్రహే - ద్విహృదయాంనారీందౌహృదినిమాచక్షతఇతి | అత్ర - దౌ
 హృదలక్షణస్యఈప్రితత్వేనకౌముదీముఖత్వేనచనిరూపణా ద్రూపకాలం కా
 రః | అస్తికన్యైవశస్త్రం || శ్లో || జతౌతువంశస్త్రముత్తం | దీరితంజరావలీలక్షణాత్ ||

సంప్రలితౌమతాఖ్యంగర్భలక్షణం వర్ణయతి || శరీరేతి || శరీరస్య సాదా
 త్కార్యాత్ - అసమగ్రభూమణాపరిమితభూమణా - లోద్రపుష్పవత్పాం
 మనాముఖే - ఉపలక్ష్మితా - సానుదక్షిణా - విచేయాఃమృగ్యాః - తారకాః
 యస్యాస్యాతథోక్తా - విశేషత్రైత్యర్థః - తనుప్రకాశేనఅల్పకాంతినా - శ
 శివోపలక్ష్మితా ఈషదూనంప్రభాతంప్రభాతకల్పా - తసిలాదిష్వాకృత్వసు
 చఇతిప్రభాతశబ్దస్యపుంవచ్ఛావః - శర్వరీవ - అలత్యుత - శరీరసాదాదిగర్భ
 లక్షణేచాహుః || శ్లో || తామతాగరిమాకుక్షేర్ద్వారాభ్యర్థరరోచకం | బృంభా
 ప్రసేకస్సదనంరోమరాజ్యాఃప్రకాశనమితి | ౨ ||

తదానమితి | క్షీతీశ్వరోదీలిపః - రహసి - మృత్సురభీమృదానుగంధి - త
 సన్యాసుదక్షిణాయాఅనసంముఖం - ఉపాఘాయ - తృప్తినాయయా - కథ
 మివ - శుచివ్యపాయేగ్రీష్టానసానే || ౧ || శుచిశ్చక్లేమవహతేశ్వంగారాషాఢ
 యోస్సితే | గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితిఃశ్వః - పయోముచాంమేఘానాం-పృ
 ష్ఠతైఃబిందుభిః || ౧ || పృషంఠీబిందుపృషతావిత్యమరః - సిక్తంఉక్షీతం - వురా
 శేః - పల్వలమల్పసరః - ఉపాఘాయ - రరీవ - అత్రకరీవవనరాజిపల్వలానాం
 కౌశ్ఠకామినివ నసమాధిరనుసంధేయః - గర్భిణీనాంమృచ్ఛక్షణంలొకప్రసిద్ధ
 మేవ - ఎతేనదోపాదాఖ్యంగర్భలక్షణంనూచ్యతే || ౩

దౌహృదపేతుకేమృచ్ఛక్షణేహేత్వంతరముత్పేక్షతే | దివమితి || పీయ

విగ్రహానోబంధాన్యరసాన్వితస్త్విసా||౪|| నమోహ్రీయాశంసతికించి దీప్తితం
స్పృహవతీవస్తుభుకేషుమాగధీ ఇన్ద్రపృచ్ఛశృణువేలమాద్యతఃక్రియాసభీరు
త్తరకోసలేశ్వరః|| ౫|| ఉపేత్యసాదోహదదుఃఖశీలతాంయదేవఃప్రేతశ్చివశ్య
దామృతం| నహీష్టమస్యక్రిదివేపిభూపతేరభూదనాసాద్యమధిజ్యోన్వనః|| ౬||
క్రమేణనిస్తీర్యచదోహదవ్యధాప్రసీయమానావయవారరాజసా| పురాణ

స్తాత్కారణాత్ - దిగంతవిశ్రాంతరథఃచక్రవర్తి - తస్యాన్యతాస్తత్సతః - మ
రుతానిందః|| ౧|| ఇంద్రోమరుతాన్వస్తువేశ్యయః - దివంస్వమివ భువం-
భూత్యతేభుజోవనిత్యాత్మనెవదం - అతఃప్రథమం - సాసుదక్షిణా - తథావి
ధేభూవికారేషుద్రూపే - అభిలప్యతఇత్యభిలాషోభోగ్యవస్తుతస్మై - కర్ణణి
ఘర్షాప్రత్యయః - రస్యంతేసాన్వద్యంతఇతిరసాభోగ్యాధాః - అన్యచతేరసా
త్మ - తా - విలంఘ్యవిహాయ - మనఃబలం - దధావత్స్య - దోహాదోహే
తుకస్యమృద్భూతస్యపుత్రభోగసూచనార్థత్వముత్పేక్షితం|| ... ౪||

నతి|| ముగధన్యరాజ్ఞోపత్యంస్తీగ్రమాగధీసుదక్షిణా - ద్వ్యభామగధకళం
గశురమసాదణిశ్యత్ - హ్రీయాశంసతికించిత్కిమపి - ఈప్తితమభీష్టం - మేను
హ్యం - శంసతినాచప్తే - కేషువస్తుభుస్పృహవతీ - అ - వేలమనత్యం - ఆద్యతః
ఆద్యతవా - కర్ణరక్తః|| ౧|| ఆద్యతాసాదరాప్రతాత్త్యమగః - ప్రియాయః
ప్రీయేసాన్వః - సభీస్సహచరీః - ఉత్తరకోసలేశ్వరోదిలిపః - పృచ్ఛాన్ద్రప్ర
చ్ఛ - లక్ష్మ్యిఇతిభూతార్థై - సభినాంవిస్రంభభూమిత్యాదితీభావః|| ౫||

ఉపేత్యేతి| దోహదంగర్భణీమనోరథః|| ౧|| దోహదందోహాలంకృత్యాలా
లసత్సమంమతమితహలాయుధః - సాసుదక్షిణా - దోహదేనదుఃఖశీలతాం
దుఃఖస్వభావతాం - ఉపేత్యప్రాప్య - యగ్వస్తు - వప్రవేదికాంతే - తద్వస్తు-
ఆహృతమాసితం - భద్రేతీశేషః - అవశ్యజవ అలభ్యతేత్యధః - కుతిః - హి
యస్తాత్కారణాత్ - అన్యభూపతేః - ఇష్టంవస్తుప్రదివేస్వగేపి - అనాసా
ద్యమప్రాప్యం - నాభూత్ - కింయాచసయానేత్యాహ - అధిజ్యధన్వనఇతి - న
హివిగవత్త్వినామలభ్యంకించీదస్తీతిభావః - అత్రబాహుః|| శ్లో|| పాదగోమౌవి
దాహశ్చక్రధావవిధాత్మికేతి ఏతద్భవత్త్వమనోరథభూరణం - అపరణేద్య
ష్టదోషసంభవాత్ - నతురాజ్ఞః - స్తీత్రాల్యాత్ - తదుక్తం|| శ్లో|| దేయమవ్యహి
తంతస్యైహితోవహితమల్పకం| శ్రద్ధాఃఘాతాద్గచ్ఛన్యవికృతిశ్చ్యుతిరేవవా||
అన్యచ|| శ్లో|| దోహదస్యాన్వదానేనగర్భదోషమవాప్నుయదీతి|| ౬||

క్రమేణేతి|| సాసుదక్షిణా - క్రమేణ - దోహదవ్యధాంచ నిస్తీర్యప్రసీయమా

రథువంశకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-

వైత్రావగమాదనంతరం లతేవసన్నధమనోజ్ఞ పల్లవా || 2 || దినేషుగచ్ఛత్సునితాం
తేషివరంతదీయమాన్-ముఖం ప్రసద్వయంతిరత్నకారభ్రమరాభిలీనయో స్సు
జాతయోః పంకజకోశయోశ్చియం || ౮ || నిధానగర్భామివసాగరాంబరాంశ
మీమివాభ్యంతరలీన పావకాం | సదీమివాంత స్సలిలాంసరస్వతీం నృపస్సన
త్వాంమహాపీమయ్యతి || ౯ || ప్రియానురాగస్యమనస్సమున్నతేర్భుజార్జితా
నాంపదగంతసంపదాం | యథాక్రమంపుంసవ నాదికాఃక్రియాధృతేచ్ఛధీర

నావయవాభివ్యమాణావయవాసతి - పురాణవైత్రావగమాదనంతరం-సన్న
ధాస్సంజాతాఃప్రత్యగ్రత్వా స్తనోజ్ఞాఃపల్లవాఃయస్యాస్యా-లతేవరరాజ 2 ||

లజ్జితాంతరంవర్ణయతి || దినేష్యతి || దినేషుదోహదదిగేషుగచ్ఛత్సునితాం-
నితాంలదీయమాన్-ముఖం-ఆనమంలాన్మితేమఖేమాచుకేయస్యతత్-తదీయం
పదతీయే-సంబంధి ప్రసద్వయం-భ్రమరైరభిలీనయోఃఅభివ్యాప్తయోః-సుజా
తయోఃస్సందరయోః-పంకజకోశయోఃకమలకుట్టలయోఃశ్రియం-తిరత్నకార-
అత్రచాహుః || స్తో || ఆష్టేష్వతాస్తనాపీనానుందరొక్కజుచుకాచితి || ౮ ||

నిధానేతి | స్వపదలీపః - ససత్వాంఅపససత్వాం-గర్భిణీమిత్యర్థః-
మహిషీంభుజాభిషేకాంత్రియా || ని || కృతాభిషేకంమహిషీత్యమరః - నిధా
నంగర్భయస్సస్తాంధానగర్భాం-నాగరః అంబరంవస్త్రం యస్యాస్తాం
సాగరాంబరాల సన | నవససామివ్యగః | ని || అంబరంవోమ్మి వాససీ
త్యమరః - సుమనః-అన్యతరేణ పావణీయస్యాస్తాం - శమిమవ-శమిత
తావహ్నిస్తత్వత్రాంతంగం || శ్రు || శమిగర్భాదగ్నిమంధనీతి - అంతస్సలిలా
మంతర - తనలిలాం - సరస్వతీం - సదీమివ-అమన్యత - ఏతేనగర్భసితశిశోసా
ర్థసౌమన్వంలేవ్యవపవిత్రత్వంచవివక్షితం || ౯ ||

ప్రియేతి || ధీగాఃసదీపః - క్రియాయాంప్రియస్యాం-అనురాగస్యమనస్స
మున్నతేరౌదాగ్నిస్య-భుజేభుజబలేన-ఆర్జితానాంసంపాదితానాం-నతు
వాణిజ్యానా-దిగంతేషుసంపదాం-ధృతేత్న-పుణ్యోమేవజ్యోతిషిసంతోష
ప్యద || ని || ద్యుఃకోశాంతేదైర్ఘ్యధారణాకార తుష్టిప్విత్యోసదృశీః అను
రూపాః | ఘోషానూయతేఅనానీచప్రసవంతదిదర్శనాంతాఃక్రియాః-
యథాక్రమంక్రమనాక్రవ్య - వ్యధత్తకృతవాక్ - అచిశబ్దేన అనవలోభసనీ
మంతోన్నయనేగృహ్యేతే-అత్ర - మాసిద్వితీయేత్వతీయేవాపుంసవనం-య
దాహపుంసోనక్షత్రైరవంద్రమాయక్తస్సాన్యోదితిపారస్కరః - చతుః

స్వదృశీకృష్ణధత్తనః॥ ౧౦॥ సురేంద్రమాత్రాశ్రితగర్భగౌరవాత్ప్రయత్నము
క్తానసయాగృహగతః॥ తయోవచారాంజలిఖిన్నహస్తయా ననందపారిష్లవ
నేత్రయానృపః॥ ౧౧॥ కుమారభృత్యాకశలైః సప్తితేభిః శ్చిరామైః కర్ణభృ
మణిః । పఃః ప్రతీతః ప్రసవోన్ముఖీప్రియాంబదృకాలే దివవభ్రితామివ॥
౧౨॥ గ్రహైస్తతిః పంచభిః చ్చనంస్థితైః సూర్యగైః సూరితభాగ్య సంపదః॥

మాస్య నవలూభన మిత్యాశ్వలూయనః - మస్తేష్టమేవాసీ మంత్రోన్మయనమితి
యాన్లవల్క్యః॥ ౧౦॥

సురేంద్రేతి॥ గృహగతః గృహం ప్రత్యాగతః - గృహేఽలిపః - సురేంద్రా
ణాం లూకపాలానాం మాత్రాభిగృహైః - ఆశ్రితస్య అప్రసిష్టస్య - గర్భా
స్య - గౌరవాత్ భారాత్ - ప్రయత్నైః - ముక్తానసయా - ఆననాదుర్భతయే
త్యభః - ఉపచారస్యాంజలౌ అంజలిః - జేభిః సహస్తయా - సాన్విత్వనైః శ్రయా
చంచలాత్మైః॥ ౨॥ చంచలంతరం చైవ పాన్విత్వపిష్టవేద్యమగుః - తయాను
దక్షిణయా - ననందస తిసితవాక్ - సురేంద్రమాత్రాశ్రితైశ్చ తమసుద్ధైః॥
అష్టాభిశ్చ సురేంద్రాణాం మాత్రాభిః శ్చిత్సంపదః॥ ౧౧॥

కుమారేతి॥ అభకుమారభృత్యా బాలకీత్యా - సంజ్ఞాయాఽనవజః మదే
త్యాది నాకృత్ తస్యాం కశలైః ఆప్తేహిః చైః - భిః శ్చిరైః చైః - గర్భా
స్య గమణిభరణే॥ ౧॥ పోషణే - క్లిబే హిమ్నైః పృత్యా ర్థేభిః శాశ్వతః - భృతే మహా
నిస్సృత్యయః - అసప్తితైశ్చ లైసతి - కాలేదశమేమాసీ - అన్యత్ర - గ్రీష్మావసా
నే - ప్రసవస్య గర్భమోచనస్య ఉన్ముఖీ మాసన్నప్రసవామిత్యైః॥ ౨॥ స్యా
దుత్పాదేభిః పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచ - ఇత్యమగుః - ప్రియాంబదక్షిణాం
అభాగ్యస్యాస్పంజా తాసీత్యభి తాం - తగస్య చ జాలంతానాం దిశ్చ తజితి
ఇతచ్ - దివమివ - పఃః భర్తా - ప్రతీతస్తుప్యస్య॥ ౩॥ భాగ్యతేన స్థే ప్రతీతస్యాన్య
దిత్యమగుః - దదగ్భగర్భాక్షణీపాలే గర్భధానప్రసీలావాచిన్యమగుః॥ ౧౨

గ్రహైరితి॥ తతః - శచ్యా ఇంద్రాణ్యసమా॥ ౧॥ పులోమజాశబీంద్రాణీ
త్యమగుః - సానుదక్షిణా - సమయే ప్రసూతికాలే సతి - దశమే మాసీన్యధః॥
శ్రు॥ దశమే మాసి సూతవ ఇత్యశ్రుతేః ఉచ్చసంస్థితైః శుంగస్థానైః - అహగ్య
గైః అనస్తమితైః యోక్తే పిద్యధానంభవం పంచభిః ప్రహైః - సూచితాభాగ్య
సంపద్యస్యతం - పుత్రం - త్రీణి ప్రభావమత్రోత్పాదకాని సాధనాన్య
తాపదకానియస్యాస్మాన్ పి సాధనాశక్తిః॥ ౨॥ తక్షయస్తీస్రప్రభావోత్పాహ

అమూతభుక్తం సమయేకవీసమాత్రి సాధనాశక్తిరివాధా మక్షయం॥ ౧౩॥ ది
శక్తిప్రసేమమకరుతోవసస్సుఖాః ప్రదక్షిణాచ్చిగ్మరస్మి రాదదే బభూవస
ర్వంశుభశశిత్వం గంభవోహిలోకాభ్యుదయాయతాదృశాం॥ ౧౪॥ అష్ట

మంత్రిజాత్యుచుః- అక్షయమధమివ - అమూత ఘోషే ప్రాణేగభావమో
చనఇత్యాదిమాపవద్యతే- అస్మాద్ధాతోః- కర్తగిలజ్ అత్రేదమనుసంధేయం॥
శ్లో॥ అభివృషభమృగాంగసాక్షీరారుషవణిజౌబదివాకరాదితుంగాః- దశశి
ఖిమనుయుక్తిధింక్రియాంతైస్తీగ్నివకవింశతిభిస్తదస్తసీచాఇతి॥ సూర్యాదీనాం
సప్తానాం గిరిసంఘాం మేషపుంభాదిరాశయః శ్లోకోక్తక్రమః శిష్టాః ఉచ్చస్థా
న్తాని - స్వస్యోస్తుంగాపేక్షయా సప్తమస్తానానియాని తానిచీచాని - తత్రోచ్చే
ష్టపిదశమాదయోరాశిశ్రింశాంశాః - యధాక్రమముచ్చేషుపరమోచ్చాః నీ
చేషుపరమనీచాఇలిజాతశ్లోకాః- అశ్రాంతస్తీగ్నివోభాగః- యధాహనా
రదః॥ శ్లో॥ త్రింశద్భూతాత్మకం లగ్నమితి- సూర్యస్య ప్రత్యాసత్తిహిగ్రహః
తానుస్తనుయోనాను - తదుక్తం లఘుమానసే॥ శ్లో॥ రక్షణస్తనుయోయోగో
వియోగస్తదయోభవేదితి - లేచస్వోచ్చస్థాః ఫలం - నాస్తగానాపినీచగాః-
తదుక్తం రాజమృగాంకే॥ శ్లో॥ స్వోచ్చేషాగ్లంస్వగ్నేగ్లం సుహృచ్చేపాదండ్విజ్ఞే
ల్పానుభంభేదరేంధ్రః - నీచస్థాయీచాస్తగోపానకించిత్పదమ్యానంస్వత్రి
కోజేదదానీతి - తదిదమాహకవిః ఉచ్చసంస్థితైః సూర్యైరితిచ - ఎవంసతియ
స్సజన్తకాలేవంచగ్రహః స్వోచ్చస్థాః - సదేవతుల్యోభవతి - తదుక్తం కృష్ణీయే॥
శ్లో॥ సుఖః ప్రకృష్టకార్యాగాజప్రశిరూపకాశ్చ గాజానః - ఏకద్విత్రిచతుర్వి
ద్భూయతే శశంపరందివాగ్భి- తదిదమాహవంచభీతి॥ ... ౧౩॥

దిశభిః॥ తత్క్షాంశస్త్రిక్షణే - అగ్రాశసంయోగేవ్యవీయా - దిశః - ప్ర
సేరః ప్రసన్నాబభూవుః మరుతోవాలాః సుఖామనోహరావపుః వాంతి
స్తవాగ్నిగంధసంయోగిన్- అగ్నిః - ప్రదక్షిణార్పిస్తాహవిరాజ్యాదికం- ఆ
దీప్తీచకాం - భక్తసంస్కంశుభశశిశుభసూచకంబభూవ - తథాహి - తా
దృశాంశుప్రకారాణాం- భవోజన్మలోకాభ్యుదయాయ- భవతీతిశేషః - త
తోదేహఅపసంశుష్టాభ్యుగ్ధః॥ ... ౧౪॥

అష్టేతి॥ అష్టం సూతికాగృహం॥ ని॥ అష్టం సూతికాగృహమిత్యమరః-
శస్తికాయాశయా - తాం - పరితస్సగ్వతః - అభితః పరితస్సమయానికమా
హః పరియోగేశీతిద్వీయా - విసారిణావ్యాపినా - సుజన్తసస్తస్యశిశోః - నిజేన
స్తైస్సగ్ధేన - తేజసా - సహసా - హతత్విషః - నీళధదీపాః అర్థరాత్రదీపాః॥ ని॥

శయ్యంహోహోవిసారిణాసుజన్మనస్తస్యనిశేసతేసా । నిశీధదీపాస్సహసాహ
తస్మియబభూవురాల్వేష్యసమర్పితాశివ॥౧౫॥ జనాయశుద్ధాంతచరాయశంస
తేకుమారజన్మామృతసమ్మితాక్షరం । అదేయమాసీత్త్రయమేవభూవతేశ్వశి
వ్రభంభత్రముభేదచామరే॥ ౧౬॥ నివాతపద్మస్తిమితేనచక్షుషాశృపస్య కాం
తంపిబతస్సుతాననం । మహూచధేఃపూరణవేందుదర్శనాద్గురుఃప్రహషణఃప్ర
బభూవనాత్మని॥ ౧౭॥ సజాతకమణ్యఖిలేశవస్వినాతపోవనాదేశ్యపురోధ
సాకృతేదిలీపనూనుర్మణిరాకరోద్భవః ప్రయుక్తగంస్కార ఇవాధికంబభౌ॥
౧౮॥ సుఖశ్రవామంశతూర్యవిస్సవసాః ప్రమోదశృతైస్సహవారయోషి

అగ్రరాత్రునిశీధౌద్వాపిత్యమరః - అలేఖ్యైత్రే - సమర్పితాశివ - బభూవుః - ని
శీధశబ్దోదీపానాంప్రభాధిక్యసంభావనాగః॥ ... ౧౫॥

జనాయేతి॥ భూవతేదీలీపస్య - అమృతసమ్మితాక్షరంఅమృతసమానాత్మ
రం - సరూపససమమ్మితాగ్రహ్యహదండ - కుమారజన్మపుత్రోత్పత్తిం - శంస
తేకథయతే - శుద్ధాంతచరాయంతపురచారిణజనాయ - త్రయమేవ - అదే
యమాసీత్ - కింతత్రయంశశివ్రభంభత్రంఉభేచామరేచ - ఛత్రాదీనాం రా
క్షాస్పృధానాంశత్యాదితిభావః॥ ... ౧౬॥

నివాతేతి॥ నివాతోవాతరహితప్రదేశః॥ ని॥ నివాతావాక్రయావాతావి
త్యమరః - తత్రయత్పద్మం - తద్వత్ - స్తిమితేనస్పందేన - నిశ్చలైసేతియావత్ -
చక్షుషా - కాంతంమనోహరం॥ ని॥ కాంతంమనోహరంరుచ్యమిత్యమరః - సు
తాననం - పిబతఃతృప్తయావశ్యతః - శృపస్యదీలీపస్య - గురుఃఉత్కటః - ప్ర
హషణః - కర్తాఇందుదర్శనాత్ గురుః - మహూచధేః - పూరోబలౌఘివ - ఆ
ప్త్యనిశీరే - నప్రబభూవ - స్థాతుంనశశాక - అంతర్నమాత్సైనియావత్ - స
హ్యల్పాధారేఅధికంమీయతఇతిభావః - యద్వాఅత్తనస్వస్తివిషయేనప్రబ
భూవ - ఆత్మనంనియంతుం నశశాక - కింబుహిర్నిర్లగామేత్యధః॥ ౧౭॥

సఖి॥ దిలీపనూనుః - తపస్వినాపురోధసావసీష్టేన - తపస్విత్యాదమృ
తంకమనవిశ్వంస్సాదితిభావః - తపోవనాత్ - ఏత్యఆగత్య - అఖిలేజాతకర్మ
ణి - జాతస్యకర్తవ్యేసంస్కారవిశేషే - కృతేసతి - ప్రయుక్తస్సంస్కారశ్చ
ణోల్లేఖనాదిర్యస్యసతథోక్తః - ఆకరోద్భవఃఖనిప్రభవః॥ ని॥ ఖనిస్త్రియామాకర
స్సాదిత్యమరః - మణిరివ - అధికం - బభౌ - వసిష్ఠమంత్రప్రభావాత్తేజస్తోభా
దిత్యర్థః - అత్రమనుః॥ గ్లో॥ ప్రజాభివర్ధనాత్పుంసోజాతకమవిధీయతఇతి॥౧౮॥

తా॥ సకేవలంసద్దనమాగధీవతేఃపధివ్యజృంభంతదివాకస్సాపి॥ ౧౯॥ నసం
యత స్తస్యబహువరశీతుస్విసజయేద్యరీ సుతజన్మహషికః॥ ఋణాభిధా
నాత్వయమేవకేవలంతదాపితృణాంముముచేనబంధనాత్॥ ౨౦॥ శ్రుతస్య
యాయాదయ మంతమభకస్తధావరేషాం యధిచేతి పార్థివః॥ అవేత్స్య
ధాతోగమనాథకమథకవిచ్ఛకారనామ్నారఘుమాత్మసంభవం॥ ౨౧॥ పి
తుఃప్రయత్నాత్ససమగ్రసంపదశ్శుభైశ్శరీరావయవై ర్దిశేదీనీ॥ పుష్పావవ్య

సుఖేతి॥ సుఖఃశ్రవఃశ్రవణంయేషాంతేసుఖశ్రవాః శ్రుతేసుఖాభివ్యక్తః- మం
గళతూర్కగన్వనాః - మంగళవాద్యధ్వనయః- వారయోషితాంవేశ్యానాం॥ ౧॥
వారస్తీగ్రణికావేశ్యేత్యమరః - ప్రమోదస్పత్యైస్సహ - మాగధీవతేర్నివస్య
సద్దలికేవలంగృహవీవ - నవ్యజృంభంత - కింతు - ద్యౌః ఓకోయేషాంతేదినా
కసోదేవాః - పృథోదగాదిత్వాత్సాధుః- తేషాంపథిఅకాశేపి- వ్యజృంభంత-
తస్యదేవాంశల్వాదేవోపకారిల్వాచ్చదేవదుఃస్పృహావినేదురితిభావః॥ ౧౯

నేతి॥ రక్షితుఃసవ్యక్వాలనశీలస్య- అతఏవ-చారాద్యభావాత్ - సంయ
తోబద్ధః- నబహువనాస్తిన్న- కింతేనేత్యశతహ - విసర్జయేదితి - సుతజన్మహ
గ్నితస్య - సుతజన్మనాసంశోషితస్య - యందీర్ధంవిసర్జయేత్ - విమోచయే
త్ - కింతుతదాసరాజాపితృణాంఋణాభిధానాత్ బంధనాత్క్రేవలంపీకం
యథాతథా- స్వయమేవవేత్యర్థః॥ ౨॥ కేవలంకృత్సృజకశ్చకేవలశాచ్చవధా
రణభిశాశ్చతః - ముముచే - ముచేకర్తకతఃరిలిట్ - స్వయమేవముక్తభివ్య
ధకః- అస్తిన్నరైః॥ శ్రు॥ ఏవవాఅస్మిన్యోయఃపుత్రీశ్రుతిఃప్రమాణం॥ ౨౦॥

శ్రుతస్యేతి॥ అర్థఃచ్ఛబ్దార్థజ్ఞః - పార్థివోదీలీవః - అయమర్చకఃశ్రుత
స్యశాస్త్రస్య- అంతంపారంయాయాత్ - తధాయుధి సంగ్రామేవరేషాంశ
త్రాణాంచ- అంతంపారంయాయాత్ - యాతుంశక్తుయాదిత్యర్థః - శకిలిం
చేతిశక్యార్థైర్- ఇతిహేతోఃధాతోఃఅఘిరఘిలఘిగత్యర్థాభిలఘిధాతోః-
గమనార్థంగమనాభ్యున్యర్థం- అర్థవత్వాత్- అవేత్స్యఅలోచ్య- ఆత్మసంభవంపు
త్రం- నామ్నా - రఘుంచకార - లఘిబహువార్కులోపశ్చేత్సప్రత్యయేవాల
మూలలఘులమంగుళీభాం వాలూరత్యమాపద్యతభివైకత్వికేరేఫాదేశేరఘు
నిసిద్ధం- అత్రశంఖః॥ స్లో॥ ఆశాచేతువ్యతిక్రాంతేనామకర్తఃధీయతభి॥ ౨౧॥

పితురితి॥ సరఘుః - సమగ్రసంపదః పితుః - ప్రయత్నాత్ - శుభైరమక
నోహగైః - శరీరావయవైః - హరిదశ్శరీరీతేసుస్వర్యరక్షేః॥ ౧॥ సప్తాశ్చ

ద్ధింహంరిదశ్వదిధితేరసప్రవేశాదివచాలచంద్రమాః॥ ౨౨॥ ఉమావృషాంకౌశ
రజన్తనాయథాయథాజయంతేనశచీపురందరౌ॥ తథానృపస్సాచ సుతేనమా
గధీననందతుస్తత్సదృశేనతత్సమా॥ ౨౩॥ రథాంగనామ్నోగివభావబంధనం
బభూవయత్ప్రేమవరస్పరాశ్రయం॥ విభక్తమప్యే కనుతేనతత్తయోః పరస్పర
స్యోపరిపర్యచీయత॥ ౨౪॥ ఉవాచధాత్ర్యాప్రథమోదితానియద్యయాతగీ
యామవలంబ్యచాంగుళిం॥ అభూచ్ఛసమః ప్రణిపాతశీఘ్రయఃపితృర్దురుతేన

రిదశ్వోష్ణరత్నయః - బాసుఃకరోమరీచిస్తీగ్నిశ్రుంసయోద్ధిధితీస్తీగ్నియఃమిలిచా
మరః - జాతవేకవచనం - అనుప్రవేశాత్ - చాలచంద్రమాణివదినేదిస్తప్రతిది
నం - సిత్యపేష్టయోర్విద్వినచనం - వృద్ధింపువీష-అత్రసంహితావచనం॥ శ్లో॥
సలిమయేశశనిరవేద్ధిధితయోమూర్ఖితాస్తమోనైశం॥ క్షవయంతిదర్పణోప
రసిహితాభవదగ్ధాస్యాంతరితి॥ ౨౨॥

ఉమేతి॥ ఉమావృషాంకౌపాప్యశీచృపభధ్వజౌశరజన్తనాకుమారేణ॥ ౨॥
కాతికేయోమహాసేనశ్శరజన్తాషణానశిత్యమరః - యథాననందతుః - శచీ
పురందరౌ - జయంతేనజయంతాభ్యేనుతేన॥ ౨॥ జయంతః పాకశసనిరిత్య
మం - యథాననందతుః - తథాతత్సమా - తాభ్యాంఉమావృషాంకౌభ్యాం
శచీపురందరాభ్యాంచ సమాసామాగధీచృపశ్చ తత్సదృశేన తాభ్యాంకుమా
రజయంతాభ్యాంసదృశేనుతేన ననందతుః - మాగధీవ్యాఖ్యాతా॥ ౨౩॥

రథాంగేతి॥ రథాంగనామ్నోచరథాంగనామాచరథాంగనామానౌచక్ర
వాకౌ - పునాన్తీగ్నియేత్యేకశేషః - తయోద్ధిస- తయోంపత్యోః-భావబం
ధనంహృదయాకర్షకం - పరస్పరాశ్రయంఅన్యోన్యవిషయకం - యత్ప్రేమబ
భూవ - తదేకేనకేవలేనతాభ్యామగ్యేనవా॥ ౨॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాభిత్వమ
రః - ఏకాన్యైస్త్రధానేచప్రథమేకేవలేతథా-సాధారణేనమనేలేప్సంఖ్యా
యాంచప్రయజ్యతభితివిశ్వః - సుతేనఃభక్తమపికృతచిభాగమపి - పరస్పరస్య
ఉపరిపర్యచీయతవపుధే - కమకర్తరిలక్షే - అకృత్రమత్వాత్స్వయమేవోపది
యతీత్యర్థః - యదేకాధారంవస్తుతాధారస్వయేచిభిజ్యమానంసంహితీయ
త్తే - అత్రతయోరేకవిషయంప్రేమసంప్రకర్షితియవిషయలాభేపినాహితా
త్ప్రత్యుతఉపచితమేవాభూదితిభావః॥ ౨౪॥

ఉవాచేతి॥ సోగ్ధకఃశిశుః॥ ౨॥ పోతః సాకోగ్ధకోడింశిమృధుకశ్శాశ్శ
శురిత్యమరః - ధాత్ర్యాఉపమాత్రా॥ ౨॥ ధాత్రీజనన్యామలకనుమత్యసమ

తతానసోభికః || ౨౧ || తమంకమారోఽన్యశరీరయోగజైస్సుభైర్నిషించం త
మినామృతంత్యజిః ఉపాంతసమ్మితలోచనోన్మవశ్చిరాత్సతస్పర్శరసజ్ఞతాం
యయా || ౨౨ || అమంస్తచానేనపర్యాజ్యజ్ఞాస్థితేరభేత్తా స్థిమంతమన్వ
యం | స్వమూర్తిభేదేనగణాగ్రవర్తినావలిః ప్రజానామివసగః మాత్మనః ||
౨౩ || సమృత్తచాలశ్చలః పక్షికైరమాత్యపుత్రైః ససవయోభిగన్వితః | లిపేర్య

తృప్తీత్వమర - ప్రథమంఉచితానఉపదిష్టాని - ఉపాచతదియామంగుళిమవలం
బ్యయయాద - ప్రణివాతస్యశిషియాఉపదేశేనప్రమోద్యూహితచయత్ - తేన
వితుఃముదంతలాన || ౨౧ ||

తీయతి || శరీరయోగజైస్సుభైః - త్వదిత్వగిరియేఅమృతం - నిషించంతం
వగ్నంతమివస్థితంతంపుత్రం - అంకమారోఽన్య - అనందావిర్భవాత్ఉపాం
తయోః ప్రాంతయోః సంమితలలోచనసగః - నృపః చిరాల్పమతస్పర్శరసజ్ఞ
తాం - యయా || ౨౨ ||

అమంస్తేతి || స్థితేరభేత్తామర్యాహపాలకః - సన్మవః పర్యాజ్యజ్ఞానాఉ
త్కృష్టజ్ఞానా - అనేనరఘుణా - అన్వయవంశం - ప్రజానావలిః బ్రహ్మ-
గుణాస్సత్వాదయః తేష్వగ్రీవరత్నైవ్యాప్రియతభింగుణాగ్రవర్తీ - తేనస్వస్య
మూర్తిభేదేనఅవతారపశేషేణజ్ఞానా - ఆత్మనః - సగః సంస్కృష్టిమివ-స్థితమీ
తంప్రణిష్టావంతేఅమంస్త - మన్యతేస్త మన్యతేనుదాత్తల్యాదిబృత్రిషేధః -
అత్రోపమానోపమేయయోగతరేతరపశేషణాని - ఇతరేతరయోజ్యాని - తత్ర
ఘపక్షేగుణాః విద్యావినయాదయః || ని || గుణః ప్రధానైరూపాదౌమా
ర్యాన్యంసూదేహ్యోదరై - స్తంభేనత్వాదినంధ్యాది విద్యాదిహరిదాదిష్వితవి
శ్వః - శేషంసుగమం || ౨౩ ||

సభిత్తిః శ్లో || చూడాకార్యాద్విజాతీనాంసర్వేపామేవధర్మతః | ప్రధమేద్దే
తృతీయేవాకర్తవ్యాప్రతిచోదనాదితిమునుస్తరణాత్ - తృతీయేవర్షైః పృత్తిచా
లోనివన్నచూడాకార్యానకలడయోగభేదః సరఘుః || శ్లో || ప్రాప్తేతువంచమే
వర్షవిద్యాగ్రంభంచకారయేదితివచనాత్ - వచమేవర్షైః చలకాకపక్షికైశ్చ
లశిఖండకైః || చాలానాంపక్షిఖాప్రకారాకపక్షిఖండకభిపాలాయ -
సవయోభిఃస్థితైః || ని || స్థితోపయస్యససయాభిత్వమగః - అమత్యపుత్రైః
రిస్వితస్సగ - లిపేఃపంచాశద్వర్ణైర్జితకాయాః - యధావగ్నగ్రహణేనసమ్యగ్బో
ధనేనోపాయమాతేవాజయితబజాతం - నిదాంముఖదారం || ని || ముఖం

ధావన్త్రాహేః వాక్యయం దీమః ఛే నవమక్రమః పఠే . - ౮ ॥ అహోపని
తం పఠిపద్విపశ్చతోఽగేన్య రంశురహంగురు ఖియం . అవః స్వయంతపశ్చిబ
భూచురత్రతేన్యోహివస్తూపహిం ప్రసద్ధి . - ౯ ॥ ఏయస్మయై గ్నగై
రుదారధీక్రమః శ్చతస్ర శ్చతుర్జ్వాహమయః ర్తౌనదిక్య ఏనాతః పఠేథి
ద్ధికోహరిద్భిగ రిల్ మిషేష్వగ్ని॥౨౦॥ త్వచంచ మధ్యాంప ధాను రం కీమశి
క్షతా సప్తంపతురేకయా॥౨౧॥ తేమనా మ్న గుర వ ప్త- మయః పథహేదే

తమదనేమః శ్చైవ్యా లెతా కాభ్య పాయయోరి యాయతః - తేనైవైతాః
సమక్రమివ - ఆ త్త్వైవైతాః సామాన్యైః ।

అథేతి॥ శ్లో॥ గర్భజైః ప్రసవైః త్రైవిద్యానాం సమసానుభవైః శాస్త్రైః
దేవైః రాజ్యైః గర్భాశ్చ వైశ్చ శేషైః శాస్త్రైః సమస్తైః - ఆత్మైకైః శేషైః - విధి
వదుపనితం - గురవః ప్రయయస్యతం గురువ్రతం - ॥ ౧౦ ॥ శాస్త్రైః - వా
క్రియస్యేతి గురుశిష్యశ్రావ్యపాఠః - గురువయః సంసృజం - విషయైః ప
ద్యంసః - గురవః పసిచ్యుః శుభలవంతి - తే గురవః ఆత్మైకైః శాస్త్రైః - అవస్థ
యత్పాశ్చైవ భూతం - శిష్యాశ్చైవ సామ్యైః ॥ యావత్ప్రవృత్తౌ తే యే దే
తస్య సాయకర్మస్య శిష్యాదవః - పుష్పపాత్రభూతైః సమం ॥ సక్తాయామీ - ప్ర
సేదః ఫలతి - క్రియామీ - క్రియయతి సామ్యైః తైః శాస్త్రైః ॥ - ౧౧ ॥

ధియభ్యో॥ ఆత్మకామందకః॥ స్తో॥ పరమాత్మనామైతే॥ హరితా
రణతథా॥ దశావతీర్ణకామంతత్వజ్ఞానచ ధిగణం॥ ఆత్మ
యివాత్మదండకావృత్తిః॥ పతాద్యావృత్తిస్త్వజ్ఞాన
చ॥ ఉదారధి సరసుః॥ పాదైర్ద్రాదియోః॥ ధైః॥ చలత్పరిఅల్లవా ఉపమ
యాసాంతః॥ చతుర్గుణవోపమా॥ తద్ధిత్వాత్మకపదసమాహారచేత్వత్వ
రపదసమాసః॥ చతస్రోద్యుః॥ హరితాంబినాంకావృత్తిః॥ పదనాతి
పాంధిః॥ హరిచ్ఛిన్విజాత్యై॥ స॥ పరాత్మకభివృద్ధితత్త్వవాజిశేషయోరి
త్వభివృద్ధితాపివృద్ధిః॥ చలస్రోదితాంబినాంతరారి॥ చతుర్గుణవోపమాత్వం
దిగమితీద్రష్టవ్యం॥ ... 30॥

శ్లోచమి ॥ ౧౧ ॥ కాన్డ రోచ బాస్తానివర్ష జేబ్రహ్మచారిః ॥ వనీక
న్నానుపూర్వైశ్చైవైవ ॥ వంశంబుచే మనుస్త్వరణం - మేధ్యాశుద్ధం
కౌరవిండురుసుబంధిని ॥ ౧౨ ॥ రుర్నుపశ్చిష్టపారథ్యః మూదశః - శ్వేతవచః
ధృఃయవసిత్యా - మంత్రపత్నమంత్రకం - అస్త్రహాగ్నేయాదికం - విశురే
వోపాధ్యాయాత్ - ఆశీశ్చైవస్సనవాః - ఆశాతీపయోగజలంపాదా

క సుధక్షరోపిసః || ౩౧ || మహాక్షతాంజితృతరస్సృతస్మిన్నవద్విపేంద్రభా
వంకలభఃశ్రయస్మివ | రఘుక్రమాద్యవసభిన్నతైశవః పుటోషగాంభీర్యమనో
హంగంజపుః || ౩౨ || అధాన్యగోదానవిధేరనంతరంవివాహదీక్షాం నిరవతే
యధ్యుయః | సేంద్రకన్యాస్తమవాన్యసత్పతింతమోనుదధిక్షుసుతా ఇవాబభుః ||
౩౩ || యువాయుగవ్యాయతబాహురంసలఃకవాటవక్షాః పరిణద్ధకంధరః | వ

నసంజ్ఞా - పితృరైష్యేకధారణముపపాదయతి - సే - తద్గురుః - ఏకః అద్వితీ
యః - పార్థివః కేవలం పృథివీశ్వర ఏవ నాభూత్ - కింతు తే - స ఏకధన్యధ
రో వ్యభూత్ || ... ౩౧ ||

మహాక్షతామితి || రఘుః క్రమాత్ - యావ సేనభిన్నతైశవః నిరస్తశేష
భాదస్య - మహాక్షతామహాక్షతః మహాప్రపభః - అచతురాదిమాత్రేణని
పాతాదకారాంతత్వం - తస్యభావస్తత్తాతాం - స్పృశకచ్చ - వత్సతరోద
మ్యుగ్ధవ || ౩౨ || దమ్యవత్సతరం సమావత్సమరః - ద్విపేంద్రభావం మహాగజత్వం - శ్ర
యకభజ - కలభః కరపోతభవగాంభీర్యేణ అచావలేన మనోహరంజపుః - పుటోష -

అశేతి || ౩౩ || గాగ్నాదిత్యేబలీవద్దైత్రుభేదషిభేదయోః | స్త్రీశ్రున్యాద్వి
భారత్యాభూమోద సురభావపి | పుంస్త్రీయూర్వగజ్రాంబుశ్చి దృగ్బాణ
లోమస్వితీశేషః - గావోలోమానిదీయరైశ్చిద్యంతేస్త్రిస్త్రిత్యత్యత్య - గో
దాసంనామబ్రహ్మణాదీనాం యోడగోమీమవక్షేషు * తవ్యం కేశాం తాఖ్యం
కర్మ చ్యుతే - తదుక్తం మనునా || ౩౧ || కేశాంతం యోడశేవ బ్రాహ్మణస్య నిధియ
తే | రాజ్యబంధోద్వంశశేచైశ్వర్యస్య ద్వ్యధి కేతతత్త్తి | అనగురుః పితా || ౩౨ || గు
రూగీష్వః పితృద్యావిత్యమరః - అన్యగఘాః - గోదానవిధేరనంతరం వివాహ
దీక్షాం నిరవత్యయత్ - కృతవానిత్యగః - అథ న రంద్రకన్యాః - తంరఘుందతుస్య
సుతాః సోహిత్యాదయః - తమోనుదంచంద్రవమివ || ౩౩ || తమోనుదోగ్నిచం
ద్రారాగ్నిభిషిష్టః - సత్పతిః - అవాప్య - ఆబభుః రఘురపితా నాత్ - అ
త్రమనుః || ౩౩ || వేదానాధీశ్వరేదావావేదం వాషియథాక్రమం | అవిప్లవబ్రహ్మ
చర్యోగృహస్థాశ్రమమ శ్రయేదతి || ... ౩౩ ||

సంప్రతితస్యయావగోశ్యయోగ్యతామాహ || యవేతి || యవా - యగో
నామధుర్యస్కంధకతిసచ్చిద్రపాంతోయానాంగభూతోదారు విశేషః || ౩౪ ||
యానాద్యం గేయుగః పుంసియుగం యుక్తేకృతోద్విష్య త్యమరః - యగవత్త్వా
యతోద్విష్య దాహుయస్యసః | అంసావస్యస్తగిత్యంసలః - బలవాసంసలాశ్చేతి

భుక్తప్రకాశాః - దజయద్గురుంగఘనస్తథాపినిచ్చైస్త్రినయాదద్యశ్యశః॥ ౩౪॥ తత్ప్ర
జానాంబరమాత్మనానృతాంసంతాంతగుర్వీం లఘుయ్యతాధురం॥ నిసగ
సంస్కారవినితభిత్వసౌస్థిపేణచక్రేయవరాశశబ్దభావః॥ ౩౫॥ సరే ద్రమా
లాయతనాదతంతరంతదాస్పదంశ్రీర్యవరాజసంజ్ఞితం॥ అగచ్ఛనం శేషగుణా
భిలాషిణీనవాపతారంకమలాదివాత్సలం॥ ౩౬॥ విభావసుస్సాగధిననవాయు
నాఘనవ్యపాయేనగభస్తీమానివ॥ ఒఘావతేనాతీతరాంసదుస్సహః॥ కలివ

వృత్తికారః॥ ని॥ బలదాస్తాంసలోంసల ఇతిసురః - వల్సంసాభ్యాం కామ
బలభిలప్తవ్యయః - కవాటవయః - వరిణధ్వంసం - శాలగ్రీవః॥ ని॥ పరిణా
హావిశాలితభ్యమరః - రఘుః - పపుపః॥ క్షిప్రాదాధిర్యత యతానృతాతే -
గురుంపితరం - అజయత్ - తథాపినియాగ్నస్సంజ్ఞితం - నీచైరగ్నకః అద్యశ్య
త-ఏతేనలనౌద్ధ్యం చ-ఏతేతం ... ౩౪

సంప్రతిసన్యయావరాజ్యమహాసాగ్రాభి॥ తతః - ఆత్మనాఽరంభృతం -
సంతాంతగుర్వీం - ఏతాగుణవచనాదీదేవ - ప్రజానాంఘరంప్రజాపాలనప్ర
యాసం - లఘుయ్యతా - లఘుకప్రకాశా - తత్ప్రకాశాదాచ్య ఇతిలఘుశబ్దా
న్యైవ - తతోల్పటల్పటస్స ద్వేశప్రకృత్యయః - నృపేంద్రతేన - అసారఘుః -
నిసగేణాస్వభావేన సంస్కారేణ స్త్రాభ్యసంజనితవాసనయః - ఏనోన
మ్రుః ఇహోహో - యవరాజభిశబ్దంభజితీతథోర్ధ్వ - క్షిప్రాదాధిర్యత ప్రత్య
యః - చక్రేకృతః - ద్వివిధోనియః న్యాభావకస్సాగ్రీవశ్చే - తగభయసంప
న్నత్యాస్పత్రయవరాజంచకారేభ్యః - అత్రకామందకః॥ ని॥ విసయో
పగ్రహాభూతైర్గర్వీతస్థవతిస్సతా॥ అనితకమారంపా కలమాశువి
శీర్యతే॥ ఏతమావసంభత్రయవా రాశ్యభిషేచయేదితి॥ ౩౫

సరేంద్రేణి॥ గుణావినయాదీక సారభాదీ శ్చ అభిలష్యశ్శి గుణాభిలా
షిణీః॥ శ్రీ రాజ్యోత్తీః - పద్మాశ్రయాచ - సరేంద్రోదిలీపవీవమూలాయతనం
ప్రథానస్థానంతస్తాత్ - అనంతరంసన్నిహితం - యవ - అగచ్ఛనంజ్ఞాఅగ్నసం
జాతాయవరాజసంజ్ఞితం - తారకాదిత్వాదితప్రవ్యయః - అత్తనఃపదంస్తా
నంతస్పదం - ప్రతిష్ఠాయామితినిపాతః - సరఘురేవాస్పదంతదాస్పదం - కమ
లాచ్చిరోత్పన్నాన్నవావతారమచిరోత్పన్నంక్షిప్రామివ - అంశేనాగచ్ఛత్ -
స్త్రీయోహియానిరజ్యంతభిభావః॥ ... ౩౬

విభావసురితి॥ సారధినానవాభూతేన - ఏతస్యశేషణము తరవాశ్యేవ
వ్యనుజంజనీయం - తేనవాయునావిభావసుగ్వహ్నిరివ॥ ని॥ కిత్రభానుభావసు

భైష్టనకలీకపాధికావః॥ ౩౭ ॥ నియజ్యతంహూమశురంగగక్షణై ధనుర్ధరం
రాజశుభైరనుగ్రుతం॥ అపూర్ణ మేకేశతత్రతూపవశ్యతంధ్రయానామపవఃఘ్న
మావసః॥ ౩౮॥ తతఃపరంతేనవభాయయ్యోనాశురంగముత్సృష్టమనగ్రళంపు
నః॥ ధనుర్బృతామగ్రతవీరరక్షితంబజహంశక్తఃశిలగూఢవిగ్రహః॥ ౩౯॥ : సా
దలు మైవ్రతిపల్లినీస్థితంకుమానైఃస్యంసపదిస్థితంచతతే॥ వసిష్ఠధేరుశ్చయద్వ
చ్చయాగతాశ్రుజప్రవాదదృశేధవందినీ ॥ ౪౦॥ తదంగసవ్యందజలేనల్పాచ
నేనప్రవృజ్యపుణ్యైఃసమస్తైశ్చసృతాం॥ అత్రంద్రియోఽప్యుభయవన్నదశానో

కిత్తయినఁ - ఘనవ్యవాయోచితఁ శ్శుభయోనఁ - సాంగధి కా - గంధస్త్రిహాన్ నూన్యధి
 వ - కటోగండుఁ || ౩ || గండుకటోగంధి - దామిత్యమఁ - తన్మృచ్చనైవఃస్థాపనం.
 మదోదయ ఇత్యధః - తెనకరీప మాధి - చం దిలిన - తెనగముదా అతితరామ
 త్యంతంసున్మహాఅన్యం రా నపెన్యబహుః || ౩2

నియమశ్లోచిత శతక్రతురింద్రః. ఉపమాంయస్యసంపీనః॥ శ్రు ॥ శతంవైక
 బృహద్రాజప్రతాదేవాతాపాలా ఇత్యాదిశ్రుత్యా. రాజసత్వైః. అనుద్రు
 కమనుగతంధనుధ. ౪౦ తంఘం - సోమశుగం గాతాం. తేనియుజ్య. ఏ
 కేనక్రతునాఅపూర్ణంఏకోఽం. క్రమనామశ్వమేధానాశతం. అవవిఘ్నంఅ
 వగతవిఘ్నంయథాశధాఅవ॥ ౩౮

తతః॥ తతఃపరంఏకోనతత్రప్రాప్త్యచంతరం - యజ్ఞనాభిశేష్టవ
తా- శేషదోహేన- పునఃవి - మఖాయసఖంకతుకం - క్రియాగ్రోపపదేత్యాది
నాచసఃథిః - ఉత్సృష్టముక్తం- అంగళేఅన్రలిబంధం- అవ్యాహతస్యై
రగతమిత్యర్థః- అపర్యాచ్యర్తయంతోశ్వసుససంక్షీత్యావస్తాబస్తరణాత్-
తురంగం- ధనుర్భృతాంగతాంతరక్షికాం అగ్రతపిచ- శక్త్రుగుఢవిగ్రహ
స్స=నిరోహిశ-దహస్స= జహరణిల- కిల్లేత్యేతిహేయమ్॥

విషాదః॥ తత్కుమారస్యగళాః- సైన్యంసేనా- సవదిషాదః ఇష్టనా
 త్యగ్యోనోనోగళః- తదుక్తం॥ శ్లో॥ విషాదశ్చేతసోభంఉపాయాభావచింత
 నైగిః॥ తేనైవప్రాప్తవత్తిఃకతకవ్యజ్ఞానంయస్యతత్తతోక్తం- విస్తృతంఅశ్వ
 నాశస్యాస్త్రీకల్పాదాశ్చర్యాఃష్టంసత్స్థితంతస్థా- అథ- శ్రుతప్రభావా- య
 దుచ్చయాస్యేచ్ఛయాఽగతానందినీనామవస్థిధేనుశ్చ- దదృశే- రథాఃస్వప్ర
 సాదల్భృష్వాత్తదనుజిఘ్రతయేచిభావః - ద్వాకారావవిలంబనూచకా॥౮౦
 తదుగే॥ సతాంపురస్కృతఃపూజితః- దిలీపస్యనందనోరథః - పుణ్యే

బభూవభావేషుదివీచనందనః॥ ౪౦ ॥ సపూర్వతఃపర్వతపక్షశాతనందదశః
దేవంసరదేవసంభవః॥ పునఃపునస్సుతనిషిద్ధచాపలం హారంతమశ్వం రథరశ్మి
స్సంయతం॥ ౪౧ ॥ శత్రైస్తమశ్చైమనిమేషవృత్తిభిహారివిదిత్వాహరిభిశ్చ వా
జిభిః॥ అవోచదేనంగగనస్పృశారఘస్సర్వరేణధీరేణనివతయన్నివ॥ ౪౩॥
మఖాంశభాజాండ్రథమోమనీషిభిస్తవమేవదేవేంద్రసదానిగద్యసే॥ అజస్రదీ
త్యోప్రయతస్యమద్గురోఃక్రియావిఘాతాయకథంప్రవతతే॥ ౪౪॥ త్రిలోకనా
థేనసదామఖిద్విషస్తవ్యానియమ్యాననుదివ్యచక్షుషా॥ సచేత్స్వయంకమక

నవఃత్రేణ- తస్యాఃసందిన్యాఃయదంగంతస్యనిష్కందోద్రవః - సవివజలంమూ
త్రమిత్యర్థః - తేనలోచనేప్రమృజ్యశోధయిత్వా - అతీంద్రియేషుఇంద్రియమ
తిక్రాంతేషు- అత్యాదయఃక్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః-ఽస్విగుప్రాప్తా
వన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషుపరవల్లింగతాప్రతిషేధాద్విశేష్యనిఘ్నత్వం-
భావేషువస్తుభూతేషు-ఉపవన్నదర్శనస్సంపన్నసాత్మాత్కారశక్తిః-బభూవ॥

సఇతి॥ సరదేవసంభవస్సరఘః - పునఃపునః సూతేనమాతలి నానిషిద్ధచా
పలంనివారితోద్ధత్యంరథస్యరశ్మిభిః ప్రగ్రహే॥ ౪౦ ॥ కిరణప్రప్రహారశ్చి ఇత్యమ
రః - సంయతంబద్ధం - అశ్వంహారంతం - పర్వతపక్షశాతంశాత నం భేదకం
దేవమింద్రం - పూర్వతఃపూర్వస్యాందిశి- దదర్శ॥ ... ౪౧॥

శత్రైరితి॥ రఘుఃతమశ్వహర్తారం - అనిమేషవృత్తిభిర్నిమేషవ్యాపారశూ
నైః- అత్యైశ్శత్రైః- హరిభిఃహరిద్వితైః - వాజిభిరశ్వైశ్చ॥ ౪౨॥ హరిరర్వ
ణివిఖ్యాతోహరిత్కపిలవర్ణయోరితికేశవః - ఏనంహరిమింద్రంవిదిత్వా॥ని॥హ
రిర్వాతార్కచండ్రయమోపేంద్రమరీచిష్టితిశ్వః - గగనస్పృశావ్యోమ
వ్యాపినా - ధీరేణగంభీరేణస్వరేణశ్వనినానివర్తయన్నివ- అవోచతే॥ ౪౩॥

మఖేతి॥ మేదేవేంద్ర - మనీషిభిఃత్వమేవమఖాంశ భాజాయజ్ఞభాగభు
జాందేవానాంమధ్యేంద్రథమఃసదానిగద్యసేకశ్యసే- తథాపిఅజస్రదీత్యాయాం
నిత్యదీత్యాయంప్రయతస్యనియతస్య- మద్గురోమమపితుః-క్రియావిఘాతాయ
క్రియాంవిఘాంతుమిత్యర్థ - తుమర్థాచ్చభావవచనాదిచిత్తుర్థి- కథంప్రవర్తసే॥

త్రిలోకనాథేనీతి॥ త్రయాణాంలోకానాంనాథః త్రిలోకనాథః - తద్ధి
తార్థేత్యాదినాఉత్తరపదసమాసః - తేనత్రిలోకనియామకేన - దివ్యచక్షుషా
అతీంద్రియార్థదర్శినా - త్వయో - మఖిద్విషః క్రతువిఘ్నకర్తారః - సదానియ
మ్యాననుశత్రుణీయాఃఖలు - సత్యంధమకారిణాంకమకసుక్రతుషు-స్వయమం

సుధమఃచారిణాంత్యమంతరాయోభవ సిన్ధుతోవిధిః॥౪౫॥ తదంగమగ్ర్యంమ
ఘవన్యహః క్రతోరముంతురంగం ప్రతిమోక్తుమహాసిః॥ వధశ్శుచేదశకయి
తారతాశ్వ రామలీమసామాదద తేనవద్ధతిం॥ ౪౬॥ ఇతిప్రగల్భంరఘుణాసమీ
రితంవచోనిశమ్యాధిపతిడివౌకసాం॥ నివతకయామాస రథంసవిస్తయఃప్ర
చక్రమేచప్రతివక్తుముత్తరం॥౪౭॥ యదాత్థరాజన్యకుమారవత్తథాయశ్చస్తర
త్యంవరతోయశోధనైః॥ జగత్ప్రకాశంతదశేషమిన్ద్రయా భవద్గురుగ్లంఘయి
తుంమమోద్యతః॥౪౮॥ హరిర్యధైకఃపురుషోత్తమస్తస్మిన్సతోమహేశ్వరస్త్రిం

తరాయః విఘ్నః - భవసిచేత్ - విధిరనుష్ఠానం - చ్యుతఃక్షుతః - లాశేనత్కర్త
కరైవాస్తమియాదితిభావః॥ ... ౪౫॥

తదితి॥ హేమఘవ - తత్తస్మాత్కారణాత్ - మహాక్రతోశ్వమేధస్య -
అంగంసాధనం - అగ్ర్యగంక్రైష్టంఅముంతురంగం - ప్రతిమోక్తుప్రతిదాతుం
అహాసి - తథాహిశుచేపవిత్రస్యవధఃదర్శయి తారఃసన్తాగప్రదర్శకాఃఈ
శ్వరాఃమహంతే - మలీమసామినినాం - వద్ధతిం - నాదదతేనస్వీకుర్వతే - అ
సన్తాగంనావలంబంతఇత్యర్థః॥ ౪౬॥ మలీమసంతుమలినంకచ్చగం మలదూషితమి
త్యమరః॥ ... ౪౬॥

ఇతితి॥ ఇతిరఘుణా - సమీరితంప్రగల్భంవచఃనిశమ్యాధిపతివాకసఃస్వ
ర్గాకసః॥ ౪౭॥ ద్వివంస్వగైంతరిక్షేచేతివశ్వః - తేమామధిపతిః దేవేంద్రః - రఘు
ప్రభావాత్ - సవిస్తయస్యరథనివర్తయామాస - ఉత్తరంప్రతివక్తుంప్ర
చక్రమేచ॥ ... ౪౭॥

యదితి॥ హేరాజన్యకుమారక్షత్రియకుమార॥ ౪౮॥ మూర్ధాభిషిక్తోరాజ
న్యోబాహుజఃక్షత్రియోవిరాడిత్యమరః - యద్యాక్యంతతబ్రవీషి - బ్రువఃపం
చానామిత్యాదినాఅహదేశఃతత్తథాసత్యం - కింతుయశోధనైరస్తాద్యుత్తైఃప
రతశ్చక్షుతఃయశోరత్నం - తతఃకిమిత్యతలహ - భవద్గురుఃత్వత్ప్రతాజగత్ప్ర
కాశంలూకప్రసిద్ధం - అశేషంసర్వం - మమతద్యతః - ఇన్ద్రయామాగేనలంఘ
యితుంతిరస్త్యుంఉద్యతఃఉద్యుక్తః॥ ... ౪౮॥

కింతద్యతఇత్యతాహ॥ హరిరితి॥ పురుషేషాత్తమఇతిసప్తమీసమాసఃస
నిర్ధారణఇతిపష్ఠీసమాసనిషేధాత్ - కమధారయేతు - సన్తహత్పరమోత్త
మోత్కృష్టః పూజ్యమనైరిత్యత్తమపురుషఇతిస్యాత్ - యథాహరిర్విష్ణు
ఏకవీవపురుషోత్తమఃస్త్రుతః - యథాత్వగ్రంబకవీవమహేశ్వరఃస్త్రుతః - నావ

బకవీచనావరః। తథావిదుర్మాంసునయశ్శతక్రతుంద్వితీయ గామీ సహిశ్శ్రీపవ
నః॥ ౪౯॥ అతోయమశ్వఃకపిలానుసారిణౌపితు స్త్వదీయస్యమయాప హారితః।
అలంప్రయత్నేనతవాత్రమానిధాఃపదంపదవ్యాంసదరస్యసంతతే॥ ౫౦॥ త
తఃప్రహస్యావభయఃపురందరం పునక్యభాషేతురగస్య రక్షితా। గృహణశ
స్త్రంయదీనగఃఏవ తేనఖల్వనిజేత్యరఘుంకృతీభవా॥ ౫౧॥ సవీచముక్తా
మఘవంతమున్నుఖఃకరిష్యమాణస్సశరంశ రాసనం। అతిష్ఠదాలిథవిశేషశోభినా
వపుఃప్రకషేణవిడంబితేశ్వరః॥ ౫౨॥ రఘూరవఙ్మంభమయేనపత్రాణౌహృది
క్షుతోగోత్రభిదవ్య మహాణః। నవాంబుదానీకముహూతకలాంభనే ధనుస్య

రఃపుమాతథాస్తృతః - తథామనయః - మాంశతక్రతుంబిదంతి - విదోలటా
వేతి యైర్దుసాదేశః - నోస్తాకంహరిహరయోర్నమచేత్యర్థః - ఏషత్రితయోపి
శబ్దఃద్వితీయంగచ్ఛతీదిద్వితీయ గామీనహి - ద్వితీయాప్రకరణేగమ్యాదీనాము
పసంఖ్యానాత్సమానః॥ ౪౯॥

అత ఇతి। యతఃఅహమేవశతక్రతుః - అత స్త్వదీయస్యపితుః అయంశతత
మోశ్వః - కపిలానుసారిణౌకపిలమునితుల్యేనమయా - అపహారిత - అపహృతః -
స్వార్థేణిచ్ - తవఅత్రఅశ్యేప్రయత్నేనఅలంప్రయత్నంమాకారీరిత్యర్థః - ని
మేధస్యనిమేధంప్రతీకరణత్వాత్ప్రతియాసగరస్యరాజ్ఞి సంతతేస్సంతానస్య
వదవ్యాంపదంమానిధాఃమానిధేహి - నిపూర్వాద్ధధాతేర్లుజ్ - నమాభ్యోగఇ
త్యడాగమప్రతిషేధః - మదాస్కందనంతేవిశాశ మూలంభవిష్యతీతి భావః॥

తత ఇతి। తతస్తురగస్యరక్షితారఘుః - ప్రహస్య ప్రహసంకృత్యాఅవభ
యఃనిర్భీకస్సృ - పునఃపురందరంబభాషే - కిమితి - హేదేవేంద్రపియోశ్వమో
చనరూపః - తేతవసగ్గఃనిశ్చయోయది॥ ౫॥ సగ్గస్యభావసిర్హక్నిశ్చయార్థా
యస్సప్టిష్విత్యమరః - తహిశశస్త్రగృహణ - భవాకరఘుంమాం అనిర్జిత్య -
కృతమననెతికృతీకృతకృతోన్యఖలు - ఇష్టాదిభ్యశ్చేతీనిప్రత్యయః - రఘుప్రహ
ణౌదాత్తనోదుర్జయత్వంసూచితం॥ ౫౧॥

స ఇతి। సరఘుః ఉన్నుఖస్సృమఘవంతమింద్రంపవముక్తాశరసనంచా
వంసశరంకరిష్యమాణఃకరిష్యక ఆలీఢేఽలీఢాశ్చ్యేస్తానభేదేవిశేష శోభినా
అతీతయశోభినా - వపుః ప్రకషేణదహాన్నిత్యేన - విడంబితేశ్వరఃఅనుకృతపి
నాసీనక - అతిష్ఠత్ - ఆలీఢలక్షణేయాదవః॥ ౫॥ స్థానానిధన్వినాంపంచతత
వైశాఖమస్త్రీయాం। తద్వీత స్త్యంతరాపాదామండలంతోరణాకృతి। అన్వ
గ్ధంస్యాత్సమవదంబలిధంతతతోగ్రతః। దక్షిణేవాషమూకుంచ్యప్రత్యాల్లిధం

మోఘంసమధత్తసాయకం || ౫౩ || దిలీపసూనోస్సబృహద్భుజాంతరంప్రవ
శ్యభీమాసురశోణితోచితః | పపావనాస్వాదితపూర్వమూశుగః కుతూహలేనే
వమనుష్యశోణితం || ౫౪ || హరేకుమారోపికుమారవిక్రమస్సురద్విపా స్ఫాలన
కర్కశాంగుళౌ | భుజేశచీవత్రవిశేషకాంకితేస్వనామచిహ్నం | సచఖాన సాయ
కం || ౫౫ || జహారచాన్యేనమయూరపత్రిణాశరేణశక్రస్యమహాశనిధ్వజం | చుకో

విపర్యయఇతి || వితస్త్వంతరేణస్థితేపాదద్వయేవిశాఖం - తోరణాకృతిత్వేనస్థి
తేపాదద్వయేమండలం - తుల్యపాదయుగంసమపదందక్షిణజంఘాప్రసారేవా
మపాదసంకోచేచాలీధం - వామపదప్రసారేదక్షిణసంకోచేప్రత్యావీధం || ౫౨

రఘోరితి || రఘోరవష్టంభమయేన స్తంభనరూపేణ నఖల్వనిర్జిత్యరఘు కృ
తీభవానిత్యాద్యభిభవరూపేణేత్యర్థః || ౫౧ || అవష్టంభస్సువర్ణేన స్తంభప్రాకార
యోరపీతివిశ్వః - పత్రిణాబాణేన - హృదిహృతయే-తతోవిధః - అతఏవఅమ
షణః అసహనః క్రద్ధఇత్యర్థః - గోత్రభిదింద్రోపి || ౫౨ || గోత్రః తోనేధరేమత
ఇతివిశ్వః || నవాంబుదానామనీకస్యబృందస్యముహూర్తంత్యజమాత్రం - లాం
ఛనేచిహ్నభూతే - ధనుషిదివ్యేధనుషీత్యర్థః - అమోఘమవంధ్యం - సాయకం
బాణంసమధత్తసంహితవాణ || ౫౩ ||

దిలీపేతి || భీమానాంభయంకరాణాంఅసురాణాంశోణితేరుధిరేడదతఃప
రిదితః - సఇంద్రముక్తః - ఆశుగస్సాయకః - దిలీపసూనోః - రఘోః - బృహ
ద్భుజాంతరంపాతుః - ప్రవిశ్య - అనాస్వాదితపూర్వంపూర్వమనాస్వాదితం-
సుప్తస్థితీనమాసః - మనుష్యశోణితం - కుతూహలేనేవపపా || ౫౪ ||

హరేరితి || కుమార్భస్యస్కందస్యవిక్రమఇవవిక్రమోయస్యసతతోక్తః - స
ప్తమ్యుపమానేత్యాదినాడత్రగవదలోపినమాసః - కుమారోరఘురపి - సుర
ణివస్త్వైరావతస్యఅస్ఫాలనేనకర్కశాః - అంగుళేయోయస్యతస్త్రిశచ్యాః
పత్రవిశేషతైః అంకితేశచీవత్రవిశేషకాంకితేశచీవత్రలతాక్రియోచితఇతిపాఠే.
శచ్యాఃపత్రలతాక్రియాయాంపత్రవిశేషరచనాయాండదీతేఅభ్యస్తఇత్యర్థః-
హరేరింద్రస్య - భుజేశస్వనామచిహ్నంస్వనామాంకితం - సాయకంనిచఖానని
ఖాతవాణ || ౫౫ || యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహంశువాజిషు | శుకాహి
కవిభేకేషుశుగిర్నాకతిత్రేష్విత్యమరః - నిష్కుంటకస్వారాజ్యస్వాయం మహా
నభిభవఇతిభావః || ౫౬ ||

జహారేతి || అన్యేనమయూరపత్రిణామయూరపత్రవతాశరేణశక్రస్యేంద్ర
స్య - మహాశనిధ్వజంమహాంతమశనిరూపంధ్వజం - జహారచిచ్ఛేదచనశక్రఃసుర

వతస్త్వైసభృశంసురశ్రియఃప్రసహ్యశేవ్యపరోవణాదివ॥౫౬॥ తయోరుపాం
తస్థితసిద్ధస్థైకంగరుత్తదాశీవిషభీమదశః॥నైః॥ బభూవయుద్ధంతు ములంజయై
షిణోరథోముఖై రూర్ధ్వముఖైశ్చపత్రిభిః॥ ౫౭॥ అతిప్రబంధప్రహితాస్త్ర
వృష్టిభిస్తమాత్రయందుప్య సహస్యతేజసః । శశాకనిర్వాపయితుం నవాసవ
స్వతశ్చుతంవహ్నిమివాద్భిరంబుధః॥ ౫౮॥ తతఃప్రకోష్ఠేహరిచందనాంకితే
ప్రమథ్యమానాన్ల వధీర నాదినీం రఘుశ్శశాంకాధఃముఖేవపత్రిణా శరాసన
జ్యామలునాద్భిడౌజసః॥ ౫౯॥ సచాపముత్పృజ్యవివృద్ధమత్సరఃప్రణాశ నాయు

శ్రియఃప్రసహ్యబలాత్క్రౌత్య - శేశానాంవ్యపరోవణాత్ - అవతారణాదివ -
చేదనాదివేత్సర్గః - తస్మైగఘనే - భృశమత్యర్గం - చుకోప - తంహంతుమియే
సేత్యర్గః - క్రుధద్రుహేత్యాదినానంప్రదానాచ్చతుర్థీ॥ ... ౫౬॥

తయోరితి ॥ జయైషిణోరన్యోన్యజయకాంక్షిణోః - తయోరింద్రగఘ్నాః
గరుత్మంతఃపక్షవంతః॥ ౫౭॥ గరుత్మక్షుచ్ఛదఃపత్రమిత్యమరః - ఆశీవిషాఃఆశిషి
దంష్ట్రా గ్రయాంవిషంయేషాంతేఆశీవిషాస్సర్వాః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః॥
౫౮॥ ఆశీరురగదంష్ట్రా గ్రయామిత్యమరః - తథివభీమదర్శనాఃసవతౌస్సర్వాఇవ -
ద్రష్టవాణాంభయావహాఇత్యర్గః - అథవా - గరుత్మంతఃగరుడాఃఆశీవిషాస్స
ర్వాః - తథివభీమదర్శనాః వరస్సగవిరుద్ధప్రయోగై రితిభావః - తైఃఅథోము
ఖైశ్చపత్రిణముక్తాఅథోముఖాఃగఘ్నముక్తాగర్ధ్వముఖాశ్చ - తయోర్ధగ్గన్ధోరు
పర్యథోదేశావస్థితత్వాదితీభావః - పత్రిభిర్బుజైః - ఉపాంతేస్థితాఃతటస్థా
స్సిద్ధాదేవాః ఇంద్రస్యరఘోశ్చపైరికాయస్త్రికతశ్చభౌక్తం - తుములంసం
కులంయుద్ధం - బభూవ॥ ... ౫౭॥

అతీతి॥ వాసవఃఇంద్రఃఅతిప్రబంధేనఅసాంతత్యేనప్రహితాభిఃప్రయు
క్తాభిః అస్త్రవృష్టిభిః దుష్ప్రసహ్యత ఇతిదుష్ప్రసహంతస్యతేజసః ప్రలంప
స్యఆశ్రయంతరఘం - అంబుదోష్ఠేఘః అచ్ఛిరుదక్షైఃస్వతశ్చ్యుతంనిగతం వ
హ్నిమివ - నిర్వాపయితుంశమయితుంశశాక - రఘోరవిలోకపాలాత్త్యక్త్యే
ద్రస్యాంశసంభవత్వాదితిభావః॥ ... ౫౮॥

తత ఇతి ॥ తతోరఘుః - హరిచందనాంకితే - ప్రకోష్ఠేమణిబంధేకూర్పర
యోర్బుధ్యే - ప్రమథ్యమానాన్ల వఇవ - ధీగంగంభీరంనదతీధీరనాదినీతాంతథౌ
క్తాంవివేష్టివ్యాప్తోతీతివిడంవ్యాపకంఓజస్తేజాయస్యతస్యవిడౌజసఃఇంద్రస్య
పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - అత్రవబయోరభేదః శరాసనజ్యాంధనర్పైర్వీం -

నిజాహారేః । పరామృశస్త్రః జలేనపాణినా తదీయమంగం కులిశ ప్రణాంకి
తం॥ ౬౮॥ ఇతిక్షీతీశోనవతినవాధికాంమహాక్రతూనాం మహనీయశాసనః॥
సమారురుత్సుదివమాయుషఃక్షయేతతానసోపానపరంపరామివ॥ ౬౯॥ అ
థసవిషయవ్యావృత్తాత్తా యథావిధిసూనవేనృపతికకుదందత్వాయూనేసితా
తపవారణం॥ మునివనతరుచ్ఛాయాందేవ్యాతయాసహశిశ్రియేగళితవయసా
మిత్వోకూణామిదంహీకులవ్రతం॥ 20

❖ ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యేతృతీయస్సర్గః . ❖

జ్ఞాపితః- వృత్తాంతమితీశేషః- ప్ర శేష్రోదీవీపః- హఃజలేనహః శిశి గే
ణపాణినాకులిశప్రణాంకితం- తస్యరఘోనిదంతదీయం- అంగంశరీరం పరా
మృశ- స్పృశ- తంరఘుంఅభ్యవందత్॥ ౬౮

ఇతీతి॥ ఇత్యనేన ప్ర కారేణ- మహనీయశాసనః- పూజనీయాజ్ఞః- క్షీతీ
శోదీవీపః- మహాక్రతూనామశ్వమేధానాం- నచభిరధికాంనవతిం- ఏకోనశ
తం- ఆయుషఃక్షయేనతి-దివంస్వర్గంసమారురుత్సుః ఆరోఢుమిచ్ఛుస్స- సో
పానానాంపరంపరాంపక్షిమివతతాన॥ ౬౯

అథేతి॥ అథవిషయేభ్యోవ్యా వృత్తాత్తానిపృత్తచిత్తః- సదీవీపఃయథా
విధియథాశాస్త్రం- యూనేసూనవే వృత్తాయ- నృపతికకుదందరాజ చిహ్నం॥
ని॥ కకుద్వత్కకుదంక్రేష్టేవృషాంగేరాజలత్త్వణీతివిశ్వః సితాతపవారణం శ్వే
తచ్ఛత్రం- దత్వా-తయాదేవ్యాసుదక్షిణయాసహ- మునివనతరోఃఛాయాం-
శిశ్రియే శ్రితవా- వానప్రస్థా శ్రమంస్వీకృతవా నిత్యధః- తథాహి- గ
ళితవయసాంవృద్ధానాం- ఇత్వోకూణాంఇత్వోకుగోత్రావత్యానాం- తద్రా
జసంజ్ఞకత్వా దఖోలుక్- ఇవంవనగమనర- కులవ్రతంహి- దేవ్యాసహేత్య
నేనసపత్నీకవానప్రస్థాశ్రమఉక్తః- తథాచయాజ్ఞసల్కృతః॥ శ్లో॥ సుతవిన్య
స్తపత్నీకస్తయావాసుగతోవనం । వానప్రస్థోబ్రహ్మచారీసాన్ని సోపాన
నోప్రశేదితి॥ హరిణీవృత్తమేతత్॥ 20

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్య ప్రమాణపారావారపారీణమహాపా

ధ్యా యుకోలవలమల్లినాథసూరివిరచితాయాంసంజీవినీ

సమాఖ్యాయాం- రఘువంశ వ్యాఖ్యాయాం

తృతీయస్సర్గః.

శ్రీరస్తు.

రఘువంశకావ్యే, నవ్యాఖ్యానే, చతుర్థస్కంధః.

స రాజ్యగురుణాద త్తంత్రప్రతిపద్యాధికంబభౌ । దినాంతేనిహితంతేజస్సవి
త్రేవహుతాశనః॥౧॥ దీలీపానంతరం రాశ్యేతంశిశమ్యప్రతిష్ఠితం । పూర్వంప్ర
ధూమితోరాజ్ఞాంహృదయేగ్నిరివోత్థితః॥౨॥ పురుహూతధ్వజస్యేవతస్యోన్న
యనవజ్జయః । నవాభ్యుత్థానదశిశ్చోన్యననందుస్సప్రజాఃప్రజాః॥ ౩॥ సమ
మేవసమాక్రాంతంద్వయంద్వీరదగామినా । తేనసింహసనంపిత్ర్య మఖిలంచారి

స ఇతి । సరఘుః - గురుణాపిత్రాద త్తం - రాజ్యం రాజ్ఞః కర్తృప్రజాపాల
నాత్మకం - పురోహితాదిత్వాద్యకృత్యయః - ప్రతిపద్య - ప్రాప్య దినాంతే
సాయంకాలే సవిత్రాసూర్యేణ నిహితం లేజః ప్రతిపద్యహుతాశనోగ్నిరివ అధి
కంబభౌ - సార తేజసః సాయమగ్నిసంక్రామే । శ్రు॥ ఆదిత్యోనాస్తమయన్నగ్ని
మనుప్రవిశతి॥ అగ్నిం నా వాదిత్యస్సాయంప్రవిశతీత్యాదిశ్రుతిః ప్రమాణం॥౧॥

దీలీపేతి॥ దీలీపానంతరం రాశ్యే ప్రతిష్ఠితం వ్యవస్థితం - తంరఘుం - శిశ
మ్యాకర్ణ్య పూర్వం దీలీపకాలే రాజ్ఞాం హృదయే - ప్రకర్షే ధూమోన్యసంజా
తః ప్రధూమితః - అగ్నిస్సంతాపాగ్నిః - ఉద్ధితఇవ ప్రజ్వలితఇవ - పూర్వాద
వ్యధికస్సంతాపో భూదిత్యర్థః - రాజకర్తృకస్యాపిశిశమనన్యః అగ్నా పువచా
రాన్నాసమానకర్తృకత్వవిరోధః॥ ... ౨॥

పురుహూతేతి॥ పురుహూతధ్వజః ఇంద్రధ్వజః - సరివపుష్కర్థం రాజభిః
పూజ్యత ఇత్యుక్తం భవిష్యేత్తరపురాణే॥ శ్లో॥ ఏవం యః కురుతే యాత్రామింద్ర
కేతోద్యధిష్ఠిం । వజ్రనయః కాలవక్షిస్యాత్తస్య రాశ్యేన సంచయ ఇతి॥ పురుహూత
ధ్వజస్యేవ తస్య రఘోః - నవమభ్యుత్థానమభ్యున్నతీం ఆభ్యుదయంచ పశ్యంతీతిన
వాభ్యుత్థానదర్శిన్యః - ఉద్ధం ప్రస్థతా ఉల్లసి తాశ్చ నయనవజ్జయాయాసాం
తా ఉన్నయనవజ్జయః సప్రజాః ససంతానాః - ప్రజాః జనాః॥ ని॥ ప్రజాస్యా
త్సంతతౌజ - ఇత్యమరః - ననందుః తుతుఘః॥ ... ౩॥

సమమితి । ద్వీరద ఇవ ద్వీప ఇవ ద్వీరదైశ్చ గచ్ఛతీతి ద్వీరదగామి - కర్తృయవ
మానేమవ్యజాతా వితిణినిః - తేన రఘుణా సమం యగవదేవద్యయం సమాక్రాం
తమధిష్ఠితం - కింతద్వయమిత్యత ఆహ - పితరాగతం పితృ ౧౦౯ - పితృశ్చేనీ
యత్ప్రత్యయః - సింహసనం - అఖిలం - అరీణాం మండలం రాష్ట్ర ౧౦౯ ర॥

మండలం॥ ౮॥ ఛాయామండలలక్ష్యేణతమదృశ్యాకీలశ్చయం॥ పద్మాపద్మాత
 పత్రేణభేజేసామ్రాజ్యదీక్షితం॥౫॥ పరికల్పితసాన్నిధ్యాకాలేకాలేవవందిషు॥
 స్తుత్యంస్తుతిభిరర్థ్యాభిరుపతస్థేసరస్వతీ॥ ౬॥ మనుప్రభృతిభిర్నానై యద్యుక్తా
 యద్యపిరాజభిః॥ తథావ్యవస్థాపూర్వేనతస్మిన్నాసీద్వసుంధరా॥ ౭॥ సహిస
 ర్వస్యలోకస్యయుక్తదండతయామనః॥ అదదేనాతిశీతోష్ణోనభస్వా నివదాక్షి

సింహాసనారోహణానంతరంతస్యరాజ్యలక్ష్మీసాన్నిధ్యమాహ॥ ఛాయే
 ౮॥ అశ్రరఘ్నః తేజోవిశేషేణస్వయమేవసన్నిహితయాలక్ష్మ్యైః అన్యభత్రధా
 రణంకృతమిత్యుత్పేక్షతే- పద్మాలక్ష్మీః॥ని॥ లక్ష్మీఃపద్మాలయావద్యైశ్చమరః-
 స్వయంఅదృశ్యాకీలీనంభావనాయాం - అలక్ష్మ్యసతీ - ఛాయామండలల
 క్ష్యేణకాంతిపుంజానుమేయేన - సతుస్వరూపతోద్భవ్యేన - ఛాయామండలమి
 త్యనేనఆవత్రప్రతిబింబంచద్వస్యతే॥ ని॥ ఛాయాసూర్యప్రియాకాంతిఃప్రతిబిం
 బమనాతపమిత్యమరః తేనపద్మాతపత్రేణపద్మమేవాత పత్రంరేసకరణభూతే
 ని - సామ్రాజ్యదీక్షితం సామ్రాజ్యేనమాజః కర్తృణిమండలాధిపత్యేదీక్షితది-
 తంఋణుంభేజే- అన్యధాకథమేతాదృశీకాంతిసంపత్తిరితిభావః॥ ౫॥

సంప్రతితస్యసరస్వతీసాన్నిధ్యమాహ॥ పరికల్పితే॥ సరస్వతీచకాలేకా
 లేనర్వేష్యవియోగ్యాకాలేష్యిత్యర్థః - నిత్యవీప్సయోరితివీప్సయాందివిరుక్తిః-
 వందిషుపరికల్పితసాన్నిధ్యాకృతసాన్నిధ్యాసతీస్తుత్యంస్తోత్రాహణం - తంర
 ఘ్నం - అర్థ్యాభిఃఅర్థాదనపేతాభిః - ధర్మపథ్యర్థేత్యాది నాయత్పశ్యయః-
 స్తుతిభిఃస్తోత్రైః - ఉపతస్థేదేవతాబుద్ధ్యాపూజితవతీత్యర్థః - దేవతాత్వంచ॥
 శ్లో॥ సావిష్ణుఃపృథివిపతిరితివాలోకపాలాత్తకత్వాద్యేత్యనుసంధేయం॥ ఏ
 వంసతి - ఉపాదేవపూజాసంగతికరణదానేష్యితివక్తవ్యాదాత్తనేవదమిత్య
 నుసంధేయం॥ ౬॥

మన్వితీ॥ వసుంధరాధూమిః- మనుప్రభృతిభిఃమానైః పూజైః పూజాభిఃభుక్తా
 యద్యపిభుక్తవేత్యర్థః॥ని॥యద్యపీత్యవధారణేఅవ్యర్థేయధివార్థేసాన్నిధిరేకేవః
 తథాపితస్మిక్తారాజ్ఞివిషయే-అన్యఃపూర్వోయస్యాసాన్అన్యపూర్వా-సానభవ
 తీత్యసన్యపూర్వాఅన్యోవభుక్తేనాసీత్ ప్రథమపతికేవఅమరక్రవతీత్యర్థః॥౭॥

తత్రకారణమాహ॥ సహితీ॥ హియస్మాత్కారణాత్ - సరఘ్నః- యుక్త
 దండతయాప్రాప్తదండకారిత్యేన- సరస్వస్యలోకస్యసరస్వజనస్యమనః - అదదేజ
 హంర- కథమివ - అతిశీతోత్పన్నోవానభవతీతిసాతిశీతోష్ణః- నభాధకస్యనశబ్దస్య

ఁగి॥౮॥ మందోత్కంఠాఃకృతాస్తేనగుణాధికతయాగురౌ । ఫలేనసహకారస్య
పుష్పేద్గమయవప్రజాః॥౯॥ నయవిద్భిన్నవేరాజ్ఞిసదసఃచాపివధశీతం । పూర్వ
ఏవాభవత్పక్షస్తస్మిన్నాభవదుత్తరః॥ ౧౦॥ పంచానామపిఘాతానామృత
పక్షంపుపుష్యగుణాః । నవేతస్మిన్మహీపాలేనర్వంసవమివాభవత్॥ ౧౧॥ య
ధావ్రహ్మదనాచ్చంద్రః ప్రతాపాత్తవనోయథా । తద్దైవసోఘాదస్వథో-

సుపుషేతిసమాసః - దాక్షిణ్యః - దక్షిణదిగ్భవః - సభస్వాన్వాయురివ - మలయా
నిలఇవేత్యర్థః - యుక్తదండతయేత్యత్రకామందకః॥ ౯॥ ఉద్వేజయతీతిజ్వేనచ
దునావరిభూయతే । దంజేనృపతిస్తచ్చాయ్యుక్తదండఃప్రశస్యతఇతి॥ ౮॥

మందోత్కంఠాః॥ లేచఘృతాప్రకాశనాః - గురౌదీప్తిపేషయే - స
హకారోతిసారభక్తుతః॥ ౧౦॥ అప్రమృతౌరసాహసాసహకారోతిసారభ
క్తుత్యమరః - తస్యఫలేన - పుష్పేద్గమేపుష్పేద్గమయ - తతోపిగుణాధికతయాగు
ణాధికభావేనహేతునా మందోత్కంఠాః అత్యేష్యకాఽకృతాః - గుణోత్త
రశ్చఉత్తరోవిషయఃపూర్వంస్తారయశీతిభావః॥ ౯॥

నయేతి॥ నయవిద్భిన్నోశాస్త్రజ్ఞైః - నవేనూతనే - తస్మిన్రాజ్ఞివిషయే - తమధి
త్యేత్యర్థః - సత్తదర్శముద్ధాదికః అసత్ కూటయుద్ధాదికందతవగ్భృతం - త
స్మిన్రాజ్ఞిపూర్వపక్షవివాధవత్ - సంక్రాంతఇత్యర్థః - ఉత్తరోనాభవత్స
సంక్రాంతఇత్యర్థః సదసఃతేర్మధ్యేనదేవాభిమతంనానత్తత్క్షానంతుమహా
అర్థఏవేత్యర్థః॥ ౧౦॥ పక్షిపార్శ్వగురులస్యసహాయబాధిత్వేష్యురీతశవః॥౧౧॥

పంచానామితి॥ పంచానామపిపృథివ్యానీనాం ఘాతానాంగుణాః గం
ధాదయః - ఉత్కర్షణభిశయంపుపుషుః - అత్రోష్ణతేతస్మిన్రహానవే
మహీపాలేనసతి - సర్వంవస్తుజాతంసవమివఅభవత్ - తదేవఘాతజాతంతదా
నీమపూర్వగుణయోగాదపూర్వమివాభవదితిభావః॥ ... ౧౧॥

యథేతి॥ యధాచంద్రయత్యహదయతీతచంద్రః ఇందుః - చంద్రాతో
రాక్షాదికోరప్రత్యయః - ప్రహ్లాదనాత్ ఆహ్లాదకరణాత్ అన్వర్థఅనుగతార్థ
నామకఃఅఘాతేయథా - తవతీతవస్తుస్సర్వః - సంద్యాదిత్యన్వర్థాన్వర్థ
యః - ప్రవాపాత్పంచననాత్ అన్వర్థః - తద్దైవ - సరాజాఘ్న - స
కృశిరంజనాత్ ప్రజానుగంజనాత్ అన్వర్థః - సార్థకరాజశబ్దోఘాతేనన్వర్థ
రాజశబ్దఃరాజతేర్దీప్యర్థోత్కృన్సత్ప్రత్యయాంతఃసతురంశే - తథాపిధాతూ
నామనేకార్థకత్వాద్రంజనాద్రాజేత్యుక్తంకవిసా - అనేకార్థత్వంతు ధాతూ
నాంమృషస్తితితాయామిత్యాదిసూత్రప్రామాణ్యాద్వేదవీర్యం॥ ౧౨॥

రాజావ్రకృతిరంజనాత్ || ౧౨ || కామంకర్ణాంతపిత్రాంతే విశాలేతస్యలోచనే |
చక్షుష్కృతాతుశాస్త్రేణసూక్ష్మకార్యాథేదశీనా || ౧౩ || లబ్ధప్రశమనస్వస్థ
మధై సంసముపస్థితా | పాథికవశీర్ద్దిత్వీయేవశరత్పంకజలక్షణా || ౧౪ || నిర్వృ
ష్టలఘుభిర్దైశ్చైర్ముక్తవత్కానుదుస్సహః | ప్రతాపస్తస్య భానోశ్చ యుగవ
ద్వాన్యనశేదికః || ౧౫ || వాషికంసంజహారేన్ద్రోరఘుజైత్రంధనుదాధాః |
ప్రజాధానాధనేతాహివర్యాయోద్యతకార్తుకా || ౧౬ || పుండరీకాతపత్ర

కామమితి || తస్యరఘాః విశాలేలోచనే - కామంకర్ణాంతయోః పిత్రాం
తేకర్ణప్రాంతగతే - చక్షుష్కృతాతు - చక్షుషీలస్యఇతిచక్షుష్కృతా - తస్యభా
వస్తతాతుచక్షుఃఫలమిత్యర్థః సూక్ష్మకార్యార్థాదర్శయతిప్రకాశయతీతి.
సూక్ష్మకార్యార్థదర్శితేనశాస్త్రేజైవశాస్త్రదృష్టిరేవదృష్టిర్వివేచనామితిభావః.

లబ్ధేతి || అధలబ్ధస్య రాజ్యస్యప్రశమనంపరివంధినామనురంజన ప్రతీకారా
భ్యాంస్థిరీకరణం - తథాచోక్తంశ్లో || రాజస్యాపిరలబ్ధస్యశమనంపరివంధినాం |
రంజనప్రతీకారాభ్యాంలబ్ధప్రశమనంవిదురితి || తేనస్వస్థఃస్వస్థితీవ్రతీతిస్వస్థః
సమాహితచిత్తఃతంపవంరఘుం - వంకజలక్షణావద్వచ్చిహ్నశ్రియోపి విశేషణ
మేతత్ - శరత్విద్యతీయాపార్థివశ్రీరాజ్యలక్ష్మీరివ - సముపస్థితాప్రాప్తా || ౧౪

నిర్వృష్టేతి || నిశ్శేషంపృష్టాఃనిర్వృష్టాః - కర్తరిక్తఃఅతపవలఘువః - తైమే
శ్చైః - ముక్తవత్కాత్యక్తమార్గః - అతపవదుస్సహఃతస్యరఘాః - భానోస్సూ
ర్యస్యచ - ప్రతాపః - పౌరుషంఅతపశ్చ || ౧౫ || ప్రతాపాపౌరుషాతపా విత్య
భయత్రాపియాదవః - యుగవదేకదాదిశోవ్యానశేవ్యాప్తః || ౧౫ ||

వాషికమితి || ఇంద్రంవర్షానుభవంవాషికంపక్షానిమిత్రమిత్యర్థః - వ
ర్షాభ్యుగ్గతిరీక్ ప్రత్యయః - ధన్తఃసంజహారేన్ద్రోరఘుజైత్రం - రఘుజైత్రం
జయశీలంశేత్వశబ్దాత్ప్రన్నంతాత్ప్రజాదిభ్యశ్చేతిప్రాప్త్యైర్ప్రత్యయః - ధనుఃద
ధాహీయస్తాత్ - తాఇంద్రఘూ - ప్రజానామథాస్య ప్రయోజనస్యవృష్టివిజ
యలక్షణస్యసాధనేవిషయే - వర్యాయేణఉద్యతేకార్తుకేయాభ్యాంతౌతథో
క్తా - పాతాంతరేతువర్యాయేణఉద్యమోవిశేషశ్చయయోస్తా పర్యాయోద్య
మవిశ్రమాద్యయోః - వర్యాయుధరణాదితిభావః || ౧౬ ||

పుండరీకేతి || పుండరీకసి తాంభోజమేవ ఆతపత్రంయస్యసతథోక్తః - విశ
సంతికాశానికాశాఖ్యత్వంకుసుమాన్యేవచామరాణీయస్యసతథోక్తః - ఖుతు
శ్శరదృశుఃపుండరీకనిభాతపత్రంకాశసభచామరం - తంరఘుంవిడంబయామాన

స్త్రవికసత్కాశచామరః | ఋతుర్విడంబయామాసనపునః ప్రావతచ్ఛ్చయం ||
 ౧౭ || ప్రసాదసుముఖైతస్త్రింశ్చంద్రదేవశదప్రభే తదాచక్షుష్టతాంప్రీతిరా
 సీత్సమరసాద్వయోః || ౧౮ || హంసశ్రేణీషుతారాశుకుముద్వత్సవవారిషు |
 విభూతయస్తదీయానాంపర్యస్తాయశసామివ || ౧౯ || ఇక్షుచ్ఛాయసిమాదన్య
 స్తస్యగోమృగ్గుణోదయం | ఆకుమారకథోద్భుతంశాలిగోప్యజగుర్యశః || ౨౦ ||
 ప్రససాదోదయాదంభఃకుంభయోనేర్తవశాజనః | రఘూఃపరిభవాశంకిచక్షుభే

అనచకారతస్యరఘాఃశ్రియంపునఃశోభాంతునప్రావ || ౨౧ || శోభాసంపత్తివ
 ద్వాసులక్ష్మీస్త్రింశికధ్యతఇతిశాశ్వతః || ౨౨

ప్రసాదేతి | ప్రసాదేనసుముఖైతస్త్రింశ్చంద్రదేవశదప్రభేనిర్మలకాంతోచం
 ద్రదేవేతిద్వయోర్విషయేద్వయోర్విశేషణమేతత్ - తదాచక్షుష్టతాంప్రీతివిను
 రాగఃసమరసాసమాస్వాదా - తుల్యభోగ్యేతియావత్ - ఆసీత్ || ౨ || రసోగం
 ధేరసేన్వాదేఇతిశిష్యః || ౧౮ ||

హంసేతి | హంసానాంశ్రేణీషువక్షిప్తు - తారాసునక్షత్రేషుకుమూదా
 న్యేషుసంతీతికుముద్వంతి || ౨ || కుముద్వానుముదప్రాయఇత్యమరః - కుముద
 నదవేతసేభ్యోద్వత్ - తేషువారిషుచ - తదీయానాంరఘుసంబంధినాం - య
 శసాంవిభూతయఃసంపదః - పర్యప్రాగ్విప్రసారిలఃకిమిత్వత్ప్రేక్షాఅన్యధా
 కథమేతేషామేతాదృగ్దవళిమేతిభావః || ౧౯ ||

ఇక్షుచ్ఛాయేతి | ఇక్షుశాంతాంఛాయాఇక్షుచ్ఛాయం - ఛాయాబాహుళ్య
 ఇతినపుంసకత్వం - తత్రనిషణ్ణా ఇక్షుఛాయసిమాదన్యః స్త్రీలింగపారేఇత్యోః
 చ్ఛాయేతివిగ్రహః - అన్యధాబహుత్వేనపుంసకత్వప్రసంగాత్ - శాలిగో
 పాయంతిరతుంతీతిశాలిగోప్యఃశాలిపాలికాః స్త్రీయః - కమణ్యుణ్ - టిడ్డా
 ణిభిత్వోదినాదీప్ గోమృగైరతుకస్య తస్యరఘాః - గుణైభ్యఃఉదయోయగ్యతద్ద
 ణోదయంగుణోత్పన్నం - ఆకుమారంకుమారాదారభ్యకథోద్భుతంకథానా
 మారంభోయస్యతత్ కుమారైరపిస్తూయమాననిత్యభ్యః - యశోజగుఃగాఢాంతి
 స్త - అభివాకుమారస్యసతః రఘూర్యాకథాఇంద్రజయదయస్తాతరభ్యతకు
 మారకథం - అత్రాప్యభిధానవ్యయాభావః | ఆకుమారకథమద్భుతోయస్త్రిం
 కమణీతి | గాత్రీయావిశేషణమేతత్ || ౨ || స్యాదభ్యదానముద్భుతఆగంభి
 త్యమరః - ఆకుమారకథోద్భుతమితిపారే - కుమారస్యసతస్త్యకథాభిచ్ఛరి
 తైః ఉద్భుతంయద్యశః - తత్రతరభ్యయశోజగురితివ్యాఖ్యేయం || ౨౦ ||

ద్విషతాంఘ్రిః || ౨౧ || మహావ్రాహ్మకకుర్చంతస్సగితాః కూలముద్రజాః | లీ
లాభేలమనుప్రాపుర్మహోతౌ స్తస్యక్రమం || ౨౨ || ప్రసవైస్సప్తపల్లినాంఘ్రి
దంధిభిః హతాః | అసూయయేవతన్నాగాస్సప్తదైవప్రసుస్రుపుః || ౨౩ ||
సూయైర్వ్యభిషాభాః పశ్యంత్యైః కడః మాణాః | యాత్రాయైచోదయామాస

ప్రసవాదే || మహాజనంకుంభయోనేరగస్తస్యస్య || ని || అగస్తస్యకుంభసం
భవభిషామగం - ఉదయాత్ అంభప్రసాదప్రసన్నంబభూవ - మహాజనం
ఘోః ఉదయాదభ్యుదయాన్నిమిత్రాత్ - పరిభవాశ్చ ఆత్మవరాజయమాశంక
మాసంద్విషతాంధిభూతాంబునః చక్షుభేకాలవ్యంప్రావ - దండయాత్రా
సమయైర్వ్యభిషాభాః అగస్త్యైరగయేజలాన్ప్రసీరంతీత్యాగమః || ౨౧ ||

మహా || మహావ్రాహ్మకాః - కకుజమామస్తీకకుర్చంతఃమహాకకు
సంధ్యైః - సువాదిష్టాన్ప్రకాశ్యవత్సాభావః - కూలముద్రజాః త్యేకంప
దం - సగితాః కూలాసేద్రజంబుతిభంబంతీకూలాముద్రజాః - ఉదికూలేరుజ
వహోలిఖిట - అర్చ్యుచదిత్యాదిసాముమాగమః - మహంభండూణోమ
హోతౌ అవతురేల్లాదిసానిపాతసాదకారాంతస్యం - లీలాభేలంబలాసను
భగం - తస్యఘోః ఉత్సాహవతోవపుష్కతః పశభుజస్యపక్రమంశౌర్యం - అ
నప్రాపుః - అచభక్రం || ౨౨ ||

ప్రసవై || మహావ్రాహ్మకాః యేషాంతైః మదగంధిభిః - ఉపమానాచ్చే
తినమాసాంతిభికారః - సప్తపల్లినాంవృషుచేషాతాం || ని || సప్తపల్లెవిశాల
త్వక్చాదోవిషుచ్చుచిభిశ్చమగః ప్రసవైః పుష్పైః - ఆహతాః తస్యఘోః -
నాగాః గజాః || ని || గజేషినాగమాతంగావిశ్యసరః - అసూయయేవఅహతినిమి
త్తయాస్పృయేవ || ని || పరోత్కర్షణసహిష్ణుత్వమసూయాపరికీర్తితీయాద
చాసప్తదైవప్రసస్రుపుః - మదంవపర్శుః ప్రగజగంధాభిమానాదిభావః || శ్లో ||
కరాత్కటాభ్యాంమేధ్రాచ్చనైత్రాభ్యాంబవదస్రతిరిలిచాలకావ్యే - కరాత్
నాసారంధ్రాభ్యామిత్యధః || ౨౩ ||

సరితభి || సరితః గాధాః సప్రతరాః కుర్వతీపదోమాగ్గాంశ్చ ఆశ్యానకర్ష
మాణశుష్కపంకాః శుష్వంతీసంయోగాదేగాతోధాతోర్యూవభిశ్చాశ్యాయ
తేర్నిష్టానత్వంశరత్శరదృతుః తంరఘుం - శక్తేరుత్సాహశక్తేః ప్రథమంప్రా
క్యాత్రాయైదండయాత్రాయైచోదయామాసప్రేరయామాస - ప్రభుమం
త్రసంభస్మస్యశరత్ స్వయముత్సాహముత్పాదయా మాసేత్యర్థః || ౨౪ ||

తంత్రేః ప్రథమంశరత్ ॥ ౨౪ ॥ తస్మై సమ్యక్తుతో వహ్ని ర్వాజినీ రాజనాః ధౌ ।
ప్రదక్షతాం పుర్వాన్వయేన హస్తే నేవ జయందదా ॥ ౨౫ ॥ స గుప్తమూలప్రత్యంత
శ్చుద్ధపాష్టిక రయాన్వితః । షడ్విధంబలమాదాయ ప్రతస్తే ద్విగీషయః ॥ ౨౬ ॥ అ
వాకర్ణవయోవృద్ధాస్తంలాజైః పౌరయోషితః । పృషతైర్నందరోద్ధూతైః క్షీ
రోర్షయశ్చివాచ్యుతం ॥ ౨౭ ॥ సయయాప్రథమం ప్రాచీనభుక్త్యః ప్రాచీనబస్వ

తస్మాత్తతః ॥ వాజినామశ్వనాంసీరాజనాః ధౌనిరాజనాభీశాంతకమణి
అత్రవరాహమిహిరిః ॥ శ్లో ॥ ధిగవతీలధిరపత్యుపాకరాత్కేతుణకమలనా
భే । ఉద్వీలయతీతరం - మకరగర్భినీరాజనాంకుర్యదీతి ॥ సప్యక్ విధివత్ - హు
తః హోమ సమిధిః - వహ్నిః స్రగతః దక్షిణ ప్రదక్షిణం - తస్మద్గుప్తమూలప్రత్యంత
వ్యయిభావః - ప్రదక్షిణం అప్యజ్వలాతస్యాః వ్యాజిన హస్తే నేవ తస్మై రభువే
జయందదౌదత్తవా - ఉక్తం మహాయాత్రాయాం ॥ శ్లో ॥ ఇత్థం ప్రదక్షిణగతో
హుతభుక్తుపస్యధాత్రింసముద్రశనాంవశగాంఠరూపీతి - వాజిగ్రహణం గ
జాదీనామభ్యుపలక్షణం లేమామసినీరాజనవిధానాత్ ॥ ... ౨౫ ॥

స ఇతి ॥ గుప్తమూలం నివాసస్థానం ప్రత్యంతః ప్రాంతస్కం చ తోయేన సః -
గుప్తమూలప్రత్యంతః శుద్ధపాష్టికః ఉద్ధృతః పృష్ఠత్రతః సేనయా వరిగీత పృ
ష్ఠదశో వా అయాన్వితశ్చ భావహవిద్యోవృత్తః । అయశ్చ భావహోః ధిరీశ్వమరః -
సరఘ్న - షడ్విధంబలభృత్యాదిరూపంబలం సైన్యం ॥ మౌఖ్యభృత్యమహృ
చ్ఛేద్యే ద్వికదాటః కంబలమిత్యమరః - ఆదాయ - రిశాంబరీషయః - ప్రతస్తౌ
అత్రకం మందగః ॥ శ్లో ॥ పుంః పశ్యన్తపి శుద్ధపృష్ఠః ప్రాప్నోతి త్రింఖలుపాష్టిక
దేశే । యాన్యం పురావత్యు సేకదాగ్మనైసముఖ్యం బలం నిదధ్యాత్ - దేవాన
భ్యగ్భ్యః ప్రాంత్యప్రత్యగ్రహంతారకాః । షడ్విధంతబలప్రాయాన్వయేషతో
భిముఖం ప్రజేదితి ॥ ... ౨౬ ॥

అవాకిరన్నితి ॥ వయసావృద్ధాః పౌరయోషితః - తంఘుప్రవయాంతంలా
జైః ఆచారలాజైః - మ. దరోద్ధూతై స్పృషతైర్నందభిః క్షీరోర్ధూయక్షీనము
ద్రోర్షయః - అచ్యుతం విష్ణునివ అవాకిర్ణ ప్రాచీవక ॥ ౨౭ ॥

స ఇతి ॥ ప్రాచీనబహిర్వాహితం ద్రేణం ॥ ని పజన్తోయమహువాహువాహురిహ
యః ప్రాచీనబహిర్వాహితం ద్రేణం వర్షాయేషు హువాహువాహురిహ
ర్షే హంజ ఇత్యత్సలమాలాచ - అథవా ప్రాచీనబహిర్వాహువాహువాహురిహ
జః - తేన తుల్యస్సరఘ్నః । అనిలేనానుకూలవాయునా ఉద్ధూతైః పురః ప్రసార్తతైః -
కేతభిః స్వజైః - అహితాత్ రిపూర్ణతర్జయన్నివ భర్తయన్నివ - తజః యః

సా. అహితాననిలాద్ధూతైస్తర్జయన్తువకేతుభిః॥౨౮॥రజోభిస్సృందనోద్ధూతైర్గజైశ్చఘనసన్నిభైః॥ఘనస్థస్థలమివవ్యోమకుర్వన్వ్యోమేవభూతలం॥౨౯॥
ప్రతాపోగ్రేతతశ్చబ్రవరాగస్తదనంతరం॥యయాపశ్చాద్రథాదీతివతుషు॥౩౦॥
ధేవసాచమూః॥౩౦॥మరుపృష్ఠాన్యదంభాంసీసావ్యాసుప్రతరానదీః॥విపినాఃప్రకాశానిశక్తిమత్స్వాచ్చుకారసః॥౩౧॥ససేనాంమహతీంకషణంపూర్వసాగరగామినీం॥బభౌహరజటాభ్రష్టాంగంగామివభగీరథః॥౩౨॥త్యాజీ

వరస్సైవదంకవిప్రయోగాత్సిద్ధం-తజాయతేరనుదాత్తత్వేపిచపీజోజిత్కరణేనఅనుదాత్తేత్వమిత్తస్య ఆత్మనేవదస్య అత్యత్వజ్ఞావనాత్పరస్సైవదమితి వామనః-ప్రథమంప్రాచీందిశంప్రతియయా॥ ౨౮

రజోభిరితి॥ కింకుర్వత్ - సృందనోద్ధూతైః రజోభిః- ఘనసన్నిభైః వర్గతః క్రియాతః పరిమాణతశ్చ మేషుతుల్యైర్గజైశ్చ- యథాక్రమంవ్యోమతకాశం-ఘనఃస్థలమివ- భూతలంవ్యోమేవ- కుర్వత్యయయాచిత్పూర్వేణాస్వయః॥ ౨౯

ప్రతాపఇతి॥ అగ్రేప్రతాపస్తేజోవిశేషః॥ ని॥ సప్రతాపః ప్రభావశ్చయస్త్రేజఃకోశదండజమిత్యమరః- తతశ్చబ్రస్సేనాకలకలః- తదనంతరంవరాగోద్ధూళిః॥ వరాగః పుష్పగజసింధూళిస్సానీయయోరపీతివిశ్వః॥ పశ్చాత్ - రథాదిరధాశ్వాదికం చతురంగబలం ఇతిత్థం- చతుస్సుంధేవ చతుర్భుజహేవ॥ ని॥ స్కంధాంసేచప్రకాండేచసేనాసముదయేపిచేతివిశ్వః- సాచమూః-యయా- రథానీకమితిపాఠేఇతిశబ్దాధ్యాహారేణయోజ్యం॥ ౩౦

మరుపృష్ఠానీతి॥ సరఘుః - శక్తిమత్స్వాత్సమర్థత్యాత్ - మరుపృష్ఠానిన్ద్రులస్థలాని॥ ని॥ సమానామరుధన్వానాచిత్త్యమరః - ఉదంభాంసీ ఉద్భూతజలాని- చకార - నావ్యాః నాభిస్తార్యాః నదీః॥ ని॥ నావ్యంత్రివింగంనాతార్య ఇత్త్యమరః- నౌపయోధమేకత్యాదీనామత్యైత్యయః - సుప్రతరాస్సుభేన ప్రతరితుంశక్యాః చకార - విపినానిఅరణ్యాని॥ ని॥ అటవ్యరణ్యంవిపిన్మిత్యమరః- ప్రకాశానిస్వప్నాదేచకారతస్యాగమ్యంనాస్తీతిభావః॥ ... ౩౧

సఇతి॥ మహతీంసేనాం - పూర్వసాగరగామినీ - కషణన్నాకర్షణసరఘుః-హరస్సజటాభ్రోభ్రష్టాంగంగాంక్షణసావిపూర్వసాగరగామినీభగీరథ ఇవబభౌ- భగీరథోనామకశ్చిత్కపిలదగ్ధానాం సాగరాణాంసప్రాతత్వావనాయహరకిరీటాద్గంగాయాఃప్రవర్తయితారాజా-యత్సంసారగంగాభాగీరదీగీయతే॥

త్యాజీతైరితి॥ ఫలంబాధంవృత్తవత్ప్రసవంచత్యాజీతైః - త్యజేణేజం

ఘం॥ ఘటైస్సంవధాయామాసురుత్థాతప్రతిరోపితాః ॥ ౩౭ ॥ సతీర్త్వాకపి
శాంసైవై యగ్భద్రద్విరదసేతుభిః । ఉత్కలైదర్శితవధః కళింగాభి మఖాయ
యా ॥ ౩౮ ॥ సప్రతాపంమహేంద్రస్యమూర్ధ్నితీక్ష్ణంస్యవేశయత్ । అంకుశం
ద్విరదసేవయంతాగంభీరవేదనః ॥ ౩౯ ॥ ప్రతిజగ్రాహకాళింగస్తమస్తైర్గజ
సాధనః । పక్షుచ్చేదోద్యతంశక్రంశిలావసీకవవ్వతః ॥ ౪౦ ॥ ద్విపాంవిషహ్య
కాకుత్స్థస్తత్రనాగాచదుడినః । సన్నంశస్మాతభవప్రతిపేదేజయశ్రియం ॥
౪౧ ॥ తాంబూలీనాందత్తస్తత్రరచితాపానభూమయః । నారీశళాసవం

స ఇతి॥ సరఘుః బధ్ధాః ద్విరదావసేతవోయైస్తైః సైవైస్యైః - కపిశాంనామ
నదీం - కపిలామితి కేదత్పతంతి - తాంతీర్త్వాఉత్కలైః రాజభిః ద్విరదవధఃసం
ద్యతమంగస్యకళింగాభిముఖఃకళింగాదేశాభిముఖఃయయా ॥ ౩౮॥

స ఇతి॥ సరఘుః మహేంద్రస్యకులవర్వతవిశేషస్య- సప్తకులవర్వతాః శ్లో॥
మహేంద్రోమలయస్సహ్యశ్చక్రీమాన్యత్నవర్వతః । వింశ్యశ్చపారియాత్రశ్చ
సప్తైతేకులవర్వతాభిశీశ్రీవిష్ణుపురాణవచనాత్ ॥ మూర్ధ్నితీక్ష్ణందుస్సహంప్ర
తాపంయంతాసారధిః ॥ ౩౯ ॥ నియంతాప్రాజితాయంతాసూతఃక్షత్తాచసార
ధిత్యమరః - గంభీరవేదనఃగజబిశేషస్యమూర్ధ్నితీక్ష్ణంనిశితం అంకుశమివస్యవే
శయతోనక్షీప్తవాక్ ॥ శ్లో ॥ త్వగ్భదాచచ్ఛేదితస్రావాన్తాంసస్యచ్యవనాదపి
అత్తనంద్యోనజానాతినస్సాగ్భీరవేదకభిర్రాజభిప్రేయే ॥ శ్లో ॥ చిరకాల
నయోవేష్టిశితాంపరచితామపి । గంభీరవేదీ విజ్ఞేయస్సరజోగజ వేదభిరితిమ్ము
గచక్రీయే ॥ ౪౦॥

ప్రతిజగ్రాహేతి ॥ గజసాధనఃకాళింగఃకళింగానాంరాజా - ద్వ్యజ్జగధ
కళింగానూరమసాదణిత్యథ ప్రత్యయః- అస్తైర్గ్రాయుధైతంరఘుంపతోణాం
చ్ఛేదేచ్ఛేదనే ఉద్యతం ఉద్యుక్తంశక్రంశిలా వర్షీ వర్వత భవప్రతిజగ్రాహ
భియుక్తవాక్ ॥ ౪౦॥

ద్విపామితి॥ కాకుత్స్థోరఘుఃతత్రమహేంద్రదాదద్విపాం నారాచదుడి
నంనారాచానాంబాణవిశేషాణాం దుడినంలక్షణయాపషకముచ్యతే॥ని॥మే
ఘచ్ఛన్నేహీదుడిన మిత్యమరః - విషహ్యసహీత్వా - సద్యధాశాస్త్రం
మంగళస్మాతభవవిజయమంగళాగ్రమభిషిక్తభవజయశ్రియంప్రతిపేదే ॥ ని॥ య
త్తుసర్వౌపధిస్మానంతన్నంగళేమదీరితమితియాదవః ॥ ... ౪౧॥

తాంబూలీనామితి॥ తత్రమహేంద్రాద్రాయుధ్సంభిభియోధాః - పచా

యోధాశ్శాస్త్ర వంశవపుశ్శకః॥౪౨॥ శృహీతప్రతిముక్తస్యసగర్వవిజయాశ్శు
 పః॥శ్రీయంమహేంద్రనాథస్యహహజనుమేదినీ॥౪౩॥ తతోవేలాతసేనై
 వఫలతత్పూగమాలినా॥ అగస్తదరితామాశామనాశాస్యజయోయయా॥౪౪॥
 ససైన్యపరిభోగేనగజదాననుగంధినా॥ కావేరీంసరితాంపత్మశ్శంకసీయామి
 వాకరోత్॥౪౫॥ బలైరధ్యుషితాస్తస్యఃజగీయోగతాధ్వనిః॥మరీచోద్భవః॥

‘ద్యద్ - రచితాఃకవిత్వాః ఆసానభూమయఃపానయోగ్యప్రదేశాన్యైస్తేషాః
క్రాస్యంతః॥’ ౧॥ ఆపానంపానగోష్ఠిరేత్యురః- నారీకేళానవంనారీకేళమద్యం-
తాంబూలీనాంనాగవల్లీనాంధత్వైఃపక్షైఃప్రవత్రుఃఃమివశాతపఠశత్రుసంబంధి-
యశోవయశభవ-వకారభివార్థేభివార్థేపశద్ధోవాశద్ధోవాబాధ్యుభివచనాత్-
తత్రయథేచ్ఛంవిజహుఃత్యర్థః॥ ర్శ॥

గృహీతేః ॥ ధర్మః బయోధర్మార్థం విజయశీలః సృష్టేః ఘోః గృహీతశ్చ ॥
 సామ్రాజ్యము క్తశ్చ తస్య సుహేంద్ర నాథస్య శింశస్త్రియంజనః - ధర్మాగ్రణిః
 భావః - మేదినింతునజనః - శరణాగతవాత్సల్యాదితిభావః ॥ ౪౩ ॥

తతః ఇతి॥ తతః ప్రాచీనజయనంతరం - సరః ఘోషలన చూర్ణమాచరినాః పత
క్రముః క్రేణిమతా - విహస్యవిభ్యజ్జేనః ప్రత్యయః - వేలాయస్స ముద్రకూల
శ్చైవేవ - అగస్త్యవరరాం ఆజౌ దక్షిణాం దిశం అనాశాస్యజయః అయ
త్పసిద్ధత్వాదప్రాప్తస్థియః యస్మాదయయా॥ శ్లో॥ అగస్త్యదక్షిణామాశా
మాక్షిణ్యం భస్మితి॥ వరుణస్యాత్మజో యోగీవింశ్యవా తాపి మద్దనభజిబహ్ను
డపురాణే॥ ౪౪

స ఇతి॥ సుఖముఁగజానాం దా సేనమచేన నుగంధిసానుభిగంధిసా - గంధ
స్యేత్సాధినాభికారాదేశస్సమాసారితః - యద్యపిగంధస్యేత్వేతదేకాంతేద్ర
హణంకర్తవ్యమితీనై సగీకగంధవివక్షాయామేవభికారాదేశః - తథాపివిరం
కుశాఃకవయంతథాచమాఘకావ్యే॥ శ్లో॥ వపురయచ్ఛగచ్ఛసుగంధయస్సతత
గాస్తతగానగిరోభిభితి॥ నైషధేవ॥ శ్లో॥ అపాంహీర్మప్తాయనవారిధారా
సోద్వదోన్సుగంధిస్సృజతేతుమా రేతి॥ నకర్షథానయాన్తత్కర్తృభిర్యసేషేధాచిని
ద్రత్యయాంసివత్తోపిజఘన్యవీవ - సేనాయాంసమవేతాబసాన్సైన్యాః॥ ౩॥ సే
నాయాంసమవేతాయేస్తేనైసైన్యానికాశ్చుతభిత్వయః - సేనాయావేన్యా
త్యయః - తేషాంపరిభోగేనక్షపభోగేనకావేరింనానుసరితంసరితాంపత్యస్య
ముద్రస్యశంకనీయామపేక్షసనీయామివ అకరోతేనంభోగలింగదర్శనాద్భురు

స్తహరితామలయాద్రేరువత్యకాః॥౪౬॥ ససంజురశ్వత్సుణ్ణానామేలానాము
త్పత్తిష్టవః। తుల్యగంధిషుమత్రేభకటేషుఫలరేణవః॥ ౪౭॥ భోగివేష్టనమార్గేషు
చందనానాంసమర్పితం। నాస్రసత్కరిణాంగై ౧వంబ్రి పదీచ్ఛేదినామపి॥౪౮॥
దిశిమందాయతేతేజోదక్షిణస్యాంరవేరపి। తస్యామేవః ఘోషాండాఃప్ర
తావంపిషేహిరే॥౪౯॥ తామ్రవర్ణిసమేతస్యముక్తాసారంమహోగధేః। తే

రవిశ్వాసోభవతీతిభావః। ... ౪౫

బలైరితి॥విజిగిషోర్విజేతుమిచ్ఛః- గతాధ్వనస్తస్యగఘోఃబలైఃసైన్యైః॥
ని॥ బలంశక్తౌబలైస్తస్యఇతియాదవఃమరీచేషుమరీచవనేషుఉద్భౌ ౧౦తాస్సం
భ్రాంతాఃహరితాఃపక్షివిశేషాఃయనుతాః॥ ని॥ తేషాంవిశేషాహరితోమ
ద్భుఃకారండవఃప్రవత్యత్యమరః- మలయాద్రేరువత్యకాః అసన్నభూమయః॥ని॥
ఉవత్యకాద్రేరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వచరిత్యకేత్యమరఃఉపాధిభ్యాంత్యకన్నా
సన్నారూఢయోరితిత్యకస్పృత్యయః- అభ్యుపి తాఃఉవత్యకానుస్థితాఇత్యర్థః-
ఉపాన్వధ్యాజ్వనఇతికమత్వం॥ ... ౪౬॥

ససంజురితి॥ అశ్వైఃతుణ్ణానాం- అశ్వఖురచూర్ణీకృతానామిత్యర్థః- ఏ
లానాంఏలాలతానాంఉత్పత్తిష్టవఃఉత్పతనశీలాః-అలంకృణీత్యాది నాఇష్టచ్ఛ
త్యయః ఫలరేణవః- ఫలరజాంసీతుల్యగంధిషుసమానగంధిషు-తేనసహత్యా
దినాఇన్నంతోబహుప్రీహిః- మత్తేభానాంకటేషుగండేషుససంజుస్సంసక్తాః॥
ని॥ గజగండకటికటావిత్యమరః॥ ... ౪౭॥

భోగీతి॥ చందనానాంచందనద్రుమాణాంభోగివేష్టనమార్గేషుసర్పవేష్టన
నిష్కేషుసమర్పితంసంజితంత్రిపదీచ్ఛేదినామపిపాదశృంఖలచ్ఛేదకానామపి॥ ని॥
త్రిపదీపాదబంధనమితియాదవః- శరిణాంగజానాంగ్రీవాసుభవంగై ౧వంకం
తబంధనం- గ్రీవాభ్యోణీచేత్యణ్వత్త్యయః- నాస్రసత్ సస్రస్తమభూత్- ద్యు
ద్యోతిల్లజీతివరస్తేవదం- పుషాదిత్వాదజాదేశః- అనిదితామితిసకారలోపః

దిశీతి॥ దక్షిణస్యాందిశిరవేరపితేజఃమందాయతేమందంభవతి- లోహితా
దిత్యావత్కృష్టత్త్యయః- వాక్యప్రకృత్యాత్మనేవదం- దక్షిణాయనే అగ్రతే
జోమాంధ్యాదితిభావఃతస్యామేవదిశిపాండాఃపాండూనాంబాహుః పాం
డాః- పాండోర్ద్వగ్విక్రవ్యోరఘోఃప్రతాపంపిషేహిరేనసోభవంతః- సూ
ర్యవిజయినోవిజితవానితినాయకస్యమహాసుత్రార్హోగమ్యతే॥ ... ౪౯॥

... ౪౬॥

నివత్సదమస్తస్మై యశస్వమివసంచితం॥౫౦॥ సన్విశ్యయథా కామంతటేషాం
 బీభచందనౌ । స్తనావివదితస్తస్యాశ్చైతే మలయదర్దురౌ॥౫౧॥ అసహ్యచక్ర
 మస్సహ్యందూరాన్తుక్తముదస్వతా । నితంబమివమేదిన్యాస్త్రస్తాంశుకమలం
 ఘయత్॥౫౨॥ తస్యాసీక్తేర్విసర్పద్భిరవరాంతజయోద్యతైః । రామాస్తోత్రాన్స
 రితోప్యాసీత్సహ్యగ్నా ఇవాగ్లావహః॥౫౩॥ భయోత్సప్తః భూషాణాంతేనకేర

హూదధర్మతీణసముద్రస్యసంబంధి - సంచితం ముక్తాసారంహృక్తికవరం॥ ౫౦॥
 సారోబలేస్థిరాంచేవన్యాయ్యేక్లిబం వరేత్రిష్విత్వమరః - స్వంస్వఃస్వయంసంచి
 తంయశఇవతస్త్వైరభువేనివత్సప్తఃప్రళవత్సదమః - యశసశ్శుభ్రవర్ణత్వాదౌవ
 వ్యం - తామ్రవణి-సంగమేహృక్తికోత్పత్తిరితీప్రసిద్ధం॥ ... ౫౦

స ఇతి॥ అసహ్యచివ॥ శ్లోకద్వయంకుశేకమేతత్ - అసహ్యచక్రమః సరఘః
 తటేషసానుషు ఆబీభచందనౌవ్యాప్తచందనద్రుమా - స్తనవత్ ప్రాంతేషు
 వ్యాప్తచందనానులేపా - తస్యాఃదక్షిణస్యాఃదిశః స్తనావివస్థితౌ మలయదర్దు
 రౌనామశైలౌ - తస్యాఃదక్షిణస్యాఃదిశః స్తనావివస్థితౌ మలయదర్దురౌ నామ
 శైలౌయథా కామం యథేచ్ఛంసిర్విశ్య ఉపభుజ్య॥ ౫౧॥ నిర్దేశోభృతభాగయోరి
 త్యుమరఃఉదకాన్యస్తికసంతీత్యదన్వాఉదదధిః॥ ౫౨॥ ఉదన్వానుదధిస్సింధురిత్య
 మరః - ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతః - తేనసముద్రేణదూరాన్తుక్తదూరతస్త్య
 క్తం - స్తోకాంతికదూరార్థకృత్కాణిక్తేనేతీసమానుః - పంచమ్యస్తోకాదిభ్య
 స్తేతిపంచమ్యాలంక - ప్రస్తాంశుకంమేదిన్యాః నితంబమివస్థితంసహ్యద్రింఅ
 లంఘయత్ ప్రాస్తఃఅక్రంతోవా॥ ... ౫౨॥

సంప్రతివత్సదమభియయావిత్యాహాతిస్యేతి॥ అపరాంతానాంపా
 శ్చిత్యానాంజనవదానాంజయేఉద్యతైఃఉద్యతైః॥౫౩॥ అపరాంతాస్తపాశ్చ
 త్యాఇతియాదవః । సర్పద్భిః గచ్ఛద్భిః తస్యరఘాః అసీక్తేస్సైన్యైః॥ ౫౪॥ అ
 నీకంతురణైస్సైన్యైఃఇతివిశ్వః అగ్లవస్సముద్రః॥ ౫౫॥ సరస్వాకసారోగ్లావ ఇత్య
 మరః - రామస్యజానుదగ్గ్రస్యఅస్త్రైఃఉత్సాహితఃఅపసారిణోపిససస్థులగ్నాఇ
 వసహ్యవస్యశస్త్రైఃఇవఅసీత్ - అస్యసైన్యైర్విత్తియోగ్లావఇవాద్యశ్యతేతిథానః
 పరశురామేణసహ్యవద్వశవద్రీసముద్రఃప్రోత్సారితఇతికథాత్రానుసంధేయా॥

భయేతి॥ తేనరఘుణాభయోత్సప్తఃభూషాణాంభయేనచరిష్యతిభూష
 ణానాం - కేరళయోషితాంకేరళదేవీయాంగనానాంఅలకేషు చమః - రేణుః
 సేమారేణుఃచూర । పఃనిధీకృతః - చూరా-స్వగుంకమాదిరజసః । పశ్యఃకృతః । ఏ

శ్రేయోపితాం। అలకేషుచమూరేణుశ్చుర్ల ప్రతినిధీకృతః॥౫౮॥ మురళామా
 రుణోద్ధూతమగమత్కైతకంఽజః। తద్యోధవారవాణానామయత్న పటవాస
 తాం॥ ౫౯॥ అభ్యఘాయతవాహానాంచరతాంగాత్రశింజితైః। వర్షభిఃపవ
 నోద్ధూత రాజత్రావనస్త్వనిః॥ ౬౦॥ శిర్షూరీస్కంధసద్ధానాంమదోద్ధారసుగం
 ధిషుఃకటేషుకటాంపేతుఃపున్నాగేభ్యశ్శిలీముఖాః॥ ౬౧॥ అవకాశంకిలోద
 వ్యాకరామాయాభ్యధిఽతోదదౌ। అపరాంతమహీపాల వ్యాజేన రఘువేక

తేనయోపితాంపలాయనంచ మూనాంతదనుధావనంచ ధ్వన్యతే॥ ౬౨॥

మురళేతి॥ మురళానామకేశవదేవేశ్వరకాచిన్నదీమురళీకేచిత్పరంతస్యాః
 మారుతేఽఉద్ధూతం ఉత్థాపితంకైతకంకైతకీసంబంధిరజః తద్యోధవారవాణా
 నాంఘ్రభటకంచుకానాం॥ ౫౯॥ కంచకోవారవాణోస్త్రీగ్రత్యమరః - అయత్న
 పటవాసతాంఅయత్నసిద్ధసస్త్రవాసనాద్రవ్యత్వం - అగమత్॥ ౬౦॥ పిష్టాతః
 పటవాసకభిశ్చమరః- ౬౧॥

అభ్యఘాయతేతి॥ చరతాంగాచ్చతాంవాహానాంవాజినాం॥ ౬౨॥ వాజివా
 హ్యగంధర్వనాయసైంధవసప్తయశత్యమరఃగాత్రశింజితైఃగాత్రేషుశర్ణాయ
 మావైరిత్యర్థః - కతకరిక్తఃపమకభిఃకవచైః పవనోద్ధూతానాం వాతేఽకంపి
 తానాంరాజత్రావనానాం శ్రీతాళవృక్షవనానాంధ్వనిః అభ్యఘాయతేతిర
 స్కృతః - మమకరభితిపారేవాహానాంగాత్రశింజితైః గాత్రధ్వనిభిఃగాత్రస్థ
 వర్షధ్వనిభిర్యర్థః- ధావేక్తిమర్తరఃమర్తరాయమానధ్వనిఃశేషః॥ ౬౩॥ అథమ
 ర్తరఃస్వనితేవస్త్రపర్రానామిత్యమరః॥ ౬౪॥

శిర్షూరీతి॥ శిర్షూరీణాంతృణద్రుమవిశేషాణాం॥ ౬౫॥ శిర్షూరః కేతకీత్రాశి
 ర్షూరీచత్పూద్రుమా ఇత్యమరఃస్కంధేషు ప్రకాండేషు॥ ౬౬॥ అస్త్రీప్రకాండ
 స్కంధస్సాన్య మ్మృలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః సద్ధానాం బద్ధానాం కరి
 ణాంగజానాంమదోద్ధారేౌ మదస్రావేణసుగంధిషు గంధస్యేత్యాదినాభికా
 రాదేశఃకటేషుగంధస్థలీషు॥ ౬౭॥ గజగంఢఃకటేకటా విత్యమరః - పున్నాగేభ్యఃపు
 న్నాగపుష్పాణిపహాయేతి - ల్యబ్లాపేపంచమి- శిలీముఖాః అయఃపేతుః॥ ౬౮॥
 అభివాణేశిలీముఖావిశ్యమరఃతతోపసౌగంధ్యానిశయాదితిభావః॥ ౬౯॥

అవకాశమితి॥ ఉదన్వాసుదధిః - రామాయణామదగ్న్యాయ అభ్యధిఽతః
 యాచితస్సౌ అవకాశంస్థానందదాశిల- రఘువేతుఅపరాంతమహీపాల వ్యాజే
 శరగంబిందదౌ॥ ౬౯॥ బలిహాసాంశవఃకరా ఇత్యమరః- అపరాంతానాంసము

రం॥ ౫౮॥ మత్తేభరదనోత్క్లిగ్ధవ్యక్తః క్రమలతాగం॥ క్రూరమేవ తత్రోదైవ
జాయంతంభంబకారసః॥ ౫౯॥ పాగశీకాంస్త్రశోజేతుంప్రతస్తేనలవత్తనా
ఇంద్రియాఖ్యానిపరిపూర్ణతత్త్వజ్ఞానేనసంయమి॥ ౬౦॥ యవనీకుఖపద్మా
నాంసేహేమధుమచంససః॥ బాలతపమివాబ్జానానుకాలబలదోరయః॥ ౬౧॥
సంగ్రామస్తుములస్తస్యపాశపితైశ్చశ్చసానైః॥ శక్తః పూజితః పక్ష్యైశ్చ
లియోధేః జన్యభూతః॥ ౬౨॥ ఇల్లవవజతైస్తేహంశిరోభిశ్చశ్చుత్తైర్మహిం

ద్రుమభ్యదేశత్వత్తైర్దైత్యకరేనముద్రదత్తత్వచారః॥ కరదానంతుభిత్వయా
జ్ఞయేతిరామాద్రుమారుత్కమః॥ ౫౮

మత్తేభతి॥ తత్రదేశేనః ఘోమతానామిభానాం రదనోత్క్లిగ్ధానిదంతతు
తాస్యేవభావేక్షః - పృక్తాన్ముటానివిక్రమలతాగంసరాక్రమచిహ్నానివిజ
యవర్ణావస్థానీయానియస్త్యైకతంతథోక్తక్రూరమేవ - ఉదైవయన్నతం
జయస్తంభంబకార-గాథప్రహరత్రికూటాన్చిరేవఉక్తగ్ధజయస్తంభభివ
రఘోజయఖ్యానకోభూదిత్యధః॥ ౫౯

పారశీకాని॥ తతస్యః ఘోమయమియోగీతత్త్వజ్ఞానేనఇంద్రియాఖ్యా
ఇంద్రియసామకారపూరితపారశీకాన్ రాజ్ఞానోత్తుంస్థలవత్తనాప్రతస్తే-
నతునేపిమేనాపిజలవధే - సముదయానస్యోషిగ్ధంప్రవృత్తిచావః॥ ౬౦

యవనీతి॥ సరఘః - యవనీనాంయవనస్త్రైశ్చ - జాతరస్త్రైః విషయాద
యోపధారితజీవ - ముఖానివద్వానీవేత్యువమీసమాసఃతుషాంవధునామ
ధ్యేయోమదఃమదరాగఃకాగ్యకారణయోరభేదేనిదేశశఃతంసేహ - కథ
మివలకాలేప్రావృద్వ్యిరిక్తకాలేజలదోరయః ప్రావృషివర్చవికాసస్యప్ర
స్తుతతావత్ - అద్భాసాంసంబంధిసంబాలాశపమివ - అజ్ఞాతతావత్ జనంబం
ధిత్వంసారాతివస్య॥ ౬౧

సంగ్రామకృత॥ తస్యరఘోః అశ్వసాధనైః పశుపదైః పాశపితైః శస్త్రైః
స్సహదశ్చిహ్నావశాప్తుగసస్త్యగితస్త్యక్ - సహధాతృతీయాశ్వుంగాణాం
వికారఃశాఙ్గాణిధనూంషితేహంకూజితైః - జ్యోతిశ్చైః అభవాశాఙ్గైః
శృంగసంబంధిభిఃకూజితైః విజ్ఞేయః అయమేయః ప్రతియోధాః ప్రతికూటాః
యస్త్యైకశస్త్రైరజనీతుములః సంగ్రావః సంకులీంయుద్ధంఅభూత్॥ ౧॥ తుము
లంరణసంకులమిత్యమరః॥ ౬౨

భతేతి॥ సరఘః భల్లావవజితైః బాణవిశేషకృతైశ్చశ్చుత్తైః ప్రకృద్ధముఖ

తస్తారసరఘావ్యాప్తైస్సత్రోద్రవటలై రివ॥౬౩॥ అపనీతశిరస్త్రాగ్రాశ్చేషాస్తం
శరణంయయః॥ ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరంభోహిమహత్త్వనాం॥ ౬౪॥ విన
యంతేస్తతద్యోధామధుభిర్విజయశ్రవం, అస్తీగ్ధాజినరత్నాసుద్రాక్షోవలయ
భూమిషు॥౬౫॥ తతఃప్రతస్తేకాబేరీంభాస్వానివరఘుదిశం॥ శరైరుసైగ్రీ
వోదీచ్యానుద్దరిష్య౯రసాసేవ॥౬౬॥ వినీతాధ్వశ్రమాస్తస్యసింధుతీరవిచ్ఛేదైః॥

రోమవచ్చిః - సింధాదిత్యాత్ లచ్చిత్రయః తేషాంపాశ్చాత్యానాంశిరోభిః - స
రఘాభిః - మధుమక్షికాభిఃవ్యాపైః॥ ౬౩॥ సరఘాచుధుమక్షికేత్యమరః - త్సూద్రా
స్సరఘాః॥ ౬౪॥ త్సూద్రావ్యం గానటీవేశ్యాసరఘాకంటకారికేత్యమరః - త్సూద్రా
భిఃకృతానిత్రోద్రాణిమధూని॥ ౬౫॥ త్రోద్రంమధునిపానీయఇతిచిత్వఃత్సూద్రాశ్ర
మరవటరపాదపాదఇతి విజ్ఞప్తయః - సంజ్ఞాయాంవిషయే - తేషాంపటలైః
పుంజై రివమహీంతస్తాఽభాదయామాస॥ ౬౩

అపనీతేః॥ శేషాఃపాతావశిష్టాః అపనీతశిరస్త్రాగ్రాః అపసారితశీషా
ణ్యాస్సంతః - శరణాగతలక్షణమేతత్ - తంరఘుంశరణంయయః - తథాహి.
మహత్త్వనాంసంరంభఃత్వోభఃప్రణిపాతఃప్రణతిరేవప్రతీకారోయస్యసః వరికీ
యమాద్ధత్యమేవమహత్త్వనామసహ్యంసతుజీవితమిహిభావః॥ ౬౪॥

వినయంతఇతి॥ తస్యగఘాఃయోధాఃభటాఃఅస్తీగ్ధానిఅజినరత్నానీచమ
శ్రేష్ఠానియానుతానుద్రాక్షోవలయానాం ద్రాక్షోకుంజానాంభూమిషు- ౬౫॥
మృద్వికాగోస్తనీద్రాక్షో స్వాదీప్యమధురసేతిచేత్యమరః - మధుభిః ద్రాక్షోఫల
ప్రకృతికైమ౯దైవ్యఃవిజయశ్రమంయుద్ధభేదంవినయంతేస్తఅపనీతవంతః- కర్తృ
స్థేచాశరీరేకమ౯ణీత్యాత్తనేవదం - లట్స్త ఇతిభూతార్థలట్॥ ౬౫॥

తతఇతి॥ తతఃరఘుః భాస్వాన్సూర్యఇవశరైఃచాజైః - ఉస్తైగ్రీకిరజైరి
వ॥ ౬౬॥ కిరణోనయయాభాంశుగభస్తిఘృణిఘృష్టయిత్యమరః - ఉదీచ్యాన్ఉ
దగ్భవాన్రసానుదకాసేవఉద్దరిష్య౯ ఉన్నూలయిష్య౯కాబేరీంకుబేరసంబంధి
నీంవిశంఉదీపీంప్రతస్తే. అనేకేవశబ్దేయమ్ముషమాయథాహదండీ॥ శ్లో॥ ఏకానే
కేవశబ్దత్వాత్సావాక్యార్థోపమాప్విధేః॥ ౬౬॥

వినీతేతి॥ సింధుర్నామకాశ్మీరదేశేశ్చిన్నదవిశేషః॥ ౬౭॥ దేశేనదవిశేషేష్ఠా
సింధుర్నాచరితిస్త్రీయామిత్యమరః - తస్యతీరేవిచ్ఛేదైఃఅంగవరివర్తనైఃవి
నీతాధ్వశ్రమాఃవిగమాగ౯భేదాఇత్యర్థః- తస్యగఘాఃవాజినఃఅశ్వాఃలగ్నాః
కుంకుమచైన్ గాంకుకుమకింజల్కాః యేషాంతాన్ అథవా లగ్నకుంకుమాః

మధువుర్వాజిన్మంధాల్గ్మకుంకుమకేసరాక్ ॥౬౨॥ తత్రహూణా వరో
ధానాంభర్తృపువ్యక్తవిక్రమం కపోలపాటలాదేబభూవరఘుచేష్టితం ॥ ౬౩
కాంభోజాస్సమరేసోధుంతస్యవీర్యమనీశ్వరాః । గజాలానపల్లెరంకోలై
స్సార్థమానతాః ॥౬౪॥ తేషాంసదశ్యభూయిష్టాస్తుండ్రవిరాశయః । ఉ
పదావిశుశ్యశ్వనోత్సేకాఃకోసలేశ్వరం ॥ ౬౫॥ తతోగౌరీగురుంశైలమారు
రోహశ్వసాధనః । వనాయన్నివతత్కూటానుద్ధాజైధాతురేణుభిః ॥౬౬॥

కేసరాఃసటాఃయేషాంతాన్మంధాల్గ్మదుధుఃకంవయంలిన్త ॥ ౬౭॥

తత్రేతి ॥ తత్రఉదీచ్యాంఽఽశిభర్తృపువ్యక్తవిక్రమంభర్తృకథేసస్ఫుటవరా
క్రమమిత్యథాః - రఘుచేష్టితంరఘువ్యాపారః-హూణాజినపదాఃక్షత్రియాః-
తేషాంఆవరోధాంతఃపురస్త్రయఃతాసాంకపోలేషుపాటలస్యపాటలిన్తః
తాడనాదికృతారుణ్యస్యఆదేశీఉపదేశిబభూవ - అథవాపాటలఃఆదేశీఉపదే
ష్టాయస్యతద్భూవస్వయంతేనాఖ్యాతఇత్యర్థః ॥ ... ౬౮॥

కాంభోజాశ్చ ॥ కాంభోజాఃరాజానః సమరేతస్యరఘాః వీర్యంపరా
క్రమంసోధుం అనీశ్వరాః అశక్తాస్సంతః గజానామాలానంబంధనం - భావే
ల్యుట్ - విభాషాలీయతేరిత్యాత్వం - తేనపరిక్లిష్టైఃపరిక్షతైఃఅంకోలైస్స
గంవృతవిశేషైస్సహజనతాఃసమాః ॥ ... ౬౯॥

తేషామితి ॥ తేషాంకాంభోజానాం సద్భిరన్తైఃపూయిష్టాః తుంగాః
ద్రవిణానాంసువగ్గానాం ॥ ౭౦॥ పీఠణ్యతద్రవిణంద్యమ్మమిత్యమరః - రాశయ
ఏవఉపదాఃఉపాయనాని ॥ ౭౧॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదే
త్యమరః - కోసలేశ్వరంరఘుంశశ్వత్ అసకృత్ వివిశుః ॥ ౭౨॥ ముహుఃపునః పునశ్చ
శ్వదభీష్టుచసకృత్సమాశ్చత్యమరః - తథాపిఉత్సేకాఃగర్వాస్తునవిశుః - సత్యపి
గర్వకారణేనగర్వితాశ్చత్యర్థః ॥ ... ౭౩॥

తత్రేతి ॥ తతోనంతరం ఆశ్వసాధనస్సగౌర్యాగురుంశితరంశైలంహి
మవంతమిత్యథాః ॥ ౭౪॥ గురూగీష్ప్వశిత్రాద్యావిత్యమరః - ఉద్ధూతైఃఅశ్వభు
రోద్ధూతైఃధాతూనాంశైరికాదీనాంరేణుభిః ॥ ౭౫॥ రేణుద్వయోః స్త్రీయూం
ధూళీరిత్యమరః - తత్కూటాన్ తస్యశృంగాణి ॥ ౭౬॥ కూటోస్త్రీగ్రభిరంశ్యంగ
మిత్యమరః - వర్ధయన్నివ ఆరురోహ - ఉన్నతద్ధూళిదర్శనాద్గిరిభిరంశ్యైశ్చ
మోజాయతఇతిభావః ॥ ... ౭౭॥

శశంసేతి ॥ తుల్యసత్వానాంసైన్తైస్సమానబలానాంగుహసుశేరతఇతి

శశంసత్తుల్యసత్వానాంసైన్యఘోషేవ్యసమ్భ్రమం । గుహాశయానాం సింహా
నాంపరివృత్తావలోకనం ॥ ౭౨ ॥ భూజేఁ మమర్చరీభూతాఃకిచకద్వనిఘోత
వః ॥ గంగాశీకరిణోమాగ్నేమరుతస్తంసిషేవరే ॥ ౭౩ ॥ విశక్రముర్నుమేరూణాం
ఛాయాస్వధ్యాస్యసైనికాః ॥ దృషదోవాసితోత్సంగానిషల్లమ్భగనాభిభిః ॥ ౭౪ ॥
సరళాసక్తమాతంగైః ॥ ౧వేయస్ఫురితత్విషః ॥ అసన్నోషధయోనేతుర్నక్తమ
స్నేహదీపికాః ॥ ౭౫ ॥ తస్యోస్ఫుల్లప్టనివాసేషుకంతరజ్ఞాతుతత్వవః ॥ ౭౬వత్సఁ

గుహాశయాః - అధికరణేనేతేరిత్యచ్చ ॥ త్యయః - తేహంసింహానాంసంబంధి
పరివృత్తపరావృత్త అవలోకనంశయిత్వైవగ్రీవాభంగేన అవలోకనంశక్తృ
సైన్యఘోషేసేనాకలకలేసంభ్రమకారణైసత్వసి అసంభ్రమమంతః క్షోభవిర
హం - నజఃప్రసత్యప్రతిషేధైపితత్పురుషసమాసాద్యతే - శశంసకథయామా
న - సైన్యేభ్యఃస్వధ్యాస్యస్థాల్లభ్యతే - బాహ్యశక్తితమేవమోపవృత్తైరనుమావకమితి
భావః - అసంభ్రాంతత్వేహేతుః తుల్యసత్వానామితి - సహసవలఃసమబ
లాదివిభేతీతిభావః ॥ ౭౨ ॥

భూరైష్వితి ॥ భూర్జేషుభుజవశ్రవ్యక్షేషు ॥ ౭౩ ॥ భుజవశ్రోభుజోభూర్జా
మృదుత్వక్షుర్నకావపీతియాదవః - మమఁరఃశుష్కవర్ణః ॥ ౭౪ ॥ మమఁరశ్శు
ష్కవర్ణానామితియృదవః - అయంచశుక్లాదిశబ్దవత్ - గుణైఃస్థివతఃప్ర
యోత్యతేవ - నన్మురైరగురుధూవగంధిభిరితి - తతోమర్చరీభూతాఃమర్చరశ
బ్దవంతోభూతాః ॥ ౭౫ ॥ కీచకానాంవేణువిశేషాణాంధ్వనిఘోతవఃక్రోత్ర
సుఖావహశ్చేతిభావః - గంగాయాఃశీకరాః - ఏహంసంతీతిగంగాశీకరిణఃశీత
లాఙ్గిత్యధః - మరుతఃవాతాఃమాగ్నేతంతరఘుంసిషేవరేలసేవంతేత్యర్థః ॥ ౭౬

విశక్రమురితి ॥ సైనికాఃసేనాయాంసమవేతాః - ప్రాగ్విహితేష్టగితిశక్తృ
త్యయః - సమేరూణాంసురపున్నాగానాంఛాయాసునిషణ్ణానాందృషత్సృప
విష్టానాంమృగాణాంనాభిభిః వాసితోత్సంగాః సురభితలాః దృషదఃశిలాః అ
ధ్యాస్యాధిష్ఠాయవిశక్రముర్విశ్రాంతాః ॥ ౭౮ ॥
సరళేతి ॥ సరళేషుదేవదారువిశేషేషు అసక్తానిసంజితానిమాతంగానాం౧౭
నాంగ్రీవాసుభవాని౭ ॥ ౧వేయాని కంతశృంఖలాని - గ్రీవాభ్యోజ్ఞేతిచకారాథ
క్షృత్యయః - తేషుస్ఫురితత్విషఃప్రతిఫలితభావః - ఓషధయఃసక్తంజ్వలంఘోలతా
విశేషాఃనేతుఃనాయకస్యరఘోః అస్నేహదీపికాఃతైలనిరపేక్షదీపికాఃఅసఁ ॥

తస్యేతి ॥ తస్యరఘోః ఉత్సృజ్యేషు ఉర్నితేషునివాసేషుసేనానివాసేషు
యి

కిరాతేభ్యశ్చశంసుద్దేవదారవః॥ ౭౬॥ తత్రజన్యంరఘోర్ఘ్నంపార్వతీయైర్గజై
రభూత్। నారాచక్షేవణీయాత్సనిష్పేషాత్సతితానలం॥ ౭౭॥ శరైరుత్సవ
సంకేతాన్కృత్యావిరతోత్సవాన్। జయోదాహరణంబాహ్వోగ్రాహయా
మాసకిన్నరాన్॥ ౭౮॥ వరస్పరేవిజ్ఞాతస్తేషాపాయనపాణిషు। రాజ్ఞాహి
మవతస్సారోరాజ్ఞాస్సారోహిమాద్రిణా॥ ౭౯॥ తత్రాత్మోభ్యంయశోరాశిం
నివేశ్యావరురోహణే। పాలస్త్యతులితస్యాద్రేరాదధాన ఇహ్రియం॥ ౮౦॥

కంఠరజ్జుభి గజై వేయైః - త్సతాఃసిష్టిష్టాఃత్వచోయేషాంతే దేవదారవః-
కిరాతేభ్యఃగజానాంవక్ష్యే ప్రమాణం॥ ౭౬॥ వక్ష్యేదేహప్రమాణయోరిత్య
మరః - శశంసుః కధితవంతః - దేవదారుస్కంధత్వక్ష్యతైః గజానామాన్నత్య
మనుమీయత ఇత్యధః॥ ... ౭౭॥

తత్రేతి॥ తత్రహిమాద్రాగ్రహావగ్యతేభవైఃపార్వతీయైః - వగ్యతాచ్చ
ఇతిఉప్రత్యయః - గజైరుత్సవసంకేతాభ్యైర్గజైఃసప్తభిస్సహ॥ శ్లో॥ గణాసు
త్సవసంకేతానజయత్సప్తపాండవఇతిమహాభారతే - నామోచానాంబాణిచ
షాణాంక్షేవణీయానాంభిండివాలానాం అశ్వనాంపాషాణానాంచనిష్పే
షైఃసంఘటైః ఉత్పతితః అనలంయస్త్రికతత్రతోక్తం॥ ౭౬॥ క్షేవణీయో
భిండివాలఃస్పగోదీర్ఘమహాఫలఇలియాదవః - ఘోరంభీమం జన్యంయద్ధంఅ
భూత్॥ ౭౭॥ యద్ధమాయోధనంజ్యమిత్యమరః॥ ... ౭౮॥

శరైర్భితి॥ సరఘుఃశరైర్పణైః - ఉత్సవసంకేతాన్నామగణాకవిరతోత్సవాన్
కృత్యాజిత్యేత్యర్థః-కిన్నరాన్గంధర్వవిశేషాకబాహ్వోఃస్వభుజయోఃజయో
దాహరణంజయఖ్యావకంప్రబంధపిశేషంగావయామాస - గతిబుద్ధిత్యాదినా
కిన్నరాణాంకమత్వం - గణానాంచఅభూతపూర్వఃపరాజయఇతిధ్వన్యతే॥

వరస్సరేణేతి॥ తేషుగజేషుఉపాయనయక్తాఃపాణయోయేషాంతేషుస
త్సవరస్పరేఅన్యోన్యంరాజ్ఞాహిమవతః సారోధసరూపః విజ్ఞాతః హిమా
ద్రిణారాజ్ఞః సారఃబలరూపః విజ్ఞాతః ఏతేసతత్రత్యవస్తూనామసంఘటన్యంగ
ణానాంచఅభూతపూర్వఃపరాజయఇతిధ్వన్యతే॥ ... ౭౯॥

తత్రేతి॥ సరఘుఃతత్రహిమాద్రాఅత్మోభ్యం అప్రవృప్యంయశోరాశిం
వేశ్యనిధాయపాలస్త్యైగ్రరావణై సతులితస్యచాలితస్య అద్రేఃకైలాసస్యహ్రీ
యం అదధానఃజన్యంపవలవరురోహ - కైలాసమగత్యైవప్రతినివృత్తఇత్య
ధః-నిహితుారాః పరేష్వరాజితమభియోజీరస్నితిభావః॥ ౮౦॥

చకంపేతీణః తాహిత్యే తస్మిన్ ప్రాజ్ఞోతిషే శ్వరః | తద్గజాలానతాం ప్రాప్తైస్స
హకాలాగరుద్రుమైః || ౮౦ || నప్రసేహసరుధార్మమధారావప్నోదుర్దినం |
రథవత్త్వరజోవ్యస్యకుతవీవవతాకినీం || ౮౧ || తమీశః కామరూపాణామత్యా
ఖండలవిక్రమం | భేదేభిన్నకక్షైర్నాగై రన్యనువరురోధమైః || ౮౨ || కామ
రూపేశ్వరస్తస్య హేమపీతాధిదేవతాం | రత్నపుష్పవహరేణ ఛాయామాన
ర్భూపాదయోః || ౮౩ || ఇతిజిత్యాదిశోజిహ్వర్మ్యవతతరథోద్ధతం | రజోవిశ్రా
మయో రాజ్ఞాంచత్రశూన్యేషుమాళిషు || ౮౪ || సశ్వజితమాజహ్రయజ్ఞంస

చకంపభితి || తస్మిన్ రఘూత్తిగ్ధా తాహిత్యా నామనదీయేన తస్మిన్ తస్మిన్ తాహిత్యా
త్యేన తాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా
త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా త్యాహిత్యా

నేతి || సః ప్రాజ్ఞోతిషే శ్వరః - రుధార్మమవృతసూర్యం అధారావ
ప్నోచుచత్ దుర్దినంచధారావృష్టిం వినైవదుర్దినీభూతం అన్యరఘాః రథవ
త్త్వరజోహిసప్రసేహ - వతాకినీంకుతవీవప్రసేహేనమతోపిత్యధః || ౮౧ ||
తమితి | కామరూపాణాం నామదేశానాం - ఈశ్వరః అత్యాఖండలవిక్రమంతితం
ద్రవరాక్రమంతరఘుంభిన్నాః సప్రవన్నదాః కటాః గండాః - యేషాంతైః నాగైః
గజైః సాధనైః భేదే - నాగాదత్యాశరణంగతభిత్వర్మ్యః కీదృశైః - యైర్నాగైః అ
న్యాన్ రఘువ్యతిరక్తాన్ సృపాన్ ఉపరురోధ - శూరాణామపిశూరోరఘు
రీతిభావః | ౮౩ ||

కామరూపేతి || కామరూపేశ్వరః హేమపీతస్యాధిదేవతాంతస్యరఘాః
పాదయోః ఛాయాంకనకమయపాదపీతవ్యాపినింకాంతం రత్నపుష్పవహ
రేణతేషాముపహరేణసమర్పణేన ఆనర్భపూజయామానః || ... ౮౪ ||

ఇతితి || జిహ్వః జయశీలః - గ్లాజితశ్చక్రస్పర్శిరస్పర్శిరస్పర్శయః - సరఘుః - ఇ
తిశం - దిశః జిత్యాదిశోజిహ్వర్మ్యవతతరథోద్ధతం - ఛత్రశూన్యేషు రఘూరేకః ఛత్రత్యాదితి
భావః - రాజ్ఞాం మాళిషు సంయతకేశేషు || ౮౨ || చూడాకిరీటంకేశాశ్చ సంయతా
మాళయః కచాభిత్వమరః - శిఖాస్విత్యర్థః రజః - శ్రామయోగసంక్రామయన్తి
త్యర్థః - స్యనర్తతనవృత్తః || ౮౫ ||

సభితి || సరఘుః సర్వస్వందక్షిణాయస్యతం సర్వస్వదక్షిణం - విశ్వజిత్యర్థః
పీతాభిశ్రుతేః - విశ్వజితం నామయజ్ఞం - ఆశ్రమేనైవ వానిత్యర్థః - యుక్తం
తదిత్యాహ - సతాంసాధూనాం వారిముచాం మేఘానామివ ఆదానం ఆదానం

శ్రీరస్తు.

రఘువలక కావ్యేన వ్యాఖ్యానే, వచనమస్మగ్గః

తమధ్వజేశ్వజిహ్వీశం నిశ్చేషపశ్రాణితకోశజాతం । ఉపాత్తవిద్యోగు
రుదక్షణాధిః కౌత్యః ప్రపేదపంతితుశిష్యః ॥ ౧ ॥ సమృద్ధయేవీతహిండ్రి
యల్పాపై నైవేధాయాఘ్నమనఘః శిలః । శ్రుతప్రకాశం యశసాప్రకాశః
ప్రత్యజ్జగామాః ధిమాః ఘయః ॥ ౨ ॥ తమగ్ధయత్వాపిధివద్విధిన్ద్రైస్తపోధనం
మానధనాగ్రయాః । విశాంపతీష్వరభాజమారాత్కృతైః జలకృత్యపి

తమిః ॥ పిశ్వజిహ్వజిహ్వజిహ్వమకేలస్పరేయజ్ఞైః ॥ ౩ ॥ యజ్ఞస్సహస్వరోయా
గస్సప్తపంతుమః ఖిక్రితురత్యమరః - నిశ్చేషం యధాతిధాపశ్రాణలం దత్తం-
క్రిణదం నీయరాదిః - కోశానాం అర్థకరాశినాం జాతం సమూహాయేన తిం
తథోక్తం ॥ ౪ ॥ కోశోస్తీక్రతులేఖద్గపిధానేర్థాఘ్నివిద్యయోరిత్యమరః ॥ ౫ ॥ జా
తం జనసమూహాయోరిత్యశాశ్వతః - ఏతేనకౌత్సన్యానవసరప్రాప్తత్వం సూచ
యతి - తలక్షీలశంరఘుఉపాత్తవిద్యోగులబ్ధవిద్యోగవరతులతోశ్వప్యఃకౌత్యః ఋషిః-
ఋష్యంధకత్యోగి ఇహోపవాదః - గురుదక్షణాధీశ్వర - అర్థాచ్ఛసన్నిహి
తేతదంతాచ్ఛేదనిః - అప్ర అశ్వేయగతిభావః ప్రపేదప్రాప - అస్మిన్
గైవృత్తముపాతః - లక్షణంతుః ॥ ౬ ॥ స్యాదింద్రవజ్రాయుఃశౌఙ్గాః ఉపేం
ద్రవజ్రజతజాస్తతోగః । అనంతరదీరతలత్తుభాజః పాదాయదీయా ఉపజా
తయస్తా ఇతలతుణాత్ ॥ ౧॥

స ఇతి । అనఘః శిలః అమూల్యస్వభావః - అసాధారణస్వభావ ఇత్యర్థః ॥
౨॥ మూల్యేపుంజా విధావఘః - శీలంస్వభావేన ద్వైతావతీచామరః - యశ
సాకీర్త్యాప్రకాశత ఇలిప్రకాశః - వచాద్యచ్ - అధిధిసాగుః అతీథేయః - ప
థ్యతధివసతీతదఘ్నత్యయః - సరఘుః హిరణ్యస్య వికారో హిండ్రియం - దాం
డినాయనేత్యాది నానిపాతః - వీతహిండ్రియల్పాత్ అపగతిసువర్ణపాత్ర
త్వాల్ - యజ్ఞస్సనవస్వ పక్షణాక త్వాదితిభావః - మృద్ధయేమృద్వికారే పా
త్రే అఘ్నః - మిదం అఘ్నం పాదార్థభ్యాం జేతయత్ప్రత్యయః - పూజార్థం
ద్రవ్యం నిధాయ శ్రుతేన శాస్త్రేణ ప్రకాశం ప్రసిద్ధం ॥ ౩ ॥ శ్రుతం శాస్త్రావధృత
యోరిత్యమరః - ప్రకాశోప్రసిద్ధీత్యమరః - అధిధి అభ్యాగతంకౌత్యం ॥ ౪ ॥ అ
ధిగ్ధాగృహగత ఇత్యమరః - ప్రత్యజ్జగామ ॥ ౫

త్యువాచ ॥ ౩ ॥ అవ్యగ్రణీర్తంత్రకృతామృషీశాంకశాగ్రబుద్ధేశశీగురుస్తే
యతస్తస్త్వయాజ్ఞామశేపమాత్ర లోకేనచైతన్యమివోన్మత్తే ॥ ౪ ॥ కాయే
నవాచామసాపిశశ్యశ్యసంభృశంవాసవదైవ్యగోపి ఆపాద్యరేవశ్యయమం
తరామైకచ్ఛిన్నహుషేఽస్త్రివిధంతపస్తత్ ॥ ౫ ॥ ఆధారబంధప్రవక్షైః ప్ర
యత్నైస్సంవధికతానాంసుతనిర్విశేష ॥ ౬ ॥ కచ్ఛిన్నవాయోగిరుపస్థానోకశ్చ ॥

తమితి॥ విధిష్ణుశ్చాస్తజ్ఞైః అకరణైప్రశ్యనాయబీరుశ్యరణః - మంససగ్ర
యాయామాసవచనందేషాంతేషాంమానినాంఅగ్రయాయాఅగ్రశరణః అ
పయశోభీరురిత్యధః - కృత్యైర్ల్యాగ్యజ్ఞైఃశాంసతిఃహనశేశ్వరఃఘోః ॥ ౩ ॥
ద్వౌచికౌవైశ్యమనుజావిశ్వోరః - షష్టరభాజంఅసగ్రశం - ఉవశ్చమిశ్వరః ॥
౪ ॥ విష్ణురోఽటపీదగృ ముష్టిః పీతాద్యమాసఃమిశ్వమరః - వృతాసయోగ్యవై
ఇతినిపాతః - తంతపోధనంశ త్వంవిధివత్తేయాధాహం యథాశాస్త్రమిత్త్య
ర్థః తదగ్రమివోన్మత్తయః - అగ్రయత్వాఆరాత్సమీషే ॥ ౫ ॥ ఆరాధూరస
మీసయోగ్యమరః కృతాంజలిస్యైశ్చివత్సమాగ్రప్రకారేణఉవాచ ౩

అవ్యగ్రణీరతి॥ హేమశాగ్రబుద్ధసూక్ష్మబుద్ధే ॥ ౧ ॥ పశూగ్రీయమతిః ప్రోక్త
స్సూక్ష్మదర్శిచయః ఘమానితి హాలాయుధః - మంత్రకృతాంమంత్రద్రష్టౄ
ణాం - సుగర్హపాసయం లేర్వాదిసాన్వీన్ - ఋషీశాంఅగ్రణీఃత్రేయఃతేతవగు
రుంకశ్యశిష్యేనువాక్కిం - అపిస్తశ్చే ॥ ౨ ॥ గహణసమచ్ఛయప్రశ్నశంకా
సంభావనాస్వశీత్యురయతఃయస్తాద్గురొఃశ్వయా అశేషంజ్ఞానంలోకేనఉ
ష్ణరత్నైస్సూర్యాన్వితైర్వ్యంప్రబోధిషతంతస్త్వీతం ॥ ౪

కాయేరేతి॥ తాదేనఉపవాసాదిపృథుచాంద్రాయపాశీనా - వాచావే
దపారేన మనసాగాయత్రీజపాదిగాపికరచేన - వాసవ్య ఇద్రస్యదైవ్యం
యవతిభినిత్రీవాసవదైవ్యగ్రహవిస్వపదావహరశంకాసగమిత్యధః యత్ర
పశశ్వదసృత్ ॥ ౧ ॥ ముహుఃపునఃపునశ్చశ్వదభీత్తమనశ్చమృతాశ్చాశ్చ - సం
భృతం సంజితం - మహామైగర్వరణంతోః ప్రవిధంవాప్తినఃతాంన శక్తయః
అంతరామైఃఘ్నైః ఇంద్రప్రేషితా పురశ్చాపాభివ్యయం నాపాశ్చతే
కచ్ఛిత్తనసియలెంతే ॥ ౨ ॥ కచ్ఛిత్తామప్రవేదనే - షష్ఠాంతరాగ్రాప్రత్యూ
హఇతిచామరః ॥ ౫

ఆధారేతి॥ ఆధారబంధప్రవక్షైః ఆలవాలనిర్వాణాదిభిఃప్రయత్నైరు
పాదైః ॥ ౧ ॥ ఆధారఆలవాలేంబుబంధేధికరణేపితేవిశ్వః - సుతేభ్యోనిగతి

రఘువంశ కావ్యే- సవ్యాఖ్యానే.

మద్భిదామాత్రమపాదపానాం || ౬ || నిర్వర్త్యతేయైర్నియమాభిషేకోయే
భ్యోనివాపాంజలయః పితృణాం । తాన్యశ్చపృష్ఠాంకితనైకతానిశివానివ
స్తీర్ణజలానికచ్ఛిత్ || ౭ || క్రియానిమిత్రేష్వపివత్సలత్వాదభగ్నకామా మునిభిః
కుశేషుః । తదంకశయ్యామృతనాభినాళాకచ్ఛిన్నగీణౌమనఘాప్రసూతిః || ౮ ||
నీవారపాకాదికడంగరీయై రామృత్యతేజానవదైర్నుకచ్ఛిత్ । కాలోపవన్నా

ఏశేషోపశయోయన్తి తత్తథాసుతనిర్విశేషం - అనైషమ్యంయథాతథేత్య
థః - సంవర్ధితానాంత్రమద్భిదాం త్రమావనోదకానాంపఃయుష్మాకం ఆ
త్రమపాదపానాంఅత్రమస్తవృక్షాణాంవాయుదీఆదిగ్రహణాద్దవానలమత్త
గజాదిఃఉపప్లవఃచాధానికచ్ఛిత్ నాస్తికిం ||

నిర్వర్త్యతేతి || యైఃతీర్థజలైఃనియమాభిషేకః నిత్యస్నానంనిర్వర్త్యతేని
ష్మాద్యతే - యేభ్యఃజలేభ్యః- ఉద్భృత్యేతిశేషః-పితృణామగ్నిష్వాత్తాదీనాం
నివాపాంజలయఃతర్పణాంజలయః || ౬ || పితృదాననివాపస్సృద్ధిత్యమరః - ని
ర్వర్త్యంతేఉంఛేషుప్రక్షీర్ణౌద్భృతథాన్యేషు ఉంఛానామప్రక్షీర్ణానాంధాన్యా
నాంవీక్షకః ఉద్ధగంపష్టైఃపష్టథానైఃపాలకత్వాద్రాజగ్రహ్యైఃఅంకితా
నినైకతానిపునాని యేషాంతానితథోక్తాని వోయష్మాకంతాని తీర్థజలానిశి
వానిగద్రాణికచ్ఛిత్ - అనుపప్లవానిఃమిత్యథః || ౭ || ఉంఛాధాన్యాంకఆదా
నంకణి కాద్యార్జనంశిలమితి యాదవః - పష్టాష్టమాభ్యాం ఇతిచేతిపష్ట శబ్దా
ద్భాగార్థేష్యయః - అతవవపూరణార్థత్వాత్ పూరణగుణేత్వాదీనాంపస్తీ
సమాసప్రతిషేధః - సికతాయేషుసంతీతినైకతాని. సికతాశర్కరాభ్యాం
చేత్యన్విత్యయః || ౭

క్రియేతి || క్రియానిమిత్రేషు అనష్టానసాధనైష్వపికుశేషు మునిభిః వత్సల
త్వాత్ పుగస్తేహత్ అభగ్నకామాఅప్రతిహతేచ్ఛాతేషాంమునీనాంఅంకా
వీనశయ్యాఃతానుఞ్చతానినాభినాళానియస్యాస్సాతథోక్తా || ౭ || నాళౌనా
ళమథాస్తీక్రియామిత్యమరః - మృగీణాంప్రసూతిస్సంతతిః అనఘాఅవ్యసనాక
చ్ఛిత్ అంపాయినీమిత్యథః || ౮ || దుఃఖేనోవ్యసనేవ్యఘమితియాదవః - తే
హివ్యాళేభయాదశరాత్రమంకవీవధారయంతి || ౮ ||

నీవారేతి || కాలేషుయోగ్యకాలేషుఉపవన్నానామాగతానాంఅతిధీనాం
కల్పాగ్భాగాయస్యతత్తథోక్తం-వనైభవంవన్యంశరీరస్థితే - జీవనస్యసాధనం
పఃయుష్మాకం - సవ్యతేతిపాకఃఫలం - ధాన్యమితియావత్ నీవారస్యపాకః

తిథికల్పవృక్షాగంవన్యంశరీరస్థిసాధనంవః॥౯॥ అపిప్రసన్నేనమహర్షిణాత్వం
సమ్యగ్వినియాసుమతోగృహాయః॥ కాలోహ్యాయంసంక్రమితుంద్వితీయంసర్వో
పకారతుమమాశ్రమంశే॥౧౦॥ తవాహాతోనాభిగమేనశృప్తంమనోనియోగ
క్రియయోత్సుకంమే॥ అప్యాజ్ఞయాశాశితురాత్మనావాప్రాప్తోసిసంభావయి
తుంవనాన్తాం॥ ౧౧ ॥ ఇత్యుక్తౌపాత్రానుమితవ్యాయస్యరఘూరుదారామ

తృణధాన్యంతబాధినీ వాగపాకాది - ఆదిశబ్దాచ్చామకాది ధాన్యసంక్ర
హః - జనవదేభ్యఃఆగతైః శానవదైః - తతఆగతఇత్యుక్తౌశ్రవయః - కడంగ
రంబుసంఅహంత్రికడంగరీయాః - కడంగరదక్షిణాచ్చఇతిభవత్యయః॥౧౨॥ క
డంగరోబుసంక్షీబేధాన్యత్వచితుషః పుమానిత్యమరః - తైగ్గోవృషాదిభిఃనామృ
త్యతేకచ్ఛితేనస్పృశ్యతేకిమిక్లిశః॥ ౯॥

అపీతి ॥ కించత్వంప్రసన్నైనమహర్షిణావరతంతు నాసమ్యగ్విని యశిక్ష
యిత్వా - విద్యాముపదిశ్యేత్యర్థః - గృహాయగృహస్థాశ్రమం ప్రవేష్టుంక్రియా
ర్థోపవదేత్యాది నాచతుర్థీఅనుమదోపిఅనుష్ఠాతఃకిం - హియన్తాత్పరణాత్
తేతవసర్వేషామాశ్రమాణాండవకారేతుమంశక్తం॥ ౧ ॥ తుమంశక్తైత్రివిధ్య
మరః - ద్వితీయంఆశ్రమంగాహంస్థ్యంసంక్రమితుంప్రాప్తంఅయంకాలోహి
విద్యాగ్రహణానంతర్యాత్తస్యేతిభావః - కాలసమయవేళానుతు మున్నితితు
మున్నిత్యయః - సర్వోపకారతుమమిత్యత్రమనుః॥ శ్లో॥ యథామాతరమాశ్రి
త్యసర్వోజీవంతిజంతవః॥ వర్తంతేగృహీణస్తర్షదాశ్రిత్యేతరఆశ్రమాఇతి॥౧౦

కశలప్రక్షంవిధాయ ఆగమనప్రక్షంబిక్షిర్దురాహ॥ తవేతి ॥ అహంతః
పూజ్యస్యప్రశస్తస్య - అహంప్రశంసాయామితిశతప్రత్యయః - తవఅభిగ
మేనఆగమనమాత్రేణమేమమనుః నత్యుత్తంగతుష్టం - కింతునియోగక్రియయా
ఆజ్ఞాకరణేనఉత్సుకంఉత్కంఠం॥ ౧ ॥ తత్పరేవసితాసక్తావిష్టాగ్ధ్యోక్తఉత్సు
కఇత్యమరః - ప్రసితోత్సుకాధ్యాంతృతీయాచేతినప్రమ్యరేత్యతీయా - శాశితు
గ్గరోతాజ్ఞయాపి ఆజ్ఞయావా అత్తనావాస్వతోవా - ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసం
ఖ్యానమితితృతీయా - మాంసంభావయితుంబహుకతుంవనాల్పప్రోసిగు
ర్వర్థంవాస్వార్థంవాత్వదాగమనమిత్యర్థః॥ ౧౧॥

ఇతీతి ॥ ఉక్తౌపాత్రేణమృగ్యయపాత్రేణఅనుమితః వ్యయః సర్వత్యా
గోయస్యతస్యరఘాః - ఇతిఉక్తప్రకారం ఉదారాం ఔదార్యయుక్తామపి
గాంవాచంమనోనియోగక్రియయోత్సుకంమేఇత్యేవంరూపాం॥ ౧ ॥ స్వర్థేషుప
శువాగ్విజడక్షేత్రఘృణిభూజలే॥ అత్యదృష్ట్యోస్తీగ్రయాంపుంసి గౌరిశ్యమ

పిగాంబికమ్మ ! స్వార్థోపపత్తిప్రతిదుర్బలాశస్త్రమిత్యవోచద్వరతంతు శిష్యః॥
 ౧౨ ॥ సర్వత్రనోవార్తమవేహిరాజన్మాధేకుతస్త్యయ్యశుభం ప్రజానాం
 సూర్యేతవత్యావరణాయదృష్టేఃకల్పేతలోకస్యకథంతమిస్మా॥ ౧౩ ॥ భక్తిఃప్ర
 తీత్యేషుకులోచితాతేపూర్వాన్తహాభాగతయాతిశేషే । వ్యతీతకాలస్తవహ
 మభ్యుపేతస్తావధిభావాదితిమేవిషాదః ॥ ౧౪ ॥ శరీరమాత్రేణనరేంద్రతి
 ష్ఠన్నాభాసీతిథఃప్రతీపాదితధిః । ఆరణ్యకోపాత్తఫలప్రసూతిస్తంభేననీ

రః - నిశవ్యక్రత్వావరతంతుశిష్యఃకౌత్సఃస్వార్థోపపత్తింస్వకార్యసిద్ధింప్రతి
 దుర్బలాశస్త్వమృత్యుయపాత్రదర్శనాత్ శిథిలమనీరథస్త్వతంరఘుం ఇతివ
 త్యుమాణప్రకారేణఅవోచత్ఉక్తవాన్ ॥ ... ౧౨॥

సర్వత్రేతి ॥ హేరాజన్సర్వత్రనః అస్మాకంవార్తంస్వాస్థ్యమవేహి ॥ ని
 వాతంఫల్గుస్యరోగేచేత్యమరః - వార్తంపాటవమారోగ్యంభవ్యంస్వాస్థ్య
 మనామయమితి యాదవః - నచైతదాశ్చ్యమిత్యతపహ - నాభితి - త్వయి
 నాభేఈశ్వరేనప్రజానాంఅశుభందుఃఖంకుత - తథాహి - ఆర్థాంతరంస్య
 స్యతీసూర్యఇత్యాదినా - సూర్యేతవప్రకాశమానేసతీతమిస్మాత్రమస్తతిః॥ ని
 తమిస్రంతిమిరంరోగేదమిస్రాతుతమస్తత - కృష్ణవక్షనిశాయాం చేతిశ్శ్వః
 లోకస్యజనస్య ॥ ని ॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః - దృష్టేరావరణాయ ఆవర
 ణంకర్తుంకథంకల్పేతసంపద్యేత - నకల్పేతేత్యర్థః - దృష్టిమావరీతుంనాలమిత్య
 థః - కపేరలమర్థత్వాత్తద్యోగేనమస్త్వస్తీత్యాదినాచతుర్థి - అలమితివర్యా
 వ్యర్థమితిభగవాన్భాష్యకారః - క్లేపిసంపద్యమానేచతుర్థీనక్తవాన్ ॥ ౧౩

తవాహత ఇత్యాదినాయదుక్తంతన్నచిత్రమిత్యాహ ॥ భక్తిరితి ॥ ప్రతీ
 త్యేషుపూజ్యేషు ॥ ని ॥ పూజ్యఃప్రతీత్యఇత్యమరః - భక్తిఃఅనురాగవిశేషః - తే
 తవకులోచితాకులాభ్యస్తా ॥ ని ॥ అభ్యస్తేప్రదితంన్యాయ్యమితియాదవః - హే
 మహాభాగసార్వభౌమ - తయాభక్త్యపూర్వాకామితిశేషే అతీవతానే - కిం
 తుసర్వత్రవార్తంచేత్తహిభిన్నఇవదృశ్యసేఅతఆహ ॥ వ్యతీతేతి ॥ అహంవ్య
 తీతకాలః అతిక్రాంతకాలస్య అర్థిభావాత్ యావకద్వాత్ త్వాంఅభ్యుపే
 తఃప్రాప్తవానస్తి ఇతిమేవిషాదః క్లేశః ॥ ... ౧౪

శరీరతేతి ॥ హేనరేంద్రతీర్థే సత్పాత్రేప్రదిపాదితాదత్తాబ్దుః సమృద్ధిర్యే
 నసతథోక్తస్య ॥ ని ॥ యోనాజలావతారేచమంత్రాద్యష్టాదశస్వపి-భుజ్యతే
 త్రతథాపాత్రేతీరంస్యాదర్శనేష్వసీతి హలాయుధః - శరీరమాత్రేణతిష్య ఆ

వారణవావశిష్టః ॥ ౧౫ ॥ స్థానేభవానేకనరాధిపస్సన్నకించనత్వంమఖజంవ్యస
త్తి । పర్యాయపీతస్యసురై హిమామాంశోఃకళాక్షయశ్శాఘ్యతరోహి వృద్ధేః ॥
౧౬ ॥ తదన్యతస్తావదన్యకార్యగుర్వథకమాహతుమహాయతిష్యే । స్వ
స్త్యస్తుతేనీగళితాంబుగర్భంక్షరదనంనాదకాతకాతకోపి ॥ ౧౭ ॥ ఏతావదు
క్వాప్రతియాతుకామంశివ్యంమహద్వైర్మలపతిర్నిషిధ్య । కింవస్తువిధ్యగుర
వేప్రదేయంత్యయాకియద్వేతితమస్వయ్యజ్ఞు ॥ ౧౮ ॥ తతోయథావద్విహితా

రణ్యకాః అరణ్యభవామనుష్యామునివ్రముఖాః - అరణ్యాన్ననుష్యగతివృద్ధే
ప్రత్యయః - తైరుపాతాఫలమేవ సూతిగ్యస్యసః సంబేనకాండేన అవశిష్టః -
ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా - నీవారణవఆభాసిశోభనే - ప్రకాశనభిత్వథః ॥

స్థానభితి ॥ భవాత్ ఏకనరాధి పస్సన్ స్థాన్వభామస్సన్ మఖజంబుజజ
న్యం - నవిద్యతేకించ నయస్యసోకించనః దరిద్రః - తస్యభావస్తత్త్వం అకించ
నత్వంనిర్ధనత్వం వ్యసక్తిప్రకటయతి - తత్ప్రకటనంస్థానేయక్తం ॥ ౧ ॥ యుక్త
దేసాంప్రతంస్థానభిత్వమరః - తథాహిసురైర్దేవైఃపర్యాయేణ - ప్రథమాం
పిబతేవహ్నిద్వి-లీయాంపి బతేరవిరితిసోమోత్పత్తివిహితక్రమేణేతిగర్భః - పిత
స్యహిమాంశోశ్చంద్రమసః ॥ ౨ ॥ హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్రభిత్వమరః - కళా
క్షయఃవృద్ధేఃఉపచయాత్ శ్లాఘ్యతరోహివరఃఖలు ॥ ౩ ॥ తనిమ్నాశోభంతేగ
ళితవిభవాశ్చార్ధిమృపాగతిన్యాయాదితిభావః - అత్రకామండకః ॥ ౪ ॥ ధర్మా
ర్థక్షీణకోశస్యక్షీణత్వవిశోభతే । సురైఃపీతావశేషస్యకృష్ణవక్షేవిధారివేతి ॥

తదితి ॥ తత్తస్మాత్పూర్వణాత్ అన్యకార్యఃప్రయోజనాంతరరహితఃఅ
హంఅన్యతస్తావత్ వదాన్యాంతరాదేవ ॥ ౧ ॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధా
మానేవధారణ భిత్వమరఃగుర్వర్థంగురుధనంఆహర్తుంఅరిజ్జతుంయతిష్యేఉద్యో
త్యే - తేతుభ్యంస్వస్తీశుభమస్తు - నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థి - తథాహిచా
తకోపి ॥ ౨ ॥ ధరణీపతితంతోయంచాతకానాంరుజాకరమితహేతోః అన్య
గతికోపీతిగర్భః - నిగళితంఅంబేవగర్భేయస్యతంశరద్ధునంశరన్వైఘంనార్దతిన
యాచతే - అర్దగతోయాచనేచేతిధాతుః ॥ ౩ ॥ యచసార్ధేరణేర్దనమితియాదవః ॥

ఏతావదితి ॥ ఏతావత్ ఏతావత్తాత్రం వాక్యం ఉక్తాప్రతియాతుంకా
మోయస్యతంప్రతియాతుకామం - తుంకామమనసోరశీతిమకారలోపః - మహ
ద్వైర్వరతంతోః శిష్యకాత్సంస్పృహతిరఘుః నిషిధ్యనివార్యహేవిద్యత్వయాగు
రవేప్రదేయం వస్తుకింనూత్తకంకియత్కింపరి నూనకంవాభితి ఏవంతంకౌ

ధ్వరాయతస్సైస్త్రయావేశవివజితాయ । వర్ణాశ్రమాణాంగురవేనవర్ణః చ
 తుణఃప్రస్తుతమాచచక్షే ॥ ౧౯ ॥ సమాప్తవిద్యేనమయామహషిః స్విజ్ఞాపితో
 భూద్గురుదక్షిణాద్వైః సమేదిరాయస్థితోవచారాంతాంభక్తిమేవాగణయ
 త్పురస్తాత్ ॥ ౨౦ ॥ నిర్బంధసంజాతరుషాభకార్య మచింతయిత్వా గురుణా
 హముక్తః । విత్తస్యవిద్యాపరిసంఖ్యయామేకోటిశ్చతస్రోదశచాహ రేతి ॥ ౨౧ ॥
 సోహంసవర్యావిధిభాజనేన మత్వాభవంతం ప్రభుశబ్ద శ్చెషం । అభ్యుత్సహే

త్సంఅస్వయజ్ఞుఃప్రపృచ్ఛత్ ॥ ౧ ॥ ప్రశ్నోసుయోగఃప్రపృచ్ఛచేత్యమరః ॥ ౧౮ ॥

తతః ॥ తతఃఅనంతరంయథావత్ యథాహం - అహంరేవతిప్రత్య
 యః - విహితాధ్వరాయవిధివదనుష్ఠితయజ్ఞాయ - సదాచారాయేత్యర్థః - స్త్రి
 యావేశవివజితాయగర్వాభివేశశూన్యాయ - అనుద్ధతాయేత్యర్థః - వ
 ర్ణాసాంబ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమాణాంబ్రహ్మచర్యాదీనాంచ గురవేనియా
 మకాయ ॥ ౧ ॥ వర్ణాస్సృర్వాగ్రహ్ణాదయఇత్యమరః ॥ ౧ ॥ బ్రహ్మచారీగృ
 హీవానప్రస్తోభిక్షుశ్చతుష్టయే । ఆశ్రమోస్తీత్యమరః - వర్ణాశ్రమాణాంస
 ర్వకార్యనిర్వాహకాయేత్యర్థః - తస్మైరఘవేచతుణః విద్యావర్ణిబ్రహ్మ
 చారి ॥ ౧ ॥ వణికోబ్రహ్మచారిణిఇత్యమరః - వర్ణాత్ బ్రహ్మచారిణీతి ఇప్ర
 త్యయః - సఃకాత్సఃప్రస్తుతంప్రపృతంఆచచక్షేకథయామాస ॥ ౧౯ ॥

సమాప్తేతి ॥ సమాప్తవిద్యేనమయామహషిః గురుః గురుదక్షిణాయైస్త్వి
 కారార్థవిజ్ఞాపితోభూత్ - సచగురుఃవిరాయవిరాత్ అస్థితోవచారాం
 తాంభక్తిమేవపురస్తాత్ ప్రధమంఅగణయత్ - సంఖ్యాతవాక్ - భక్త్యైవసం
 తుష్టఃకిందక్షిణయేతుక్తవానిత్యర్థః - ఆధవాభక్తిమేవతాం దక్షిణాం అగణ
 యదితియోజ్యం ॥ ౨౦ ॥

నిర్బంధేతి ॥ నిర్బంధేప్రాగ్గనాతిశయేనసంజాతరుషాసంజాత క్రోధేన
 గురుణావరతంతనా - అభకార్యమభక దారిద్య్రంఅచింతయిత్వాఅవిచా
 ర్యఅహంవిత్తస్యధనస్యచతస్రఃదశకోటిః చతుర్దశకోటిః మేమహ్యంఆహారఆ
 నయఇతివిద్యాపరిసంఖ్యయావిద్యాసంఖ్యానుసారేణైవఉక్తః ॥ శ్లో ॥ అంగా
 నివేదాశ్చత్వారోమి మాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవి
 ద్యాహ్యేతాశ్చతుదశేతి ॥ ౨౧ ॥

సోహమితి ॥ సోహంసవర్యావిధిభాజనేన అభ్యుపాత్రేణభవంతం. ప్ర
 భుశబ్దమాత్రమేవశేషోయస్యతమత్వా - నిస్వంసిద్ధిత్యేత్యర్థః శ్రుతనిష్క ॥

సంప్రతివోపరోధుమల్పేతరత్వాచ్చుతస్మిన్యస్య॥ ౨౨ ॥ ఇత్థంద్విజేనద్వి
 జరాజకాంతిరావేదితోవేదవిదాంపరేణ ఏనోనిపుత్రేంద్రియపుత్తిరేనంజగాద
 భూయోజగదేకనాథః॥ ౨౩ ॥ గుర్వ్యమర్థశ్రుతపారదృశ్వరఘాస్సకాశాద
 నవాప్యకామం గతోవదాన్యాంతరమిత్యయంమే మాభూత్పరీ వాదనవావ
 తారః॥ ౨౪ ॥ సత్త్వంప్రశస్తేమహితేమదీయవసన్ చతుర్గ్నిరివాగ్మ్యగారే
 ద్విత్వాణ్యహఃస్యహాసిసోధుమహాన్యావద్యతేసాన్యతుంత్యదథః॥ ౨౫
 తథేతితస్యావతథంప్రతీతఃప్రత్యగ్రహీత్సంగరమగ్రజన్తా గామాత్తసారాం

యస్యవిద్యామూల్యస్యఅల్పేతరత్వాదతిమహత్త్వాత్ - సంప్రతి ఉపరోధుం
 నిర్బద్ధుంనాభ్యుత్సహేనసోధవానస్తి॥ ... ౨౨॥

ఇతమితి॥ ద్విజరాజకాంతీశ్చంద్రకాంతిః॥ ని॥ ద్విజరాజశ్శతధరోనక్షత్రే
 శఃక్షపాకరఇత్యమరః॥ శ్రు॥ తస్మాత్సోమరాజానోబ్రాహ్మణాః॥ సోమోన్నా
 కంబ్రాహ్మణానాగ్ రాజేతిశ్రుతే - ఏనసంపాపాత్సేనివృతాఇంద్రియపుత్తి
 ర్వేనసంజగదేకనాథః రఘుఃవేదవిదాంపరేణ శ్రేష్ఠేనద్విజేనకౌత్సేన ఇతః
 వేదితఃనివేదితస్సన్ ఏవంకౌత్సంభూయఃపునఃజగాద॥ ... ౨౩॥

గుర్వ్యమర్థః॥ శ్రుతస్యశాస్త్రస్యపారం అంతందృష్టవాన్ శ్రుతపారదృ
 శ్వా - దృశేక్వనిప్రత్యయః గురవేగుర్వర్థంగురుపక్షిణాధణం అర్థీయాచకఃవి
 శేషణద్వయేవాపిఅస్యఅప్రత్యాఖ్యేయత్వమాహ - రఘాస్సకాశాత్ కామం
 మనోరథంఅనవాప్యాప్రాప్య - వదాన్యాంతర దాత్రంతరంగతః॥ ని॥ స్యుర్వ
 దాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదఇత్యమరః ఇత్యేవందూపస్యవరీవా
 దస్యఅవవాదస్యనవోనూతనః అవతారః ఆచిర్భవఃమేమాభూత్ - మాస్తు-
 రఘోరితిస్వనామగ్రహణంసంభావితత్వద్యోతనార్థం - తథాచ॥ శ్లో॥ సంభా
 వితస్యచాకీర్తిమన్రాణాదతిచ్యతఇతిభావః॥ ... ౨౪॥

సఇతి॥ సఃత్వంమహితేపూజితే ప్రశస్తైప్రసిద్ధేమదీయే - మత్సంబంధినిఅ
 గ్మ్యగారేతైతాగ్నిశాలాయాం చతుర్గ్నిరివవసన్ ద్విత్వాణిద్వేప్రీణివా
 అహనిదినాని - సంఖ్యావ్యయేత్యాదినాబహువ్రీహిః - బహువ్రీహకా సంఖ్యే
 యేజజబహుగణాదిదిదచ్ఛత్ర్యయః - సోధుమహాసి - హేలిహాన్యామా
 న్యత్వదర్థంతవప్రయోజనంసాన్యతుం యావద్యతేయతిష్యే యావత్పురాని
 పాతయోగ్లడిభవిష్యదర్థేబట్॥ ... ౨౫॥

తథేతి॥ అగ్రజన్తాబ్రాహ్మణః ప్రతీతః ప్రితస్సన్॥ ని॥ ఖ్యాతేహృష్టేప్ర

రఘురవ్యవేత్త్యనిష్కృష్టమథాంచకమేకుబేరాత్ ॥ ౨౬ ॥ వసిష్ఠమంత్రోక్షణ
జుప్రభావాదుదస్వదాకాశ మహీధరేషు । మరుత్సఖస్యేవబలాహకస్యగతిర్విజ
ఘ్నసహితద్రవ్యమ్ ॥ ౨౭ ॥ అథాధిశిశ్యేప్రయతఃప్రదోషైరథంరఘుఃకల్పితమ
స్త్రోగభక్తం । సామంతసమృద్ధవనయైవధీరఃకైలాసనాథం తంసాజిగీష్ఠుః ॥ ౨౮ ॥
ప్రాతః ప్రయాణాభిముఖాయతస్తైశ్చస్తయఃకోశగృహేసియుక్తాః । హిర
ణ్మయీంకోశగృహస్యమధ్యేవృష్టింశశంసుఃపతితాంసభస్తః ॥ ౨౯ ॥ తంభూ

వీతఇత్యమరః - తస్యరఘోః అవతథుఅమోఘంసంగరంప్రతిజ్ఞాం - అధ॥ ౨౬॥
ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదావత్ససంగరఇత్యమరః - తథేతిప్రత్యగ్రహీత్ అంగీచకార
రఘురవిగాంభూమిం ఆత్మసారాంగృహీత ధనామవేత్త్యకుబేరాత్ అనాంధ
ననిష్కృష్టంఆహర్తుంచకమేదయేష ॥ ౨౬॥

వసిష్ఠేతి ॥ వసిష్ఠస్యయన్తంత్రేఉక్షణంఅభిమంత్ర్యప్రోక్షణంతజ్ఞాత్ ప్ర
భావాత్ సామర్థ్యాద్యేతోః - ఉదస్వదాకాశ మహీధరేషుసముద్రాకాశప
ర్వతేషుమరుత్సఖస్య - మరుత్సఖేషిష్ఠీతత్పురుషః - బహుక్రిహాసమాసాం
తాసంభవాత్ - తతోవాయుసహాయస్యేతిబల్యే - వారీణాంవాహకఃబలా
హకఃప్రయోదరాదిత్వాత్సాధుః - వబయోరభేదాద్బలాహకః - అస్యేవమేఘ
స్యేవతద్రథస్థగఘుఃధస్యగతిస్యంచారః సజిజ్ఞేనవిహతాహి ॥ ౨౭॥

అథేతి ॥ అథప్రదోషైరజనిముఖేతత్క్రాలేయావారోహణవిధానాత్ ॥ ౨౮॥
ప్రదోషైరజనిముఖమిష్యమరః - ప్రయతఃధీరోరఘుః - సమంతాద్భవస్సామం
తఃరాజమాత్రఖినిసంభావనయైవమనీషయైవ - కైలాసనాథంకుబేరంతరసా
బలేనజిగీషురైతమిచ్చుస్య - కల్పితంసజ్జితం అస్త్రాగ్రణిగర్భేయస్యతంరథంఅ
ధిశిశ్యే - రథేశయితవానిత్యథః - అధిశిష్ఠ్ స్థాసాంకమేకాతికర్తృత్వమ్ ॥ ౨౯॥

ప్రాతరితి ॥ ప్రాతఃప్రయాణాభిముఖాయతస్తైరఘువేకోశ గృహేసియు
క్తాఃఅధిభృతాఃభాండాగారికాః సవిస్తయాస్సంతః - కోశగృహస్య భాండా
గారస్యమధ్యేనభస్తఃసభసః ఆకాశాత్ - చంచల్యాస్తసిల్ ప్రత్యయః - పతి
తాంహిరణ్మయీం సువణకమయీం - దాండినాయనేత్యాది నానిపాతనా
త్సాధుఃవృష్టింశశంసుఃకథయామానుః ॥ ౨౯॥

తమితి ॥ భూపతిఃరఘుః - అభియాస్యమానాత్ అభిగమిష్యమాణాత్కు
బేరాత్ - లబ్ధంప్రక్షేణకులిశేనభిన్నంలూనంసుమేరోశ్యంగమివశిఖరమివసత్థితం.
పాదంస్తుమేరోరితికృద్విత్పాదః - పాదంప్రత్యంతపర్వతమివసత్థితం ॥ పాదాః

పతిర్భూసురహేమరాశీంబంధుభేరాదభియాస్యమానాత్ | దిదేశకాత్సాయ
సమస్తమేవకృంక్షంసుమేరోరివవజ్రభిన్నం || ౩౦ || జనస్యసాకేతనివాసినిస్త్రీ
ద్వావవ్యభూతాశుభీనంద్యసత్వైః | గురుప్రదేయాధిఃసస్పృహూర్ధీనుపౌఢికా
కామాదధిఃప్రదశ్చ || ౩౧ || అథోష్ఠ్యైవామీశతవాహితాథః | ప్రశేష్యరంప్రీ
తమనామహషిః | స్పృశన్మరేణాసతపూర్వకాయంసంప్రస్థితోవాచమువా
చకాత్సః || ౩౨ || కిమత్రచిత్రంయదికామసూర్యార్చ్యైస్తేనీతస్యాధిపతేఃప్రజా
నాం | అచింతసియస్తవతుప్రభావోమనీషితంద్యౌరపియేనదుగ్ధా || ౩౩ || అకా

ప్రత్యంతవర్షతాద్యశ్చయశః - తంభాసురంభాస్వగం భంజభాసమిదోఘురచ్
ప్రత్యయః - హేమరాశింసమస్తమేవకృత్సమేవకాత్సాయుదిదేశదదా - స
తుచతుర్దశకోటిమాత్రమిత్యేవకారాధః || ... ౩౦ ||

జనస్యేతి | పార్థివోదాతాకాత్సఃప్రతిగ్రహీతాద్వాచసిసాకేతనివాసినిః |
ని | సాకేతంస్యాదయోధ్యాయంకోసలానందినీతథేతియాదవః - జనస్య అభి
నంద్యసత్వైఃప్రత్యవ్యవసాయాఅహతాం || ని | ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషుసత్వ
మస్తీశుజంతుష్విత్యుచరః | తౌద్వాగురవేప్రదేయాధికేఅతిరిక్తద్రవ్యేనస్పృ
హానిరపేక్షః అధికాత్సః - అధికాకామాదధిహోమనోరథాత్ అధికంప్రద
దాతీతీతేథోక్తస్సంపదఘుశ్చ - ప్రేదాత్జ్ఞాతికప్రత్యయః || ౩౧ ||

అథేతి | అథసప్రదానానంతరం ప్రీతమనాఃహృష్టమానసఃమహర్షికో
శ్శఃసంప్రస్థితస్యప్రస్థాస్యమానస్య - ఆశంసాయాంభూతవచ్చేతిభవిష్య
వర్ధేక్తః - ఉష్టాణాంక్రమేళకానాం వామీనాం బదబానాంచశతైర్వాహి
తాథః | సాపితధనం ఆసతపూర్వకాయం - వనయేనసంప్రమిత్యర్థః ప్రశేష్య
రంభుంకరేనస్పృశన్వాచమువాచ || ... ౩౨ ||

కిమితి | పృత్రేరాజమత్రేనీతస్య | శ్లో | న్యాయేనాజకసమధఃస్యవధకానం
పాలనంతథా | సత్పాత్రేప్రతిపత్తిశ్చరాజమత్రంచతుర్విధమితికామందకః ||
కస్తీకపృత్రేనీతస్యప్రజాసామధిపతేస్సంపద్యభూఃభూమిఃకామాః సూయ
తికామసూయది - సత్సూర్విషేత్యాదినాప్రీత్ - అత్రకామప్రసవేకించిత్రం
స్థచిత్రమిత్యర్థః - కీంతుతవప్రభావోమహిమాతు అచింతసియేఃచింతితు షశక్యః
యేనత్వయాద్యౌరపిమనీషితమభిలషితందుగ్ధా - దుహేర్ద్వికర్తకాదప్రధానే
మకాణిక్తః - ప్రధానకమకాణ్యభ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికమకాణాం | అప్రధా
నేదుహేదీనాంబ్యంతేకతుకశ్చకమకాణ్యభివిధానాత్ || ౩౩ ||

స్వమస్యత్పునరుక్తభూతం శ్రేయం సి సర్వాణ్యధిజన్తుషస్తే । పుత్రతంబభస్వాత్మ
గుణానురూపం భవంతమిద్యంభవతః పితేవ ॥ ౩౪ ॥ ఇత్థం ప్రయుజ్యా శిష్యుః
జన్తా రాక్షప్రతీయా యోగురోస్సకాశం । రాజాపితేభేనుతమాశుతస్మాదాలోక
మర్కాదివజీవలోకః ॥ ౩౫ ॥ బ్రాహ్మే ముహూరైః కలితస్య దేవీ కుమారకల్పం
సుషువేకుమారం । అతః పితృబ్రహ్మణవినా మ్మాతమాత్మ జన్తానమజంచకా
ర ॥ ౩౬ ॥ రూపంతదోజస్వితదేవవీర్యంతదేవనై సగీకమున్న తత్త్వం । నకార
ణాత్సాద్విభిదేకుమారః ప్రవతీతోదీవ ఇవ ప్రదీపాత్ ॥ ౩౭ ॥ ఉపాత్తవిద్యం

అశాస్యమితి । సర్వాణి కరితురగ రాజ్యాదీన శ్రేయం సి కల్యాణాని ॥ ౩౪ ॥ స్వ
శ్చేయ సంశివంభద్రం కల్యాణం ముంభం శుభమిత్యమః- అధిజన్తుషః ప్రాప్త
వతః తేతవ అస్య త్ పుత్రాతిరి క్తం ఆశాస్యం ఆశీస్సాగ్ధ్యం పునరుక్తభూతం - స
ర్వం సిద్ధమిత్యర్థః- కేతు ఈద్యం స్తుభ్యంభవంతంభవతః పితేవ దీవ ఇవ-ఆత్మ
గుణానురూపం- త్వత్తుల్యగుణమిత్యర్థః- పుత్రతంబభస్వాత్మప్రాప్తుహి ॥ ౩౪

ఇత్థమితి । అగ్రజన్తా బ్రాహ్మణః ॥ ౩౫ ॥ అగ్రజన్తా ద్వజ శ్రేష్ఠే భాతరి బ్రహ్మ
ణిస్త్యుత ఇతి చిత్వః ఇత్థం అనేన ప్రకారేణ రాక్షగభువే ఆశిషం ఆశీర్వాదం ప్ర
యజ్య గురోర్వరతంతో సకాశం సమీపం ప్రతీయా యే ప్రాప - రాజాపితేవ లో
కః ప్రాణేన మూహః ॥ ౩౬ ॥ జీవః ప్రాణినిగీష్టతాపితచిత్వః- అర్కా మూర్త్యాత్
అలోకం ప్రకాశమివ - చైతన్యమితి పాఠః ॥ ౩౭ ॥ ఆలోకాదర్యనద్యోతా చిత్తమ
రః- తస్మాదాశీర్వాదాత్ ఆశుశీఘ్రం సుతం పుత్రం లేభే ప్రాప ॥ ౩౫

బ్రాహ్మ ఇతి । తస్య రఘోదేవీ మహిషీ ॥ ౩౬ ॥ దేవీకృతాభిషేకాయామిత్యమ
రః- బ్రాహ్మే- తస్యేదమిత్యర్థః- బ్రహ్మ దేవతా కే అజనామ కే ముహూరై- ఈ
షదసమాప్తం కుమారం కుమారకల్పం స్కందసదృశం- ఈషదసమాప్తా చిత్వా
దినాకల్పవ్రత్యయః- కుమారం పుత్రం సుషువే- కిలేతసంభావనాయాం ॥ ౩౬ ॥ వా
స్తూసంభావయోః కిలేత్యమరః ॥ ౩౭ ॥ కుమారో బాలకే స్కంద ఇతి చిత్వః- అతః బ్ర
హ్మముహూరౌ త్వన్న త్వత్ పితారఘుః బ్రహ్మణవినా మ్మాతమాత్మ జన్తా
నం పుత్రం అజం అజనామకంచకార ॥ ౩౮ ॥ అజో హరౌ హరే కామే నిధౌ ధాగే ర
ఘాన్సుత ఇతి చిత్వః ॥ ౩౯

రూపమితి । బిజస్వీ తేజస్వీ బలిష్ఠం వా ॥ ఓజస్తేజసిధాతూనామ వజ్రంభ ప్రా
కాశయోః । ఓజో బలేవదీప్తాచేతి చిత్వః- రూపం వపుః ॥ ౪౦ ॥ అథ రూపం నపుంస
కం- స్వభావాకృతిసౌందర్యవపుషి శ్లోక శబ్దయోరితి చిత్వః- తదేవ పైత్వకమేవచ
ర్థ్యం శంభ్యంతదేవ- నై సగీకం స్యాభావకం ఉన్నతత్వంతదేవ- తాదృగేవ

విధిపద్ధత్యస్తయోవనోద్భేద విశేషకాంతరి శ్రీస్సాధిలామాపి గురోరను
జ్ఞాంధీరేవకన్యాపితరూపకాంతే ॥ ౩౮ ॥ అథేవరేణక్రథకైశికానాంస్వయం
వరాధాన్వయమిందుమత్యాః ఆప్తఃకుమారానయనోత్సుకేనభోజేనదూతో
రఘవేవిస్పృష్టః ॥ ౩౯ ॥ తంక్లాఘ్యసంబంధమసౌవిచిత్ర్యదారక్రియాయోగ్యద
శంచపుత్రం ప్రస్తావయామాసససైన్యమేనమృధాంవిదర్భాధిపరాజధానీమ్ ॥
౪౦॥ తస్యోపకార్యోపచితోపచారావస్యేతరాజానపదోపదాభిః । మూర్ఛేన

త్యధికాః - కుమారోబాలకః ప్రవర్తితః ఉత్పాదితోదీపః - ప్రదీపాత్ స్వత్వా
ద్దకాత్ దీపాదివ - స్వాత్ స్వకీయాత్ పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతిస్తాద్భా
వోవైకర్మికత్వాత్ - కారణాత్ జనకాత్ నవిభిదేభిన్ నాభూత్ - సర్వాత్
నాతాదృశవేత్యధికాః ॥ ... ౩౭

ఉపాతైతి । గురుభ్యః విధివత్ కథాశాస్త్రం ఉపాత్తవిద్యం లభ్యవిద్యం
యావనస్య ఉద్భేదాదావిర్భవాద్ధేతోపిశేషేణాతిశయేన కాంతంసౌమ్యం
తంలజంప్రతిసాధిలామాశ్రీధీరాస్థిరోన్నతచిత్రా ॥ ౪౦ ॥ స్థిరచిత్రస్థితిర్యామ
తద్దైశ్యమితిసంజితమితిపూపాలః - కన్యాపితరీవగురోరఘోరనుజ్ఞామాజ్ఞాం
తవకాంతే ఇయేష - యావరాజ్యాపూర్ణాభూదిత్యగః - అనుజ్ఞాకద్దాప్తిత్య
పారతంత్ర్యం ఉపమానామర్థ్యాత్పాక్షిగ్రహణయోగ్యతాచర్చ్యతే ॥ ౩౮

అథేతి । అథస్వపర్భగిన్యాః ఇందుమత్యాః స్వయం వరార్థంకుమారస్య ఆ
జస్య ఆవయనే ఉత్సుకేక్రథకైశికానాంవిదర్భదేశానాం ఈశ్వరేణస్వామినా
భోజేనరాజ్ఞా - ఆప్తః హితః దూతః రఘవేవిస్పృష్టః ప్రేషితః - క్రియామాత్రయో
గేపివతుర్థితప్రగ్రహణమనైవ తాత్పర్యమితిద్యోతనాధికం ॥ ౩౯ ॥

తమితి । అపారఘః తంభాజంక్లాఘ్యసంబంధం అనూచానత్వాదిగుణయో
గాత్ స్పృహణీయసంబంధం విచిత్రవిచార్యపుత్రంచదార క్రియాయోగ్యద
శంవిజాహయోగ్యవయసం విచిత్ర్య - ససైన్యమేనంపుత్రంలజం - ఋద్ధాం
నమృధాంవిదర్భాధిపస్యభోజస్య రాజధానీం పురీంప్రతిస్తావయామాస - ధీ
యంతేస్యామితిధానీ - కరణాధికరణయోజ్యేశ్యధికరణేల్యుట్పత్తయః - రా
జ్ఞాంధానీతిగ్రహః ॥ ౪౦ ॥ ప్రధానసగరీరాజ్ఞాంరాజధానీతికథ్యతథితీకద్దాల్లవే ॥

తస్యేతి । ఉపకార్యానురాజయోగ్యేషుపటభవనాదిషు ॥ ౧ ॥ సాధోస్త్రీ
రాజ్యపదముపకార్యోపకారికేత్యమరః - వచనవ్యాఖ్యానేషీరస్వామీ - ఉప
క్రియతే ఉపకరోతిచపటమంటపాదిరాజనదనమితి - రచితాః ఉపచారాః

వాసామనుజేంద్రసూనోగ్ధభూవురుద్యౌవిహారకల్పాః ॥ ౪౧॥ సనర్తదారో
ధసిశీకరాదైగ్రార్చరుద్భిరానర్తితనక్రమాలే । క్లాంతంజో ధూసరకేతునై
స్యంనివేశయామాసవిలంఘితార్ధ్వ॥౪౨॥ అథోపగిష్టాద్యమరైర్భ్రమద్భిః
ప్రాక్కుచితాంతస్సలిలివవేశః । సిధౌ తదానామలగండిభిర్తిర్యస్యస్పరితో గ
జఉన్నమజ్జ॥౪౩॥ నిశ్చేషమితౌళితధాతునాపివప్రక్రియామృతౌ వతస్తపేషు । నీ

యశాదయోయేషు తేజోధౌక్తాః జానపదానాం పదేభ్య ఆగలానాం ఉప
దాభిః ఉపాయనైః ॥ ౪౧ ॥ ఉపాయముపగ్రాహ్యముపహరస్తథోపదేత్యమ
రః - వన్యాః వసేచివాః ఇతరేషాం లేనశ్యేతరాః - అవన్యా ఇత్యర్థః - నబ
హుప్రీహవితిసగ్వ నామసంజ్ఞానిషేధః - తత్పురుషేనగ్వనామ సంజ్ఞాదుర్వా
రైవ - తస్యమచుజేంద్రసూనోగ్ధస్యమార్గైః వాసాః వసతయః - తత్పురుషే
కృనిబహుళమితి ప్రమ్యాఅబక్ - ఉద్యానాని ఆగ్రీడాః ॥ ౪౨ ॥ ప్రమానాగ్రీడఉ
ద్యానమిత్యమరః - తాన్యవవిహారాః విహారస్థానాని తత్కలాః తత్సదృశా ఇ
త్యర్థః - ఈషదసమాప్తావిల్లిప్రత్యయ బధూషః ॥ ౪౩ ॥

స ఇతి ॥ విలంఘితార్ధ్వ అతిక్రాంతమగ్రః సః అజిగీకరాదైగ్రః - శీత
తైరిత్యర్థః - మర్చిర్వాతైః ఆగ్రితాః కంపతాః నక్రమాలాః చిరిబిల్వాభ్య
వృక్షభేదాః యస్మిన్ - నివేశ్యాన్ ఇత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥ చిరిబిల్వనక్రమాలః కరజశ్చకరం
జ ఇత్యమరః - సర్తదారోధసిరేవా రేక్లాంతం క్రాంతం రజోభిః ధూసరాశే
తవోయస్యతతైస్యంనివేశయామాస ॥ ... ౪౨ ॥

అథతి ॥ అధసేనానివేశనానంతరం ఉపరిష్టాత్ ఊర్ధ్వం - ఉపర్యుపగిష్టా
దితినిపాతః - భ్రమద్భిః మదలోభాదితిభావః - భ్రమరైః ప్రాక్ ఉన్నజ్జనాత్పు
ర్వంసూచితః స్థాపితః అంతస్సలిలేవవేశోయస్యసతథోక్తః సిధౌ తదానేతౌళిత
మదేఅతఏవ అమలేగండిభిర్తీయస్యసతథోక్తః ॥ ౪౧ ॥ దానంగజమదేత్యాం ఇతి
విశ్వః - వనోగజః సరితః సర్తదాయస్స కాశాత్ - పంచమ్యాస్తపిత్ ప్రత్య
యః - ఉన్నమజ్జఉత్తితః ॥ ... ౪౩ ॥

నిశ్చేషేతి ॥ కథంభూతోగజః నిశ్చేయధాతధావిత్తౌళితధాతునాపిధాతగై
రికాదిధాతునాపినిలాభిః ఊర్ధ్వరేఖాభిః తటాఘాతజనితాభిః శబలేనకర్పరే
ణ ॥ ౪౨ ॥ చిత్రికీర్తిరకల్పాపశబలై తాశ్చకర్పగఇత్యమరః అత్తభిః పాపాదైః -
సమంరితేనకురికృతేన దంతద్వయేన ఋతువాన్మమకశ్చిత్రతత్యః పర్యుతః తే
నృతపేషుశప్రక్రియాంపప్రక్రిడాముత్థాతకేళివిశ్యగ్ ॥ ౪౩ ॥ ఉత్థాతకేళిశ్యగ్

లోగ్యైరేభావబలేనశంసకదంతద్వయేనాత్మవికుంఠితే॥౪౪॥ సంచారవిశేష
లఘుక్రియోణహస్తేనతీరాభిమఖస్యశబ్దం॥ బభౌసభిందస్త్వహతస్తరంగానాన్వ
ర్యగ్గళాభంగభవప్రవృత్తిః॥ ౪౫॥ శైలోవమశ్చైవలమంజరీణాంజాలానిక
షణ్మురసాసవశ్చత్॥ పూర్వంతదుత్పీడితవారిరాశిస్సరిత్ప్రవాహస్తట
ముత్ససర్ప॥ ౪౬॥ తస్యైకసాగస్యకపోలభిత్తోర్జ్వలావగాహక్షణమాత్రశాం
తా॥ వస్యేతరానేకపద్యనేనపునదిః దీపేమదదుదిః॥ శ్రీః॥ ౪౭॥ సప్తచ్ఛదక్షీ
రకటుప్రవాహమసహ్యమాఘ్రాయమదంతదీయం॥ విలంఘితాధోరణితప్రయ
త్నాస్సేనాగజేంద్రావిముఖాబభూవుః॥ ౪౮॥ సచ్ఛిన్నబంధద్రుతయ్యగ్యశూ

గాదైర్వప్రవ్రీడానిగద్యతభితిశబ్దాన్లవేశంసకథయత్ - సూచయన్తిత్వైః॥
సంహారేతి॥ సంహారవిశేషయోస్సంకోచప్రసరగాయోః లఘుక్రియోణశి
ఘ్రవాపారేణ॥ ౪౯॥ లఘుత్వీప్రమరంద్రుతమిత్యమరః - హస్తేనశుండాదంఢే
న॥ ౫౦॥ హస్తోనక్షత్రభేదేస్యాత్కరేభికరయోరపితిశబ్దః - సకబ్దంసఖాపంయ
ధాతధాబృహతస్తరంగాన్భిందకవిదారయత్ తీరాభిముఖః సగజః వారిగజ
బంధసంతానం॥ ౫౧॥ వారిగజబంధమిత్యమరః-వార్యాఅగ్గళాయాఃవిష్కం
భస్యభంగేభంజనేప్రవృత్తిభవబభౌ॥ ... ౪౫॥

శేలేతి॥ శైలోవమస్సగజశ్చైవలమంజరీణాంజాలానిబృందాని॥ ౫౨॥ జలసి
లిక్తుశ్చైవాలంవైవలభిత్యమరః - ఉరసాకషణ్విశ్వత్ తటండుత్ససర్ప - పూ
గ్వంతేనగజేన ఉత్పీడితఃనువ్వుఃవారిరాశిగ్యస్యసః సరిత్ప్రవాహఃతటండుత్సస
ర్పఉజ్జగామ॥ ... ౪౬॥

తస్యేతి॥ తస్యైకసాగస్యకపోలభిత్తోర్జ్వలావగాహక్షణమాత్రశాంతానివృత్తా - మదదగ్గినశ్రీమదవషణ్మ్యేవస్య
తరాణాం గ్రామ్యాణాం అనేకపానాంద్విపానాందర్శనైః॥ ౫౩॥ నిర్వరదోనేక
పోద్విపభిత్యమరః - పునర్దివీపవప్యశే॥ ... ౪౭॥

సప్తచ్ఛదక్షీ॥ సప్తచ్ఛరస్య వృక్షవిశేషస్య క్షీరవత్కటుస్సరభిః ప్రవా
హాఃప్రసారోయస్యతం॥ ౫౪॥ కటుదిక్తకషాయాస్తుసారభ్యేషిప్రకృతేతా ఇతి
యావతః- అనన్యంతరేనుగజసంబంధిసంమదమాఘ్రాయస్సేనాగజేంద్రాః
విలంఘితః తిరస్కృతః ఆధోరణానాంహస్తీపకానాం తీన్రోమహాణ్ ప్రయ
త్నోయైస్తైతథోక్తాస్సంతః॥ ౫౫॥ ఆధోరణాహస్తీపకాహస్థానోహానిషాది
నభిత్యమరః విముఖావరాజ్ముఖాఃబభూవుః॥ ... ౪౮॥

స ఇతి॥ సగజేభిన్నాబంధాః మైస్తేభిన్నబంధాఃద్రుతాఃపలాయంతాః

స్యంభగ్నాత్మవర్యంతరథంతుజేన, రామావరిత్రాణవిహస్తయోధం సేనాని
 వేశంతుములంచకార ॥ ౪౯ ॥ త్తమావతంతంస్సపతేరవద్యోవస్యఃకరీరీత్రుత
 వాకమూరః, నివతయిష్యన్విశేభేనకుంభేజ్ఞాననాత్యాయతకృష్ణకాన్తః ॥
 ౫౦॥ సవిద్యమాత్రః కిలసాగరూపః క్షుత్సృజ్యతద్విస్తృతస్సైన్యదృష్టః । స్ఫురత్ప్ర
 భామండలమధ్యవతికాంతంవపుర్వ్యమచరంప్రపేదే ॥ ౫౧॥ అథప్రభావో
 వనతైఃకుమారంకల్పద్రుమోత్తేరవకీర్ణపుష్పైః । ఉవాచవాగ్మీదశనప్రభాభి

యుగంవహంతీతియగ్యాః - తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః
 అశ్వాఃయస్త్రిణసః సచాసౌశూన్యశ్చతం - అతః రథావయవాః దారుపా
 మాః ॥ ౫౦ ॥ అత్యోరథస్యావయవేపాచకేవ్యక్తిమింద్రియఇతిశాశ్వతః - భగ్నాః
 అత్యయేషాంఅతవీవచర్యస్తాః రథాయస్త్రిణతం రామాణాంస్త్రీణాంపరి
 త్రాణేసంరక్షణేవిహస్తాః వ్యాకలాః యోధాయస్త్రిణతం రామావరిత్రాణ
 విహస్తయోధం ॥ ౫౧ ॥ విహస్తవ్యాఖ్యలొసమావిత్యుచరః - సేనానివేశంబిరం
 తుజేనతుములంసంకులంచకార ॥ ... ౪౯॥

తమితి। స్పృహతేఃరాజ్ఞఃవసేభవఃవస్యఃకరీరీరథ్యః హంతుమయోగ్యఇతిశ్రు
 తవాకశాస్త్రాదవిజ్ఞాతవాకమూరఃఅజః ఆవతంతం అభిధావంతంగజంని
 వతయిష్యకనకుప్రహరిష్యకఅతవీవనాత్యాయతం అనతిదీక్షుకంసంభరక
 స్యసత్తద్వస్యమప్సృపేతిసమాసః - కృష్ణకాన్తః ఈషదాకృష్ణణావస్సకవిశేభేన
 బాణేనకుంభేజ్ఞాన - అత్రచాతుషులక్ష్మీకామోయధాదన్యత్రకరివధంనకు
 ర్యాత్ - ఇయంహీశ్రీర్యేకరిణ ఇతి - అతవీవయుధాదన్యత్రద్యోతనార్థం వన
 గ్రహణంకృతం ॥ ... ౫౦॥

సఇతి। సగజఃవిద్యమాత్రఃతాడితమాత్రఃకిల - సకుప్రహృతః తథాపిసాగ
 రూపంగజకరీరం ఉత్సృజ్యతేనవృత్తాంతేన విస్తృతైః సైన్యైరదృష్టస్యకస్ఫుర
 తఃప్రభామండలస్యమధ్యవతికాంతం మునోహరంవ్యోమచరంవపుః దివ్యం
 కరీరంప్రపేదేప్రావ ॥ ... ౫౧॥

అథేతి। అథప్రభావేనఉపనతైః ప్రాప్తైః కల్పద్రుమోత్తైః కల్పపుష్పైశ్చ
 నైపుష్పైఃకుమారమజం అవకీర్య అభినర్ధ్యశుష్పవృష్టింప్రకీర్ణేత్యథకః-ద
 శనప్రభాభిఃదంతకాంతిభిఃసంవధితాః ఉరస్థస్సలేయేతారహారాః స్థూలము
 క్తాహారాఃతేయేనసతథోక్తః - నాచోస్య సంఠితివాగ్మీదశనా - నాచోగ్మీనిరితి
 గ్మీనివ్రత్యయః - సఃశురుషుఃఉవాచ ॥ ... ౫౨॥

స్సంవధిః తోరస్థస్థలతారహరః॥౫౨॥ మతంగశాపాదవలేపమూలాదవాప్త
 వానస్తి మతంగజత్వం। అవేషాంగధర్వవలేపస్తూజంప్రియంవదంఘాంప్రియ
 దశకనస్య॥౫౩॥ సచానునీతఃప్రణతేనపశ్యాత్సయామహషిర్వృదుతామగ
 చ్ఛతే। ఊర్జత్వమగ్నైతవసంప్రయోగాచైచ్ఛత్వంహీయత్సాప్రకృతిజల
 స్య॥౫౪॥ ఇత్వోకువంశప్రభవోయదాతేభేత్సృశ్యజః కుంభ మయోముఖే॥
 సంయోత్యసేస్వేనవపుర్వహీమ్నాతదేత్యవోచత్వతపోనిధిర్నాం॥ ౫౫॥ స
 మ్మోచితస్సత్వవతాత్వయాహంశాపాద్విగ్రప్రాధికతదర్శనేన। ప్రతిప్రియం
 చేర్చవతోనకుర్యాంకృధాహిమేస్యాత్స్వపదోపలభిః॥౫౬॥ సమ్మోహనం

మతంగేతి। అవలేపమూలాత్ గర్వహేతుకాత్॥౧॥ అవలేపస్తూర్వేస్యా
 న్లేపనేద్యేవదేపిచేతిఃశ్చః - మతంగస్యమునే। శాపాత్ మతంగజత్వంగజత్వం।
 ౧॥ మతంగజోగజోనాగఇత్యమరః - అవాప్తవాప్రప్తవానస్తి - మాంప్రి
 యదర్శనస్యప్రియదర్శనాశ్చిస్యగంధర్వవలేపఃగంధర్వరాజస్యతమాజంభుత్రం।
 ౧॥ స్త్రీయంఘాంతానైవస్తనూరిత్యమరః - ప్రియంవదాశ్చమవేషాణానీహి -
 ప్రియంవదతీతిప్రియంవదః - ప్రియవశేవదఃఖజితిఖచ్చత్వయః॥ ౫౩॥

సఇతి। సమహషిఃఃషుతంగశ్చప్రణతేనప్రమేణమయాలనునీతస్సకవశ్వా
 త్మృదుతాంశాంతిమగచ్ఛతే - దయాద్రోఃఘాదిత్యర్థః - తథాహిజలస్యఊ
 ర్జత్వంఅగ్నేరా తవస్యవాసం ప్రయోగాత్సంవరాత్ నతుప్రకృత్యాఊర్జ
 త్వం - యత్తైత్యంశీతలత్వం సాశీతలతాప్రకృతిఃస్వభావః - విధేయప్రా
 ధాన్యాత్సేతిస్త్రీలింగనిర్దేశః - మహర్షిష్టామపి శాంతిరేవస్వభావః సక్రోధ
 ఇలిభావః। ... ౫౪॥

ఇత్వోక్తిరి॥ ఇత్వోకువంశేప్రభవోయస్యసఃలజః యదాతేత్వవకుంభంఅ
 యోముఖేనలూపఃగ్రేణశరేణభత్సృతివిదారయ్యతి - తదాస్వేనవపుయేమ
 హీమ్నాత్రనస్సంయోత్య సెసంగచ్ఛసె - ఇతిఅనెనప్రకారేణసఃతపోనిధిఃతవ
 సాంస్తానభూతిఃమతంగఃమాఘవోచత్। .. ౫౫॥

సమ్మోచితఇతి। చిరప్రాధికతంచిరక్కాలంకాంక్షితం ధర్మసంయస్యతేన
 సత్వవతాబలవతాత్వయాహంశాపాత్సమ్మోచితః మోక్షంప్రాప్తిః - భ
 వతఃప్రతిప్రియం ప్రత్యుపకారంనకుర్యాంచేత్ - మ్నేస్వపదోపలభిః స్వస్థాన
 ప్రాప్తిః। ౧॥ పదంవ్యవసీతత్రాణ స్థానలక్ష్మింఘ్రివస్తుప్విత్యమరః - వృథా
 స్యాత్। ౧॥ వ్యర్థకేతువృధాముధేత్యమరః - తదుక్తం॥ ప్రతికతుమశక్య
 స్యజీవితాన్తరణంవరంకృతోపకారస్యప్రత్యుపకారఃకేతవ్యఇలిభావః॥౫౬॥

నామసఖేభూమాస్త ౧౦ ప్రయోగసంహారవిభక్తమంత్రం । గాంధర్వమాధ తస్య
యతఃప్రయోక్తుర్న చాపిహింసావిజయశ్చహస్తే ॥ ౫౭ ॥ అలంహియామాం
ప్రవియన్తుభూర్తందయావరోధూఃప్రహరన్మపిత్యం । తస్మాదుపచ్యం ద
యఃప్రయోజ్యంమయిత్యయానప్రతిషేధరౌత్యం ॥ ౫౮ ॥ తథేత్యపస్పృశ్య
వయఃపవిత్రంసోమోద్భవాయాస్సరితోస్ససోమః । ఉదజ్జుభస్సోస్త్ర విదస్త్ర
మంత్రంబ్రాహ్మతస్మాన్నిగృహీతశాపాత్ ॥ ౫౯ ॥ ఏవంతయోరధ్వౌదైవ
యోగాదాసేదుషోస్సశ్చువచింత్యమౌతు । ఏకోయయాచైత్రరథప్రదేశాత్సే

స మ్మోహనమితి ॥ సౌనఖేనఖితద్దైవమప్రాణతోక్తా - యథోక్తం॥ శ్లో॥
అత్యాగసహనోబంధుస్సదైవాను మతస్సహృత్ । ఏకక్రియంభవేద్విత్రంసమ
ప్రాణస్సఖామతః । ప్రయోగసంహారయోః విభక్తఃమంత్రఃయస్యతత్తథో
క్తంవినియక్తమంత్రమిశ్యగ్తః - గాంధర్వంగంధర్వదేవతాకం సమ్మోహ్యతేఅ
నేనేతిసమ్మోహనంనామమలస్త ౧౦ అపత్స్యగృహాం - యతఃయస్మాత్ప్ర
యోక్తఃఅస్త ౧౧ ప్రయోగిణః - అహింసాలభ్యస్సకాశాత్హింసాచన - వి
జయశ్చహస్తహస్తగతః - విజయోభవతీశ్యగ్తః॥ ... ౫౭॥

వధలజ్జితఃకథమస్త ౧౧ గ్రహావరస్సాస్మిచేత్తత్రాహ ॥ అలమితికించ-
మాంప్రతిహియాప్రహరనిమిత్తయాలజ్జయాఅలం॥ ౧౧ ॥ అలంభూషణవర్యా
ప్తిశక్తివారణవాచకమిశ్యమరః - క్షతఃయద్యహోసాతోత్వంమాంప్రహరన్మ
పిముహూర్తందయావరఃకృపాశురభూః తత్తస్మాత్కౌరణాత్ ఉపచ్యంద
యతీప్రార్థయమానేతుమయిత్యయాప్రతిషేధఃపరోహరస్స ఏవరౌత్యంపారు
వ్యంసప్రయోజ్యంసక్తవ్యం॥ ... ౫౮॥

తథేతి ॥ నాసోమశ్చంద్రభవస్ససోమః॥ ౧౧ ॥ సోమఃపృథివీచంద్రయోరితిశా
శ్వతః - పురుషశ్రేష్ఠభవ్యగ్తః - ఉపమితసమాసః అస్త ౧౨ తే అస్త ౧౩ సఃఅ
జఃతథేతిసోమాత్ ఉద్భవోయస్యాస్తస్యాస్సోమోద్భవాయాస్సరితిః సమక
దాయాః॥ ౧౧ ॥ రేవాతుసమకదాసోమోద్భవా మేఖలకన్యకేత్యమరః పవిత్రం
వయఃఉపస్పృశ్యపీత్యాఅవమ్యేత్యగ్తః - ఉదజ్జుభస్సోన్నిగృహీతశాపాత్సవ
గ్రితశాపాత్ - ఉపకృతాచిశ్యగ్తః - తస్మాత్ప్రియంవదాత్అస్త ౧౦ మంత్రం
బ్రాహ్మ ॥ ... ౫౯॥

ఏవమితి ॥ ఏవంఅధ్వనిమార్గేదైవయోగాత్ దైవవశాత్ అచింత్యమౌతు
అనిగ్ధార్యమౌతుకంసఖ్యం సఖిత్వం సఖ్యర్యగ్నిప్రత్యయః - అసేనుషోః

రాజ్యరమ్యానవరోవిదర్భాః॥౬౦॥ తంతస్థివాంసంసగరోవకంరేతదాగమా
రూఢగురుప్రహుః॥ ప్రత్యజ్జగామక్రథైశీశేద్రంశ్చంద్రం ప్రవృద్ధోర్మిరిహో
ర్మిమాలీ॥౬౧॥ ప్రవేశ్యచై నంపురమగ్రయాంసీచై స్తథోపాచరదర్పితశ్రీః
మేనేయథాతత్రజనస్సమేతోవై దగ్ధమాగంతుమజంగృహేశమ॥ ౬౨॥ తస్యా
ధికారపురుషైఃప్రణతైః ప్రదిష్టాంప్రాగ్ద్వారవేదినివేశితపూర్ణకంఠాం । ర
మ్యంరఘుప్రతినధిస్సనవోపకార్యాంబాల్యాష్పరామివదశాంమదనోధ్యవా
స॥ ౬౩॥ తత్రస్వయంవరసమాహృతరాజబోకంకన్యాలలామకమనీయమజస్య

ప్రాప్తవతోస్తయోక్త్యే ఏకోగంధర్వంచైత్రరథస్య కుబేరోద్యానస్యప్రదేశాః॥ ౬౪॥ ని ॥ అస్యోద్యానంచైత్రరథమిత్యమగః - అవరః అజః సారాజ్యేనసు
రాజ్యవృత్తయారమ్యోవిదర్భాః విదగ్ధదేశాః॥ యయా॥ ... ౬౦॥

తమితి॥ నగరస్య ఉపకంరేతస్థివాంసంస్థితంతంజంతస్య అజస్యఅగమేన
అరూఢః ఉత్పన్నఃగురుప్రహుః॥ యస్యసః - క్రథైశీశేంద్రః విదగ్ధరాజః
ప్రవృద్ధోర్మిః ఊమిమానీసమద్రుచగ్రమిప్రత్యజ్జగామ॥ ... ౬౧

ప్రవేశ్యేతి॥ సంభోజోఏవంఅజంఅగ్రయాంసా - సేవాధర్మేణపురోగచ్ఛ
న్నిత్యథః - నీచైఃనమఃపురంప్రవేశ్యప్రవేశంకారయిత్వా ప్రీత్యాఅపితా
శ్రీర్యేనసతథోక్తస్య తథానేనప్రకారేణఉపాచరత్ ఉపచరితవాః - య
థాయేనప్రకారేతత్రపురేనమేతఃమితఃజనఃవై దగ్ధంభోజం ఆగంతుంప్రా
హుణికంఅతిధిమిశ్యః॥ ౬౨॥ స్యాతావేశిక ఆగంతురేధిర్నాగృహగత ఇ
త్యమరః - మేనేఅజంగృహేశంగృహవతింమేనే॥ ... ౬౩॥

తస్యేతి॥ రఘుప్రతినధిరఘుకల్పః - రఘుతుల్యఇత్యర్థః ఉక్తంచదంపినా
సార్వశ్యవాచకప్రస్తావే - కల్పదేశీయదేశ్యాదప్రత్యప్రతినధిఅనీతి - సంఅజఃప్ర
ణతైఃనమస్కృతవద్భిః - కర్తరిక్తః - తస్యభోజస్యఅధికారఃనియోగః తస్యపు
రుషైఃధిపుతైరిత్యర్థః ప్రదిష్టాంసిద్ధిష్టాంప్రాగ్ద్వారస్యవేద్యాం వినివేశితఃప్ర
తిష్ఠాపితః పూర్ణకంభోయస్వాస్తాం స్థాపితమంగళ కలశామిత్యర్థః - ర
మ్యంరమణియాంసనవోపకార్యాంసాతనరాజభవనం॥ ౬౪॥ ఉపకార్యారాజ
సద్దస్యవచారోవిలేన్యవదిలివత్స - మదనఃమత్తధఃబాల్యాష్పరాంచైశవానం
తరాందశాంయోవనమివేత్యః అధ్యవాసఅధిష్ఠితవాః ఉపాస్వధ్యాష్వస
ఇశికమః త్వం॥ ... ౬౩॥

తత్రేతి॥ తత్రఉపకార్యాంసంస్వయంవగనిమి తంసమాహృతఃగాఢా

లిప్సేః | భావావబోధకలుమాదయితేవరాత్రానిద్రాచరేణ నయనాభీముఖీబ
 భూవ||౬౪|| తంకణకభూమణనిపీడితపీవరాంసంశయోత్తరచ్ఛతవిమదకృ
 శాంకరాంఁ సూతాత్మజాస్సవయసః ప్రథితప్రబోధంప్రాబోధయన్ముపసి
 వాస్పిరుదారవాచః|| ౬౫|| రాత్రికతామతిమతాంవరముంచశయ్యాంధా
 త్రాద్విధై వననుధూజఁ గతోవిభక్తా | తామేకతస్తవభిభృతః గురుద్విసిద్రస్త
 స్యాభవానసరధుర్యపదావలంబీ|| ౬౬|| నిద్రావశేనభవతావ్యనపేక్షమాణా

కోయేనతత్ కమనీయంస్పృహణీయంకన్యాలలామ కన్యాశ్రేష్ఠం | ౧ | లలా
 మోస్త్రీ ౧లలామాపిప్రభాతేపురుషేధ్వజే | శ్రేష్ఠభూషా పుండ్రశృంగపుచ్ఛ
 చిహ్నశ్చ్యలింగిష్వితియాదవః - లిప్సేః లబ్ధమిచ్ఛః - లభస్సన్నంతాదుప్రత్య
 యః - అజస్య- భావావబోధేపురుషస్యఅభిప్రాయవగిజ్ఞానేకలుషాఅసమర్థా
 దయితేనప్రియతమేవరాత్రానిద్రాచరేణబహుకాలేన నయనాభీముఖీబభూ
 వ|| ౬౪ || రాజానంకామినంచోరంప్రవిశేంతి ప్రజాగరాగ్నివదితిభావః - అ
 భిముఖీశబ్దఃజీవంతఃచ్ఛ్యంతోవా|| ౬౪||

తమితి | కర్ణభూషణాభ్యాంని పీడితాపీవరాపీనా అంసాభుజశరీరీయస్య
 తంశయ్యాః ఉత్తరచ్ఛదస్య ఉపర్యాస్తరణస్యవస్త్రస్యవిమదైవ భుషణ
 జేనకృశఃవిరళఃఅంగరాగఃయస్యతం - నత్వంగనాసంగాదితి భావః - ప్రథిత
 ప్రబోధంప్రకృష్టజ్ఞానంతమేనమజం సవయసఃసమానవయస్కాః ఉదారవా
 చఃప్రగల్భగిరఃశూతాత్మజాః వందిపుత్రాఃవై తాళికాగ్నివాపారః|| ౧ || వై
 తాళికాబోధకరాగ్నిత్యమరః - వాస్పిః స్తుతిపాత్రైఃఉపసి - ప్రాతఃకాలేప్రా
 బోధయప్రబోధయామానుః|| ౬౫||

రాత్రిరితి | హేమతిమతాం వరబుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠరాత్రికతాశయ్యా
 ముంచవినిద్రోభవేత్వర్థః - వినిద్రత్వస్యఫలమాహ - ధాత్రేతి- ధాత్రాబ్రహ్మ
 శాశ్చగతోధూఃభారః|| ౧ || భూస్యాద్యానముఖేభార ఇతియాదవః - ద్విధై
 వద్వయోరేవేత్యర్థః - ఏవకారస్తృతీయనిషేధార్థఃవిభక్తాననువిభజ్యస్థా
 ప్తితాఖలు - తక్కిమతతహ - తాంధురయఃతఃఏకత్రకోబాతవగురుః పితా
 వినిద్రస్సకవిభర్త - తస్యాంధురఃభవాద్ధురంవహతీతిధుర్యః భారపాహీత
 స్యవదంపాహనస్థానం అవరంయద్ధుర్యవదంతదవలంబితఇతి అవర్యవదా
 వలంబీఅతోవినిద్రోభవేత్వర్థః - నహ్యభయవాహ్యమేకో వహతీధుతిభావః||

నిద్రేతి | చంద్రారవిందరాజవదనాదయోలక్ష్మీనివాసస్థానమితిప్రసిద్ధిమా

పిర్యత్సుకత్వంబలానిశిఖండితేవ । లక్ష్మీన్వహోదయశియేనదిగంతలమ్మిసోపిత్వ
 దాననరుచింవిజహంశిచన్ద్రమ్ ॥ ౬౭ ॥ తద్వల్లనాయుగవదున్మిషితేనతావత్సభ్యః
 పరస్పరతులామధిరోహతాంశ్వ । ప్రస్పందమానవరుషే తంతాగమంతశ్చ
 త్సుస్తవప్రచలితానిమరంచవత్సమ్ ॥ ౬౮ ॥ వృంతాచ్చక్రంహరిభుప్పహనోక

శ్రిత్యోచ్యతే - నిద్రావశేననిద్రాధీనేన స్త్యంతరాసంగోత్రధ్వన్యతే - భవతా
 త్వయావద్యత్సుకత్వ మపిత్వయ్యమర క్రమపీత్యధః - ప్రసితోత్సకాభ్యాంత్వ
 తీయాచేతన ప్రమ్యుర్ధేత్యతీయా - అపిశబ్దఃతద్విషయానురాగస్య అపేక్షత్వ
 ద్యోతనార్థః - నిశిఖండితాభతురన్యాసంగజ్ఞానకలుషితా అబలేవనాయి
 కేవలగ్లో - జ్ఞానేన్యాసంగవిభేదంబలేర్ద్విగ్ధమాయితేతిదశరూపతే - అనపే
 తమాణా అవిచారయంతీసతి ఉపేక్షనూపేత్యధః - లక్ష్మీయేనచంద్రేణస
 హ - త్వదాననసదృశర్వాదితి భావః - విహరయతి - విహరరోతి । విహరశ
 బ్దంత తత్కరోతీతిదాచష్టాభిణేత్ । సాదృశ్యరశకానాదయోహివిరహితాం
 విహోదధానానీతిభావః - సంచంద్రోవిగంతలంబ వశ్చిమాశాంతగతస్సక అ
 స్తంగచ్ఛన్నిత్యధః - అతఏవత్వదాననరుచింతవముఖకాంతిం విజహంత్యన్తు
 ఖసాదృశ్యంభ్యజతీత్యధః - అతనిద్రాంవిహరయతాంబలక్ష్మీం అన్యత్రాణాం
 పరిగృహతేత్యధః - అప్రవానిద్రావశేనభవతాఅపేక్షమాణా - అరిక్య
 మాణా - కమణిశానచ్ - లక్ష్మీప్రయోగకర్త్రీయేనచంద్రేణ ప్రయోశ్యేన
 పర్యత్సుకత్వంశ్చద్విరహవేదనాంభర్తృభ్యవిగహ వేదనాంచ ॥ ౬౯ ॥ కాలా
 త్మమత్వమాప్సుక్యంమనస్తానజ్వరాదికృదిగ్భయంకారే - విహోదయశిని రాసయతీ
 తియోజగా - పేషంపూర్ణవత్ - నాధస్తుటిజభో - వపద్మిమవశ్యక ఇమంప
 త్తముపైత్త్యమ్ ౬౭

తదితి ॥ తత్ తస్మాత్ లక్ష్మీపాగ్రసూత్రారణాత్ - వల్లనామహోజ్ఞే ॥
 ని వల్లస్థానే మహోజ్ఞేచవల్లభాషితమన్యవదిశిష్యః - యగవస్తావత్ ఉన్మిషి
 తేనయుగవదున్మిషితేనసభ్యః భ్యవిపరస్పరతులాబ న్న్యోభ్యసాదృశ్యంఅధిరోహ
 తాంప్రాప్తుపరాంప్రార్థనాయాంబాట్ కేద్యేఅంతఃప్రస్పందమానాచలం
 తీవరుషేతరాన్నిగ్ధాతారాకనీనికాయస్యతత్తిథోక్తమ్ ॥ ౬౮ ॥ తాంకాశ్లకనిని
 కేత్యమరః - తవచతుఃఅంతఃప్రచలితానిమరంచలభ్యృంగంపత్నంచయుగవమ
 స్తైషేనశిసంపూర్ణ సాదృశ్యలాభిభావః । ౬౯ ॥

వృంతాదితి విభాతవాయః ప్రభాతవాయః స్వాభావికంనైసగికంతే
 తవముఖమారుతస్యవిశ్వాసవనస్యసౌరభ్యంతాదృక్సౌరభ్యమిత్యర్థః - పరగు

హానాంసంస్కృత్యతేనరిసి దైర్యదాంశుభిన్నైః । స్వాభావికంవరగుతేనవిభా
తవానుసౌరభ్యమిచ్ఛసివ తేముఖమారుతస్య ॥ ౬౯ ॥ లామోరరేషువతితం
ద్రుమన్లవేషుః ? ధౌశిషఃకగుళికావిజడంహిమాంభః । ఆభాతిల్భవరభాగత
యాధకోష్ఠేవీలాన్తి శంసదశనాగ్నిశివద్వీచయం ॥ ౭౦ ॥ యావత్ప్రతాపవిధి
రాగ్రనులేనభానకహ్నుయతా వదరుజేనతమోఽరస్తం । ఆయోధనాగ్రసర
తాంత్యైరువరయాతేహివాహుభ్రాంస్తవగురుస్వయముచ్చినత్తి ॥ ౭౧ ॥ శ
యాంజహాశ్యభయపక్షఃవీతినద్రాస్తంభేకమాయుఖరత్నంబలఃపిణిస్తైయే

యన అన్యదీక్ష గుఱె - సాంక్రామిక గా నే నేర్పక - ఈ ఘరా త్తమిచ్చురివ-
 త్తమిచ్చురామి - ఈ కారాజేశః - అనోహానాం పృథ్విశాంత్యధంశిధిలంపు
 పుంపుంబాహీవ్రస బంధనాల్. ॥ పుంశువ్రసవబంధకమిశ్యమరః హర
 నితదై - అరుణానుభిష్మంతరణిగణాద్యోగైస్సంసిజై కమైస్సహ-త
 త్పురుషేభ్యబహుమి సప్త యత సామ్యోశేన చ్చతే-సృజై
 వాదికాశ్చ గరియ ॥

తామ్రేః॥ తామ్రాపరేషు అనుగాభ్యు - అనే సూత్రమువల్ల వేషుతిరువల్ల వే
షు॥ ౧॥ వల్లవోస్త్రీ గ్రహయనివాక్యముః - వశంఽర్చ్యో తామ్రాయాః హరిగుళికాః
ముక్తానుజాయంతద్వితీశదంష్ట్రాభ్యు - గామాంధ్యం లభ్యవ భాగతయీలభ్యోత్క
షణతయా॥ ౧॥ పరభాగోగుణోక్త్యుక్తాభ్యుతయోవః - అధగోస్త్రీత్వదీయం
త్వత్సంబంధినదగ్నాల్పిః దంతకాంతీసమీతంబీలాస్త్రీతమివతథాతి॥ ౨౦॥

యావదితి॥ ప్రతాపనిధిస్తేజోనిధిఃభానస్సూర్యఃయావత్ - నాకమలేనో
 ద్భృషి- ఆజుష్టమనభిల్వాత్తనేపదం- లావత్ భానావసుదితవేత్యర్థః-అహస్తి
 యర్పుడితి॥ ని॥ ద్రాగ్ధ్యుఃశ్యంజసాహ్నయేశ్యమరః- అరుణేనఅనూరుణా॥ ని॥
 సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరఃతమఃనిరస్తం తథాహి- హేవీరత్వయిఆయో
 ధనేషుయుద్ధేషు అగ్రసరతాంపురస్సరతాంయాతేసరితవగురుఃపితారిషాన్
 స్వయముచ్చినస్త్రీంవా - నోచ్చినస్త్రైవేత్యర్థః-నఖలియోగ్యేన్యస్తభారాణాం
 స్వామినాంస్వయంవ్యాపారభేషభిభావః॥ ... 2౧॥

శయ్యామి || ఉభాభ్యాంపతౌభ్యాంవీతావ్యవనీతానిద్రావైఉభ
యపతౌవీతనిద్రాతత్రసమాసవిషయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగవిష
సాధురిత్యనుసంధేయం - యథాహకైయటః - తత్రోభాదుదాహ్యోనిత్యమితి
త్యగ్రహణస్యేదంప్రయోజనమితివృత్తివిషయఉభశబ్దస్థానేఉభయశబ్దప్రయో

మౌంవిభాంతితరుణారూఢరాగరూఢాగ్నిన్నాత్రిగైరికతటాభవదంతకోశః॥
 ౭౨ ॥ గీర్ణైర్వమీనయమితాః పటచుంటగేషో నిద్రాంవిహయ వనజాశువనా
 యుదేశ్యః । వక్త్రోన్ముఖాగులియంపురగతానీపహ్యుని సైంధవ శిలాశక
 లానివాహః॥ ౭౩ ॥ భవతవిరళిభిష్టిస్థాకాపుష్పసహరస్సవ్యకరణవరవేదో
 ద్భేదశూన్యాఃప్రహపాః । అయవపిచగిరంసస్తవ్యబోధప్రయక్తామనువ
 దతిశకసేమంబువాక్పంజరస్యః॥ ౭౪ ॥ ఇవిరచితవాగ్నిగ్వంపిభుతైర్మకుమార
 స్సపదినగతసద్రస్తలముజ్జ్వలచకారః । మదపటునినద్యిర్బిధికో రాజహంసై

గోమాధూత - ఉభయశబ్దస్యైవయథాస్యాత్ ఉభయపుత్రభిత్వాదివగతి-
 ముఖ రాణిఉత్తానచలనాచ్చద్వాయమానాశ్చంభలాన్సనిగతానకర్షంబు తదో
 క్తాఃలేతవస్తంబేరమంతఇతస్తంబుమాః హస్తైః॥ ౭౨ ॥ స్తంబుయః పత్త్యుయ
 రఃకపృథుషేకృశిబహుళమిసిప్రవ్యుత్తాక - శయ్యంపహస్యంశియే
 మౌస్తంబుమాణాంబంశాఃకోశాభవదంతకోశాః దంతపిష్టలః తరుణా
 రుణరాగయోగాల బాలాగ్నిరంసంసర్కాగ్నో భిన్నాత్రిగైరికతటాభవ
 విభాంతిధానురక్తాభివభ్యాతత్యుగ్రిః॥ ... ౭౨

దీప్తిస్థితి॥ హేవః చాతునిరజాశుః॥ సి॥ వనేసలికాననేభిత్వమరః- దీప్తిశు
 పటచుంటగేషునియమితాః ౭౨ ॥ వనాయుదేశ్యః వనాయుదేశ్యవాన్స॥
 పారశికోవనాయుజాభిహంబుధిః॥ అమివాహాఃఅశ్వాః నిద్రాంవిహయ
 పురగతానీపహ్యుని అస్వావాగ్నిసైంధవశిలాశకలాని - సైంధవోలవణవిశే
 షః॥ సి ॥ సైంధవోస్త్రస్థితశివమాణిబద్ధంచ సింధుజుల్యమరః - తస్యశక
 లానిభండానీవస్త్రస్త్రామగిసయంతి మలినాసకుర్వంతి - ఉక్తంచసిద్ధయాగ
 సంగ్రహే॥ శ్లో॥ పూర్వ్యాకాలేవాశ్వాసాంప్రవాయతోలవణంహేతవి అరు
 చిగ్గానిశూలఘ్నంలవణంసైంధవచరమి॥ ... ౭౩

భవతితి॥ స్థూలపుష్పేరహరిః- పుష్పపూజాస్థూలత్వాదేవమలభేభక్తిఃవిర
 శరచనోభవతి - ప్రదీపాశ్చిస్వతానాంపరివేషస్యచండలస్య ఉద్భేదేనస్ఫు
 రణేనశూన్యాభవంతి- నిద్రాసాగ్నివంశీశ్శిర్షా- ఆపిచఅయంమంబువాక్ ఉధు
 రివచనఃపంజరస్యలేతవతుకత్వబోధనిమిత్రేప్రయక్తామచ్యురితాంసః అ
 స్మాకంగిరంవాణీంఅనువదతి- అనుకృత్యవదతీత్యర్థః - ఇత్థంప్రభాతనింగానివ
 ర్తంతేఅతఃప్రబోధవ్యమితిభావః॥ ... ౭౪॥

ఇతీతి॥ ఇతీతంవిరచితవాగ్నిఃపందిభుతైర్మవైతాశిక్తైఃపుత్రగ్రహణంసహ

శ్రీయైనమః-

రఘువంశ కావ్యే- సవ్యాఖ్యానై- షష్ఠస్కంధః-

సతత్రమంచేషుమనోజ్ఞ వేషాంస్సంహా సనస్తాసుపచారవత్స । వైమాని
కానాంమరుతామవశ్యదాకృష్టలీలాన్నిగలోకపాలాన్ ॥ ౧ ॥ రత్యేకహీ
తానునయనకామప్రత్యస్పరస్వాజ్ఞమివేశ్వరేణ । కాకుత్స్థమాలోకయతాం
స్పృహణాంమనోబధూవేందుమతీనిరాశం ॥ ౨ ॥ వైద్యునిద్విష్టమసౌకుమారః
క్లృప్తైస్సోపానవధేమంచం । శిలావిభంగైర్నృగరాజశాబస్తుంగంనగోత్సం
గమివారురోహ ॥ ౩ ॥ పరాధ్యవగ్నాస్తగణోపవన్నమూసేచివాన్ రత్నవ

స ఇతి ॥ సంజాతత్రస్వయంవరసానై ఉపచారవత్సరాజోపచారయై
షుమంచేషుమనోజ్ఞ వేషాంస్సంహా సనస్తాసుపచారవత్సరాజోపచారయై
ప్రదానస్థితామనోజ్ఞ వేషాన్ మనోహరైః పద్యైః వైమానికానాం విమా
నైః స్పంచరతాం- చరతిచిరకృత్యయః- మరుతామమరాణాం ॥ ౧ ॥ మరుతోప
వనామరాఽత్యమరః - ఆకృష్టలీలాన్ అత్తసాభాగ్యాదాకృష్టమరులీలానిత్య
ర్థః - సాసేషుత్వేసిగమకత్వాత్సమాసః - సరలోకంభూలోకంపాలయంలీతిన
రలోకపాలాః - కమణ్యణ్మయః - తాన్ భూపాలాన్ అపశ్యత్ - అస్తిక్
సగ్గైవ్యత్సవజాలిః - తలక్షుగంభూక్తం ॥ ౧

రతేరిత ॥ రతేఃకామప్రియాయాః ॥ ౧ ॥ రత్నస్పృగప్రియా యాంచరాగేపి
సురతైస్తృతైః శ్వః - గృహీతానునయనస్వీకృతప్రార్థనై నగృహీతరత్యనున
యేనేత్యర్థః - సాసేషుత్వేసిగమకత్వాత్సమాసః - ఈశ్వరేణ హరేః ప్రత్యస్పత
స్వాంగంకామమివస్థితంకాకుత్స్థమజంతలోకయతాంస్పృహణాంమనః- ఇందు
మతీనిరాశం ఇందుమత్యాంసస్పృహంబధూవ- ఇందుమతీసత్పతిమేనమజంహః
యానాస్తాన్విపృతీనిశ్చిక్కురిత్యర్థః - సర్వాతిశాయసౌందర్యమన్యేతిభావః ॥

వైద్యుని ॥ అసౌమహారః అజః వైద్యేగాభోజేనన్దిష్టప్రదగ్ధతంమంచం
పర్యంకంక్లృప్తైస్సంహాతైస్సోపానవధేన సోపానమార్గో మృగరాజశాబః
సింహాపీతః ॥ ౧ ॥ పీతః పాకౌర్భకోడింభః పృథుకశ్చాబకశ్చిశురిత్యమరః - శిలా
నాంవిభంగైః భంగీభిః తుంగం ఉన్నతంనగోత్సంగంచైలాగ్రమివ ఆరురోహ ॥ ౩

పరాధ్యతి ॥ పరాధ్యాః శ్రేష్ఠావగ్నాః నీలపీతాదయోయస్యతేన ఆస్తర

దాసః॥ ౪॥ ధూయిష్ఠః సీరుపమేయకాంతిర్నయూరవృష్టా శ్రయితాగు
హే॥ ౪॥ తామశ్రియా రాజవరం వరాసు ప్రభావశేషో దయదుర్నిరీడ్యః॥
సహ సధా ధ్యాన్యైరుచద్యభక్తం వహుః ముచాంపక్షిః పుష్పవద్యతే॥ ౫॥ తే
హేమంతుః॥ సససంస్థితా నామ దారవై పద్మపుత్రం సమధ్యే॥ రరాజధా
మ్నా రఘునానురేవకం ప్రద్రుమాణామివ పారిజాతః॥ ౬॥ నేత్రప్రజాః పార
జసః తస్మిన్నిరీయ సర్వస్యైవ పద్మపేతుః॥ మదంత్రైరేదిత ఘృష్పవృ

తేనకం బలౌచినాడవపన్నం సుగతం రత్నవల్లభచిత్రం ఆసనం సింహాసనం
ఆసేనవాణా అధిస్థితవాణా- సః అజః మయూర వృష్టా శ్రయితాగు హేనసేనా
నాస్యసహ॥ ౬॥ సేనానీరగ్ని ధూమ్రాహిత్యమరః - ధూయిష్ఠం అత్యంతం ఉ
పమేయకాంతిః సదృశ వభః ఆపీత- మయూరస్య విచిత్రరూప త్వత్ తస్య మ్యం
రత్నా ససస్య తద్వారా తదారూఢయో పితృభావః॥ ... ౪

తాస్వితీ॥ తామరాజవరం వరాసు శ్రియా కాంత్యా కర్తవ్య - తేజో విశే
షే తే త్యక్త - వయో ముచాం మేఘానాం పక్షిః పుష్పవద్యతే వసహ స్రధా విభక్తః
తరంగేషు తరణిని స్వయం మేషవప్రత్యేకం సంక్రాంత ఇత్యర్థః - ప్రభావశేషస్య
ఉదయేన ఆచార్య వేన దుర్నిరీడ్యః దుర్దశః॥ ఆత్మశ్రియః స్వరూపం వ్య
రుచత్ వ్యదోగ్య - ద్యద్యోగ్య లజ్జే పరస్మై వదం ద్య తాదిచ్ఛాత్ క్లౌఢాద
ః - తస్మిన్ సమయే ప్రత్యేకం సంక్రాంతం కలకత్తీతయా తేహం విమపిదురాసదం
తేజః ప్రాదురాసీదత్యక్త॥ ... ౫

తేహం విమతి॥ విహాహరః సససంస్థితానాం శ్రేష్ఠ సింహాసనస్థానాం ఉదార
వై పద్మపుత్రం ఉజ్జ్వలవేపధాణాం తేహం రాజ్ఞాం మధ్యే కల్పద్రుమాణాం
సుగద్రుమాణాం మధ్యే పారిజాత ఇవ సుగ్రమమిశేష ఇవ॥ ౬॥ పంచైలేదవత
రిహం మందారః పారిజాత ఇత్యమరః - సరఘునానురేపధామ్నా తేజసారరా
జధూమ్నా పారిజాతే సేవ్యః - అత్ర కల్పం మశబ్దం పంచాన్యతమ విశేష
చ సోపేక్షా చుతి - మనోధాన్యైశ్చ సుగద్రుమమాత్రోపలక్షణతయా
ప్రముక్త ఇత్యనుసంధేయం - కల్ప ఇతి ద్రుమాం కల్పద్రుమా ఇతి విగ్రహః॥ ౬

సైతతీ॥ పారజవస్య నేత్రప్రజాః నయనమూహః సర్వాన్ స్పృహతీ
విహాయ శస్త్రిన్నైవ పేను - ఏవ సర్వోత్తమం దదృశ ఇత్యర్థః - కథమివ - మ
దోత్కటే మదోద్భిన్న గండ నిభః రేవావస్యే గంధద్వి పెగంధ ప్రధానే గ
జేరేదతాః రిక్తీకృతాః పుష్పాణాం పుష్పాయై సై - త్యక్త పుష్పపుష్పా ఇత్యర్థః

మౌగంధర్వీపవస్యభవద్విరేఖాః॥ ౭॥ అనన్తతేవచిధిక్ష్మయజ్ఞేసోస్మాగ్నా
 వంశ్యేనరదేవతాకే । నతాప్సరితేవాగరుసారయోనాభూపెసమస్యత్యవైజ
 యంతిః॥ ౮॥ పురోవకణ్ఠోపవనాశ్రయాతాఽగ్నిం నామధ్యమైవహ
 తో । ప్రాధ్వాతాశ్చైవరితేదిగస్తాసుర్యస్వముఽభ్యుమంగళాః॥ ౯॥ ఏ
 నువ్యవాహ్యంచతురం నైయామధ్యస్య కన్యాపరవాదశోభి । సేతవన్యై
 స్తరంజమాగణంపతంప రాన్లైస్తవంపాపమా॥ ౧౦॥ తస్మిన్విధానా
 యేపిధాతుఃకన్యామయేనేత్రకలకల్యై సపేతుకంతికరైర్మృతైర్నాహౌ
 స్త్రితాఃకేవలమానసేషు॥౧౧॥ రాంప్రవృత్తిభ్య క్షుణ్ణా ధానాం పహాపరి

ద్విరేఖాణాంపుష్పపుష్పరూప్యం స ధవాభ్యుత్పన్నం॥ ... ౭

అదేతి॥ అధ్యై - పురో - మనుష్యేతి - చ - లభికుళకమాహ అభిలష్యయ
 జ్ఞేరాజవ - శాభిజ్ఞేవందిభిస్తుపాఞ్చ ॥ ౯॥ పరివస్తుపారకా ఇత్యమరః-
 సోమాగ్నవంశ్యేనోనుసు ర్యవంశః పేనరదేవతాకే గాబహాకే స్త్యైసతివివేశే
 త్యైత్రైశానంబుః - ఏమచ్యుతై - సమోజ్యం - స వాగేసయంరాత్యసా
 రితేఅగరుసారయోనాభూకారణం - యోగ్యైర్భూ ఏచైవమంగళః పతాకాః
 సముత్పన్నానాః॥ ... ౮

పురేతి॥ ౭వపురస్కోనకలరేసమి - పే దుపనాభిశ్రయామేష్టాం తెషాం
 కలాపనాంబహు - ణాం ఉద్ధృతస్పృశ్యతే - తే మిథున్విసాచ్చగ్యత్ ఉత్కలప్త
 లాండవకారణ ప్రాధ్వాతాశ్చంభూఃయస్త్రిమంగళా ధ మంగళ ప్రయో
 జనేతూర్యస్వనేవాద్యభూపైవరితోదిం - కమాభ్యుత్పన్న సతి॥ ౯

మనుష్యేతి॥ పరివృణోతిప - వరాస్వయంచరా ॥ ౯॥ పరివరాచవ
 గ్యాచేత్యమరః - సంజ్ఞాయాంపుత్రవృజీ బ్యాదనాఖిల ప్రత్యయః - స్త్యైవవివా
 హవేషాకన్యాకం మమతిమనుష్యైవాహ్యంపరివారేణవరిచసేశోభిచతురం
 తయానంచతురత్రవాహనంశివికాం అధ్యాన్యాధిరుహ్యమంచాంతరే మంచ
 మధ్యేయారాజమాగణతేచిదశ॥ ... ౧౦

తస్మిన్మితి ॥ నేత్రకతానామేకలగ్న్యే ఏకగుశ్యేకన్యామయేకన్యారూపేత
 స్త్రికవిధాతుఃవిధానానాటయేసృష్టివిశేషే సరేంద్రాఃఅంతఃకరజ్ఞే సపేతు - ఆ
 ససేషుపహైఃకేవలం హైరేవస్థితాః దేహస్విస్త్యుత్పత్తయైవదత్తవిత్తాబ
 భూపురిత్యధః అంతఃకరణకర్తృకేసపతనేసరేంద్రాణాంకర్తృత్వవ్యవదేశః
 ఆదరాతిశయాత్॥ ... ౧౧

రఘువంశ కావ్యే- సవ్యాఖ్యానే.

నాంప్రణయాగ్రదూత్యః | ప్రవాళేశోభాఇవపాదపానాంశృంగారచేష్టా వివి
ధాబధూవుః || ౧౨ || కశ్చిత్కరాభ్యాముపగూఢనాళేమాలోలపత్రాభిహత
ద్విరేఖం | రజోభిరస్త్రఃపరివేషబంధిలీలారవిందంభ్రమయాంచకార || ౧౩ || వి
స్రస్తమంసాదవరోవిలాసీ రత్నానువిధాం గదకోటిలగ్నం | ప్రాలంబము

తామితి || తాంబుదుమతీం ప్రతలభివ్యక్తచనోరథానాం ప్రరూఢాభి
లాషాణామహీపతీనాంరాజ్ఞాంప్రణయాగ్రదూత్యః ప్రణయః ప్రాథకనా
ప్రేమవా || ౧౨ || ప్రణయాస్త్రవీనిస్రంభయాచ్ఛాప్రేమాణ ఇత్యమరః - ప్రణ
యేషుఅగ్రదూత్యః ప్రథమదూతికాః - ప్రణయప్రకాశకత్వసామ్యోద్దూతిత్వ
వ్యవదేశః - విధాఃనానావిధాఃశృంగారచేష్టాః శృంగారవికారాఃపాదపా
నాంప్రవాళేశోభాఃవల్లవసంపదఇవబధూవుఃఉత్పన్నాః - అతశృంగారలక్ష
ణంరసాణామనుధాకరే || శ్లో || విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైశ్చ్యభిచారిభిః -
నీతారసస్యరస్యత్వంరతిశ్యేపంగార ఉచ్యతే | రతిగిచ్ఛావిశేషః - తచచ్ఛిక్తత
తైశ్చ - యానోరన్యోన్యస్థాయినీచ్ఛరతిఃస్పృతేతి - చెష్టాశబ్దేనతదనుభావ
విశేషాఉచ్యంతేతేపితతైశ్చవోక్తాః || శ్లో || భావంమనోగతంసాత్మాత్వహే
తుంవ్యంజయంతియే - తెనుభావాఇతిఖ్యాతాఃభూవిజ్ఞేవస్తితాదయః | తెచతు
ర్థాశ్చిత్రగాత్రవాగ్భుద్ధ్యారంభసంభవాఇతి | తత్రగాత్రారంభబేదాన్ చేష్టా
శబ్దోక్తాః | అనుభావాకశ్చిదిత్యాదిభిస్సప్తభిః శ్లోకైర్వత్సవ్యశృంగారాభా
సకాచ్చయమేకతైశ్చప్రప్రతిపాదనాత్ | తదుక్తం || శ్లో || ఏకత్రైవానురాగశ్చేష్టి
ర్యశ్చైచ్ఛగతోపివా - యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతఇతి || ౧౨

శృంగారచేష్టావిధాబధూపురిత్యుక్తంతా ఏవదర్శయతి | కశ్చిదిత్యాది
నా | కశ్చిద్రాజాకరాభ్యాంపాణిభ్యాండవగూఢనాళంగృహీతనాళం ఆలా
లైశ్చుండలైఃపత్రైః అభిహతాస్తాడితాః ద్విరేఖాఃప్రథమరాః యేనతత్తథో
క్తం - రజోభిఃపరాః - అంతఃపరివేషంమండలంబద్ధాతీత్యంతఃపరివేషబం
ధిలీలారవిందంవిరోదాత్త్యకంశృంగారార్థం గృహీత్యారవిందంభ్రమయాంచకా
ర - కరస్థలీలారవిందవత్త్వయాహరిభ్రమయితవ్యఇతిసృపాభీప్రాయః || ౧౩

విస్రస్తమితి | విలసనశీలోవిలాసీ - నౌకజలసకత్తస్రస్థఇతిఘనీణ ప్రత్య
యః | అవరోరాజాఅంసాత్భుజశిరసః || ౧౪ || స్కంధోభుజశిరోసోస్త్రీత్య
మరః - విస్రస్తంరత్నానువిధంరత్నభివతం యదంగదంకేయూరంతస్యకోటిల
గ్నంఅగ్రలగ్నం || ౧౪ || అత్యత్కర్షాశ్రయః కోటిఇత్యమరః | ప్రాలంబము

తక్రృప్య యథా వ్రజేశంశి నాయ సావీకృతకారు క్తగ్ని ॥ ౧౪ ॥ ఆ
కుంచితా గ్రాంగుళినా తతోన్యః కించిత్సమావర్జితోన్యః ॥ త్రివిధస్సంసన్ని
నఖప్రభోపాదేన హైమంబలిలేఖపీఠం ॥ ౧౫ ॥ నివేశ్యవామం భుజమాసనా
రైతత్సన్నివేశాదధికొన్నతాంసః ॥ కశ్చిద్వృత్తప్రకృతి హరిగన్గుహృత్సమా
భాషణతత్పరోభూత్ ॥ ౧౬ ॥ విలాసినిః ప్రభు దంతపత్రమాపాణ్డురంశేత
కబహుమన్యః ॥ ప్రియానితమృదిత సన్నివేశేన్య పాటయీమా సయువాన
ఖాగైర్గ్ ॥ ౧౭ ॥ కువేశయా తామ్రతలే కశ్చిద్గైరే శరేఖా వజలాంభనేన ॥

జులంబినీంస్యం ॥ ౧౮ ॥ ప్రాలంబవృజులంబీనాన్యశ్శృంతాదైవకక్షకంచతదిత్య
మరః - ఉత్కృప్య ఉద్ధృతసావీకృతంధిర్వ్యూతించారున్యకృత్యంయస్యసత
ధోక్తస్య - యథావ్రజేశంస్థస్థాసంశి నాయ - ప్రావాగోష్ఠిపరా చ్చలేనఅ
హంత్యామేవంపరంస్యభిన్నపాభిప్రాయః ॥ ౧౯

అనుంజితేతి ॥ తతఃపూర్వోక్తా దగ్యుకశ్చిత్తంబింబస్యమ వజితగేత్ర
శోభః ఈషదవాక్పిత నేత్ర కాంతి, అనుంజితే అనుగ్నః అగ్రాంగుళే
యోయస్యతేనత్యగ్నిసంసన్నివేశా ప్రభావస్యతేనాదే హైమం హిరణ్మ
యంజితంపాదపీఠంబలిలేఖేఖితవాక్ - పాద రంజితామృత దనేనన్యంమ
త్సమీపమాగచ్ఛేన్నపాభిప్రాయః - సన్నివేశేన్యకృత్యంబింబస్యసత
త్యభిప్రాయః - భూమివిలేపనంతలక్ష్మీంస శమేతః ॥ ౨౦

నివేశ్యతి ॥ కశ్చిద్రజావామ భుగం ఆసనంబిహ సనైక దేశేనవేశ్య
సంస్థాప్య - తస్మిన్నివేశాత్ తస్యవామభుగస్యోన్యకృత్యంబిహ సనైకదేశాత్ ఆ
ధికొన్నతోవాహంస ఏషదస్యసేథోక్తస్యకృత్యంబిహ సనైకదేశాత్ ఆ
దేశేభిన్నహరిఃబురితహరిగన్గ్ ॥ ౨౧ ॥ పృథ్వంశాధేత్రేకమిన్యమరః సుహృ
త్సమాభాషణతత్పరః అధూత్ - వామపార్శ్వంబిహ సనైకదేశాత్ సుభాషి
తుంప్రవృత్తత్యగ్నః - అతవవవివృత్తత్యగ్నఃకృత్యంబిహ సనైకదేశాత్ నివేశిత
యాసహవీవంవారాంకరివ్యభిన్నపాభిప్రాయః - పరంధృష్టాపర జ్ఞానో
యంసకార్యకర్తృతందుమర్యాదయః ॥ ౨౨

విలాసినితి ॥ అన్యంఅవరః యువావిలాసిన్యాప్రియాంసః ప్రభుమార్తందం
తపత్రభూతం ఆపాండురంశేతకబర్హంశేతకదళం ॥ ౨౩ ॥ దశేవిభక్త మిన్యమరః
ప్రియానితంబే ఉచితసన్నివేశైః అభ్యస్తనితేవజ్జేః ఖాగైర్గ్ పాటయీమా
స-విదారయామాస-అహంతవనితంబేవీవంసప్రణాదీ దాన్యామిన్యపాభి
ప్రాయః త్యగచ్ఛేదకవత్ పత్రపాటకోయమవలక్షణభీష్మమత్యానాగీకృతం ॥

మగధప్రతిష్ఠాః । రాజావ్రజారంజనలబ్ధవర్ణః పరంతపోనామ యథార్థానామా ॥
 ౨౧ ॥ కామంస్పృహస్సంతుసహస్రశోన్యై గాజ్వలీమాహురసేభూమిం సతు
 త్రతారాగ్రహసంకులావిజ్యోలిప్తతీచంద్రమసైవరాత్రిః ॥ ౨౨ ॥ క్రియావ్రబం
 ధాదయచుద్వరాణామప్రమాహూతసహస్రనేత్రః । శచ్యాశ్చిరంపాండుక
 పోలలంబాన్తందాగశూన్యాసలకాంశ్చకార ॥ ౨౩ ॥ అనేనచేదిచ్చసిగృహ్య
 మాణంపాణింవరేణ్యేనకురుప్రవేశే । ప్రాసాదవాతాయనసంస్థితానాంనే
 త్రోత్సవంపుష్పపురాంగనానాం ॥ ౨౪ ॥ ఏవంతయోక్తై తమవేత్స్యకింబిద్వి

యస్యసంమగః । ప్రతిష్ఠాః ॥ ౨౧ ॥ ప్రతిష్ఠాకృత్య మాస్పదమిత్యమరః - ప్రజారం
 జనేలబ్ధవర్ణః విచక్షుః యద్వాప్రజారంజనెలబ్ధవర్ణః లబ్ధోత్కర్షః పరాశ
 త్రూక తాపయతీతివరంతపః పరంతపాఖ్యః - ద్విషత్పరయోస్తాపెతిభిచ్చత్వ
 యః - ఖదిప్రాస్వగతిహస్యః - అరుద్విషదిత్యాదివాముమాగమః - నామేతిప్ర
 సిద్ధాయథార్థానామయస్యసంయథాభానామాశత్రుసంతాపనాదితిభావః ॥

కామమితి ॥ అన్యేనృపాః కామంసహస్రశస్సంతు - భూమిం అసేనరాజన్య
 తింశోభనరాజకసీమాహుః - నైతాదృశః కశ్చిదస్తీశ్వర్యః ॥ నిఘరాజ్ఞాదేశేరా
 జన్యాకస్యాత్తత్యోత్రరాజవాత్యమరః - రాజన్వాంత్యై రాజ్య ఇతినిపాత
 నాత్సానుః - తథాహినశ్చైత్యశ్చిచ్ఛా భిః తారాభిః సాధాంజ్ఞేన్యోతిభిః
 గ్రహైర్భూమాదిభిశ్చసంకులాపిరాత్రిః చంద్రమసైవజ్యోతిరన్యా అస్తీజ్యో
 లిప్తతీనాన్యైవజ్యోతిష్తతీత్యర్థః ॥ ... ౨౨

క్రియేతి ॥ అయంపరంతపః ఆన్యరాణాంక్రతూనాంక్రియావ్రబంధాత్
 అనుష్ఠానసాంతత్యాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుష్ఠానాదిత్యర్థః - అన్యసంనిత్యం ఆహూ
 తసహస్రనేత్రస్య చిరంశచ్యాః అలకాపాండుకపోలయోలంబాప్రస్తాక
 పచాద్యచ్ - మందారైః కల్పద్రుమకుసుమైః శూన్యాచకార - ప్రోషితభత్వ
 కాహికేశసంస్కారంనకుగ్ధంతీతిభావః - ప్రోషితేనులినాకృతేతిస్తరణాత్ ॥ ౨౩

అనేనేతి ॥ వరేణ్యేనవరణీయేన - వృణోవేరాణాదికః - వృణవిద్యుత్సంవిద్య
 ప్రత్యయః - అసేనరాజ్ఞాగృహ్యమాణంపాణిం ఇచ్చసిచేత్ - పాణిగ్రహణ
 మిచ్చసిచేదిత్యర్థః - ప్రవేశేపుగప్రవేశకాలప్రాసాదవాతాయనసంస్థితానాం
 రాజభవనగవాక్షుస్థితానాంపుష్పపురాంగనానాంపాటలి పురాంగనానాంసే
 త్రోత్సవంకురు - సర్వోత్తమానాంతాసామవిదర్యనీయాభవిష్యసీతిభావః ॥ ౨౪
 ఏవమితి ॥ ఏవంతయానునందయా ఉక్తైసతితం పరంతపం అవేత్స్యకింబి

సంగసిమార్వాంకవిధూకమాంలా ఋషప్రణామక్రియయైవతస్వీప్రత్యాదిదే
తైః సమిభాషమాణా ॥ ౨౫ ॥ తాంసైవనేత్రగ్రహణైనియక్తారాజాంతరంరా
జనతానినాయ । సమీరణోత్థేతతరంగరేఖాపద్మాంతరంమానస రాజసం
సీమ్ ॥ ౨౬ ॥ జగాదస్తే నామయమంగనాధస్సురాంగప్రాధికతయావనశ్రీః
నితనాగఃకిలసూత్రకరైరైంద్రంపదంధూమిగతోపిభుజ్యై ॥ ౨౭ ॥ అనే
నవర్యాసయతాస్రబిందూస్సుక్తాఫలస్థూలతసూక్తస్తవేషు । వ్రత్యర్పితాశ్చ
ప్రతిలాసిశీనాముస్తుచ్యస్తాత్రోవిస్తైవహరాః ॥ ౨౮ ॥ నిసగఃఖిన్నాస్పద

ద్విసంసేదూర్వాగకా దూర్వాద్విసంసేదూర్వాకమాలా గుడభుష్పమాలాఽఽ
సాస్సా॥ ౩॥ షడ్మాకేతుగుడభుష్పంధుద్రుమఃపత్యమగః - వరణోశ్శిల ప్రయ
త్నేశిభావః - తస్యే ఇందుమతీవనంస్థప అభాషమాణా ఋజ్వాభాషా
శూన్యయావ్రణామక్రియ ద్దైవప్రత్యక్షదేశపరిజహర॥ ... ౨౫

తామసి || సైవంసు, దైవ - కన్యాభిక్షజ్ఞత్వవిధానః - చేత్రగ్రహణేరి
యక్తాహ్వాదియనందాత్మ రాజసుతాంరజాతరం అన్యరాజాననినా
యనయఃగ్నిః కనుకః - కథనివ - సమిరణోత్థావాత'త్పన్న తరంగరేఖా
ఊర్తివ జ్ఞేమానసేనరసియా రాజసాంసీ అంపత్తంతరమివ॥ ౨౬

జగదేతి॥ ఏనామిందునంజగాదచ - కమి - లనుం అంగనాథః అంగ
దేశాధీశ్వర స్తురాంగనాథిః ప్రాధి - లాకామిల యాపనాః యస్యసతతో
క్షు - పురాకిల ఏవ ఇంద్రసహాయధం ఇంద్రచరగామినం అకామయం
తాపరసఇతివ్రసిద్ధిః - కి. చనూతికాః - కజశాస్త్రస్థిః వాలభిల్లాసిభిమ
హాషిః భిఃవీతనాగః శిశితగజశిల - కిరెత్తైత్రిహ్య - అతఏవభూమిగతోప
బింద్రంపదంబందై శ్వగంభుజైః - భూటాకగతఏవస్వగముఖనుభవతీ
త్యథః - దిగజాపగోదేవషి సేవ్యత్వమైంద్రపదశబ్దాధః - పురాకిలకత
శ్చిచ్చానకారణాత్ భువమతీకాందిగజవగమాటాక్యస్వయమతక్తఇంద్రా
భ్యనుజ్ఞయా ఆసీత్తైఃదేవషిభిః వ్రణితేనశాస్త్రేణగజాస్వశీకృత్యభువనంవ్ర
దాయంప్రావతయతికథాగీయతే॥ ౨౭

అనేనేతి॥ శత్రువిలాసిని నాంరిపుస్త్రీశాంస్తనేషుకుచేషుముక్తాఫలస్థూలత
మాఅస్రబిదూనశ్రుబిందూ॥ ౧॥ అస్రవశ్రుణిశోణితశ్శిః శ్వః - పర్యా
సయతా - భక్తిః వధాదితీభావః - అనేసలంగనాథేవ ఉత్తుచ్యుష్మి వ్యసూత్రే
ణవిసాహరావప్రత్యర్థితాః - అవిచ్ఛిన్నా శ్రుబిందుప్రవతనాత్ ఉత్సా
త్రహారాద్బలామేవకృతమిత్త్యప్రేక్షాగమ్యతే॥ ౨౮

మేఘసంస్థమస్తి క్షయంత్రీశ్చ సగస్వతీచ | కాంత్యాగిరానూసృతయాచ యో
 గ్యావ్యమేవకల్యాణితయోస్త ప్రతీయా || ౨౯ || అథాంగరాజాదవతార్యచ
 త్సర్వాసీతిజన్యానువదత్కుమారీ | నాసౌనకామ్యోనచవేదసవ్యగృహ్మంస
 సాభిన్నరుచిహింలాకః || ౩౦ || తతఃపరఁదుష్ప సహంద్విషద్భిర్నవపంనియు
 క్తప్రహరహామామా | నిదగ్ధయామాసవిశేషదృశ్యమిందుం వోత్తానమివేం
 దుమత్యై || ౩౧ || అరంభినాథోయమగ్రబాహుర్విశాలపతాస్తసువృత్తమ

సస గేతః | నిగతః తః స్వభావతి, భిన్నాస్పదంభిన్నాశ్రయం సహవస్థా
 నవిరోధీత్యర్థః - శ్రీశ్చసరస్వతీచేద్వియంతస్తి అంగనాధేవక్రాంతస్తాస్థితి
 ర్యస్యత దేకసంస్థం - ఉభయమిహసంగతమిత్యర్థః - హేకల్యాణి బహ్వదిశ్య
 శ్చేజీబీవ - కాంత్యానూనతయాసత్యప్రియయాగి రాచయోగ్యాసంసర్గాన్తా
 త్వమేవతయోఃశ్రీసగస్వతోస్త ప్రతీయా - సమానగుణయోఃయవయోద్ధాంప
 త్యంయుక్త్యేతేభావః - దత్తేనానయకత్వంచాన్యోన్యతే తదుక్తం || ౩౧ || తు
 ల్యోనేత్రదశీణాః || ౨౯

అథే|| అధగమూర్తి అంగ రాజాత్ చక్షుః అవతార్యభవసి మేత్స్యః జన్యాం
 మాస్తి సఖీసుపదాంయూహిగచ్ఛేత్యవత్ - అపివాః ని పథూవహాః జ
 న్యాంధూబాంధవా తాంయూహిగచ్ఛేత్యవత్ || జన్యామః సృగభీసు దాః -
 జన్యాంగకధూజ్ఞాన్ద్రీయతుల్యమితేషానీవతుద్వయేషిత్వః - అనరాజన్యా
 వధూ ప్రత్యగ్ || ని చృత్యాచాపి వోధాయాభిశేతకః - సంజ్ఞాయాంబన్యాభి
 తియత్ ప్రత్యయాంశోనిపాత - యద్రాహువృత్తికారః జనీవధూంవహం
 తీతిజన్యాజామాతుగ్వయస్యాభి - యచ్ఛానురం || ని జన్యాస్తి గావర్యయ
 ఇతి తత్సవ్యముపలక్షణాద్ధమిన్యో, ఏచాయనుంగ రిశనిషేధిః పృశ్యదో
 షాన్నాపిప్రజ్ఞవోషాశ్వల్యాహ - నేత్యది నా. అసౌఅంగరాజః కల్యాణిక
 మనీయః సేతిన - కింతుకావ్యవశేత్యర్థః - సాకుమారీచసవ్యక్ ద్రష్టుంబితేక్తుంస
 వెదేతిన - కింతువేదై వెత్యర్థః కింశలాంకంబః భిన్నరుచిన్నిరుచిరమపికించత్కు
 స్తైన్నిగోచ తేకింతుంబాహిఇగ్భానియంతుంశ్రీనిభిభావః || ౩౦

తతః || తతః అంతరప్రహరహామామా వ్యా దేశే, యక్తాదావాదేశీ
 నిస్త్రీగృహ్మద్వాప్రతీహరఇత్యనురః - ద్విబద్ధిశ్చాభిరుప ౧సహందుస్స
 హం- శూరమిత్యర్థః విశేషేగదృశ్యంద్భాసీయం- రూపవంతమిత్యర్థః - పరం
 అవ్యంసృపంరాజానంనవోత్తానంనవోదయం ఇందుమివఇందుమత్యైనిదగ్ధ
 యామాసప్రదగ్ధయామాస || ౩౧

ధ్యః । ఆరోప్యచక్రభ్రమమష్టతేజాస్తవ్యష్టైశ్చయతోఽగ్నిభితోవిభాతి ॥ ౩౨ ॥
 అస్యప్రయాణేషుసమగ్రశక్తైఃగ్రేసరైర్వాజిభిరుత్థితాని । కుర్వంతిసామంత
 శిఖాఽనీనాప్రభాప్రరోహస్తమయంరజాంసి ॥ ౩౩ ॥ అసామహాకాళని
 కేతనస్యవసన్నిదూరేతి చంద్రమాశైః । తమిస్ప్రవక్షేపి సహప్రియాభిజ్యో
 తస్నివతోసర్వశతిప్రదోషాః ॥ ౩౪ ॥ అనెనయానాసహపాధికవెనరం
 భోరుకచ్చిన్త్యసౌరుచస్తేశిప్రాతరంగాని కంపితాసుఃపార్తుముద్యానవరం

అవంతి నాథగణి ॥ ఉదగ్రబాహుదీఘకబాహుః పశాలంవక్షోయస్యనః
 విశాలవక్షోతనువృస్తనుధ్యఃకృశనతూలమగ్నః । అయంరాజాఅవంతినాథః
 అవంతిదేశానామీశ్వరః - త్వష్టాగ్రశ్వకర్తృణాం రుః లేజోవేగమసహమాన
 యాదుమిత్రాసంజ్ఞాదేవ్యాప్రాప్తతేనీలశేషః - చక్రభ్రమంచక్రాకారశ
 స్తోగ్రజైఃచయంత్రం ॥ ౩౧ ॥ భ్రమంబుగ్గమభ్రాతౌకుండాభ్యేశిల్పయంత్ర
 కఇశ్వరః - ఆరోప్యయత్నేనఉగ్నిభిః - నిశాతేతగ్నిశ్చ్యుః - ఉష్ణతేజాన్సృగ్ని
 వవిభాతీఅత్రమార్కంజేయః । విశ్వకర్తృశ్చాతాత్కాకద్వీపేవస్వతా ।
 భ్రమమారోప్యతజ్జేజ్ఞాతనాయోవచక్రనిగతి ॥ ... ౩౨

అగ్నేతి ॥ సమగ్రశక్తేశక్తిత్రయసంపన్నస్య అస్య అవంతినాథస్యప్ర
 యాణేషుజైత్రయాత్రాసు అగ్రేసరైఃపురోగమైః వాజిభిరవైఃఉత్థితాని
 రజాంసిసామంతానాంసమంతాద్యవానాంరాజ్ఞాంయేశిఖామణయఃతేషాం
 ప్రభాప్రరోహస్తమయంతేజోం కురనాశంకుగ్వంతి - నాసీరైరేవాస్యశక్త
 పఃపరాజేయంతగ్నిభావః ॥ ... ౩౩

అసాపితి ॥ అసాఅవంతినాథఃమహాకాళంనామక్షేత్రపశేషఃతదేవనికేత
 నంస్థానంయస్యతస్యచంద్రమాశైశ్వస్యఅదూరేసమీపేవసత్పితౄణామ
 వ. హేతోః తమిస్ప్రవక్షేపిశ్చుష్ణవక్షేపిప్రియాభిస్సహజ్యోతస్నివతశ్చంద్రి
 కావతఃప్రదోషాఃరాత్రీఃస్విశతలనుభవతీల - నిత్యజ్యోతస్నివిహరిత్వ
 మేతన్యైవనాన్యస్థేతిభావః ॥ ... ౩౪

అనెనేతి ॥ రంభకదళీస్తంభావ ఉరూయస్యాస్సారంభారూః తస్యా
 స్సంభోధనంహారంభారు - ఉరూత్తర పదాదౌపమ్య ఇత్యుభ్యత్రయః -
 నదీత్వార్ధస్యః - యూనాఅనేపాధికవెన రాజ్ఞాసహ - శిప్రా నామతత్ర
 త్యానదీతస్యాస్తరంగాణాంఅనిలేనకంపితాసు ఉద్యానానాంపరంపరాసువ
 జ్జీఘవిహర్తుంతేతవమనసరుచికచ్చిత్ - స్పృహ స్తీమిత్యథః ॥ ౩౫ ॥ అభి

పరాను॥ ౩౫॥ తస్మిన్నభిద్యోతితబంధువద్దేన తాపసంశోషితశక్రవంశే
బబంధసానోత్తమసౌకుమార్యాకుముద్వశిభానమతీవభావం॥ ౩౬॥ తామ
గ్రతస్తామరసాంతరాభాషనూపరాజస్యగృహైరనూనాం॥ నిధాయస్పష్టిం
లలితాంవిధాతుజగదధూయస్సదతీసునందా॥ ౩౭॥ సంగ్రామనిర్విప్లవ
హస్తబాహురష్టాదశదీపశిఖాతయూవః॥ అన్యసాధారణరాజశబ్దోబ
భూవయోగీలకార్తవీర్యః॥ ౩౮॥ అకార్యచింతాసమకాలమేవప్రాదుర్భ

వంశస్సహాయాంచగభస్తాచరుణఃస్త్రియామిత్యమరః॥ ౩౫

తస్మిన్నతి॥ ఉత్తమసౌకుమార్యాఉక్త్యప్రాంగమార్గవాసాఇందుమతీ
అభిద్యోతితాఃఉల్లసితాఃబంధవవపద్మానియేతిస్త్రీప్రతాపేనతేజసానం
శోషితాఃశక్రవవవంకాఃకర్ణమాంయేతస్త్రికా-అవంతినాధేనుముద్వశీకుము
దినీ-కుముదనడవేతసేభ్యాడ్మతవితత్తతవృత్తయః-భానమతీఅంశుమతీవ
భావంచిత్రంబబంధ-నతప్రానురాగంచకారేత్యర్థః-బంధూనాంవద్దేవేన
శక్రూణాంపంశుత్వేనచనిరూపణాత్ రాజ్ఞస్సూర్యసామ్యంవ్యజ్యతే॥ ౩౬

తామితి॥ సునందాతామరసాంతరాభాషవద్దోచితసమానకాంతిం-కనక
గౌరీమిశ్రథః-గృహైరనూపశిలాదిభిః-అమానామధికామిత్యథః-శోభ
నాదంతాయస్యాస్తాంసుదలీం-వయస్యసంస్కృతతృణిదత్రాదేశః-ఉగిత
శ్చేజీవీ-తాంప్రకృతాంప్రసిద్ధాంవావిధాతుఃలలితాంస్పష్టింషధురని
ర్తాగస్త్రీయమిత్యథః-అనుగతాఃఅపియేషుతేఅమాపానామదేశాః-ఋ
క్పూర్ణాఃపథామానక్షిణితిఅప్రకృతః-సమాసాంతఃఉదాహరణశబ్ద
త్యూకారాదేశః-తేషాంరాజఃఅనూనరాజస్యఅగ్రతఃనిధాయవ్యవస్థాన్య
భూయఃపునఃజగదఉవాచ॥ ... ౩౭

సంగ్రామేతి॥ సంగ్రామేషుముష్ణేషునిష్ప్రాఃఅనుభూతాఃసహస్తబా
హనోయస్యసతథోక్తఃముద్ధాదన్యత్రద్విభుజయేవదృశ్యతఇత్యర్థః-అష్టాద
శసుద్వీపేషుఃఖాతాఃస్థాపితాఃయావాఃయేనతథోక్తః-స్వక్రతుయాజీ
స్వాభామశ్చేతిభావః-జరాయుజాదిస్వభూతరంజనాత్అన్యసాధారణో
నభవతీత్యన్యసాధారణఃరాజశబ్దోయస్యసతథోక్తః-యోగీబ్రహ్మవిద్యావా
నిత్యథః-సకలభగవతోదత్తాత్రేయల్లభయోగఇవప్రసిద్ధిః-కృతవీర్యస్యావ
త్యంపుమాకార్తవీర్యోనామరాజాబధూవశిల-అయంచావ్యమహిదూషి
దత్తాత్రేయవగప్రసాదలబ్ధఇతిభారతేదృశ్యతే॥ ... ౩౮

అకార్యేతి॥ ఎంతాశిక్షఃయఃకార్తవీర్యఃఅకార్యస్యఅసత్కార్య

వంశాబ్ధధరఃపురస్తాత్ | అంతశ్చరీరేష్వపియఃప్రజానాం ప్రత్యాదిదేశాన
యంవిసేతా || ౩౯ || జ్యోబంధఃపుంధనుజేయస్యసిశ్వసద్వక్త్రః పరంవ
రేణ | కారాగృహేనిజితవాసవేలంకెశ్వరేణోషితమాప్రసాదాత్ || ౪౦ ||
తస్యాన్వయేభూవతిరేజజాతఃప్రవీణఇత్యగమవృద్ధసేవీ | యోగ్రియస్సంత్ర
యదోషరూఢంస్వభావలోలేత్యయశఃప్రమృష్టః || ౪౧ || ఆయోధనేకృష్ణశతిం

స్యచింతయా కంఠ్యామీతిబుద్ధ్యాసమకాలమేక కాలమేవ యథా తథాపురస్తాద
గ్రేహావధరఃప్రాదుర్యక్తఃసకప్రజానాంజనానాం || ౪౨ || ప్రజాస్యాత్సంతితౌజ
నఇత్యమరః - అంతశ్చరీరేషుఅంశఃకగణేషుశరీ శబ్దేనమంజురియంలత్యతే
అవిసయమవరాధమపిప్రత్యాదిదేశ-మానసావరాధన-పివారయామాసేత్య
థః - అన్యేషువాక్కుయావరాధమాత్రప్రవీణరూరఇతిభావః || ౩౯

జ్యోబంధః || జ్యోయామారవ్యోబంధఃనిష్పందాఃనిశ్చేష్టాఃఘజాంయస్య
తేనజ్యోబంధోవరోధాత్ దీఘకంవిసిశ్వసతీవక్త్రం గ్రణాంచుఖానాంపరంపరా
దశమభీయస్యతేనిర్జితఃవాసవోయేనతేన- ఇంగ్రజయనాఇంద్రాదయోవ్య
సేనజితప్రాయా ఏవేతిభావః - లంకేశ్వరేదశ-స్సేనయస్యకార్తవీర్యస్యకా
రాగృహేబంధనాగారే || ౪౦ || కారాస్యాబ్ధంధనాలయఇత్యమరః - ఆప్రసా
దాత్ అనుగ్రహవశ్యంతంఉపిత్సంతం- సమంసకథావైక్తః - ఏతత్ప్రసాదపీ
వతస్యమోక్షోపాయఃసచూత్రమితిభావః || ౪౦

తస్యేతి || ఆగమవృద్ధసేవీశ్రుతవృద్ధసేవీప్రతీవఇతిఖ్యాతఇతిశేషఃఏవంభూ
వతిఃతస్యకార్తవీర్యస్యఅన్వయేవంశేజాతఃయేనప్రతీపేనసంత్రయస్యఆశ్రయ
స్యపుంసఃదోషైఃవ్యసనాదిభిఃరూఢం ఉత్పన్నంత్రయస్సంబంధిస్వభావలోలా
ప్రకృతిచంచలాఇత్యేవంరూపంఅయశఃదుష్కీర్తిప్రమృష్టంనిరస్తం- దుష్టాశ్ర
యత్యాగశీలాయాఃశ్రీయఃప్రకృతిచావలప్రవాదఃమూఢజనపరికల్పితఇతిర్థః-
అయంతుదోషరాహిత్యాన్నకదాచిదపిశ్రీయాత్యజ్యత ఇతిభావః || ౪౧

ఆయోధనఇతి || యఃప్రతీపః ఆయోధనేయుద్ధే || ౪౨ || యుద్ధమా-యోధ
నంజ్యోమిత్వమరః - కృష్ణగతింకృష్ణవత్క్లానమగ్నిం - సహాయమవాప్యతు
త్రియాణాంకాళేరాత్రింసంహరరాత్రిమిత్వథః - రామపరశ్వధస్యజామ
దగ్న్యపరశోః || ౪౩ || ద్వయోః కుతారః స్వధీతిః పరశుశ్చపరశ్వధఇత్యమరః-
శిలాంఘ్రిణాం ధారాంముఖం || ౪౪ || ఖడ్గాదీనాంచని శితముఖేధారాప్రకీర్ణ
తేతిఃశ్వః - ఉత్పలవత్రస్యసార ఇవసారో యస్యాస్తాంతథా భూతాంసం

సహాయమహావ్యయః క్షత్రియకాళరాత్రిం ధారాంతాం రామపరశ్వరస్య
 సంభావయశ్శుశ్చలపత్రసారాం ॥ ౪౨ ॥ అస్యాంకలక్ష్మీగృహదీర్ఘబాహూ
 ర్నాహిష్టతీవప్రనితంబ కాంచీం ప్రాసాదజాలైజలవేణిరమ్యాం రేవాం
 యదిప్రేక్షతుమస్తికామః ॥ ౪౩ ॥ తస్యాః ప్రకామంప్రియదశ్శనోపినసహితీ
 శోరుచయేబభూవ ॥ శరత్ప్రమృష్టాంబుధరోపరోధశ్శశీవషర్వాస్త కళోనశి
 న్యాః ॥ ౪౪ ॥ సాశూరసేనాధిపతింసుషేణముద్దిశ్యలోకాంతరగీతతీతీం ఆ
 చారపూతోభయవంశదీపంశుద్ధాంతగత్యైజగచ్ఛమారీ ॥ ౪౫ ॥ నీపాస్వయః
 పాధివవపిషయజ్వాగుణైర్యమాశ్రిత్యపరస్పరేణ ॥ సిద్ధాశ్రమంశాంతమవై

భావయతిమన్యతే - యేతన్నగంజగీషయాఆగతా౯రిపూర్వస్వయమేవధీత్యై
 మితీభగవతావై శ్వానరేగదత్తవరోయంతాజాదహ్యంతే తథాగతాశ్చత్రవ
 ఇతిభారతీకథాత్రాసుసంధేయా ॥ ... ౪౨

అస్యేతి ॥ దీర్ఘబాహూ అస్య ప్రతీవస్య అంకలక్ష్మీః భవ - యేనంవృణో
 మ్నేష్యతః - అసేనలయంవిష్ణుతుల్యఇచ్చిస్యతే - మాహిష్టతీనామఅస్యనగ
 రీతస్యావప్రఃప్రాకారయేవనితంబఃతస్యకాంచీంశనాధూతాంబలానాంపే
 ణ్యాప్రవాహేణరమ్యాం ॥ ని ॥ ఓఘఃప్రవాహేణచేచిహలాయుధః - తాం
 రేవాంనర్మదాంప్రాసాదస్యజాలైఃగవాక్షై ॥ ని ॥ జాలంసమూహానాయో
 గవాక్షైతౌరకావపీత్యమరః - ప్రేక్షతుంధ్రిష్టుంకామః ఇచ్చాఅస్త్రీయదియేనం
 వృణోమ్యేషిపూర్వేణాస్వయః ॥ ... ౪౩

తస్యాఇతి ॥ ప్రకామంప్రియంప్రీతికగందశ్శనంప్రియస్యసోపి - దశ్శనీయో
 పీత్యతః - సహితీశంశరదాప్రమృష్టాంబుధరోపరోధస్తనైఃపూవరణఃప
 ర్యాప్తకళోపూర్ణకళఃకళోనశిన్యాఇవ - తస్యాః ఇంచుమత్యారుచయేబభూ
 వ - రుచింనాజీజనదిత్యతః - లోకోభిన్నరుచిరితిభావః ॥ ... ౪౪

సేతి ॥ లోకాంతరేస్వగదావపిగీతాకీతికగ్ర్యస్యతం ఆచారేపూతయో
 శ్శుద్ధయోఃఉభయోర్వంశయోర్నాతాపితృగులయోః - దీపంప్రకాశకం - ఉభ
 యవంశేత్యత్రఉభయపక్షవన్నిత్యాహః - శూరసేనానాందేశానామధిపతిం
 సుషేణంనామనృపంఉద్దిశ్య అభిసంధాయశుద్ధాంతగత్యై అంతఃపురపాలిక
 యా - కమణ్యం - టిడ్డెతిజీవ - సాకుమారి - జగదేతా ॥ ని ॥ శుద్ధాంతశ్చ
 వరోధశ్చేత్యమరః ॥ ... ౪౫

నీపేతి ॥ యజ్వాఃధిసదిష్టవాక్ - నయజోర్ధ్వనివితీజ్ఞ నిష్కృత్యయః ॥ ని ॥
 యజ్వాతునిధిసేష్టవానిత్యమరః - ఏషపాధివః నీపానామస్వయోయస్యేతిసి

త్యసత్వైర్వైసగ్గోల్మత్యస్సజైవిరోధః॥ ౪౬॥ యస్యాత్మగేహేనయశాభి
రామాకాంతహిమాంశోరివసన్నివిష్టా । హర్ష్యాగ్రసంరూఢతృణాంకురే
షుతేజోవిషహ్యంరిపుమందిరేషు॥ ౪౭॥ యస్యావరోధస్తనచందనానాంప్ర
తౌళనాద్వారివహరకాలే । కళిందకన్యామధురాంగతాపింగోర్నిసంసక్తజ
లేవభాతి॥ ౪౮॥ త్రస్తైనతాగ్నాత్క్రిలకాళియేనుమణింవిసృష్టంయమునాక
సాయః । వత్సస్థలవ్యాపిచుచిందధానస్సకాస్త్రభంహీప్రయతివక్కుష్టం॥ ౪౯॥
సంభావ్యభర్తారమముంయవాసంమృదుప్రవాళోత్తరిపుష్పకయ్యే । బృందా

పాన్వయఃనీవవంశజః యంనుషేణంఆశ్రిత్యగజైః జ్ఞానమానాదిభిః శాంతం
ప్రసన్నంసిద్ధాశ్రమంబుష్మాశ్రమంఏత్యప్రాప్యసత్వైఃగజసింహాదిభిఃప్రాణి
భిరివనైఃసగ్గిః స్వాభావికోపివరస్పరేణవిరోధః ఉత్సస్సతేత్యక్తః॥ ౪౬

యస్యేతి॥ హిమాంశోశ్చంద్రస్యకాంతిఃచంద్రికేవసయనాభిరామాయస్యను
షేణస్యకాంతిశ్చోభా-ఆత్మగేహేస్వభవనేసన్నివిష్టాసంతాంతా-అవిషహ్యం
విసోధుమశక్యంతేజః ప్రతాపస్తూహర్ష్యాగ్రేషుసంరూఢాః తృణాంకురాః
యేషుతేషుశూన్యేష్విత్వర్థంరిపుమందిరేషుశత్రునగరేషు॥సి॥ మందిరంసగరేగృ
హాభితివిశ్వః - సన్నివిష్టం - స్వజనాన్లుదకఃద్విపంతవశ్చేతిభావః॥ ౪౭

యస్యేతి॥ యస్యనుషేణస్యవారిహరకాలేజలక్రీడా సమయేఅవరోధా
నామంతఃపురాంగనానాంస్తనేషుచందనానాంమలయజానాం ప్రతౌళనాద్దై
త్యోకళిందోనామచైలిఃతత్కన్యాయమునా॥ సి॥ కాళిందీసూర్యతనయాయ
మునాశమనస్వసేత్యమరః - మధురానామఅస్యరాజ్ఞఃసగరీతాంగతాపి - గం
గాయాఃఏప్రకృష్టాపీత్యర్థః - గంగాయాఃభాగీరథ్యాఃఉబిఃభిస్తరంగైఃసం
సక్తజలేవభాతి - ధవళేచందన సంసర్గాత్ప్రయాగాదన్యత్రాప్యత్రగంగాసం
గతేవభాతీత్యర్థః - సితాసితేహిగంగాయమునెఇతిఘంటాపథః॥ ౪౮

త్రస్తేనేతి॥ తాగ్నాత్క్రిలగరుడాత్త్రస్తైనభీతేనయమునాఓకఃస్థానంయస్య
తేనకాళియేనకాళింగనామకనాగేన - విసృష్టంకిల - అభయదాననిష్క్రయత్వే
నదత్తం - కీలేత్యైతిహేయ - వత్సస్థలవ్యాపిరుచింమణిందధానోయస్సుషేణః
సకాస్త్రభంకృష్టంవిష్టంహీప్రయతివప్రీడయతివ - అర్చిహీత్యాదిసామగ్రా
మః - కాస్త్రభమజేరపుత్కృష్టోయమణిరితిభావః॥ ... ౪౯

సంభావ్యేతి॥ యవాసంతరుణం అముంనుషేణంభర్తారం సంభావ్యమ
త్వా - వతిత్వేనాంగీకృత్యర్థః - మృదుప్రవాళోత్తరా ఉపరిప్రసారితకోమల

వనేనైత్రరథాదదూనెనిర్విశ్వతాంసుందరియావనశ్రీః॥ ౫౦॥ అధ్యాస్యచాం
భఃపృష్ఠతోఽపీతానిశైలేయగంధీశిలాతలానికలాపినాంప్రావృషివశ్యస్సత్తం
కాంతాసుగోవర్ధనకందరాసు॥ ౫౧॥ సృవంతమావర్తమనోజ్ఞానాభిస్సావ్య
త్యగాదస్యవధూగ్భవత్రీ॥ మహీధరంమార్గవశాదుపేతం సోమోవహసాగర
గామినీవ॥ ౫౨॥ అధాంగదాశ్లిష్టభుజంభుజిష్యాహేమాంగదంనామకళింగ
నాథం॥ ఆసేదుషీంసాదితశత్రువతుంబాలామబాలేందుముఖేబభాషే॥ ౫౩॥
అసామహేంద్రాద్రిసమానసారఃపత్తిగ్మహేంద్రస్యమహేంద్రాదధేక్షు॥ యస్యక్ష

పల్లవాపుష్పయ్యాయస్తికాతస్త్రికైత్రరథాత్కుదేరోద్వానవనాత్॥ అమా
నేసమానెబృందావనెబృందావనామకోద్వానేహేసుందరియావనస్యశ్రీఃభ
లంనిర్విశ్వతాంస్యతాం॥ ౫౪

అధ్యాస్యేతి॥ కింఛప్రావృషివద్దాసు॥ ని॥ స్తిగ్రయాంప్రావృష్టిగ్రయాం
భూమ్నివద్దాభివృత్తయః - కాంతాసుమనోహరాసుగోవర్ధనస్యాద్రైఃకందరా
సు॥ ని॥ దరీతుకందరోవాస్తీగ్రత్యయః - అంభసఃప్రవృత్తైఃబిందుభిః ఉషితా
నిసిక్తానిశితవశైలేయం॥ ని॥ శిలాజతుచశైలేయమితియాదవః - యద్వాశిలా
పుష్పాఖ్యుటపధివశేషః॥ ని॥ కాలాసుసాగ్యవృద్ధాత్పుష్పశీతశివానితు॥ శైలే
యమిత్యయః - శిలాయాథగత్సత్రశిలాయాఞ్చయోగవిభాగాద్వివర్ధితప్రత్య
యః - తద్గంధవంశితైలేయగంధీనిశిలాతలాని అధ్యాస్యఅధిష్ఠాయకలాపినాం
బహిఃకాంస్సత్తంవశ్య॥ ౫౫

సృవమితి॥ ఆవర్తఃఉదకభ్రమః॥ ని॥ స్యాదావర్తంభసాంభ్రమభివృత్తయః - ఆవర్త
భివృత్తయోజ్ఞానాభిగ్భస్యాస్సాని - ఇదంచనదీచామ్యాగ్ధముక్తంఅస్యవధూఃఅస్యస్య
వత్సీభవత్రీభావనిసాకుమారీతంస్యవంసాగరగామినీసాగరంగచ్ఛంసోమోవ
హసనీమార్గవశాదుపేతంప్రావృష్టంమహీధరంపర్వతమివవ్యత్యగాత్ ఆతీత్యగ
తా॥ ౫౬॥ ఆథేతి॥ అభభుజిష్యాకింకరంసుందరా॥ ని॥ భుజిష్యాకింకరీమతేతిహ
లాయుధః॥ అంగదాశ్లిష్టభుజంకేయూరనద్ధబాహుంసాదితశత్రువతుంవినాశితశ
త్రువర్గంసామాంగదంనామకళింగనాథం కళింగదేశాధిపతిం ఆసేదుషీంఅస
న్నాంఅబాలేందుముఖేంపూర్ణేందుముఖేంబాలాం ఇందుమతీంబభాషే॥ ౫౭

అసావతి॥ మహేంద్రాద్రైఃసమానసారః తుల్యస్థిమూ అసాహేమాం
గదః మహేంద్రస్యతస్మామ్నః కులపర్వతస్య మహేంద్రాదధేక్షువతిః స్వామిమ
హేంద్రాద్రిమహేంద్రాదధీవశ్యగిరిజలదుర్గైతిభావః॥ యస్యయాత్రాసుజైత్ర

రత్నైస్యగజచ్ఛలెనయాత్రాసుయాతీవపురోమహేంద్రః॥ ౫౪॥ జ్యోఘాతరే
ఖైశుభుజోభుజాభ్యాంబిభర్తీయశ్చాపభృతాం పురోగః । రిపుశ్రియాంసాంజ
నబాప్సేసేకేబిందీకృతానామివపద్ధతీద్వై॥ ౫౫॥ యమాత్మనస్సద్దనిసన్నికృ
ష్టామంద్రధ్వనిత్యాజితయామతూర్యః । ప్రాసాదవాతాయనద్భుత్యవీచిఃప్రహో
ధయత్యర్ణవవీచనుజ్ఞం॥ ౫౬॥ అనైససాకంవిహరాంబురాశేస్తీరేషుతాళీవ
నమర్తరేషుద్భిషాంతరానీతలవంగపుష్పైర్వరపాకృతస్వేదలవామరుద్భిః॥ ౫౭॥

యాత్రాసుతురతాంమదప్రావిణాంసైన్యగజానాంధలెనవ్యాజేనమహేంద్రః
అద్రిఃపురోగ్రేయాతీవ. అద్రికల్పాఅస్యగజాఇతిభావః॥ ... ౫౪

జ్యోఘాతేతి॥ సుభుజః చాపభృతాంఘనీర్ధరాణాం పురోగః అగ్రేసరః
యః హేమాంగదఃబిందీకృతానాంప్రగ్రహీకృతానాం॥ ౫౫॥ ప్రగ్రహేనాప్రగ్ర
హణాబంద్యామిత్యమరః॥ రిపుశ్రియాంసాంజనఃబాప్ససేకోయయోస్తైకజ్జలమి
శ్రాశ్రుసీతైశ్చత్యధః - పదదీశ్వరద్యేజ్యోఘాతానాంమార్వీకణానాంరేఖేరా
జీభుజాభ్యాంబిభర్తీ - ఓవచనాత్సవ్యసాచిత్వంగమ్యతే - రిపుశ్రియాం భుజా
భ్యామేవ ఆహరణాత్తద్గతరేఖయోస్తత్పద్ధతిశ్చైవతప్రేక్షా - తయోశ్చాపమ
త్వాత్సాంజనాశ్రుసేకోక్తిః॥ ... ౫౫

యమితి॥ అత్తనస్సద్దనిగృహేసుప్తయంహేమాంగదంసన్నికృష్టఃగృహ
సమీపస్థః అతీవప్రాసాదవాతాయనైః సౌధగవాత్మైః దృశ్యవీచిపరిదృశ్య
మాసతరంగఃమంద్రేణగంభీరేణధ్వనిత్యాజితఃవిసజితః యామస్యతూర్యః
ప్రహారావసానసూచకవాద్యంయేనసంతభోక్తః॥ ౫౬॥ కలామంద్రస్తుగంభీరే
ద్వాయామప్రహారోసమావృతిచాపరః అగ్రవవీచప్రబోధయతి. అగ్రావస్యై
వతూర్యకారిత్వాత్తద్వైయధ్యమిత్యధః - సముద్రస్యాపిసేవ్యః కిముతా
నేషామితిభావః॥ ... ౫౬

అనైసేతి॥ అనైసరాజ్ఞాసాకం॥ ౫౭॥ సార్ధంతుపాకంసత్రాసమంసహేత్య
శ్యమరః - తాళీవనైఃమరుతేషుమరుతేరీతిద్వినత్సు॥ ౫౮॥ అభమర్తరః - స్వ
నితేవస్త్రవగ్లానామిత్యమరవచనాద్గుణపరస్యాపి మర్తరశబ్దస్యగుణిపరత్వం
ప్రయోగాదవసేయం. అంబురాశేస్తీరేషుద్భిషాంతరేభ్యః. అనీతానిలవంగ
పుష్పాణి తేవకుసుమానియైస్తే॥ ౫౯॥ లవంగందేవకుసుమమిత్యమరః - మరుద్భిః
వాతైఃఅపాకృతాఃప్రళమితాఃస్వేదస్యలవాః వింధవోయస్యాస్యాతథాభూ
తాసతీత్వంవిహరక్రీడాంకురు॥ ... ౫౮

ప్రలాభితాపాకృత్యతిలాభనీయావిదర్భరాజా వరజాతమైవం । తస్మాదపావ
వర్తతదూరకృష్టానీత్యేవలక్ష్మీఃప్రతికూలదైవాత్ ॥ ౫౮॥ అథోరగాఖ్యస్యపు
రస్యనాథందోవాసీ దేవసరూపమేత్య । ఇతశ్చకోరాక్షివిలోకయేతిపూర్వా
నుశిష్టానిజగాదభాజ్యాం ॥ ౫౯॥ పాండ్యాయమంసాన్నితలంబహారీక్షప్తాం
గరీగోహరిచందనైః । ఆభాతిబాలాతవరక్తసానుస్సన్నిగ్ధారోద్ధార ఇవాది
రాజః॥౬౦॥వింధ్యస్యసంస్తంభయితామహాదేర్నిశ్చేషమీశోఽస్మి తసింధురాజః ।
ప్రీత్యాశ్వమేధావభృథార్ద్రమూరైస్సోస్మాతికీయస్యభవత్యగస్త్యః॥౬౧॥

ప్రలాభితేతి ॥ ఆకృత్యాంరూపేణలోభనీయాఆకర్షణీయానతువగావా
మాత్రేణేత్యథః - విదర్భరాజస్యఅవగజాభోజానుజాఇందుమతీయానునం
దయావీవంప్రలాభితాక్షప్రబోధి శాపినీత్యాపురుషకారేణ దూరకృష్టాదూర
మానీతాలక్ష్మీః ప్రతికూలం దైవంయస్యతస్మాత్సంస్తంభతస్మాద్దేమాంగదాద
పావర్తతప్రతివృత్తా ॥ ౫౮

అథేతి ॥ అధర్వాదేనియక్తాదోవాసీనునందా-తత్రనియక్త ఇతితక్ ప్రశ్న
యః - ద్వారాదీనాంచత్రైజాగమదౌకారిః - దేవసరూపం దపతుల్యంఉర
గాఖ్యస్యపురస్యపాండ్యదేశికాయ తంరాశ్యం దీప్తివతఃనః నాగపురస్య
థమేత్యప్రాప్య - హేదకోరాక్షిఇశోవిలోకయేతి పూర్వావిశిష్టానిపూర్వము
క్తాంభోజస్యరాజ్ఞోవత్యంస్త్రీభోగ్యాం మిందులం - క్రోడ్యాంభ్యశ్చేష్ట
త్రభోజాన్మిత్రయిఇత్యవసంఖ్యానాత్వ్యజ్ఞే - యజన్చబిశిచావ్ - నిజగాదభ
తోవిలోకయేతిపూర్వముక్తావశాచ్చివ్యక్తనిజగాదేత్యథః ॥ ౫౯

పాండ్యఇతి॥అంసయోరగ్నితాంస్యస్తాంలంబతఇతిలంబాఃహారీక్షస్యసః
హరిచందనైగోశీన్ద్రాభ్యైచందనైః ॥ తిలవద్గోగోశీన్ద్రంహరిచందనముస్త్రీ
యామిత్యమరః - క్షప్తాంగరాగసిద్ధానులెచరితయంవాందూనాంజనపదా
నాంరాజాపాండ్యః - జనపదైతిసూత్రేపాండ్యైర్వక్తవ్యఇతివచనాత్ డ్య
ణ్-బాలాతపేనరక్తాఅరుణాసానవాయస్యసంస్తన్నిగ్ధారోద్ధారఃప్రవాహస్యం
దనసహితః ॥ ౬౦॥ ప్రవాహాన్నిగ్ధారోద్ధారఇత్యమః ॥ అదిరాజఇవఅభాతి ॥ ౬౦

వింధ్యస్యేతి॥ వింధ్యస్యవింధ్యాఖ్యస్యమహాదేః - తవసమాగ్గనిగోధాయవ
ర్ధమానస్యేతిశేషః - సంస్తంభయితానివారయితానిశ్చేషంపీతఃఉష్ణి శః పున
స్త్యక్తశ్చసింధురాజఃసముద్రోయేనసఃఅగస్త్యఃఆశ్వమేధస్యఅవభృథేవీత్యం.
తేకమణి ॥ ౬౧॥ దీప్తాంతోవ భృథోయజ్ఞ ఇత్యమరః - అగ్రమూరైః సా

అస్త్రంహరాదాస్తవతాదురాపం యేనెంద్రలోకాప జయాయదృప్తః । పు
రాజసన్తానవిమదఃశక్తీసంధాయలజ్కాధిపతిఃప్రతస్థే॥౬౨॥ అనేనపాణౌ
విధివద్గృహీతేమహాకలీనేనమహీవగుర్వీ రత్నానువిధానావ మేఖలాయాది
శస్త్రపత్నిభవదక్షిణస్యాః ॥ ౬౩ ॥ తాంబూలవల్లిపరిణధృమాగాన్వేలాలతా
నించందనాను తమాలపత్రాస్తరణానుశశ్వ త్వస్రీదరంతుంమలయస్తలిషు॥
౬౪॥ ఇందీవరశ్యామతనుర్నృపాసౌత్వంరోచనాగౌరవరీరయప్తిః । అన్యోన్యశో
భాపరివృద్ధయేవాంయోగస్తటితోయదయోరివాస్తు॥ ౬౫ ॥ స్వసుర్విదర్భధి

తస్యేత్యర్థః- యస్యపాండ్యస్య ప్రీత్యాస్మేహేననతుదాక్షిణ్యేన- సుస్మాతం
పృచ్ఛతీతసాస్మాదీకఃభవతి- పృచ్ఛతేసుస్మాతాదిభ్యఇత్యుపసన్ధ్యానాత్ రత్ ॥

అస్త్రమితి ॥ పురాపూర్వంజనస్థానస్యఖరాలయస్యఃమద్రశంకీడపల్లవశంకీ
దృప్తః ఉత్తతఃలంకాధిపఃరావణిదురాపందుగ్లభం అస్త్రం బ్రహ్మశిరోనా
మకంహరాదీశ్వరాదాస్తవతాయేన పాండ్యేనసంధాయసంధింకృత్వా ఇం
ద్రలోకాపజయాయఇంద్రలోకంజేతుంప్రతస్థే - ఇంద్రవిజయినోరావణస్యా
పివిజేతేత్యర్థః॥ ౬౨

అనేనేతి॥ మహాకలీనేనమహాకలేజాతేన- మహాకులాదభోభిక్షేతిఖప్రత్య
యఃఅనేనపాండ్యేనపాణౌత్వదీయేఽధిపతీయథాశాస్త్రంగృహీతేనతిగుర్వీ
గురుః- ఓతోగుణవచనాదితీజీవ- మహీవరతైర్నరసువిధోవ్యాప్తః అగ్లవవీవ
మేఖలాయస్యాస్తస్యాః ఇదంచితేషణంమహ్యమిందుమత్యాం చయోజ్యం- ద
...స్యాదిశంసవత్పృథవఅనేనసవత్పృథవతరాథానోధ్వ్యతే॥ ... ౬౩

తాంబూలేతి॥ తాంబూలవల్లిభిఃనాగవల్లిభిః- పరిణధాఃపరిరబ్ధా- పూ
గాఃక్రముకాఃయానుతాను॥ని॥ తాంబూలవల్లితాంబూలీనాగవల్ల్యపి- ఘోం
టాకుపూగాఃక్రముకఇతిచామరః- వీరాలతాభిః ఆలింగితాః చందనాఃమలయ
జాఃయానుతాను॥ ని॥ గంధసారోమలయజోభద్రశ్రీశ్చందనో స్త్రియామిత్యమ
రః- తమాలస్యతాపింఢస్యవత్రాణ్యస్తరణానియానుతాను॥ ని॥ కాలస్కం
ధస్తమాలస్యాన్యతాపింఢోపీత్యమరః- మలయస్తలిషుశశ్వత్ ముహుర్ముహుః
సదావా- రంతుంప్రసీదతిసుకూలాభవ॥ ౬౪

ఇందీవరేతి॥అసాన్యపఃఇందీవరశ్యామతనుః- త్వంరోచనేవగోరోచనేవ
గౌరవరీరయప్తిరన్యస్యాస్యా- అతఃతటితోయదయోః విద్యస్తే ఘయోరివవాం
యవయోఃయోగఃసమాగమఃఅన్యోన్య శోభాయాఃపరివృద్ధయేఅస్తుస్మాత్ ॥

పతే నైదియోలేభంతరంచేతసి నోపదేశః | దివాకరాగణకనబద్ధకోశేనక్షత్రనా
థాంశురివారవిందే || ౬౬ || సంచారిణీదీపశిఖేవరాత్రౌ యంయంవ్యతీయా
యపతింవరాసా | సరేంద్రమాగ్నాబ్జవప్రపేదేవణభావంససభూమిపా
లః || ౬౭ || తస్యాంతరఘోస్సునురుపస్థితాయాంవృణీతవానేతి సమాకులౌ
భూత్ | వామేతరస్సంశయమధ్యభావః కేయూరబంధో చ్ఛవ్విసిత్తైర్నునో
ద || ౬౮ || తంప్రీవ్యసర్వావయవానవద్యంస్యవతకతాన్యోపగమాత్కమా
రీ | నహిప్రపుల్లంసహకారమేత్యవృక్షాంతరంకాంక్షతిపట్నదాళిః || ౬౯ || తస్మి

స్వసురితి | ఏదర్బాధివతేర్భౌజస్యస్వసురిందుమత్యాః చేతసిచిత్తై- తదీయః
తస్యాః అయంసునందానంబంధీ ఉపదేశః వాక్యం దివాకరస్య అదేశః సేనబ
ద్ధకోశేముఖితే అరవిందేనక్షత్రనాథాంశుః చంద్రకీరణభవ అంతరమవకా
శంసలేభేనప్రావ || ౬౬

సంచారిణీతి | పతింవరాసా ఇందుమతీరాత్రౌ సంచారిణీ దీపశిఖే వయం
యంభూపాలంవ్యతీయాయ అతీత్యగ తా - ససఃభూమిపాలః సర్వభిశ్యథః -
నిత్యవిప్సయోరితివిప్సాయాంద్విర్వచనం - సరేంద్రమాగ్నే రాజపథ అట్టః
క్షేమాభ్యోగృహభేదభవ || ౭ || స్యాదట్టః యమమస్త్రీయమిశ్యమరః - వివర్ణ
భావవిచ్ఛాయత్వం - అట్టస్తుతమోమృతత్వం ప్రపేదేప్రావ || ౬౭

తస్యామితి | తస్యామిందుమత్యాం ఉపస్థితాయాం సత్యాం రఘోస్సునుః
అజః మాంవృణీతవానవేతి సమాకులః సంశయితః అభూత్ - అథ అస్య అజస్య
వామేతరః వామాదితరః దక్షిణః బాహుః కేయూరబంధ్యతే అత్రేతే కేయూర
బంధః అంగదస్థానంతస్య ఉచ్ఛవ్విసిత్తైః స్ఫురతైః సంశయం నునోద || ౬౮

తమితి | కుమారీ ఇందుమతీ సర్వేషు అవయవేషు అనవద్యం అదోపంతం అ
జంప్రావ్య అన్యోపగమాత్ రాజాంతరోపగమాత్ స్యవతకతనివృత్తా - తథా
హి - పట్నదాళిః భృంగావళిః - ప్రపుల్లతీతి ప్రపుల్లం వికసితం పుష్పిత మిత్యథః -
పుల్లవికసనేపచాద్యచ్ - ఫలతే స్తుప్రపుల్లమిలిపతితవ్యం - అనువసగాదినిషే
ధాదిత్యుభయథాపినకాచిదనుపవత్తిరిత్యుక్తం ప్రాక్ - సహకారం చూతవిశే
షమేత్యప్రావ్య || ౭ || ఆమ్రశుచ్చితోరసాలాసౌసహకారోతి సౌరభ ఇత్యమ
రః - వృక్షాంతరం న కాంక్షతి - నహి సర్వోత్కృష్టలభేనతివస్త్రవం తరాభి
లాషః స్యాదిత్యథః || ౬౯

స్వమావేశితచిత్తవృత్తిమిందు ప్రభావించుమతీమవేత్త్య | ప్రచక్రమేవ క్తుమను
 క్రమజ్ఞానవిస్తరంవాక్యమిందునునందా || 20 || ఇత్వోక్తుకంశ్యఃకకుదోన్మపా
 ణాంకకుత్సనిత్యాహితలక్షణోధూత్ | కాకుత్సశబ్దంయతడన్నతేచ్ఛాఃశ్లా
 ఘ్యందధత్తుత్తరకొసలేంద్రాః || 21 || మహేంద్రమాస్థాయమహేమాతీరూ
 పంయస్సంయతిప్రాప్తపిహావీలః | చకాశాజైగమరాంగనానాజ్ఞాస్థలిః
 ప్రోషితపత్రరేఖాః || 22 || ఐరావతాస్సాలనవిశ్లేధంయస్సంఘట్టయన్నంగద

తస్మిన్మితిశస్మిన్మిశేనమావేశితానమ్మితాచిత్తవృత్తిర్యస్యాస్తాంఇందోః
 ప్రభవప్రభాయస్యాస్తాంఅన్యదకత్వానించసాన్యంనతుస్వరూపతఃఇందుమ
 తీమవేత్త్యఅనుక్రమజ్ఞావాక్యపౌర్వాపర్వాభిజ్ఞానునందా ఇదంపత్యమాణంస
 చిస్తరంసప్రపంచంప్రథమేవావశ్యభిత్త్యజోషేధాత్రూదోరఘ్ ప్రత్యయః ||
 23 || సవశబ్దస్యచిస్తాభిత్త్యయః - వాక్యంనకుంప్రచక్రమేదపచక్రమే || 2

ఇత్వోన్మితి || ఇత్వోకొనుకనుప్రస్యవంశ్యః సంశేభవఃస్వపాణాంకకు
 దోశ్లేష్ఠః || 24 || కకుత్స్థకుదంశేష్ఠేచ్ఛాంకేరాజున్మణీశిశ్నః - ఆహితల
 ణాఃప్రఖ్యాతగుణః || 25 || గుణైఃప్రసృతేచ్ఛపలక్షణాహితలక్షణావిత్త్యమరః
 కకుదిచ్ఛాంకేశ్చతీశికకుత్ సద్విప్రసిద్ధఃకశ్చిద్రాజాఅధూత్ - యతఃకకుత్
 స్థాదారభ్యజ్ఞేన్నతేచ్ఛామహాశయాః || 26 || మహేచ్ఛస్తుమహాశయభిత్త్యమరః
 ఉత్తరకొసలేంద్రాః రాజానోదీలీపాదయః శ్లాఘ్యంప్రసిద్ధంకకుత్ స్తస్యాప
 త్యంపుమాకాకుత్స్థః - కాకుత్స్థభిత్త్యశబ్దంసంజ్ఞాందధతిబిభ్రతిత్నామసం
 స్పర్శోపివంశస్యకీతికరభితిభావః - పురాణిపురంజయో నామసాత్మాధ్యగవ
 తోవిష్ణోరంశావతారః కశ్చిదైత్వోకొరాజాదేవైస్సహసమయబంధేనదేవా
 నురయుద్ధేమహేమాతీరూపధారిణోమహేంద్రస్యకకుదిస్థిత్యాపిహావీలయాని
 భిలమసురకులంనిహత్యకకుత్స్థసంజ్ఞామలభతేతి పౌరాణికథానుసంధేయా
 వత్త్యతేచాయమేవాథఃఉత్తరశ్లోకః 27

మహేంద్రమితి | యఃకకుత్స్థఃసంయతియద్ధేమహాక ఉత్తమహేమాతీః
 అచతురేత్యాదినినిపాతఃతస్యరూపమివరూపంయస్యతంమహేంద్రంఆస్థా
 యఆరుహ్య అతవప్రప్రాప్తాపినాకినః మహేశ్వరస్యలీలామేస సతథోక్తస్స
 బాజై అనురాంగనానాంగంజన్మలిఃప్రోషితపత్రరేఖానివృత్తపత్రరచనాః చ
 కార-తద్భర్తృవాశనురానవధీదిత్యగఃసహివిధవాఃప్రసాధ్యంతభితిభావః |

ఐరావతేతి | యఃకకుత్స్థః ఐరావతస్యస్యగజస్య ఆస్సాలనకరతల్ప

మంగదేన | ఉపేయమస్సాన్వమపిమూర్తిమగ్యాగ్రమధ్వాసనగోత్రభిదోధితప్తాః
 ౭౩ || జాతఃకులేతస్యకీలారుక్తిరికులప్రదీపాన్సృవతిదీప్తివః | అతిష్ఠదేకొనశత
 క్రతుత్వేకక్రాభ్యసూయావినివృత్తయేయః || ౭౪ || యస్తిన్నహీంశాసతివాణిని
 నానిద్రాంవిహారాధవధేగతానాం | వాతోపినాసగ్రంసయదంశుకానికొలమృ
 యేదాహరణాయహస్తమ్ || ౭౫ || పుత్రోరఘుస్తస్యవదంప్రశాన్తిమహాక్రతో
 నిశ్వజితఃప్రయోక్తా | చతుర్దిగావర్జితసమృద్ధతాంయోమృతాప్రశేషామకరో

తాడనేనవిశ్లేభంశిధిలం అంగదమైంద్రంఅంగదేనస్వయేన సంఘట్టయన్సంఘ
 షణ్మయన్సాన్వంతగ్యాగ్రంక్రేష్టాంమూర్తికంఉపేయమౌపి ప్రాప్తస్యాపిగో
 త్రభిదఃఇంద్రస్యఅర్థమాసనస్యాధ్వాసనం - అర్థంసంభవంసకమితసమాసః-అధిత
 ప్తాఅధిష్ఠితవాన్-స్తాదివృద్ధ్యాసేనచాభ్యాసస్యేతిఅభ్యాసవ్యవాయేషిషత్వం
 నశేవలంమహాత్మరూపధారిణః ఇంద్రస్యకకుదమారురుక్షత్ కింతునిజరూప
 ధారిణోపిఇంద్రస్యఅర్థాసనమితిఅపిశబ్దాంతః - అధవాఅర్థాసనమపిత్యపేరన్వ
 యః || ౭౩ || జాతఇతి || ఉరుక్తిరిమహాయశాఃకులప్రదీపఃవంశఖ్యావకఃదీప్తి
 ఇతిసృవతిః - తస్యకులస్థస్యకకుత్స్థస్యకులేజాతఃకిల- యఃదీప్తివఃకక్రాభ్యసూ
 యాయాఃవినివృత్తయే - నత్వశక్యతయేతిభావః- ఏకేనాహఃశతంక్రతవోయ
 స్యసఃఏకోనశతక్రతుఃతస్యభావస్తత్త్వంతస్తిన్- అతిష్ఠత్- ఇంద్రప్రీతయేశత
 తమంక్రతుంఅవశేషితవానిశ్యథఃః || ౭౪

యస్తిన్నితి | యస్తిన్దీప్తిపేమహీంశాసతిసతిపాలయతిసతిహరత్య
 త్రేతివిహారఃక్రీడాస్థానంతస్య అర్థవధేమాగమభ్యేచిద్రాంగతానాంవాణిని
 వాంమత్తాంగనానాం || ౭౩ || వాణినినర్తకీమత్తావిదగ్ధావనితాసుచేతివిశ్వః||ని||మ
 త్తావిదగ్ధావాణిన్యాచిత్యమరశ్చ - అంశుకానివస్త్రాగ్రణివాతోపినాసగ్రంసయత్
 నాకలపయత్ - ఆహరణాయఅహర్తుంకఃహస్తంలంబయేత్ప్రసారయేత్-
 తస్యాజ్ఞానిరుద్ధత్వాదకుతోభయసంచారాఃప్రజాఇత్యర్థః-అర్థంచాసౌపంథా
 శ్చేచిద్రహః - సమప్రవిభాశేప్రమాణాభావాత్ నైకచేదీసమాసః || ౭౪

పుత్రఇతి | విశ్వంజిత్యాక్రియతేతథోక్తః - తస్యవిశ్వజితోనామమహాక్రతోః
 ప్రయోక్తా అనుష్ఠాతాతస్యదీప్తివస్యపుత్రఃరఘుఃపదంప్రీత్యమేవప్రశాన్తిపాల
 యతి- యఃరఘుఃచతస్సభోదిగ్భ్యఃఆవర్జితాఆహృతాసంభృతాసమ్యగ్వర్ధిన్
 తాచయాతాం చతుర్దిగావర్జితసంభృతాంవిభూతిం సంపదం మృత్యాప్రతేమ
 శేషాయస్యాసాంఅఃరోత్ : శ్లజి ద్యాగస్యసర్వస్వదక్షిణాకత్వాదిభావః ||

ద్విభూతిం || ౨౬ || ఆరూఢమద్రీనుదధీన్వశీర్ణంభుజంగమానాంవసతిం ప్రవి
ష్టం | ఊర్ధ్వంఽతంయస్యనచానుబంధియశఃపరిచ్ఛేత్తుమియ త్రయాలం || ౨౭ ||
అసౌకుమారస్తమజోనుజాతస్తీప్రిష్టవస్యేవపతిం జయంతః | గుర్వీధురం
యోభువనస్యపితౄణామర్జ్యేణదమ్యస్సదృశంబిభర్తి || ౨౮ || కులేనకాంత్యావయ
సానవేగుణైశ్చైస్సైర్వినియ ప్రధానైః | త్వమాత్మనస్తల్యమముంపృణీష్వ
రత్నంసమాగచ్ఛతుకాంచనేన || ౨౯ || తతస్సునందావచనావసానేలజ్ఞాంత
నూకృత్యనరేంద్రకన్యా దృష్ట్వాప్రసాదామలయాకుమారంప్రత్యగ్రహీత్సం

ఆరూఢమితి || ౨౬ చ అద్రీః ఆరూఢం ఉదధీన్ విత్తిగ్లం బలవగాఢం సకలభూటా
కవ్యావకమిత్యర్థః - భుజంగమానాం వసతిం పాతాళం ప్రవిష్టం ఊర్ధ్వం స్వ
గ్రాదికంగతం వ్యాప్తం ఇత్థం సర్వదిగ్వాప్తీత్యర్థః - అనుబధ్నాతీత్యనుబంధిచ-అ
విచ్ఛేదికాలత్రయవ్యావకంచేత్యర్థః - అతపవపవంభూతం యస్య యశః ఇయ త్ర
యాదేశతః కాలతోవాకేన చిన్తానేన పరిచ్ఛేత్తుం పరిమాతుం నాలంశశక్యం || ౨౭ ||

అసావతి || అసౌ అజాఖ్యః కుమారః | త్రివిష్టవస్య స్వగ్రస్య వతిం ఇంద్రం జయం
త ఇవ || ౨౮ || జయంతః పాకశాసనిరిత్యమరః - తం రఘుం ఆనుభూతః - తస్మాజ్ఞాత ఇ
త్యర్థః - తజ్ఞాతోపి - తదనుజాతోభవతి - జన్యజనయోరానంతర్యాత్ కత్యర్థా
కమః కశ్చి వజీడే స్థానవసనేతికర్తృక్తః - సోపస్పృష్టత్వాత్సకర్తృకత్వం - ఆహ
చాత్రైశ్చ సమాత్రేవృత్తికారః - శ్చిషాదయస్సోపస్పృష్టాస్సకమః కాభవంతీతి-ద
మ్యః శిక్షణీయావస్థః - యః గుర్వీధువనస్య ధురంధుర్జ్యేణ చిరనిరూఢేన పితౄ
రఘుణానదృశంతుల్యం యథాతథాబిభర్తి - యథాకశ్చిద్వత్సతోపిధుర్జ్యేణ
మహూక్షేణ సమం వహతీత్యుపమాలంకారో ధ్వన్యతే || ౨౯ || దమ్యవత్సతరా
సమావిత్యమరః || ౨౮

కులేనేతి || కులేన కాంత్యా లావణ్యేన నవేన వయసా యావనెన వయః ప్ర
ధానం యేషాంతైః త్రైస్సైర్గుణైః శ్రుతశీలాదిభిశ్చ ఆత్మనస్తల్యం స్వానురూపం అ
ముమజంత్యం పృణీష్వ - కింబహునా - రత్నం కాంచనేన సమాగచ్ఛతు సంగచ్ఛ
తాత్ - ప్రార్థనాయాం లోబ్ధ - రత్నం కాంచనయోరివ అత్యంతానురూపత్వా
ద్యువయోస్సమాగమః ప్రార్థనతత్త్యర్థః || ౨౯

తత ఇతి || తతః సునందావచనస్య అవసానే అంతేన రేంద్రకన్యా ఇందుమ
తీలజ్ఞాంతనూకృత్య సంకోచ్య ప్రసాదేన మనః ప్రసాదేన అమలయాశ్రయ

వరణస్రజేవ ॥ ౮౦ ॥ సాయానితస్త్రిన్నభిలాషబంధంశశాలీనతయానవ
క్తుం । రోమాంచలఙ్గేణసగాత్రయష్టింభిత్యానిరాక్రామదరాళకేశ్యాః॥౮౧
తథాగతాయాంపరిహాసపూర్వంసఖ్యాంసభీవేత్రభృదాబభాషే । ఆర్యేవ్ర
జావోన్యతఇత్యధై నాంవధూగసూయాకుటిలందదర్శ ॥ ౮౨ ॥ సాచూర్ణ గౌ
రంరఘునందనస్యధాత్రీకరాభ్యాంకరభోవమోయాః । ఆసంజయామాసయ
థావ్రదేశంకంరేగుణంమూతమివానురాగం ॥ ౮౩ ॥ తయాన్రజామంగ

న్నయాదృష్ట్యాసంవరణస్రజాస్వయం వరార్థంస్రజేవకుమారమజం ప్రత్య
గ్రహీదంగీచకార - సమృక్సానురాగమవశ్యదిత్యర్థః॥ ... ౮౦

సేతి ॥ సాకుమారీఇందుమతీయూనితస్త్రిన్నశే అభిలాషబంధంఅనురాగ
గ్రంథింశాలీనతయాఅభృష్టతయా ॥ ౮౧ ॥ స్యాదభృష్టేతుశాలీనఇత్యమరః - శా
లీనకౌపీనేఅభృష్టాకార్యయోరితినిపాతః - వక్తునశశాల - తథాపిఅరాళాఃవ
క్రాఃకేశ్యాఃయస్యాస్సాఅరాళే కేశితస్యాఇందుమత్యాఃసః అభిలాషబంధఃరో
మాంచలఙ్గేణపులకవ్యాజేన ॥ ౮౨ ॥ వ్యాజోవదేశోలక్ష్మ్యంచేత్యమరః-గాత్రయ
ష్టింభిత్యానిరాక్రామత్ సాత్వీకావిర్భావలింగేనవ్రకాశితఇత్యర్థః॥ ౮౧

తథేతి ॥ సఖ్యామిందుమత్యాంతథాగతాయాంసత్యాం - దృష్టానురా
గాయాంసత్యామిత్యర్థః - తథాగతేతి - సుపుష్పేతిసమాసః- సభీసహచరీ-స
ఖ్యశీర్షీతిభాషాయామితినిపాతనాత్జీవ - వెత్రభృత్సునందాహేఆర్యేపూ
జ్యేఅన్యతఃఅన్యంప్రతివ్రజావః ఇలవహాసపూర్వం - అబభాషే-అభవధూః
ఇందుమతీవనాంసునందాం అసూయయారోషేణకుటిలందదర్శ - అన్యగమన
స్యఅసహ్యత్వాదితిభావః॥ ... ౮౨

సేతి ॥ కరభఃకరవ్రదేశమశేషః ॥ ౮౧ ॥ మణిబంధాదాకనిష్ఠంకరస్యకరభోబ
హీరిత్యమరః - కరభః ఉపమాయయోస్తా ఊరూయస్యా స్సాకరభోవమో
యాః - ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యఇతిదేవే ప్రత్యయః - సాకుమారీచూర్ణైసమం
గళచూర్ణైసగౌరం లూహితంగుణం స్రజంమూర్తంమూర్తిమంతం అనురాగ
మివధాత్యా ఉపమాతుఃసునందాయాఃకరాభ్యాం రఘునందనస్యఅజస్యకం
రేయథావ్రదేశంయథాస్థానం ఆసంజయామాస ఆసక్తంచకార - సతుస్వక
రాభ్యామనాదిత్యాత్ ॥ ... ౮౩

తయేతి ॥ వరేణ్యఃవరణీయఃఉత్కృష్టః - వృషాదీన్యః - సఃఅఃమంగళపు
ష్పమయ్యామధూకామంగళకుసుమవ్రక్వతయావిశాలేవత్కృష్ణలేలంబయాలం .

శ్రేష్ఠపృథ్వీవృక్షాలవక్షస్సలలంబయాసః | అచుంతకంతాద్వితబాహుపా
శాంవిదగ్ధరాజావరజాంవరేభ్యః || ౮౪ || శశినమువగతేయంకౌముదీమేఘము
క్షంజలనిధిమనురూపంజహ్నుకన్యావతీర్ణా | ఇశసమగుణయోగప్రీతయస్తత్ర
పౌరాశ్చ్యవణకటుస్పృహణౌమేకవాక్యంవివపుః || ౮౫ || ప్రముదితవరవక్షమే
కతస్త్రీ తివతిమండలమన్యతోవితానం | ఉషసిసరభవప్రపుల్లపద్మంకుముదవ
నప్రతిపన్ననిద్రమాసీత్ || ౮౬

❖ ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతరఘువంశేమహాకావ్యేషష్ఠస్కంధః ❖

బమానయాతయప్రజావిదగ్ధరాజా వరజాంభోజానుజాంభందుమతీంకంఠా
ద్వితబాహువీవపాశౌయయాతాంతమంత- మన్యతెల్లజ్జీ - బాహుపాశా
ర్పూనుఖమన్వభూదిత్యర్థః || ౮౪

శశినమితి || తత్రస్వయంవరేసమగుణయోస్తుల్య గుణయోరిందుమతీరఘు
నందనయోయోగేన ప్రీతేగ్యేషాంతేసమగుణయోగప్రీతయః పౌరాః పురేభ
వాఃజనాఃఇయంతజంఘకృతాఇందుమతీమేఘైః ముక్తరశశినంశరచ్ఛంద్రంఘ
వగతాకౌముదీఅనురూపంసదృశంజలనిధిమవతీర్ణాప్రవిష్టాజహ్నుకన్యాభాగీ
రధీ- తత్సదృశీత్యర్థః ఇత్యేవంస్పృహణౌక్రవణయోఃకటుపరుషంఏకంఅవిసం
జాదివాక్యం వివపుఃస్పృహముః - మాలినీవృత్తం || శ్లో | ననమయయయ
తేయంమాలినీభోగిలోకైరితిఉదాత్ || ౮౫

ప్రముదితేతి || ఏకతఃఏకత్రప్రముదితఃపృష్ఠఃపరస్యజామాతుః పక్షోవర్గో
యస్యతత్తథోక్తం- అన్యతఃఅన్యత్రవితానంకూన్యం- భగ్నాశత్యాదప్రహృ
ష్టమిత్యర్థః - తస్మి తివతిమండలంరాజమండలం ఉషసిప్రభాతేప్రపుల్లపద్మం
ఏకసితకమలంకుముదవనేన ప్రతిపన్ననిద్రంప్రాప్తనిమీలనం సరభవసరస్తుల్య
మాసీత్ - పుష్పితాగ్రావృత్తం || ౮౬

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహిపా

ధ్యాయకోలచలమల్లి నాధసూరివిరచితాయాంసంజీవినీ

సమాఖ్యాయాం రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం

షష్ఠస్కంధః

శ్రీయైనమః.

రఘువంశకావ్యే- సవ్యాఖ్యానే - సప్తమస్కంధః-

అథోవయంత్రాసద్యశేనయంత్రాంస్కందేనసాక్షాదీవదేవసేనాం । స్వ
సారమాదాయవిదర్శనాథః పురప్రవేశాభిముఖోబధూవ॥ ౧॥ సేనానివేశా
స్పృధివీక్షితోపిజన్తుర్విభాత గ్రహమందభాసః । భోజ్యాంప్రతివ్యర్థమనో
రథత్వాద్రూపేషువేషేషుచసాభ్యసూయాః॥ ౨॥ సాన్నిధ్యయోగాత్కిలత
త్రశచ్యాస్వయంవరక్షోభకృతామభావః । కాకుత్స్థస్ముద్దిశ్య సమత్సరోపిశ
శామతేనపీతిపాలలూకః॥ ౩॥ తావత్ప్రకీర్ణాభినవోపచారమింద్రాయధద్యో

అథేతి॥ అథస్వయంవరానంతరం విదర్శనాథఃభోజః - సద్యశేనఉవయం
ప్రతాపరేణయంత్రాం- అతఏవసాక్షాత్ప్రత్యక్షం॥ ౧॥ సాక్షాత్ప్రత్యక్షతుల్యయో
రిత్యమరః - స్కందేనకుమారేణయంత్రాం దేవసేనామివ దేవసేనానామదేవేం
ద్రపుత్రీస్కందపత్నీతామివస్థితాం - స్వసారంభగినిం ఇందుమతీ మిత్యర్థః-ఆ
దాయగుహీత్వాపురప్రవేశాభిముఖఃనిజరాజధానీప్రవేశే ఉద్యుక్తఃబధూవ॥
సేనేతి॥ భోజస్య రాజ్ఞోపత్యం స్త్రీభోజ్యాతాంఇందుమతీంప్రతి- వ్యర్థమ
నోరథత్వాత్- రూపేషు ఆకృతీషువేషేషునైవభ్యేషుచ॥ ౧॥ ఆకల్పవేషానై
వభ్యమిత్యమరః- సాభ్యసూయాఃఅసూయాసహితాఃప్రభేతినందంతః - కించ
విభాతేప్రతాపఃయేగ్రహఃచంద్రాదయఃత ఇవమందభాసఃక్షీణకాంతయః పృథి
వీక్షితఃస్వపాలపిసేనానివేశాశిబిరాణిజన్తుః॥ ౨

ననుక్రుద్ధాశ్చేద్యుద్ధ్యంతాంతప్రతాపా॥ సాన్నిధ్యేతి॥ శత్రస్వయంవరస్థా
నేశచ్యాః ఇంద్రాణ్యోః॥ ౧॥ పులోమజాశచీంద్రాణీత్యమరః - సన్నిధిరేవసా
న్నిధ్యంతస్యయోగాత్సద్భావాద్దేవోః - స్వయంవరక్షోభకృతాం స్వయంవర
విఘ్నకారిణాం అభావఃః - కిలేతిస్వయంవరవిఘాతకాశ్చచ్యా వినాశ్యంతఇ
త్యాగమసూచనాథకః- తేనహేతునాకాకుత్స్థస్ముజం ఉద్దిశ్యసమత్సరోపి పీతి
పాలలూకః భూపాలజనశశామనాక్షుభ్యత్॥ ౩

తావదితి॥ ౧॥ యావత్తావచ్చసాకల్యఇత్యమరః - తావత్ప్రకీర్ణాసాక
లేనప్రస్తారితాః అభినవాడవచారాఃపుష్పప్రవాళాదయోయస్య తథోక్తం
ఇంద్రాయుధానీవద్యోతితాని ప్రకాశతాని తోరణాన్యేవ ఆంకాః చిహ్నాని

కాంక్షం । వరస్సవధ్వాసహరాజమగ్గం ప్రావధ్యజచ్చాయని వారి

ష్టం ॥ ౪ ॥ తతస్తదాలోకనతత్పరాణాంసౌధేషుచామీకరజాలవత్సు । బ
భూపురిత్యంపురసుందరీణాంత్యక్రాన్యకార్యాణివిచేష్టితాని ॥ ౫ ॥ ఆలోకమా
గ్గంసహసావ్రజంత్యాకయాచిదుద్వేష్టన వాంతమాల్యః । బద్ధంససమ్భవిత
ఏవతావత్కరేణరుద్ధోపిచకేశపాళః ॥ ౬ ॥ ప్రసాధికాలమ్భితమగ్రపాదమా
క్షీప్యకాచిద్ద్రవరాగమేవ । ఉత్పృష్టలీలాగతిరాగ వాతౌదలక్తకాజ్కాంప
దవీంతతాన ॥ ౭ ॥ విలోచనందక్షిణమంజనేనసమ్భావ్యతద్వజ్జీవుత వామనే

యస్యతం - ధ్వజానాంఛాయధ్వజచ్చాయం - ఛాయా బాహుశ్యభిసంపుంసక
త్వం - తేననివారితముష్టంఆతపోయస్యతంరాజమాగ్గంసంసఃపరఃఅజఃవధ్వాఇం
దుమత్యాసహప్రావత్ వివేక ॥ ౪

తతఃఇతితతఃచామీకరజాలవత్సుసౌవర్ణగవాక్షయ కైషుసౌధేషుతస్యఅజస్యఆ
లోకనేతత్పరాణాంఆసక్తానాంపురసుందరీణాం ఇత్థంవత్సమాణ ప్రకారేణ
త్యక్తానిఅన్యకార్యాణికేశబద్ధనాదీనియేషుతానివిచేష్టితానివ్యాపారాఃబభూ
వుః ॥ ౫ ॥ తాన్యేవాహపంచభిఃస్థాకైః ॥ ఆలోకేతి ॥ సహసాఆలోకమాగ్గందర్శ
నమాగ్గంవ్రజంత్యాకయాచిత్ స్త్రీయాః ఉద్వేష్టనఃద్రుతగతివశాదున్మక్తబంధ
నఃఅతఏవవాంతమాల్యఃవిగళితమాల్యఃకరేణహస్తేనరుద్ధోపిగృహీతోపిచకేశ
పాళఃకేశకలాపః ॥ ౬ ॥ పాళఃపక్షశ్చహస్తశ్చలపార్థాఃకచాత్పరఇత్యమరః
తావదాలోకమాగ్గపర్యంతంబద్ధంబంధనాయఃసంభావితఏవనచింతితఏవ ॥ ౭ ॥

ప్రసాధికేతి ॥ కాచిత్ప్రసాధికయాఅలంకర్యైఅలంబితంరంజనార్థం
తంద్రవరాగమేవఅర్థైక్తకమేవ - అగ్రంచాసౌపాదశ్చఅగ్రపాదభిసమా
నాధికరణసమాసః - హస్తాగ్రహస్తయోర్గుణగుణిలోచ్ఛేదాభేదాదివివామనః -
తమాక్షీప్యత్యుప్యక్తపృష్టలీలాగతిఃత్యక్తమందగమనాసతీఆగవాతౌతేగవా
క్షపర్యంతంపదవీంతమాగ్గంఅలక్తకాంకాంలాక్షాదీహ్నితాంతతానచకార ॥

విలోచనమితి ॥ అపరాస్త్రీగ్రదక్షిణంవిలోచనం - అంజనేనసంభావ్యఅలం
కృత్య - తద్వంచితంతేన అంజనేనవర్జితంవామనేత్రంయస్యాస్మానతీతధైవశ
లకాంఅంజనకణికాంపహంతి - వాతాయనసన్నికషణంగవాక్షసమీపం ॥ ౬ ॥
వాతాయనంగవాక్షస్సాన్నిధిత్యమరఃయయాదక్షిణగ్రహణంసంభ్రమాద్వ్య

సప్తమస్కంధః-

[తా. తథైవ వాతాయనసన్నికషణాయయాశలాకామవరావహంతీ॥ లోకా-
జాలాంతరప్రేషితదృష్టిరన్యో ప్రస్థానభిన్నాం నబబంధనీవీం । నాభిప్రవిష్టా
భరణప్రభేణహస్తేనతస్థావవలంబ్యవాసః ॥ ౯ ॥ అర్ధాచితాసత్వరముఖి తా-
యాఃపదేపదేదుర్మిమితేగళంతీ । కస్యాశ్చిదాసీద్రశనాతదానీ మంగుష్ఠమూ-
లార్పితసూత్రశేషా॥ ౧౦ ॥ తాసాంముఖై రాసవగంధగర్భైర్వాప్యప్రాంత-
రాస్సాంద్రకుతూ హలానాం । విలోలనేత్రభ్రమరై ర్కవాటౌ స్పహస్ర ప-
త్రాభరణాశ్చవాసక ॥ ౧౧ ॥ తారాఘవందృష్టిభి రాపిబంధ్యోనార్యోన జగ్తు-
ర్విషయాంతరాణి । తథాహి శేషేంద్రియవృత్తిరాసాంసర్వాత్తనాచక్షురివ

త్య- గ్రమత్వద్యోతనాగ్ధం॥శ్రుంసవ్యగ్ హిఘ్నాంమనుష్యాంజతఇతిశ్రుతేః॥౮

జాతేతి॥ అన్యోస్త్రీజాలాంతరేగవాక్షవరే ప్రేషితదృష్టిసతీప్రస్థానేన
గమనేనభిన్నాంశ్రుతితాంసీవీంవస్త్రగ్రంధిం॥ ౯ ॥ నీవీపరివణేగ్రంథాస్త్రీణాం
జఘనవాససీతివిశ్వః- నబబంధ - కింతునాభిప్రవిష్టాఅభరణానాంకంకణానాం
ప్రభాయస్యతేనహస్తేన - ప్రబైవనాభ్యాభరణ మభూదిహిధావ - వాసఃప
స్త్రంలవలంబ్యగృహీత్వాతస్థాస్థితా॥ ౯

అథేతి॥ సత్వరముఖితాయఃకస్యాశ్చిత్ అర్ధమాచితామణిభిః గుంభి
తాదుర్మిమితేసంభ్రమాద్దుఃఖేనప్రే - డుమిభాప్రక్షేపగా ఇహిఘ్నోకర్షణే
క్తః- పదేపదేప్రతీపదంవీస్సాయాంద్విగ్భావః - గళంతీగళద్రత్నాసతీరశనా
మేఖలాతదానీం అంగుష్ఠమూలే అగ్నిశంసూత్రమేవ శేషోయస్యాస్సాఆసీత్॥

తాసామితి॥ తదానీర సాంద్రకుతూ హలానాంసాంద్రదశకాన కౌతుహ-
లానాంతాసాంస్త్రీణాం. ఆసవగంధఃగర్భ- యేషాంవైఃవిలోలాని నేత్రా-
ణ్యేనభ్రమరాయేషుతైఃముఖైఃవ్యాప్రాంతరాః ఛన్నావకాశాః గవాటౌఃస
హస్రపత్రాభరణాశ్చకమలాలంకృతాశ్చవాసక ॥ ౧౧

తాఇతి॥ తాఃనార్యరఘూఃఅవత్యంభ్రమాక రాఘవఃతమజం - తస్యావ
త్యమిత్యణప్రత్యయః - దృష్టిభి రాపి బంత్యః తృప్తయాపశ్యంత్య సృత్యః విష-
యాంతరాణితత్యోన్యవిషయానజగ్తుఃనవిదురిత్యధః - తథాహి - ఆసాం
నారీణాంశేషేంద్రియవృత్తిసర్వాత్తనాస్వరూపకారై నిర్వచయః ప్రవి-
ష్టేవ - శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణిస్వాతంత్ర్యేణగ్రహణాశక్తైఃచక్షురేషప్రవిశ్య
కౌతుకాత్స్వయమప్యేనండవలభంతేతిమ - అన్యధాస్వస్వవిషయాధిగమఃకిన్న

ప్రతిష్ఠా ॥ ౧౨ ॥ స్థానేవృతాభూవతిభిఃపరోక్షైస్సవ్యయంవరంసాధుమమం
స్తభోజ్యైః పద్మేవనారాయణమస్యధాసౌలభేతకాంతం కథమాత్మతుల్యం ॥
౧౩ ॥ వరస్పరేణస్పృహణీయశోభంసచేదిదంద్వంద్వమయోజయిష్యత్ ॥ అ
స్త్రికద్వయేరూపవిధానయత్నఃపత్యుః ప్రజానాంఽఫలాభవిష్యత్ ॥ ౧౪ ॥ రతి
స్తరౌమానమిమావభూతాంరాజ్ఞాంసహస్రేషుతథాహిబాలా ॥ గతేయమా
త్మప్రతిరూపమేనం మనోహిజన్మాంతరసంగతిజ్ఞం ॥ ౧౫ ॥ ఇత్యుద్గతాః పా

స్యాదితిభావః: ... ౧౨
స్థానఇతి ॥ శృంగ్యైకకథాఃక్రోత్రనుఖాఃకుమార ఇతిపత్యుతే- తాఃకథాఃద
శేయతి - స్థాన ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః - భోజ్యై ఇందుమతీవరోక్షైః చాంద్యప్తైః
భూవతిభిః - వృతామమైవేయమితి ప్రాధికతాపిస్వయంవరమేవ సాధుంహి
తంతమంస్తమేనే - నతుపరోక్షమేవకంచితప్రాధికంవప్రే- స్థానేయ క్రమే
తత్ - కుతః అస్యధాస్వయంవరాభావేఅసౌ ఇందుమతీవద్మమస్యాఅస్తీతివ
ద్బాలత్యైః ॥ ౧౩ ॥ లక్ష్మీఃపద్మాలయాపద్మేత్యమరః అశాదిత్వాదన్ - నారా
యణమివవిష్ణుమివఆత్మతుల్యం స్వానురూపంకాంతంపతింకథంలభేతనలభేత్తే
వనదసద్వివేకసౌకర్యాభావాదిత్యధః: ... ౧౩

వరస్పరేణితి ॥ స్పృహణీయశోభంసర్వాశాశ్యసౌందర్యంఇదంద్వంద్వం
మిథునం - ద్వంద్వంరహస్యే త్యాదినానిపాతః - వరస్పరేణనాయోజయిష్య
చ్చేత్సయోజయేద్యది- ప్రజానాంపత్యుఃవిధాతుఃఅస్త్రికద్వయేద్వంద్వేరూప
విధానయత్నఃసౌందర్యనిర్మాణప్రయాసః - విఫలాభవిష్యత్ - ఏతదనురూప
స్త్రీశ్రుంసాంతరాభావాదితిభావః - తిజ్జీమితైల్యజ్క్రియాతివత్ప్రావతిల్యజ్ ॥
రతితి ॥ రతిస్తరౌనిత్యసహచరావిత్యభిప్రాయః - నూనం - తావేవఇయంచఅ
యంచఇమాదంపతీతద్రూపిణౌఅభూతాండత్సన్నాకుతఃతథాహి-ప్రసిద్ధమే
వైతత్ - యదియంచాలా రాజ్ఞాంసహస్రేషురాజసహస్రమథ్యే - సత్య
పిష్యత్యాసకారణఇత్యర్థః - అత్ప్రతిరూపంస్వతుల్యమేవ ॥ ౧౪ ॥ తుల్యసంకాశ
ప్రతిరూపకాఇత్యాహదండీ - ఏనంగతాప్రాప్తాఇతిజన్మాంతరసాహచర్యమే
వాత్రప్రవతకేమిత్యర్థః - తదపికథంజ్ఞాతం ప్రవతకేమతలహ - మనోహిజ
న్మాంతరసంగతిజ్ఞమితి - తదేవేదమితివిశేషప్రత్యభిజ్ఞాభావేపి వాసనావశాద
నుభూతార్థేషుమానసీప్రవృత్తిరస్తీత్యేతావత్తేవోక్తంసంగతిజ్ఞమితి - తేనజ్ఞా
నేనప్రవతకేతఇత్యధః: ... ౧౫

రవధూముఖేభ్యశ్చ ఎవ్యన్మథాత్మోత్రనుఖాఃకుమారః । ఉద్భాసితం మంగళే
 సంవిధాభిస్సంబంధిసస్సద్దసమాససాద ॥ ౧౬ ॥ తత్రాద్భితోభోజవతేఃపురో
 ధాహుత్వాగ్నిమాజ్యాదిభిర్గ్నికల్పః । తమేవచాధాయ వివాహసాక్ష్యే వ
 ధూవరౌసంగమయాంచకార ॥ ౧౭ ॥ హస్తేనహస్తంపరిగృహ్యపధ్యాసృరాజ
 మూనుస్సుతరాంబభాసే । అనంతరాశోకలతావ్రవాళప్రాప్త్యేవచూతః ప్రతి
 వల్లవేన ॥ ౧౮ ॥ ఆసీద్వరఃకట్టతిప్రకొఠస్థస్థి వ్నాజుశిస్సంవప్యతేకుమారీ । వృ

ఇతితి॥ ఇతిస్థానేపృథాధూపతిభిరిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ పౌరవధూము
 ఖేభ్యః ఉద్గతాఃనిస్సృతాః శ్రోత్రయో స్సుఖాః మధురాః సుఖశబ్దోవిశేష్యని
 ఘ్నుశ్చ॥ని॥ అథతిమద్రవ్యేపావపుణ్యసుఖానిచేత్యమరః - కధాఃగిరఃశృంగ్యౌ
 కుమారఃఅజః- మంగళసంవిధాభిఃమంగళరచనాభిః ఉద్భాసితంఞ్భేతం- సం
 బంధినఃకన్యాదాయినఃభోజస్యసద్దగృహం॥ ని॥ వేత్సనద్దనికేతన మిత్యమరః-
 సమాససాదప్రావ॥ ౧౬

తత్రేతి॥ తత్రసద్దనిచ్చిశఃపూజిశఃఅగ్నికల్పః అగ్నితుల్యఃభోజవతేః పు
 రోధాఃపురోహితః ॥ ని॥ పురోధాస్తుపురోహిత ఇత్యమరః - అజ్యాదిభిః ద్ర
 వైశ్చః అగ్నింహుత్వా- తమేవాగ్నిం వివాహసాక్ష్యేచ ఆధాయసాక్షీణం
 చకృత్వేత్యధః - వధూవరౌసంగమయాంచకారయోజయామాస॥ ౧౭

హస్తేనేతి॥ సఃరాజసూనుఃఅజః- హస్తేనస్వీయేనవధ్వాఃఇందుమత్యాః
 హస్తంపరిగృహ్యగృహీతావా- అనంతరాయాఃసమీపగతాయాఃఅశోకలతా
 యాఃప్రవాళంవల్లవం - ప్రతివల్లవేనప్రతిగతేనవల్లవేనస్వీయేనప్రాప్యచూత
 ఇవసుతరాంబభాసేఅధికంబభా॥ ౧౮

ఆసీదీతి॥ వరఃఅజఃకంటకీరోమాంచితః ప్రకొఠఃయస్యసః ఆసీత్ ॥ ని॥
 సూచ్యగ్రేక్షుద్రక్షత్రాచరోమహాక్షేచకంటక ఇత్యమరః - కుమారికన్యాస్వి
 న్నాంగుళిఃస్వేదయక్తాంగుళిఃసంవప్యతేబధూవ - అత్రోత్పేక్షత- పాణీస
 మాగమేనపాణ్యోస్పకఃసేననిమి త్తేనకర్తృత్రయోద్వధూవరయోః షణ్భ
 వస్యవృత్తిఃస్థితిఃసమంవిభక్తేవసమీకృతేవేత్యధః - ప్రాస్థితస్యాను రాగసా
 మ్యస్యసంప్రతితత్కార్యదక్షణాత్పాణిస్పకఃకృతత్వముత్పేక్షతే- అత్రవా
 త్స్వయినఃకన్యాతుప్రథమసమాగమేస్విన్నాంగుళిఃస్విన్నముభిభవతి పురుష
 స్తురోమాంచితోభవతి- ఏభిరనయోర్భావంవిపరీత్యతేతి- తత్రస్త్రీపుంసయోః
 స్వేదరోమాంబాభిధానంసాత్వికమాత్రోవ లక్షణంనతు ప్రతినియమోవిశఖీ

రఘువంశకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే.

త్రిస్తయోఃపాశీసమాగమేనసమంవిభక్తేవమనోభవస్య॥ ౧౯॥ తయోరపాం
 గప్రవిసారితానిక్రియాసమావత్తినవతితాని । హీయంత్రణా మానశిరేమ
 నోజ్ఞామన్యోగ్యలోలానివిలోచనాని ॥ ౨౦॥ ప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్కృతానో
 రుదర్శిషస్తస్మిధునంచకాశే॥ మేగోరుపాంతేష్వివవతమాన మన్యోగ్యసంస
 క్తమహస్త్రియామం ॥ ౨౧॥ నితంబగుర్వీగురుణాప్రయుక్తా వధూన్వధాత్మ
 ప్రతిమేనతేన॥ చకారసామత్తచకోరనేత్రాలజ్ఞావతీలాజవిమోక్షమగ్నౌ॥ ౨౨
 హవిశ్యమీపల్లవలాజగంధిఃపుణ్యఃకృతానోరుదియాయ ధూమః । కపోలసంసర్షి

తఃవీధిరితిబహువచనసామర్థ్యత్ - ఏవంచసతికుమారసంభవే॥ శ్లో॥ రోమో
 ద్గమఃప్రాదురభూదుమాయాస్సీవ్నాం లగుళిఃపుంగవకేతురాసీదితివృత్త్య
 మవచనంసదోషాయేతి॥ ౧౯

తయోరితి॥ అపాంగేషుప్రాంతేషు ప్రవిసారితాని ప్రవతితాని క్రియ
 యోనిరీక్షణలక్షణయోఃసమావత్త్యయదృచ్ఛాసంగత్యానివతితాని నివృ
 త్యకృష్టానిఅన్యోగ్యస్థిత్వలోలానిసత్పష్టాని॥ ౨౦॥ లోలశ్చలస తృప్తయోరిత్య
 మరః - తయోదఽంపత్యోర్విలోచనానిదృష్టయఃమనోజ్ఞాంరమ్యాంప్రియాని
 మిత్రేనయంత్రణాంసంకోచంఅనశిరేప్రాళః॥ ౨౦

ప్రదక్షిణేతి॥ తస్మిధునం ఇందుమత్యజౌడదర్శివః ఉన్నతజ్వాలస్య కృతా
 నోః॥ ౨౧॥ కృతానుఃపావకోనలగత్యమరః- కమణఃప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్ప్ర
 దక్షిణకరణాదిత్యధః - చకాశేఅబభౌకథమివమేగోరుపాంతేషుప్రాంతేషు.
 వతమానమావతమానంమేరుంప్రదక్షిణీకుర్వదిత్యధః - అన్యోగ్యసంస
 క్తంఇతరేతరసంగతం - మిధునస్యాప్యేతద్విశేషణం - అహశ్చత్రియామాః
 అహస్త్రియామంత్రాత్రిందివమివసమాహరేద్వందైవకవద్భావః॥ ౨౧

నితంబేతి॥ నితంబేనగుర్వీఅలఘ్నీ॥ ౨౨॥ దుర్ధారాలఘునో గురురితిశాశ
 తః- విధాత్మప్రతిమేనబ్రహ్మతుల్యేనతేనగురుణాయాజకేన ప్రయుక్తాజహా
 తినియుక్తా- మత్తచకోరస్యేవనేత్రయస్యాస్సాలజ్ఞావతీసావధూః- అగ్నౌ
 జవిమోక్షంలాజవిసగంఽంచకారలాజహోమంకృతవతీత్యధః॥ ౨౨

హవిరితి॥ హవిషఃఅజ్యాదేశమీపల్లవానాంలాజానాంచగంధోస్యా
 సతథోక్తః- శమీపల్లవమిశ్రాణ్లాజాన్అంజలినావపంతీతికాత్యాయనః
 గోధూమఃకృతానోఃపావకాత్ఉదియాయ ఉత్పన్నః॥ కపోలేనసంసర్షి

శిఖిసృతస్యాముహూర్తకర్ణోత్పలతాంప్రపేదే॥ ౨౩॥ తదంజనక్షేదనమాకులా
 తుంప్రస్థానబీజాంకుర కణఁపూరం॥ వధూముఖంపాటలగండరేఖ మాచార
 ధూమగ్రహణాద్భభూవ॥ ౨౪॥ తస్మాత్తైర్బంధుమతాచరాజ్ఞాపురంద్రి
 భిశ్చక్రమశఃప్రయుక్తం॥ వధూకుమారౌకనకాసనస్థావార్ద్రా త్మతారోవణమ
 న్వభూతాం ॥ ౨౫॥ ఇతిస్వసుర్భోజకులప్రదీపస్సంపాద్యపాణిగ్రహణంస
 రాజా॥ మహీపతీనాంపుథగహాణాథంసమాదిదేశాధిక్యతాసధిశ్రీః॥ ౨౬
 లింగైర్దుదస్సంవృతవిక్రియాస్తేహ్రదాః ప్రసన్నాఇవగూఢనక్రాః॥ ౨౭॥
 మామంత్రయయుస్తదీయాంప్రత్యర్ప్యపూజామువధాభలేన॥ ౨౮॥ సరా
 జలోకఃకృతపూర్వసంవిదారంభసిద్ధౌసమయోవలభ్యం॥ ఆదాస్యమానఃప్రమ

ప్రపేదేప్రావ॥ ౨౩

తదితి॥ తద్వధూముఖం॥ ఆచారేణ ప్రాప్తాద్ధూమగ్రహణాత్ అంజనస్య
 క్షేదోంజనక్షేదఃఅంజనమిత్రోహాష్పద్రవః తేనసమాకులేఅక్షిణీయస్యతత్-ప్ర
 స్థానోబీజాంకురోయవాంకురాది రేవకణఁపూరోయస్యతత్ పాటలగండ
 రేఖంఅరుణగండస్థలంబభూవ॥ ౨౪

తావితి॥ కనకాసనస్థాతౌకన్యాకుమారౌ- స్మాత్తైఃగృహస్థవిశేషైః॥ ని॥
 స్మాత్కస్తావృత్తోప్రతీత్యమరః- బంధుమతాబంధుపురస్సరేణేత్వధః- రా
 జ్ఞాభోజేనపురంద్రిభిఃపతిపుత్రపతీభిఃనారీభిశ్చ- క్రమశః ప్రయుక్తంస్మాత్కా
 దీనాంపూర్వవైశిష్ట్యాత్కమేణకృతంఆర్ద్రాత్మతానాం ఆరోవణంశీర్షారో
 వణంఅన్వభూతాంఅనుబభూవతుః॥ ౨౫

ఇతితి॥ అధిశ్రీఃఅధికసంపత్భోజకులప్రదీపఃసరాజా ఇతిఇత్థంస్వసురిందు
 మత్యాఃపాణిగ్రహణంవివాహంసంపాద్యమహీపతీనాంపుథక్వైకైకశః అన్వ
 ణాథంబహుమానంకతుంఆధిక్యతాసమాదిదేశాజ్ఞావయామాస॥ ౨౬

లింగైరితి॥ ముదఃలింగైఃఆరోపితసంతోషవిష్టైః॥ ని॥ ముత్ప్రీతిఃప్రమ
 రోహఃకామిత్వమరః- సంవృతవిక్రియాఃనిగూహితమత్సరాఃఅతఏవ ప్రసన్నాః
 హిర్నిర్మలాఃగూఢనక్రాఃఅంతర్లీనగ్రాహఃప్రాదాఇవసితాః తేరాజానః
 దిదర్శంభోజంత్రయపుష్పయతదీయాంవైదర్భియాంపూజాం ఉవధా
 లేనఉపాయనవ్యాజేనప్రత్యర్ప్యసమర్పయయః॥ ౨౭

ఇతి॥ ఆరంభసిద్ధాకార్యసిద్ధావిషయేపూర్వంకృతా కృతపూర్వా - సు

దామిషంతమావృత్యపంథానమజస్యతస్థా ॥ ౨౮ ॥ భర్తాపితావత్క్రథకైః
కానామనుష్టితానంతరజావివాహః। సత్వానురూపంహరణీకృతశ్రీఃప్రాప్తా
వయద్రాఘవమన్వగాచ్చ॥ ౨౯ ॥ తిస్రస్త్రిలోకప్రథితేసాధ౯మజేనమాగ్ధే
వసతీరుషిత్యా తస్మాదపావతతాతకుండినేశఃపర్వాప్యయేసోమభివోష్ణరక్షేః॥
౩౦॥ ప్రమన్యవఃప్రాగపికోసలేంద్రేప్రత్యేకమాత్మస్వతయాబధూవుః। తతో
సృష్టాశ్చక్షుమిరేసమేతాస్త్రీరత్నలాభంసతదాత్మజస్య॥ ౩౧ ॥ తముద్వహం
తంపథిభాజకన్యాంరురోధరాజన్యగణస్సదృప్తః । బలివదిష్టాం శ్రియమాద

పుపేలిసమాసః- కృతపూర్వాసంపత్ - సంకేతోమార్గాభరోధ విషయాయే
ససతధోక్తః॥ ౩౧॥ సంవిద్యుద్భవలిజ్ఞాయాంసంకేతాచారసామన్వితకేతవః - అ
థవాకృతాపూర్వంసంపత్యేనేతిఽగ్రహః - సఃరాజలోకఃసమయోపలభ్యం
అజప్రస్థానకాలేభ్యంతదాతస్యఏకాకిత్వాదితిభావః సమరోప లభ్యమితిపా
రేయుద్ధిసాధ్యమిత్యర్థః - తంప్రమచైవామిషంభోగ్యవస్తుప్రమదామిషం॥
౩౧॥ అమిషంత్యస్త్రీయాంమాంసేతథాస్యాద్భోగ్యవస్తునీతిఽశ్వః ఆదాస్యమా
నఃగృహీష్య౯అజస్యపంథానంమార్గంఆవశ్యోపవరుభ్యతస్థా॥ ౨౮

భరైతి॥ అనుష్ఠితః అనంతరజాయాః అనుజాయాఃవివాహాయేన సత
థోక్తః- క్రథకైఃకానాంభర్తాపివిదర్శనాధోపితావత్తదా - సత్వానురూపం
ఉత్సాహఃనురూపంయథాతథాహరణంకన్యాయైదేయంధనం॥ ౩౧॥ యాతకా
దిషుయద్దేయంసుదాయాహరణంచత దిత్యమరః - హరణీకృతశ్రీస్స౯ రాఘ
వంలిజంప్రాప్తావయత్ప్రస్థాపితవాఅన్వగాచ్చఅనుజగామచ॥ ౨౯

తిస్ర ఇతి, కుండినంవిదభానగరంతస్యఈశఃభోజఃత్రిలోకేషు ప్రథితేనప్ర
సిద్ధేనఅజేనసాక్షంమాగేతిస్రవసతీఃరాత్రీఃఉషిత్యా ॥ ౩౧॥ వసతీరాత్రీచే
క్ష్యవోరిత్యమరః- కాలాధ్వవోరత్యంతసంయోగ ఇతిద్వితీయా - పర్వాత్యయే
దశాంతేఉష్ణరక్షేన్సుర్యాత్సోమః చంద్రభవతస్సాదజాత్ అపావతతా
తంవిసృజ్యనివృత్తభగ్యర్థః॥ ... ౩౦

ప్రమన్యవభి॥ సృహఃప్రాగపి ప్రత్యేకం ఆత్మస్వతయాదిగ్విజయేహృతధ
నత్యేనకోసలేంద్రేరహా ప్రమన్యవః యాథవైరాః బధూపురితియత్ - తతో
మేతోఃసమేతాస్సంహతాస్సంతఃతదాత్మజస్యరఘునూనోః అజస్యస్త్రీరత్న
లాభంసచక్షుమిరేససేహీరే॥ ... ౩౧

నమసి । గు. హఃగరితఃసఃరాజన్యగణఃరాజసంఘః పథిమాగే భాజ

దానంత్రే శ్రీవిక్రమంపాదమివేంద్రశత్రుః ॥ ౩౨ ॥ తస్మాన్సరతాథామనాన్
యోధమాదిశ్యపిత్ర్యంస్థచివంకుమారః। ప్రత్యగ్రహీత్వాధివవాహినీంతాం
భాగీరథీశోణిభివోత్తరంగః॥ ... ౩౩

పత్తిపదాతిరధినరథేశ్వరురంగసాదీతురగాధిరూఢం। యంతాజస్యాభ్య
వతద్దజస్తంతుల్యప్రతిద్వంద్వబహువయుద్ధం॥ ౩౪॥ నదత్సుతూర్వేష్వవిభావ్య
వాచోనోదీరయంతిస్తకులాపదేశాన్। బాణాక్షరైరేవవరస్పరస్య నామో
జ్జితంచాపభృతశ్శకంసుః॥ ౩౫॥ ఉత్తాపితస్సంయతిరేణురక్షైస్సానిద్రీకృ

న్యాం ఇందుమతీం ఉద్వహంతంసయంతం అజంబలి ప్రదిష్టాంపైరోచనేనద
త్రాంశ్రియంతదదానంస్వేమర్వాంత్రే శ్రీవిక్రమం త్రివిక్రమసంబంధినం పాదం
ఇంద్రశత్రుఃప్రహ్లాదాభ్యోనిసరభవరురోధ - తథావామనపురాణేశ్లోనిరో
చనవిరుద్ధోపిప్రహ్లాదః ప్రాకృతంస్తరత్। విష్ణోస్తుక్రమమాణస్య పాదాంభో
జంరురోధహేతి॥ ... ౩౨

తస్మాద్భితి॥ సఃకుమారః అజః - తస్మాన్ ఇందుమత్యాః రతాథా - అనల్ప
యోధుబహుభటం పితృగాతంపిత్ర్యం ఆప్తమిత్యర్థః - గచివమాశ్యత
జ్ఞాప్యతాంపాధివవాహినీరాజసేనాం॥ ౩౩॥ గ్వజినీవాహినీ సేనేత్యుచరః -
భాగీరథీగంగాం ఉత్తరంగః ఉత్తరతరంగః శోణిశోణాభ్యోనిభి ఇవప్రత్య
గ్రహీత్ అభియుక్తవాన్॥ ... ౩౩

పత్తిపత్తి॥ పత్తిపాదచారఃపదాతి పాదచారంఅభ్యవతత్ పాదాభ్యా
మటదీతిపదాతిః - పాదస్యపదాభ్యానిగోవహంవేషితిపాదశబ్దస్య పదాదేశః॥
౩౪॥ పదాతిపత్తిపరగపదాతిగన - సగభ్యుచరః రధిరంత్రేశికాభ్యవతత్ -
తురంగసాదీతురగాధిరూఢమగ్రహీత్॥ ౩౫॥ రధింస్వేందనారోహణశ్చారో
హస్తుసాదినభ్యుచరః - గజస్యగుంతాసాస్త్ర్యరోహఃగజస్తమభ్యవతత్ - ఇ
త్థంతుల్యప్రతిద్వంద్వీకజాతియప్రతిభటం ముద్ధబహువ - ద్వంద్వంకలహేనా
స్త్వైమామిద్వంద్వీకయోధా॥ ౩౬॥ గ్వంగ్వం లహయగ్న్యయోరిత్యుచరః॥

నదస్త్వితి॥ తూర్వేమనదత్సునస్సవిభావ్యవాచః అవధార్యగిరః చా
భభృతఃధానుష్కాః కులమపదశ్చ సేవఖ్యాయతేయైస్తాన్ కులాపదేశాన్ కు
లనామానివోదీరయంతిస్త - శ్రోతుమశక్యత్వాద్వాచానాబ్రువన్నిత్యర్థః - కిం
తుబాణాక్షరైఃబాణేషుభి తాక్షరైరేవవరస్పరస్యక్షాతం తేజస్వినామశకం
సుఃశాదుః॥ ... ౩౫

తస్య సందనవంశచక్రైః । విస్తారితఃకుంజరకర్ణతాలై ర్మేత్రక్రమేణోపరురోధ
సూర్యం॥ ౩౬ ॥ మత్స్యధ్వజావాయువశాద్విశ్లేర్జుభైః ప్రవృద్ధానిద్వజీర
జాంసి । బభుఃపిబంతఃపంమార్థమత్స్యఃపర్యావలాసీవనవోదకాని॥ ౩౭॥ర
థోరథాంగధ్వనినావిజ్ఞేపిలోలఘంటాక్వణితేననాగః । స్వభర్తృనామగ్రహ
ణాద్భూతావసాంద్రేరజస్యాత్మపరావబోధః॥ ౩౮ ॥ ఆవృణ్వతోలోచనమా
గమాజౌరజోంధకారస్యవిజృంభితస్య । శస్త్రక్షతాశ్వద్వివవీరజన్తాబాలా
రుణోభూద్రుధిరప్రవాహః॥ ౩౯ ॥ సభిన్నమూలఃతృతజేనరేణుస్తస్యోపరి

ఉత్థాపితఇతి॥ సంయతియద్దే॥ ని॥సముదాయస్తీగ్రయాంసంయత్సమిత్యా
జిసమిద్యుధఇత్యమరః. అశైవఃఉత్థాపితఃస్యందనవంశానాం రథగణానాంచ
చక్రైఃరథాంగైఃరథచరణైరిత్యర్థఃసాంద్రీకృతః॥ని॥ వంశఃపృష్ఠాస్థిగేహార్ధ్వ
కాస్త్యేవేణాకులేగగితికేశవః ॥ ని॥ చక్రంరథాంగమిత్యమరఃకుంజరకర్ణానాం
తాలైఃతాడనైశ్చుస్తారితఃరేణుఃధూళిః॥ ని॥ రేణుద్వయోఃస్తీగ్రయాంధూ
ళిఃపాంసుర్నానద్వయోరజఇత్యమరః - నేత్రక్రమేణ అంశుకపరిపాట్యఅంశు
కేనేతేత్యర్థః॥ ని॥ స్యాజటాంశుకయోర్మేత్రమిత్యమరః॥ ని॥ క్రమోంఘ్రాగ్రవ
రిపాట్యాందేతికేశవః - సూర్యముపరురోధ ఆచ్ఛాదయామాస॥ ౩౬

మత్స్యేతి॥ వాయువశాద్విశ్లేర్జువృత్తైఃమభైః ప్రవృద్ధానిద్వజీరజాం
సినైస్యరేణాకపిబంతఃగృహంతః మత్స్యధ్వజాః మత్స్యకారాఃకేశవఃప
ర్యావలానికలుషాణిననవోదకాని పిబంతః పరమార్థమత్స్యః అకృద్రుమ
త్స్యఇవబభుఃభాంతిస్త॥ ... ౩౭

రథఇతి॥సాంద్రేరజసిరథః రథాంగధ్వనినా చక్రస్వనేనవిజ్ఞేజ్ఞాతఃనాగః
గజః॥ ని॥ మతంగజోగజోనాగఇత్యమరః - విలోలఘంటానాంక్వణితేననాదేన
విజ్ఞే - ఆత్మపరావబోధఃస్వపరవివేకఃయోధానామితికేశవఃస్వభర్తృణాం
స్వస్వామినాం- నామగ్రహణాత్ నామోచ్చాగణాత్ బభూవ- రజోంధతయా
సర్వేశద్దానువాదోపాయేనప్రహరంతీత్యర్థః॥ ... ౩౮

ఆవృణ్వతఇతి॥ లోచనమాగమావృణ్వతః దృష్టిపథముపరుంధతఃఆజౌ
యద్దేవిజృంభితస్య- రజవపంధకారఃతస్య - శస్త్రక్షతాత్ అశ్వాశ్చద్విపా
శ్చవీరాశ్చఅశ్వద్వివవీరం - సేనాంగత్వాత్ ద్వంద్వైర్వకవద్భావః-తస్మాత్ జన్త
యస్యసః- రుధిరప్రవాహఃరక్తప్రవాహః బాలారుణఃబాలసూర్యఃఅభూత్॥

ష్టాత్పవనావధూతః | అంగారశేషస్యహుతాశనస్యపూర్వోత్థితోధూమశ్చవా
బభాసే || ౪౦ || ప్రహరమూర్ఛావగమేనధస్తాయంత్రానుపాలభ్యనివర్తితా
శ్వాః | యైస్సాదితాలతీతపూర్వతీతూతానోసామక్షతయానిజఘ్నుః ||
౪౧ || అవ్యర్థమాగేవరబాణలూనాధనుర్వృతాంహస్తవతాంపుషత్కాః |
సంప్రాప్తరేవాత్మజవామవృత్త్యాపూర్వాభాగైఃఫలిభిశ్చగవ్యం || ౪౨ || ఆ
ధోరణానాంగజసన్నిపాతైశిరాంసిచక్రైశ్చిత్తైఃక్షురపైః || హృతాస్య

ని || అరుణోభాస్కరేపిస్యాదిత్యమరః - బాలశ్వుంశేషగాంధుధిరసామ్యార్థం ||
సశిః || తుతశేనరుధిరేణభిష్మమూలః త్యాజితమూలసంబంధభిత్వః - త
స్యతుతజస్యఉపరిష్టాతేఉపరిభాగేవనావధూతఃవాతాహతఃసఃరేణఃధూ
శిఃఅంగారశేషస్యహుతాశనస్యపూర్వముత్థితోధూమశ్చవబబభాసేబభా|| ౪౦
ప్రహరేతి || రధినిఃప్రహరేయమూర్ఛావగమేనధస్తాయంత్రానుపాలభ్యనివర్తితా
ధవీవస్థిత్యాసంరక్షితాశ్వాః - మూర్ఛితాస్యత్రసీత్వారతుణంహీసారధిధ
ర్మః - యంత్రాసారధీఉపాలభ్యనిసాధుకృతమిత్యధిక్షిప్య నివర్తితా
శ్వాస్సంతఃపూర్వంయైస్సాదితాః స్వయంప్రప్యతాఃలతీతపూర్వతీతూ
పూర్వదృష్టతీతూప్రత్యభిజ్ఞాతానిత్యధః తానోసామక్షతయానరోష
తయానిజఘ్నుఃప్రజఘ్నుః || ౪౧
అపీతి || అర్థంచాసామగ్నశ్చతస్త్రి అధమా రెవగ్రేహంబాతైఃలూ
నాఃభిన్నాఅపిహస్తవతాంకుశల హస్తానాంధనుర్వృతాం - పుషత్కాశ
రాః - ఆత్మజవానువృత్త్యాస్వవేగానుబంధేనఫలిభిః బాణాగ్రవద్భిః || సస్య
బాణాగ్రయోఃఫలమితివిశ్వః - అర్థానిచలేభాగాశ్చ - పూర్వైరధాభాగైః
శృణోతీతిశరుఃహింస్రతస్త్వేహీతంశరవ్యం - దిగాదిభ్యోయదితియత్ప్రత్య
యః || ని || లత్యంలతుంశరవ్యంచేత్యమరః - సంప్రాప్తరేవ - నతుమధ్యేనిపెతు
రిత్యేవకారార్థః || ౪౨

ఆధోరణానామితి || గజసన్నిపాతగజయుద్ధే - నిశితైతీక్ష్యైఃక్షురపైర్బా
ణవిశేషైః - చక్రైఃఆయుధవిశేషైః - హృతాస్యపిచిన్నాస్యపి - శ్యేనానాం
పక్షివిశేషాణాంసఖాగ్రకోటిషువ్యాసక్తాఃకేశాః యేమాంతాని - ఆధోరణా
నాంహస్త్యారోహణాం || ని || ఆధోరణాహస్తీపకాహస్త్యారోహణిమాదనశ్చ
త్యమరః - శిరాంసిచిరేణపేతుఃశిరఃపాతాత్ప్రగేవఆరుహ్యపశ్చాదుత్పత

విశ్వేననఖాగ్రకోటివ్యాసక్త కేశానిబరణపేతుః॥ ౪౩ ॥ పూర్వంప్రహరైశ్చ
జఘానభూయఃప్రతిప్రహారాతుమమశ్వసాదీ । తురంగమస్కంధనిషణ్ణదేహం
ప్రత్యాశ్వసంతంబివుమాచకాండే॥ ౪౪ ॥ తనుత్యజాంచమభృతాం వికో
తైర్బృహత్సదంతేష్వసిభిఃపతన్భిః । ఉవ్వత్రమగ్నంశమయాంబభూవుగ్దజా
వివిగ్నాఃకరశీకరైః॥ ౪౫ ॥ శీలముఖేత్ప్రత్యశఃఫలాధ్యాచ్యతైశ్చిరస్తై
శ్చక్షుకోత్తరేవ । రణక్షీతిశ్శోణితమద్యకుల్యారాజమృత్యోవివపానభూమిః॥
౪౬ ॥ ఉపాంతయోగ్నిష్కపితంవిహంతై రాక్షివ్యత్యేఃపిశితప్రియాపి । కే

తాంపక్షిణాంసభైషుకేశసంగశ్చిపాతమౌతున్త్యథః॥ ... ౪౩

పూర్వమితి । పూర్వంప్రహరైశ్చ అశ్వసాదీతేరంగిఃప్రతిప్రహారేలతుమం
లశక్తః॥ ౪౩ ॥ తుమంత కైహితేష్విత్యమరః తురంగమస్కంధేఅశ్వస్కంధేని
షణ్ణదేహంమూర్చితమిత్యర్థః - రివుంభూయోజఘానభుసేనప్రజహర-కింతు
ప్రత్యాశ్వసంతంపునరుజ్జీవంతమాచకాండే॥ ౪౪ ॥ సయధైవ్యసంప్రాప్తం
నారతనాతిపరితమిలినీషేధాదితిభావః॥ ... ౪౪

తనుత్యజామితి । తనుత్యజాంతనౌసస్పృహణామిత్యథః-వమభృతాం
కవచినాంసంబంధిభిః బృహత్సదంతేషుపతన్భిః-వికోతైస్సిధానరహితైః॥ ౪౫ ॥
శోస్తీ శుక్తులేఖద్గపిధానైర్థామవివ్యయోగిత్యమరః - కోశోద్భవతైః అసిభిః ఉ
ద్వృతమృత్యుతంతలగ్నివివిగ్నాభీతాఃగజాః - కరశీకరైః శమయాంబభూవుః
శమంప్రావయామామరిత్యథః॥ ... ౪౫

శీలముఖేతి । శీలముఖైర్బాణైః॥ ౪౬ ॥ అశిబాణౌశీలముఖావిత్యమరః-ఉత్క్ర
తానిచిన్నాని శిరాంస్యేవఫలానితైరాధ్యాసంపన్నాచ్యుతైః శ్రుష్టైఃశిరాంసి
త్రాయంతఇతిశిరస్తా॥ ౪౬ ॥ శీఘ్రాణ్యంచశిరస్తశ్చిత్త్యమరః - ఆతోసువన
గైకఇదికప్రత్యయః- తైశ్చక్షుకోత్తరేవపానపాత్రప్రచురేవస్థితా॥ ౪౭ ॥ చక్షు
స్త్రీప్రానపాత్రమిత్యమరః- శోణితాన్యేవమద్యస్యకుల్యారాజవాహాయస్యా
స్సా॥ ౪౮ ॥ కుల్యార్వాకృత్రిమాసర్దిత్యమరః- రణక్షీతిః యుద్ధభూమిఃమృత్యోః
పానభూమిరవరరాజ॥ ... ౪౬

ఉపాంతయోరితి॥ ఉపాంతయోఃప్రాంతయోః విహంగైఃపక్షిభిఃనిష్క
పితంతుండఖండితం - ఇన్ద్రియాయామితీదాగమః - భుజచ్ఛేదంభుజఖండంతే
భ్యోవిహంగేభ్యఃఅక్షివ్యత్యేద్యపిశితప్రియామాంసప్రియాపి - శిజాక్రోష్టా॥

యూరకోటితతతాలుదేశాశివాభుజ్జేదరుపాచకార ॥ ౪౭ ॥ కశ్చిద్విష
 క్షత్తహృతోత్తమాంగస్సద్యోవిమాన ప్రభుతా ముపేత్య । వామాంకసంసక్త
 సురాంగనస్సన్వంసృత్యత్కబంధంసమరేదదర్య ॥ ౪౮ ॥ అన్యోన్యసూతోన్నధ
 నాదధూతాంతావేవసూతారధినాచకౌబిత్ । వ్యశ్వేగదావ్యాయతసంప్ర
 హారోభగ్నాయధాబాహువిమర్దఃష్టా ॥ ౪౯ ॥ వరస్పరేణతతయోః ప్రహ
 ర్మైరుత్కాంతవాయ్యోస్వమకాలమేవ । అమర్త్యభావేషిక యోశ్చిదాసీ

ని శివఃకీలశ్చి వాక్రోష్టేతిశాశ్వతః - కేయూరస్యకొట్యాతత స్రాలుదేశోయ
 స్యాస్ససతీ ॥ ౫౦ ॥ కేయూరమంగదంతుల్యేఇత్యమరః - అపాచకారఅవసార
 యామాన-చరతేఃకరోతేర్వాలిట్ ॥ ౪౭

కశ్చిద్విష । ద్విషతఃఖడ్గేనహృతోత్తమాంగఃభిన్నశిరాః కశ్చిద్విరఃసద్యఃవి
 మానప్రభుతాంవిమానాధిపత్యం ఉపేత్యవామాంకసం సక్తాసవ్యోత్సంగని
 షంగిణీసురాంగనాయస్యసతథోక్తస్సృత్యత్సన్వంసంకబంధంఅశిరస్కృక
 లేబరంసమరేదదర్య ॥ ౫౧ ॥ కబంధోస్త్రీక్రియాయుక్తమవమూర్ధకలేబరమిత్త్యమరః ॥

అన్యోన్యేతి । కాచిద్విరా అన్యోన్యస్య సూత యోస్సారథ్యోః ఉన్నధ
 నాతేహననాత్ తావేవసూతారధినాచఅధూతాం- వ్యశ్వేనష్టాశ్వేసంతా
 గదాభ్యాంవ్యాయతోదీప్తుః సంప్రహారోయద్ధయయోస్తా తిధూతాంత
 తోభగ్నాయధా భగ్నదా సంతాబాహు విమర్దఃష్టా బాహు యద్ధానక్తా
 అధూతాం ॥ ౪౯

వరస్పరేణేతి । వరస్పరేణతతయోః ప్రహృతయోః సమకాలంవీకకాలం
 యథాతథా ఉత్కాంతవాయ్యోఃయగపదేవగతప్రాణయోః ఏకైవాప్స
 రాఃప్రార్థితాయాభ్యాతయోరెకావసరః ప్రార్థితయోః ప్రార్థితైకావసరసో
 రిత్త్యథః ॥ వాహితాః ॥ ఉపిష్టితిపూర్వనిపాతః ॥ అధవావీకస్యాంఅవసరసి
 ప్రార్థితంప్రార్థనాయయోరితివిగ్రహః ॥ ౫౨ ॥ సీయాంబహుష్వప్సరసఇతిబహు
 త్వార్థినానంత్రాయికాభిప్రాయః ॥ శ్లో ॥ ఆవస్సుమనసోవర్షాఅవసరస్సికతా
 స్సనూః । ఏతేసీయాంబహుత్వేస్యరేకేత్వేవ్యుత్తరత్రయమితివచనాత్ - ఉ
 త్తరత్రయస్యవీకత్వమస్తీత్యనసంధేయంకయోశ్చిత్ప్రహర్యోయోధ్రోఃఅ
 మత్యభావేషిక - దేవధూయేషివివాదఃకలహఃఅసీత్ ॥ వీకస్యామభిలాషోష్ణసా
 ద్వైరభీజమిత్త్యథః ॥

జోహ్వరఃప్రార్థితయోర్వివాదః ॥ ౫౦ ॥ పూహహవృథాతావతరేతరస్తాభ్యం
 గయంబావతురవ్యవస్థం । వశ్వాత్పురోమారుతయోః ప్రవృద్ధావర్యాయ
 వృత్త్యైవమహాణవోమి ॥ ౫౧ ॥ వరేణభగ్నోపిసలేషహజాయయావ
 జప్రత్యరిస్సైస్యమేవ । ధూమోనివత్యేత సమీరణేనయతోహికత్వస్తతఏవవ
 హ్నిః ॥ ౫౨ ॥ రథీనిషంగీకవచీధనుష్ఠ్వాద్భుప్రస్సరాజన్యకమేకవీరః । విలో
 డయామాసమహావరాహః కల్పక్షయోద్భృతమివార్ణవాంభః ॥ ౫౩ ॥ స
 దక్షిణంతుణిముఖేనవామంవ్యాపారయన్ హస్తమలత్యుతాజౌ । ఆకణిక్య

పూహహవృథా తావతరేతరస్తాభ్యం ॥ ౫౦ ॥ పూహ హస్తబలవిన్యాస
 ఇత్యమరః - వశ్వాత్పురోమారుతయోః వర్యాయవృత్త్యాక్రమప్ర
 వృత్త్యాప్రవృద్ధామహారతో అగ్నివోమి నముడతరంగావివ ॥ ౫౧ ॥ భగస్తరం
 గహమి ర్వేత్యమరః ఇతరేతరస్తాత్ అవ్యవస్థంవ్యవస్థారహితంఅనియవరా
 జయంజయంచఆవతుఃప్రాప్తవంతౌ ॥ ... ౫౧

వరేణైతి ॥ బలేస్వసై న్యైవరేణవరబలేనభగ్నోసత్యపిమహాజాః మహా
 లఃఅజః అరిస్సైస్యప్రత్యేవయయాతథాహి సమీరణేనవామనాధూమః ॥
 వస్త్యేతకక్షాదవసార్యేత - వస్త్యేగ్ల్యంతాత్కమణిలిజ్ - వహ్నిస్తుయ
 తోయత్రకక్షఃత్యణం ॥ ౫౨ ॥ కక్ష తుత్యణవీరుధావిత్యమరః - తతఏవతతై
 వస్త్యేతఇతిశేషః - సార్యవిధక్తికస్తసిః ॥ ... ౫౨

రథీతి ॥ రథిరథమారూఢః - నిషంగీ తూణీరవాన్ ॥ ౫౩ ॥ తూణోపాసం
 తూణీరనిషంగాఇమధిద్వయోరిత్యమరః - కవచీధనుష్ఠ్వాక్ ॥ ౫౪ ॥ ధన్వీధన
 ష్ఠ్వాధానుష్కు-ఇత్యమరః - భుప్రఃరణమత్తః - ఏకవీరఃఅసహాయశూరఃస
 అజః - రాజన్యకంరాజసమూహం - గోత్రోజ్జ్ దినివాపుష్పైత్యయః -
 హావరాహఃఆదివరాహఃకల్పక్షయోకల్పాంతేఉద్భృతప్రవృత్తం అగ్నివా
 భిఇవవిలోడయామాస - నివారయామాసేతిపాతాంతరం ॥ ... ౫౫

సఇతి ॥ సఃఅజఃఅజౌయదై ॥ ౫౬ ॥ సమిత్యాజినమిద్యుధఇత్యమరః - మ
 ణంహస్తం - తుణిముఖేననిషంగవివరేణ - వామంఅతిసుందరం ॥ ౫౭ ॥ వామ
 సవ్యేప్రతీపేచద్రవిణేజాతిసుందరఇతికాశ్వతః - వ్యాపారయన్సగ - అలత
 త - శరసంధానాదయస్తుదుగ్ధత్యైఇత్యాహ - సకృత్ అకర్ణ కృష్టాయోద్ధుః
 ధంతుర్వతఃఅన్యఅన్యమార్వీరింజినీ ॥ ౫౮ ॥ మార్వీజ్యాశింజినీ గుణఇత్యమరః -

హ్నిసకృదస్య యోధుమాన్ రీవచాణాం తృషువేరిపుష్నుః ॥ ౫౪ ॥ సరోవ
సహ్నిధిశ్శాహితోష్టైర్వ్యక్తోర్ధ్వరేఖాభుక్కుటిర్వహద్భిః । తస్మాదగం భల్లని
వృత్తకంఠైర్హుంకారగైర్భద్రీర్విషతాంశిరోభిః ॥ ౫౫ ॥ సర్వైర్బలాంక్తై
ర్విరదవ్రధానైస్సర్వాయుధైః కంకటభేదిభిశ్చ । సర్వప్రయత్నైః సచభూమి
పాలాస్తస్మిన్ ప్రజహూర్యుధిసర్వవీవ ॥ ౫౬ ॥ సోస్త్రవజచ్చన్నరథః పరేషాం
ధ్వజాగ్రమాత్రేణ బభూవలత్యుః । నీహరమగ్నోదినపూర్వభాగః కించిత్పృథా
శేనవివస్వతేవ ॥ ౫౭ ॥ ప్రియంవదాత్ప్రప్తమపాకుమారః ప్రాయుజ్జురాజ

పూర్ణుంతీరిరిపుష్నుః తాన్ - అమనుష్యకత్వకేచేతి టచ్చత్యయః - బా
ణాన్ సుషువ ఇవ సుషువేతి ॥ ౫౪

స ఇతి । సః అజ్ఞిరోషేంద్రమైః అతవీవ అధిశ్శాహితాః ఓష్టాః యేషాం
తైః వ్యక్తాః ఊర్ధ్వరేఖాః యాసాంతాః భుక్కుటిః భూభ్రంగాన్ ॥ ౫౫ ॥ భుక్కుటి
ర్భుక్కుటిః స్త్రియామిత్యమరః - వహద్భిః భల్లని విశేషైః నికృతాః భిన్నాః
కంతాః యేషాం తైః - హుంకారగైర్భస్సహుంకారైః । ద్విషతాం శత్రూ
ణాం ॥ ౫౬ ॥ ద్విషద్యైవ తదుహుః ద ఇత్యమరః । శిరోభిః గాంధూమిం ॥ ౫౭ ॥ దిశ్చే
త్రఘ్నణిభూజతే - లత్యుదృష్ట్యైః స్త్రియాంపుంసీగౌరిత్యమరః - తస్మాద ఆచ్ఛా
దయామాస ॥ ౫౫

సర్వైరితి । ద్విరదవ్రధానైః గజముఖైః సర్వైః బలాంక్తైః సేనాంక్తైః -
హస్త్యశ్వరథపాదాతైః ॥ ౫౬ ॥ హస్త్యశ్వరథపాదాతం సేనాంగం స్సాచ్చతు
ష్టయమిత్యమరః - కంకటభేదిభిః ఉరశ్చదభేదిభిః ॥ ౫౭ ॥ ఉరశ్చదః కంకటకోజాగరః -
కవచో స్త్రియామిత్యమరః - సర్వాయుధైశ్చ - బాహ్యం బలముక్తాంతరం
బలమాహ - సర్వప్రయత్నైః సచ సర్వవీవ భూమిపాలాః యుధిత్స్మిన్ అశేత్ర
జప్రలుః తంజహూరిత్యుధిః - సర్వత్రకారకశక్తిపంభవాత్ ॥ కర్తృణోప్యధికిరణ
త్వవివతౌయాం సప్తమీ - తదుక్తం ॥ ౫౭ ॥ అనేకశక్తియుక్తస్య విశ్వస్యానేక
కుణః । సర్వధా సర్వధాభావాత్కవిత్కించిద్వివత్యుత ఇతి ॥ ౫౬

స ఇతి । పరేషాం ద్విషాం - అస్త్రప్రదైః బాణసమూహైః ఛన్నరథః సః
అజ్ఞానీహరేహిమేషుగ్నోదినస్య పూర్వభాగః ప్రాతకాలః కించిత్పృథాశేన ఈష
ల్లత్యైవివస్వతా సూర్యేణేవ ॥ ౫౭ ॥ దేవసూర్యావివస్వంతామిత్యమరః - ధ్వజా
గ్రమాత్రేణ లత్యుదభూవ - ధ్వజాగ్రాదస్యం కించిదలత్యుతేత్యుధిః ॥ ౫౭

స్వధిరాజనూనుః | గాంధర్వమస్త్రంకుసుమాస్త్రకాంతః | ప్రస్వాపనంస్వత్న ని
 వృతౌల్యః || ౫౮ || తతోధనుష్కృషణమూఢహస్తమేకాంసపర్యస్తశిర
 స్త్రజాలం | తస్మాద్వజస్తంభనిపల్లినహంనిదాః | ధేయంనరదేవసైన్యం || ౫౯ ||
 తతఃప్రియోపాత్తరసేధరోష్ఠేనిచేత్యదధౌజలజంకుమారః | తేనస్వహస్తాజ్ఞా
 తమేకవీరఃపిబన్యకౌమూర్తమివాబభాసే || ౬౦ || శంఖస్వనాభిజ్ఞతయానివృ
 త్తాస్తైస్సన్నశత్రుందదృశుస్సయోధాః | నిమిలితానామివపంకజానామధ్యే
 స్ఫురంతంప్రతిమాశశాంకం || ౬౧ || సశోణితైస్తైనిశీలీముఖాన్ గ్రీక్షేషితాః

ప్రియంవదాదితి | అధిరాజనూనుః మహారాజపుత్రకుసుమాస్త్రకాంతః

మదనసుందరః || ౫౮ || కాంతంమనోహరంరుచ్యమిత్యమరః - స్వప్నాత్ నివృత్త
 లౌల్యః అవతృప్తః - జాగరూకఇత్యర్థః - అసౌకుమారః అజః | ప్రియంవదాత్పు
 ణ్యోక్తాత్ గంధర్వాత్ | ప్రాప్తం గాంధర్వం గంధర్వభేదతాకం ప్రస్వాపయతి
 తిప్రస్వాపనం నిదాజనకం అస్త్రం రాజసుప్రాయస్కృప్రయత్నవాః || ౫౮

తతః తతః ధనుష్కర్షణేచాపకర్షణే మూఢహస్తం అవ్యావృతహస్తం
 ఏకస్థిత్వం సేఘజశిరసి || ౫౯ || స్కంధాభుజశిరోసోస్త్రీత్యమరః - పర్యస్తం
 ప్రస్తం శిరస్త్రజాలం యస్య తత్తేధ్వజస్తంభేషు నిపల్లౌః అవపృథ్వాః దేహః యస్య
 తత్ - నరదేవానాం రాజ్ఞాం సేనైవ సైన్యం - చతుర్వర్ణాదిత్యాత్సాన్విధేవ్య
 ఙ్విత్యయః - నిదాః ధేయం నిదావరతంత్రం సత్తస్మా || ౫౯

తతః ఇతి | తతః కుమారః అజః - ప్రియయా ఇందుమత్యాతపాత్తరసే అస్వా
 దిశమాధుర్యే - అతిక్లాఘ్యై ఇతి భావః - అధరోష్ఠే జలజం శంఖం || ౬౦ || జలజం వ
 ద్దశంఖయోరితి శాశ్వతః - నిచేత్యనిధాయకృత్యైత్యర్థః - దధౌ ముఖమారుతే
 నిపూరయామాస - తేన దృష్టనిష్ఠేన శంఖేన - ఏకవీరః అజః స్వహస్తాన్జితం - మూ
 తం మూర్తిమత్ యతః పిబన్నివ అబభాసే - యశస్య గ్రథత్వాదితి భావః ||

శంఖేతి | శంఖస్య విజయశంఖస్య స్వస్య ధ్వజే || ౬౧ || ధ్వనిధ్వానరవస్వనా ఇ
 త్యమరః - అభిజ్ఞతయా ప్రత్యభిజ్ఞాతత్వాత్ నివృత్తాః పలాయన్తం ప్రతప్రత్యా
 గతాః | తేస్వయోధాః సన్నశత్రుం హతశత్రుంతం అజం - నిమిలితానాం పంకజా
 నాం మధ్యే స్ఫురంతం ప్రతిమాశశాంకం ప్రతిబింబచంద్రమివ దదృశుః || ౬౧

సశోణితైరితి || సంయతిరాఘవేణ రఘుపుత్రేణ పూర్వం రఘుతైవేతి భావః |
 హేరాజానః పయస్మాకం - యతః హృతం - జీవతం తుక్యవయానహృతం - న

కెనుమహర్షివానాం । యశోహృతం సంయతి రాఘవేణ సజీవితం వః కృః యతి
వశాః ॥ ౬౨ ॥ సచాపకౌటినిహితైకబాహుశ్చిరస్త్రనిష్కర్షణాభిన్నమౌ
లిః । అలటబద్ధక్రమవారిబిందుభీంతాం ప్రియామేత్యవచోబధామ్ ॥ ౬౩ ॥ ఇ
తః పరాసర్భకహార్యసస్త్రాన్వైదర్భివశ్యానుమతామయాసి । ఏవం విధేనాహ
వసేష్టితేన త్వం ప్రార్థ్య సేహస్త్రగతామమైభిః ॥ ౬౪ ॥ తస్యాః ప్రతిద్యుద్విభ
వాద్విషాదాత్పద్యోవిముక్తం ముఖమబధానే । నిశ్వాసబాహ్వాపగమాత్ప్ర

త్వత్త్యేతిభావః - ఇత్యేవందూపాఃపల్లాః - ఏతద్ధప్రతిపాదకంవాక్యమిత్య
 ధాః - సఖోఽహిఃఖోఽహితద్ధిఃశిలీముఖాగ్గఃబాణాగ్గఃసాగ్ధనైః - తేనత
 జేప్రయోజకర్తా - పార్థివానాంకేతుషుధ్వజేషునేషితాః - ప్రయోజ్యైర
 నైస్సైస్సైస్సైఃనిషేషితాఃలిఖితాఇత్యర్థః - షిపతేగ్గ్రింతాత్క-మణిక్తః॥

స ఇతి॥ చావకోట్వాంసిహితః ఏకోదాహుర్యేనసః - శిరస్రంశీఽక్షణ్యం
 స్వనిష్కర్షణేనావసయేనభిన్నమాళిః విశ్లథకేకబంధః ॥ ౧ ॥ మాళిఃశీఽపేధ
 వృల్లభివశ్యః - లలాటేబద్ధాఃత్రమవారిబిందవోయస్యసః - యుద్ధత్రమసంజా
 తస్వేదబిందురిత్యథః- సః అజః భీతాంప్రియామిందుమతీం ఏత్యతసాద్యవ
 రఃబభాషే॥ ౬౩

ఇతః ఇదానీంతర్భక్తహార్యక ప్రా
 త్యక్షైః బాలైః॥ ని పోతః పాకోర్భకోడింభః పృథుకశ్చాబకశ్శిశురిత్యమరః-హః
 ర్యాణిపరిహః ర్యాణిత స్త్రాణిమోషాంతాపరాశత్రూ॥ ని॥ పరోరిపర
 మాత్మనోరితివిష్టః - పశ్యమయాఅనుమతాసిద్రష్టుమితిశేషః - ఏభిఃసృష్టైఃఏవం
 విధేననిద్రారూపేణఅహవచేష్టితేనరణకమణా॥ ని॥ సంగ్రామాభ్యాగమా
 సావాఇత్యమరః మమహస్తగతాహస్తగతపద్మగ్రహేత్యథఃత్వంప్రార్థ్య
 సేవరిజహీమన్సిత్యథః ఏవంవిధేనైత్యత్రస్వహస్తనిదేశం సోపహసంచ
 తిహేతిద్రష్టవ్యం॥ ౬౪

తస్మాద్విధిః ప్రతిద్వంద్వీభవాత్రిపూర్ణవాత్విషాదాత్తైన్యాత్సద్యః
ముక్తంతస్యాః ఇందుమత్యోముఖనిశ్వాసస్యయః బాహ్వఃఊష్మాః॥౧॥ బాహ్వో
నేత్రజలౌష్ణగోరితిశ్శ్వాః - తస్యలవగమాద్భ్రోఃఆత్మీయంప్రసాదంనైర్మల్యం
ప్రపన్నఃప్రాప్తఃఆత్మస్వరూపందృశ్యతేత్రతేతితస్యదర్శఃఆదర్శఇవబభావః॥

నన్వప్రసాదమాత్మీయమివాత్మదర్శః || ౬౫ || హృష్టాపిసామ్రావిజితాససా
 దౌద్వాగ్నిస్సఖీనాంప్రియమభ్యనందత్ | స్థలీనవాంభఃపృషతాభివృష్టామయా
 కేశాభిరివాభ్రబృందం || ౬౬ || ఇతిశిరసిసవామంపాదమాధాయరాజ్ఞాము
 వహదనవద్యాంతామ వద్యాదపేతః | రథతురగరజోభిస్తస్య రూక్షాలకా
 గ్నానమరవిజయలక్ష్మీస్సైవమూర్తాబధూవ || ౬౭ || ప్రథమవరిగతార్థస్తం
 ఘృస్సన్నివృత్తంవిజయినమభినంద్యశ్లాఘ్యజాయాసమేతం | తదుపహితకుటు
 బ్బిశ్శాంతిమార్గోత్సుకోభూన్మహీసతికులధుర్యేసూర్యవంశ్యాగృహాయ || ౬౮ ||
 ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశేమహాకావ్యేనప్రమస్సగః:-

హృష్టేతి | సా ఇందుమతీహృష్టావత్యుఃపారుషేణముదితాః స్రాయావిజ
 తా-యతఃఅతఃప్రియంవతీంఅజమిత్యగః || ని | ధవఃప్రియఃవతిర్భైరైత్యమరః-సా
 క్షాత్ స్వయంనాభ్యనందత్ | నప్రళేశంస-కింతునవైః అభఃపృషతైఃజలబిందుభిః
 అభివృష్టాసితాస్థలీఅకృత్రిమభూమిః | జానవదేత్యాదినాఅకృత్రిమాధ్యేజీవ-అ
 భ్ర-బృందంమేఘసంఘంమయూరకేశాభిరివసఖీనాంవాగ్నిఃఅభ్యనందత్ || ౬౬ ||

ఇతీతి | నోద్యతేనోచ్యతఇత్యవద్యందోషఃఅవద్యపణ్యేత్యాదిసానిపాతః ||
 ౧ | కుపూయకుత్సితావద్యభేటగద్ధాగ్నాకాస్సమా ఇత్యమరః | తస్మాదపేతఃని
 వో-పఇత్యర్థః | సఃఅజఃరాజ్ఞాంశిరసివామంపాదమాధాయనిధాయఅనవ
 ద్యాం అరోహంతా మిందుమత్ప్రీడదవహత్ అనయత్ అత్తసాచ్చకారేతి
 వార్థః | అయమథఃతముద్వహంతంపథిభోజకన్యామిత్యత్రసంక్లిష్టఃతస్యఅ
 జస్యరథతురగస్యరజోభిఃరూక్షాణిధూసరాణిఅలకాగ్రాణియస్యాస్సా || ని || అ
 లకాశ్చాన్ల కుంతలాఇత్యమరః | నైవఇందుమత్యేవమూర్తా మూర్తిమతీ సమర
 విజయలక్ష్మీఃబధూవ ఏతల్లాభః | అన్యతోవిజయలక్ష్మీలాభార్థఃఇతిభావః || ౬౭ ||

ప్రథమేతి | ప్రథమంఅజాగమనాత్ప్రగేవవరిగతః జ్ఞాతఃఅథఃవివాహ
 విజయరూపోయేనసఃప్రథమవరిగతార్థఃరఘుః - విజయినం శ్లాఘ్యజాయాస
 మేతంసన్నివృత్తంస్వపురంప్రత్యాగతంతమజంఅభినంద్యతదుపహితకుటుంబః
 తస్మిన్ అశేఢవహితకుటుంబఃస్యస్తసంసారభార ఇత్యర్థః- శాంతిమార్గే మో
 త్తమాగ్నేత్యుఃఅధూత్-తథాహికులధుర్యేకులధురంధరేసతిసూర్యవంశ్యాః
 సూర్యవంశేభవాఃరాజానః గృహాయగృహస్థా త్రమాయనభవంతి- పుత్రేరా
 జ్యందత్వాతపఃకర్తుంసంజిగమిషంతీతిసూర్యవంశ్యసంప్రదాయ ఇతిభావః ||

ఇతి || కో || మల్లి నాథసూరివిరచితాసంజీవిన్యాశ్చ

రఘువంశేనప్రమస్సగ వ్యాఖ్యానమాప్తా-

రఘువంశకావ్యే- సన్యాభ్యాసే- అష్టమసర్గ ప్రారంభః-

అథతస్యవివాహకౌతుకంలలితంబిభ్రతవపాధిఃపః । వసుధామపిహ ।
స్తగామినీమకరోదందుమఃమివాపరాం॥౧॥ దురితైరపికర్తుమాత్మసాత్ప్రయ
తంతెన్యవసూనవోహియత్ । తదుపస్థితమగ్రహీదజఃపితరాశ్లేషినభోగతృప్త
యా॥ ౨॥ అనుభూయవస్థిస్థసంభృతైస్సలిలైస్తేనసహభిషేచనం । విశదోఽప్య
సితేనమేదిసీకథయామాసకృతార్థతామివ ॥ ౩ ॥ సబభూవదురాసదఃపరై
గురుణాధర్వవిదాకృతక్రియః! పవనాన్ని సమాగమోహ్యాయంసహితం బ్ర

అధైతి॥ అథఅనంతరంపాధికవోరఘుః - లలితంసుభగంవివాహకౌతుకం
వివాహమంగళహంహస్తసూత్రంవాభిభ్రతవప, అనుభవత ఏవేత్యర్థః॥
ని॥ కౌతుకంమంగళహంహస్తసూత్రేక్షతూహలభిత్తాశ్చతః- తస్యఅజస్య
అపరామిందుమఃమివ- వసుధామపిహస్తగామినీం అకరోత్ - అస్మిన్సగే
వైతాళికావృత్తం॥ ౧

దురితై రితి॥ నృపసూనవఃరాజపుత్రాః॥ని॥ ఆత్మజస్తనయస్సూనుస్సృతఃపు
త్రఃస్త్రియాంతమ్మిభిత్త్యమరః- యద్రాజ్యందురితై రితి॥ని॥ అంశ్చేనాదురితదు
ష్కృతమిత్యమరః- ఆత్మసాత్ఆత్మాధీనం- అధీనార్థేనాతిప్రత్యయః- క
తుకంప్రయతంతేహిప్రవతంత ఏవేత్యర్థః॥ని॥ హిహేతావపధారణభి
త్యమరః- ఉపస్థితంస్వతఃప్రాప్తంతద్రాజ్యంఅజఃపితః ఆశ్లేషిహేతోః - అగ్ర
హీత్ అంగీకార - భోగతృప్తయాభోగాశయానాగ్రహీత్॥ ... ౨

అనుభూయేతి॥మే! నీమహేమహిషీచధ్వన్యతే॥ని॥ మేదిసీమహిషీభూమో
రితివిశ్వః- వస్థిస్తేనసంభృతైః ఆవజింతైస్సలిలైః- తేన అశేనసహ ఆభిషేచన
మనుభూయవిశదోఽప్యసితేనస్ఫుటముద్వమనేన - ఆనందనిమిత్తాభ్యాసేనేతిధ్వ
న్యతే- కృతార్థతాగుణవద్భృతృలాభకృతసాఫల్యం కథయామాసేత్యర్థః-
నైతావతాపూర్వేసామపకషః- వర్ణప్రకంసాపరత్వాత్॥శ్లో॥ సర్వత్ర
జయమన్విచ్ఛేత్పుత్రాదీచ్ఛేత్పరాజయమిత్యంగీకృతత్వాచ్చ॥ ... ౩

సఇతి॥ అధర్వవిదాఅధర్వవేదాభిక్షేనగురుణావసితైః - కృతక్రియః అధ
ర్వవేదోక్తవిధినాకృతాభిషేకసంస్కార ఇత్యర్థః- సఃఅజఃపరైఃశత్రుభిఃదు

హ్నయదస్త్ర తేజసా॥ ౪॥ రఘుమేజనివృత్తయావనంతమమన్యం తనరేశ్వరం
ప్రజాః॥ సహితస్యనకేవలాంశ్రియంప్రతిపేదేనకలాగృణానపి॥ ౫॥ అధికం
శుశుభేశుభంయునాద్వితయేనద్వయమేవసంగతమ్॥ పదమృద్ధమజేనపైత్వకంవి
పయేనాస్యనవంచయావనం॥ ౬॥ సదయంబుభుజేమహాభుజస్సహసోద్వేగమి
యంప్రజేదితి॥ అచిరోవగతాంసమేదిసీంసవపాణిగ్రహణాంపథూమివ॥ ౭॥

రాసదేదుధకషణఃబభూవ- తథాసా - అస్త్రతేజసాక్షత్రతేజసేత్యథః-
సహితంయుక్తం- బ్రహ్మబ్రహ్మతేజఃయత్ అయంపవనాగ్నిసమాగమోహి-
తత్కల్పిత్యథః- పూర్వనిపాతకాస్త్రస్యానిత్యత్వాదగ్ని శబ్దస్యద్వంద్వే
దేతినపూర్వనిపాతః- తథావకాశికా అయమేవలక్షణహేతోర్విరితినిదేశః-
పూర్వనిపాతస్యవ్యభిచారవిహ్నిమితి- ఊత్రేణైవాయందుధకషణః - కింపు
నఃసీద్ధమంత్రప్రభావేనతీత్యథః - అత్రమనుః॥ శ్లో॥ నాబ్రహ్మక్షత్రమృద్ధోతి
నాక్షత్రంబ్రహ్మవర్ధతే॥ బ్రహ్మక్షత్రేతుసంవృక్షేహచాముత్రవర్ధతేఇతి॥

రఘుమితి॥ ప్రజాఃనరేశ్వరంతంబజనివృత్తయావనంప్రత్యావృత్తయా
వనంరఘుమేవ- అమన్యంత- నకించిచ్ఛేదకమస్తీత్యర్థః- కుతిఃహియస్తాత్- సఃఅ
జితస్యరఘాఃకేవలాం ఏకాంశ్రియం ప్రతిపేదే - కింతునకలాగృణాకాధృత్యా
దార్యదాక్షిణ్యాదీనపిప్రతిపేదే - అతస్తద్గుణయోగా తద్భుద్ధిర్యుక్తేత్యథః॥

అధికమితి॥ ద్వయమేవ శుభంయునా శుభాన్వితేన॥ ౫॥ శుభంయుస్తుశుభా
న్వితఇత్యమరః - అహంశుభమోర్యున్ ఇతియన్ప్రత్యయః - ద్వితయేనసంగ
తంసంపృక్తంఅధికంశుశుభే- కింకేనాతలహ- పైత్వకంవితురాగతం - ఋతప్త
గితితప్రత్యయః - ఋద్ధంసమృద్ధంపదంరాజ్యం అజేనఅస్యఅజస్యనవంచయావ
నంచినయేనఇంద్రియజయేనచ - సంగతమితియోజనా॥ శ్లో॥ వినయోహీంద్రి
యజయస్తద్యుక్తశ్చాస్త్రమహాతీతికామందకః - రాజ్యస్థోపిప్రాకృతవన్నిర్దో
షోభూదిత్యథః॥ ౬

సదయమితి॥ మహాభుజఃసః అజఃఅచిరోవగతాంసవోవగతాం-మేదిసీంస
వంపాణిగ్రహణంవివాహఃయస్యాస్తాంసవోధాంపథూమివ - సహసాబలా
త్కారేణదేత్॥ ౫॥ సహసాబలంసహమార్గఇత్యమరఃఇయంమేదిసీవధూర్వాణ
ద్వేగంభయంప్రజేదితిహేతోస్సదయంబుభుజే భుజోవనఇత్యాత్మనేపదం॥ ౭

అహమితి॥ పశ్యతిమప్రజానుముచ్ఛేనరవ్యఃజనః - అథవాప్రకృతీప్సిత్యస్య

అహమేవమతో మహీవతేరితస్త్వః | ఏకృతీప్యం తయతే | ఉదధేరివనిమ్నగా
శతేష్వభవన్నాస్యః సమాననాక్యచితే || ౮ || సఖిరౌచభాయసామృదుఃపవ
మానఃపృథివీరుహానివ | సపురస్కృతమధ్యమక్రమోనమయామాసరిపూనను
ధరణ్ || ౯ || అభవీత్సృరఘః ప్రతిష్ఠితంప్రకృతిమ్నాత్మజమాత్మవత్తయా | వి
షయేషువిశాశధమిక్కుత్రిదివస్థైష్వపిసిస్పృహోభవత్ || ౧౦ || గుణవత్సృత
రోపితశ్రియఃపరిణామేహిదివీవపశజాః | పదవీంతరుశల్కవాససాంప్రయ
తాస్సంయమినాంప్రపేదిరే || ౧౧ || తమరన్యసమ్మాశ్రయోన్ముఖంశిరసావే

అహమేవత్వసేనాన్వయః - వ్యవధానంసహ్యం - సంజనఃప్రకృతిషు అహ
మేవమహీవతేమతః- మహీవతినామాన్యధ్యైధః - గతిబద్ధిత్యాదిసావర్త
మానేతకారిత్యంతస్యవతతానానభివృద్ధి - ఇత్యచింతయతే - అమన్యత - పు
తఃఉదధేరిమ్నగా శతేష్వివఅస్యపవస్య - కర్తృకర్మాణోఃకృతీతకతకరిష
ష్ఠీ - క్వచిదిజనీవేషయే మానసాతిరస్కారః - నాభవోయతోనకంచదవమ
న్యతేతస్సర్వోప్యహమేవాస్యాభిమతేఇత్యమన్యతేత్యధః || ౮

నేహి || సంపదభూయసాఖరఃత్వఃస- భూయసామృదుఃమృదుగతిశ్చ స
కింపురస్కృతమధ్యమక్రమస్యైవధ్యమపరిపాటిమవలంబన్నిత్యధః- పవ
మానఃవాయః- పృథివీరుహాన్వయఃస- రిపూక్ అనుధరణ్ అనుత్పాదయణ్
సమయామాస- అత్రాహుః || శ్లో || మృదుఃస్యవచస్యతేష్టోద్విజతేజసః | తీ
క్షణైవమృదుతైవప్రజానాంసచసన్తుతేభిః || ౯

అధేహి | అధరఘఃఆత్మజంభుత్రం అజమిత్యం || ౧౧ || ఆత్మజస్తనయస్స
నురిత్యమరః - ఆత్మవత్తయాసత్వవత్తయా- నిష్వకారమనస్కతయేత్యథః-
ఉదయాదిష్వవికృతిమనస్సత్వముచ్యతే || ౧౨ || ఆత్మవాంత్సత్వవాన్త ఇత్యుత్పల
మాలాయాం- ప్రకృతిషు అమాత్యాదిషు ప్రతిష్ఠితం- రూఢమాలం వీత్యజ్ఞా
త్వానినాశోధమోకయేషాంతేషువిశాశధమిక్కుఅనిత్యేష్విత్యధః - త్రిదివ
స్థేషుస్వగన్ధైష్వపి - విషయేషుశబ్దాదిషుసిస్పృహఃఅభవత్ || ౧౦

కులధమకశ్చయమస్యాప్యాసీదిత్యాహ || గుణవదితిః దివీవవంశజాఃదివీ
వవంశోద్భవాః-పరిణామేవాధకేగుణవతిసుతేరోపితశ్రియఃసంస్థాపితలక్ష్మీ
కాఃప్రయతాశ్చసంతఃతదుపల్కలాగ్యేవ వాసాంసీయేషాంతసంయమినాం
మునీనాంపదవీంమాగణం ప్రపేదిరేప్రాచుఃతస్మాదస్యాపీషముచిత మిత్యర్థః ||

తమితి || తిరన్యసమాశ్రయోన్ముఖంపనవాసోద్వ్యక్తంవకారం రఘుంసుతః

ష్టనశోభినాసుతః । పితరంప్రణివత్యవాదయారపరిత్యాగమయాచతాత్మనః॥

౧౨ ॥ రఘురీప్సితమాత్మజప్రియఃకృతవానశ్రుముఖస్యతస్యతత్ 1 నకుసర్పఇవ
త్వచంపునఃప్రతిపేదేహ్యవవజితాంశ్రియం॥ ౧౩ ॥ సకీలాశ్రమమంత్యమా-
శ్రితోనవసన్నావసంధేపురాద్భూహిః । సముపాస్యతపుత్రభోగ్యయాన్నుషయే
వాఽకృతేంద్రియఃశ్రియా ॥ ౧౪ ॥ ప్రశమన్తితపూర్వపార్థివంకులమభ్యుద్యత

అజఃవేష్టనశోభినా ఉష్ణీచమనోహరేణశింసాపాదయోః ప్రణివత్యనమస్కృ-
త్య - ఆత్మనఃఅపరిత్యాగం - అయాచతమాంపరిత్యజ్యనగంతవ్యమితి ప్రార్థి-
తవానిత్యర్థః॥ ... ౧౨

రఘురీతి॥ ఆత్మజప్రియఃప్రియపుత్రఃరఘుః॥ అశ్రూణిముఖేయస్యతస్యఅశ్రు-
ముఖస్యతిస్యఅజస్య తత్ పరిత్యాగయాపిమీప్సితమభిలషితంకృతవాక్-కింతున-
ర్వఃత్వచమివఅవవజితాంత్యక్తాంశ్రియంపునః సప్రతిపేదేహినప్రావ॥౧౩

సఇతి॥ సఃరఘుఃకిలంత్యమాశ్రమంచతుగ్ధమాశ్రమంఆశ్రితస్సౌ - పురాద్భ-
ూహిఃఅవసంధేస్తానేవసన్సన్ అకృతేంద్రియఃఽజితేంద్రియస్సన్నిత్యర్థః॥ అ-
తఏవన్నుషయేవ ఇందుమత్యేవ- పుత్రభోగ్యయానకుస్వభోగ్యయాశ్రియాన

ముపాస్యతశిత్రూపితః విజితేంద్రియస్యతస్యన్నుషయేశ్రియాపిపుష్పఫలాద-
కాహరణాదుశ్రూమావ్యతిరేకేణనకించదపేషీతమానీదిత్యర్థః॥ అత్రయ-
ద్యపిబ్రాహ్మణాఃప్రజనంతీతిశ్రుతేః॥ శ్లో॥ ఆత్మస్యగ్నింత్యమానోవ్యబ్రాహ్మ-

ణఃప్రప్రశేద్దృహదితిమనవచనాత్ ॥ శ్లో॥ ముఖజానామయంధర్మోయద్విష్టో-
గ్లింగధారణం । బాహుజాతోరుజాతానామయంధర్మోనవిద్యత ఇతిప్రతి-
షేధదశకనాచ్చ - బ్రాహ్మణస్యైవాంత్యాశ్రమే అధికారః సత్ప్రియాదేరి-

త్యాహుః - తథాపి-యదహరేవపరిశేత్తదహరేవప్రప్రశేదిత్యాదిశ్రుతేస్తై-
వణికసాధారణ్యత్ - త్రయాణాంవర్ణానాంవేదమధీత్యచ త్వారిఆశ్రమా-
ఇతిసూత్రకారవచనాచ్చ॥ శ్లో॥ బ్రాహ్మణః త్ప్రియోవాపివైశ్యోవాప్రప్ర-

శేద్దృహదితిమనస్తరణాత్ ॥ శ్లో॥ ముఖజానామయంధర్మోయద్విష్టోగ్లింగధా-
రణం । బాహుజాతోరుజాతానామయంధర్మోనవిద్యత ఇతిషేధస్య పరమ-
హంససన్నాససమయత్వాచ్చ॥ శ్లో॥ ముఖజానామయంధర్మోయద్విష్టోగ్లిం-

గధారణం । బాహుజాతోరుజాతానాంత్రిదండస్తుస్వధర్మతఃఇతిదర్శనాచ్చ-
క్వచిత్తస్యబ్రాహ్మణగ్రహణస్యఉపలక్షణతామాచక్షాణాః కేచిత్తైర్గ్రహణి-

నూతనేశ్వరం । నభసానిభృతేందునాతులాముదితార్కేణసమారురోహతత్ ॥
౧౫॥ యతిపాధిఃపలింగధారణోదదృశాతేరఘురాఘవాజనైః । అనివృత్తిమ
హూదయాగ్ధయోర్భృచమంశావివధమయోగతౌ ॥ ౧౬॥ అజితాధిగమా
యమంత్రిభిర్యయుజేనీతివిశారదైరజః । అనపాయపదోపలబ్ధయేరిఘురాపై
స్సమియాయయోగిభిః ॥ ౧౭ ॥ నృపతిఃప్రకృతీరవేత్సీతుంవ్యవహారాసంహ
దదేయువా । పరిచేతుముపాంశుధారణాంక్షశపూతం ప్రవయాస్తువిష్టరం॥

కాధికారంప్రపేదతే- తథా - సకీలాశ్రమమంత్యమాశ్రిత ఇతికవినావ్యయమే
వవత్సోవివక్షితః- అన్యధాఅస్యవానప్రస్తాశ్రమపరతయావ్యాఖ్యానైః స్తోవి
దధేవిధిమస్యనైష్ఠికంయోగిస్సాధామనగ్నిమగ్నిచిదితివత్సమాణేనానగ్నిసం
స్కారేణవిరోధస్సాన్యత్ అగ్నిసంస్కారపిరహితస్య వానప్రస్థస్యైవాభా
వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౪

ప్రశమేతి॥ ప్రశమేన్ద్రితఃపూర్వపాధిః వఃరఘుయస్యతత్ - అభ్యుద్యతః
నూతనేశ్వరఃఅజయస్యతత్ - తత్కులంవిభృతేందునా అస్తమయాసన్నచం
ద్రేణుడిదితార్కేణచనభసా॥ ని ॥ నభోంతరిక్షం౧౧౧మిత్త్యమరః - తులాంసా
దృశ్యమారురోహ॥ ౧౫

యతితి॥ యతిఃభిక్షుఃయతిపార్థివలింగధాణౌ రఘురాఘవౌ రముతత్స
త్రౌఅనివృత్తిమహూదయాగ్ధయో, - మోక్షోఽభ్యుదయఫలయోఃధమయోః
నివర్తకప్రవర్తకధమయోరిత్యర్థః - భువంగతౌభూలోకమవర్ణౌ అంశా
వివజనైఃదదృశాతేదృష్టా॥ ౧౬

అజితేతి॥ అజఃఅజితాధిగమాయఅజితపదలాభాయనీతివిశారదైఃమంత్రి
భిఃయుయుజేసంగతఇత్యర్థః - రఘుఃఅనపాయపదస్య మోక్షస్యైవఉపలబ్ధ
యెప్రాప్తయేఅప్తైఃయథాధాదర్శిభిఃయోగిభిః సమియానుసమేతః ఉభయ
త్రాశ్చపాయచింతాధామితిశేషః॥ ౧౭

నృపతిరితి॥ యవాన్యవతిఃఅజఃప్రకృతీఃప్రజాఃకార్యాస్థిన్ః - అవేక్షీతుం
దుష్టాదుష్టవరీక్షాథం వ్యవహారాసనం ధర్మాసమాదదేస్వీచకార - ప్రవ
యాః స్థవిరఃస్థపఃరఘుస్తు॥ ని॥ ప్రవయాఃస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః - ధారణాంశ
త్తస్యఏకాగ్రతాంపరిచేతుంఅన్యసీతుంఉపాంశువిజనే॥ ఉపాంశువిజనేప్రో
మితిహాలాయధః - కుశైఃపూతంవిష్టరంఆసనంఆదదే॥ స్తో । యనూదిగుణసం

౧౮ || అనయత్ప్రభుశక్తిసంపదావశమేకోనృపదీనసరతరాఁ | అవరఃప్ర
ణేధానయోగ్యయామరుతఃపంచశరీరగోచరాఁ || ౧౯ || అకరోదచరేశ్వరః
షీతౌద్విషదారంభఫలానిధస్తసాత్ | ఇతరోదహనేస్వకమణాంపవృతజ్ఞా
నమయేనవహ్నినా || ౨౦ || పగబంధముఖాన్తానజస్వదుపాయజ్ఞుఃసమీక్ష్య
తత్ఫలం | రఘురవ్యజయగ్గూత్రయంత్రకృత్స్థంసమలోష్టకాంచనః || ౨౧ ||
ననవప్రభురాఫలోదయాత్స్థిరకమావిరరామకమణః | ననయోగవిధేగ్ను

యుక్తేమనసఃస్థితిరాస్తని | ధారణాప్రోచ్యతేనద్ధిరితివసిష్ఠః || ౧౮

అనయదితి || ఏఃఅన్యతరః అజిత్యధేః - అనంతరాన్వభూమ్యసంతి
రాన్వపతీకయాతవ్యపాస్తిగ్రాహదీకప్రభుశక్తిసంపదాకోశదంఙమ
హిమ్నావశంస్వానుత్రతాంఅనయత్ - అవరఃరఘుఃప్రణేధానయోగ్యయా
సమాధ్యభ్యాసేన | యోగ్యాభ్యాసార్కయోషితోరతిశక్యః - శరీరగోచరాఁ
శరీరాశ్రయావంచమరుతఃప్రాణాదీవశంఅనయత్ నయత్స్వికర్తకత్వం |

అకరోదితి || అచరేశ్వరఃనూతనప్రభుః అజఃషీతౌద్విషతాంశత్రాణాం
ఆరంభాఃకమాణితేషాంఫలానిధస్తసాత్ అకరోత్ కాన్తైస్సైన్యభస్మీచకా
ర - విభాషాసాతికాన్తస్సైన్యభిసాతప్రత్యయః - ఇతరఃరఘుఃజ్ఞానమయేన
అత్తతత్వజ్ఞానరూపేణవహ్నినారరణేనస్వకమణాం భవబీజభూతానాం
హనేభస్మీకరణేవవృతేస్వకర్తృణదగ్ధంప్రవృతైత్యర్థః || ౨౦ || జ్ఞానాగ్నిస్సర్వ
కమాణిభస్తసాత్కురుతేజాశేతిగీతాయాం || ౨౦

వణేతి || పగబంధఃసంధిరిలికౌటిల్యః - అఃపగబంధముఖాన్ సంధ్యా
దీకషడ్గుణాః || ౨౧ || సంధిర్నావిగ్రహాయానమాసనందైర్వధమాశ్రయః | ష
డ్గుణాఇత్యమరః - తేషాంగుణానాంఫలంతత్ఫలంసమీక్ష్య ఆలోచ్య ఉపాయ
జ్ఞుఃఫలివ్యంతమేవగుణంప్రాయజ్ఞేత్వర్థః - స్రోపాభ్యాంయశేరయజ్ఞ
పాత్రేప్విత్యాత్మనేవదం - సోమేతుల్యతయాభావిశేలోష్టంమృష్టింఙః కాంచ
సంచైతేయస్యసః సమలోష్టకాంచనఃసిస్పృహాఇత్యర్థః - రఘురవిగుణాశ్రయం
సత్వాదికం || ౨౨ || గుణాస్సత్త్వంగజస్తమిత్యమరః - ప్రకృత్యేనమావస్థాయా
మేవతిష్ఠతీతిప్రకృతిస్థంపునర్వికాంశూన్యాయధాభవతితథాఅనయత్ || ౨౩ ||

నేతి || స్థిరకమావిరరామకమణః నూతనప్రభుః అజఃఅఫలో
దయాత్ఫలసిద్ధివర్యంతంకమణఃఆరంభాత్ సవిరరామనివృత్తః - జగుప్సా

చేతరఃస్థిరధీరావరమాత్మదర్శనాత్ ॥ ౨౨ ॥ ఇతిశత్రుమచేంద్రియేషుచప్రతి
షిద్ధప్రసరేషుజాగ్రతా ॥ ప్రసితాపుదయాపవర్గయోరుభయ్యాంసిద్ధిముఖావ
నావతుః ॥ ౨౩ ॥ అథకాశ్చిదజవ్యపేక్షయాగమయిత్వాసమదర్శనస్సమాఃత
మసఃపరమాపదవ్యయంపురుషంయోగసమాధినారఘుః ॥ ౨౪ ॥ శ్రుతదేహ
విసర్జనఃపితృశ్చిరమశ్రూణివిసృజ్యరాఘవః ॥ ఏదధేవిధిమస్యనైష్ఠికంయతీభిస్సా

విరామప్రమాదార్థానామపస్తంభ్యానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమి- వ్యాజ్ఞ
వాభ్యోరమితివరస్తైవదం - స్థిరధీఃనచేతరోరఘుంపు అవరమాత్మదర్శనాత్మ
రమాత్మసాక్షాత్కారపర్యంతంయోగవిధేః విక్యానుసంధానాత్ నవిరరామః ॥

ఇతితి ॥ ఇత్యేవంప్రలేషిద్ధిప్రసరఃసాన్విధప్రవృత్తిర్యేషాంతేషు శత్రుమచ
ఇంద్రియేషుచజాగ్రతాఅశ్రమత్రైడదయాపవర్గయోఃఅస్యదయమోక్షయోః
ప్రసితౌఅసక్తౌ ॥ ౧ ॥ తత్పరేప్రసితా సక్తావిత్యమరః ఉభౌఅజరఘూ - ఉభ
య్యాంద్వివిధాంఅస్యదయమోక్షరూపాం - ఉభౌదుదాత్తౌనిత్యమితయప్ర
త్యయస్యాయజాదేశః - టిడ్ధాణిత్వాదిసాజీవ - సిద్ధింఫలంఅవావతుః ఉభౌ
ఉభేసిద్ధియధాసంఖ్యమవావతురిత్యర్థః ॥ ... ౨౩

అథేతి ॥ రఘుఃసమదర్శనఃసర్వభూతేషుసమదృష్టిస్సక్ - అజస్యవ్యపేక్ష
యాఅజాకాంతయాదనురోధేనకాశ్చిత్సమాఃకతివిద్వర్షాణి ॥ నిఃసమావర్జిత
మంతుల్యమితిశ్వేతిహయనోస్త్రీశ్రవత్సమాఇత్యమరశ్చ - గమయిత్వానీత్వా
యోగసమాధినావిక్యానుసంధానేన ॥ శ్లో ॥ సంయోగోయోగఇత్యుక్తోజీవాత్మ
వరమాత్మనోరతివస్థిః - తమసఃపరం అవిద్యాయాఃపరంమాయాతీతమిత్య
ర్థః - అవ్యయం అనంతంపురుషంవరమాత్మనంఅపత్ - వరమాత్మైక్యం
ప్రాపేత్యర్థః ॥ ... ౨౪

శ్రుతేతి ॥ అగ్నించితవాత్ అగ్నిచిత్ - అగ్నాచేరితిశ్చిత్ ॥ నిఃచితవానగ్ని
మగ్నిచిదిత్యమరః - రాఘవఃఅజఃపితుఃరఘాః శ్రుతదేహావిసజ్జనఃశ్రుతపితృ
దేహత్యాగస్సన్నిత్యర్థః - చిరంఅశ్రూణివిసృజ్యఅస్యపితుఃయతీభిఃపరివ్రాజ
క్తైఃతత్కల్పవిద్భిస్సాధకం - అనగ్నిమగ్నిరహితంఅనగ్నిసాధ్యమిత్యర్థః - ని
ష్ఠాయాంఅంతేభవంనైష్ఠికంవిధిం - ఆంత్యకమః - విదధేవక్రే - అనగ్నించిది
మిత్యుక్తశానకః ॥ శ్లో ॥ సర్వసంగనివృత్తస్యధ్యానయోగరతస్యచ ॥ సతస్యదహ
నంకార్యంక్షైవభింశోదకక్రియాః ॥ నిదధ్యాత్వగ్రావేనైవవిలేభిత్వోకశేబరం

రఘునగ్నిమగ్నిచిత్ || ౨౫ || అకరోచ్చతద్ధాన్యమహింకపితృభక్త్యాపితృకార్యకల్పః | సహితేపథాతనుత్యజస్తయో వజ్రతపిండకార్యజః || ౨౬ || సవరార్థ్యగతేరకోచ్యతాంపితురుద్దిశ్యసదర్థవేదభిః | శమితాధిరధిజ్యకార్ముకః కృతవానప్రతిశాసనంజగత్ || ౨౭ || ఓతిరిందుమతీదభామినీపతిమాసాద్యతమగ్యపౌరుషం | ప్రథమాబహురత్నసూరభూదపరా వీరమజీజనత్సతం || ౨౮ || దశరత్నిశతోపమద్యుతియశసాదిన్దదశస్వపిశ్రుతం | దశపూర్వరథం

ప్రోక్షణంఖననంచైవసర్వంతేనైవకారయేదితి || ౨౫

అకరోచితి | పితృకార్యకల్పః - శ్రాద్ధవిధానజ్ఞః - అజితధాపితృభక్త్యా తస్యరఘోఃఉద్భవదేహాద్యవంబౌద్ధవదైహికం - శ్రాద్ధచఅకరోత్ - ఉద్భవదేహాచ్ఛేతివక్తవ్యాత్ రక్ - అనుశతికాదీనాంచేత్యుభయపదవృద్ధిః భక్త్యైవాకరోత్ సతువిధిరస్తీతిభావః - ఏతదేవాహసహీతి - తేనపథాయోగమగ్గతనుత్యజఃదేహాత్మగినఃతనయేన అవజితందస్తంపిండంకాంతంతీతథోక్తాఃన హినభవంతిఖలుః శ్లో || నైవపిండోదకక్రియాఇతివచనాదిత్యథః || ౨౬

సఖితి | వరార్థ్యగతేఃఉత్కల్పఃతేముక్తస్యేత్యథః పితుఃరఘోఃఅశోచ్యతాంశోకానహాత్వంఉద్దిశ్య అభినంధాయశోకోనకతన్య ఇత్యుపదిశ్యేత్యథః - సదర్థవేదిభిఃపుద్గైశమితాధిఃపతితమనోవ్యధః || ౨౭ || పుంస్యాధిర్వానసీవ్యధేత్యమరః - సోఅజఃఅధిజ్యం అధికృతమాగ్నీకంకార్ముకంయస్యసతథోక్తస్సజగత్ అప్రతిశాసనంప్రత్యాజ్ఞారహితంకృతవా - స్వయమేవసర్వపాలకఇత్యథః - అశోచ్యత్వేనుమంతుః || శ్లో || పరివ్రాజపిపన్నేతుపతీతేచాత్మవేదిని | కార్యోనశోకోజ్ఞాతీనామస్యధాదోషభాగ్జనఇతి || ౨౮

ఓతిరితి | ఓతిఃమహి ఇందుమతీనామభామినీనారీచ || ౨౯ || నారీభామాచభామినీతిపాలాయుధః - అగ్ర్యపౌరుషంమహాపరాక్రమంతంఅజంపతింఅసాద్య - తత్రప్రథమాఓతిః - బహూనిరత్నానిశ్రేష్ఠవస్తునిసూత ఇతిబహురత్నసూఃఅభూత్ || ౩౦ || రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠేపీత్యమరః - అవరా ఇందుమతీవిగంసుతంఅజీజనత్ జనయతిస్త || ౩౦

కిన్నామకోసౌతత్రాహ || దశేతి | దశరత్నిశతానియస్యసందశరత్నిశతఃసహస్రాంతుః || ౩౧ || భానుహంసస్సహస్రాంశురిత్యమరః - సూర్యః ఉపమాయ

యమాఖ్యాయాదశకణ్ఠారిగురుంవిదుర్బుధాః ॥ ౨౯ ॥ ఋషీదేవగణస్వధాభు
జాంశ్రుతయాగప్రసవైస్సపార్థివః । ఆస్మణత్వముపేయివాఽబభౌపరిధేన్దు
క్తఇవోఽక్షతీధితిః ॥ ౩౦ ॥ బలమాతభయోవశాంతయేవిదుషాంసన్నతయే
బహుశ్రుతం । వసుతస్యవిభోర్మకేవలంగుణవత్తాపివరప్రయోజనం ॥ ౩౧ ॥
సకదాచిదవేక్షితప్రజస్సహదేవ్యావిజహరసుప్రజాః । సగరోపవనేశచీసఖోమ
రుతాంపాలయితేవనందనే ॥ ౩౨ ॥ అథరోధసిదక్షిణోదధేశ్శ్రీతగోకణః ॥

స్యాస్సాద్యుతిర్యస్యతంయశసాదశస్వపిదిక్షి శ్రుతం ప్రసిద్ధం - దశకంతారైః
రావణశత్రోఃరామస్యగురుంపితరం- యంసుతంఅఖ్యాయానామ్నా - దశపూ
ర్వదశశబ్దపూర్వఃపరధఃపరధశ్చోయస్యతం దశపూర్వరథం - దశరథమిత్యర్థః-
బుధాఃవిదుఃవిదంతి - విదోలటోవేతియైరుసాదేశః ॥ ... ౨౯

ఋషీతిశ్రుతయాగప్రసవైః అధ్యయనయజ్ఞసంతానైః- యధాసంఖ్యం
ఋషీణాందేవగణానాంస్వధాభుజాంపితౄణాం- అస్మణత్వంఋణిర్దుక్త
త్వంఉపేయివాఽప్రాప్తవాఽసఃపార్థివఃఅజః- పరిధేఃపరివేషాల్ ॥ ౩౦ ॥ పరవే
షస్తుపరిధిరుపసూర్యకమండలఇత్యమరః-ముక్తః ఉష్ణదీధితిఃఉష్ణాంశురివబభౌ ॥

బలమితి తస్యవిభోఃకేవలంవసుధనమేవవరప్రయోజనం- కింతుగుణవత్తా
పివరప్రయోజనంపరోపకారకం - కరణైర్బుధ - బలం ఆర్తానాం ఆపన్నా
నాంభయోవశాంతయేనతుస్వాధికంవాబహుభూరిశ్రుతంవిద్యావిదుషాంస
న్నతయేసత్కారాయ- సతూత్యేకాయ ॥ ... ౩౧

సఇతి అవేక్షితప్రజఃఅతుతాయత్యేన అనుసంహితప్రజః- కేవలంస్త్రీ
వ్యసనీసాభవదితిభావః- శోభనాప్రజాయస్యససుప్రజాఃసుపుత్రవాఽపుత్రస్య
స్తభారఃనిత్యమసిచ్చృజామేధయోరిత్యసిచ్చిత్యయః- సఃస్యవః కదాచిత్ దే
వ్యాఇందుమత్యా సహనగరోపవనేశచ్యా స్సఖాశచీసఖః రాజాహస్సఖిభ్య
ష్టచ్ - మరుతాంఅమరాణాంపాలయితాదేవేంద్రఃనందనఇవ విజహరచీడ ॥
౩౨ ॥ నందనంవసమిత్యమరః ॥ ... ౩౨

అథేతి అథదక్షిణోదధేఃదక్షిణసముద్రస్యరోధసికూలే ॥ ౩౧ ॥ ఉదన్వాసుద
ధిస్సింధుః- కూలంరోధశ్చతీరంచేతిచామరః- క్రితంగోకణఃనికేతంగోకణ్ణా
ఖ్యంస్థానంయేనతంఈశ్వరంశివంఉపవీణయితుంవీణయాఉపగాతుం- సత్యా
వపాశేత్యాదిన్యాపీణాశబ్దాదుపగళాధేఃణిచ్ ప్రత్యయః- తతస్తేమన్పుత్య

శేషమీశ్వరం । ఉపవీణయితంయయారవెరుదగావృత్తిపథేననారదః॥ ౩౩ ॥
 కుసుమైర్గభితామవార్థవైస్స యమాతోద్యశిరోనివేశితాం । అహరక్కిలత
 స్యవేగవాసధివాసస్పృహయోవసూరుతః॥ ౩౪ ॥ భ్రమరైఃకుసుమానుసారి
 భిఃపరికిర్ణాపరివాదినీమునేః । దదృశేవవనావలేపజంస్పృజతీవాప్సమిహంజనా
 బలం॥ ౩౫ ॥ అభిభూయవిభూతిమాతకావీంశుధుగంధాతిశయేనవీరుధాం
 నృపతేరమరస్రగావసాదయితోరశ్చరకొటిషస్థితం॥ ౩౬ ॥ త్పాణమాత్రసఖీం
 సుజాతయోస్తవయోస్తామవలంకృవిహ్వలా నిమిమిలనరోత్తమప్రియాహ్వా

యః- నారదఃరవేస్సంబంధినా ఉదగావృత్తిపథేన ఉదీచిదిగ్భాగాదావృత్తేః
 పంథాఃఉదగావృత్తిపథః తేనాకాశమాగేణయయా॥ ... ౩౩

కుసుమైరితి । అపార్థివైః అపృథివీభవైః దివైః యిత్యర్థః - తైఃకుసు
 మైఃగ్రభితాంరవితాంతస్యనారదస్యఆతోద్యస్యవాద్యస్యవీణాయావస్యశిరసిని
 వేశితాం॥ ౩౩ చతుర్విధమిదంవాద్యంవాదిత్రాతోద్యనామక మిత్యమరః స్రజం
 మాలాంవేగవాక్ మారుతః అధివాసేవాసనాయాం స్పృహయేవ- తయా
 స్రజాస్వాగంసంస్కృతుఃమిత్యర్థః॥ ౩౪ సంస్కారగంధమాల్యాదై య
 ర్యస్యాత్తదధివాసనమిత్యమరః- అహరత్కిలేతైస్త్విత్యేష్యా॥ ౩౪

భ్రమరైరితి । కుసుమానుసారిభిః కుసుమాన్యనుసరన్చిఃభ్రమరైఃపరికిర్ణా
 వ్యాప్తా - మునేఃనారదస్య పరివాదినీవీణావిశేషః॥ ౩౫ వీణాతువల్లకీ- విపంచి-
 సాతుతంత్రీభిస్సృజ్జభిఃపరివాదినీత్యమరః వవనస్య అవలేపః అధిక్షేపః తజ్జం.
 అంజనేనఅలంకలుషం- బాప్సం అశ్రుస్పృజతీముంచతీ వదదృశే- పరిభూతా
 హి స్త్రియోరుదంతీతిభావః॥ ... ౩౫

అభిభూయేతి । సాలమరస్ర క్విద్యమాలా - మధుగంధయోఃమకరందసౌ
 రభ్యయోఃఅతిశయేనవీరుధాంలతానాం॥ ౩౬ లతావ్రతానవీరుదిత్యమరః. ఆ
 తకావీంఘ్నభవాంవిభూతిమధుగంధసంపదంఅభిభూయతిరస్కృత్య - నృ
 పతేః అజస్యదయితాయాఃఇందుమత్యాః ఉరోఃఛాద్యతేఅభ్యామిత్యురశ్చదౌ
 కచాతయోఃకోటిషుఅగ్రేషువ్రతేశేష్యిత్యర్థః॥ స్థితింఅవప్రాప్తా- ఉరశ్చదః
 కంచుకఇతికేచిత్॥ ... ౩౬

త్పాణేతి । సుజాతయోస్సృజన్తనోఃసుందరతమయోరిత్యర్థః - స్తనయోః-
 త్పాణమాత్రసఖీంతాంస్రజంఅవలంకృ. విహ్వలావిహ్వనరోత్తమస్యఅజస్యప్రి

తదంగ్రాతమసేవకౌముదీ || ౩౭ || వపుషాకగర్భోఽస్మి తేనసాని పతంతీపతిమ
 వ్యపాతయత్ | ననుతైలనిషేకబిందునాసహదీపాన్పిరుసైతిమేదిని || ౩౮ ||
 ఉభయోఃపరిపార్శ్వవర్తికాంతములేనార్తరవేగే వేజితాః | విహగాః కమ
 లాకగాశ్రయాస్సమదుఃఖాఇవతత్రచక్రశు || ౩౯ || సృష్టతేర్వ్యజనాదిభిస్తమో
 ననుసేసాతుతథైవసంసితా | ప్రతికారవిధాన మాయుషస్సతిశేషేహీ ఫలా
 యుకల్పతే || ౪౦ || ప్రతియోజయితవ్యవల్లభసపదస్తావధనత్వనిష్టవాత్ | సనినా

యాఇందుమతి - తమసారాహుతా || ౩౭ || తమస్తురాహుస్సర్వస్యనుసైనిహీ
 కేయూదిగుంతుదఇత్యమరః - హృతచంద్రాకౌముదీవనిమిల - మహారేత్య
 భాగ || ౩౮ || అంతోఽమిలనందీభుకన్ద్రాచేతిహలాయభః || ... ౩౭

వపుషా || కరణైర్విద్యైర్మయే || ౩౮ || కరణంసాచకతమతేత్రగాత్రేం
 ద్రిగ్మేచ్ఛసీత్యమః - వపుషాకరణేనవివతంతీసాఇందుమతి పతింబజమపిలపా
 తయత్ - తథాహి - సిద్ధిచ్యతేఇతినిషేకంజైలమేవనిషేకం తరతైలమిత్యభాః -
 తస్యబిందునాసహదీపాన్పిరీవజ్వలా || ౩౯ || జ్వాలాభాసోర్మృతస్యచ్చిరిత్య
 మరః మేదినింనుహేం ఉపైతిని ఉపైత్యేవ || ౪౦ || ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానున
 యామంత్రణేనన్విత్యమరః || ... ౩౮

ఉభయారితి || ఉభయోఃబాయావశోఽస్మి సుపార్శ్వవర్తికానాం పరిజనా
 నాంతుములేనసంకులేనఆతరవేగకరుగస్వనేన - వెజితాఃభీతాఃకేమలాకరా
 శ్రయాఃవిహగాః హంసాదయశ్చతత్రఉపవసేపదుఃఖా ఇవతుల్యశోకాఇన
 చుక్రశు చక్రండుః || ... ౩౯

సృష్టతేరితి || సృష్టతేఃఅజస్యశమః అజ్ఞానంమూర్ఛేతియావత్ వ్యజనాదిభి
 సాసృష్టైఃనుచేనున్నం - సాఇందుమతీతధైవసంసితామృతా - తథాహిప్రతి
 కారవిధానందిత్యాదియఃశేషేనతిఫలాయు కల్పతే ఆరోగ్యాధవపతినా
 స్యధా - శస్తాత్ఆయుశ్యేవసంభవాత్సృష్టప్రతికారేణ ఉత్థితఃసాతుతదభా
 వాత్మృతేత్యభాః - యోజనాయాంప్రసాదకారః ధానమిత్యాదిపశ్చిమాధాం
 ప్రకృతేనశాక్యద్వయేనయోజనీయం || ... ౪౦

ప్రతీతి || అథసత్వనిష్టవాత్ అనునిష్క్రమాణాన్దేహీ || ౪౧ || ద్రవ్యానువ్య
 వసాయేషుసత్వస్తుస్త్రీతుజంతుష్చిత్వమరః - ప్రతియోజయితవ్యాతంత్రీభిర్యో
 జనీయానతుయోజితావితంత్రీత్యభాః - తస్యావల్లక్యోపేదాయాఃసమవస్థేవ
 సమవస్థాదశాయస్యాస్సతా || అవస్థాయాంసమవస్థేనికవిహ ప్రమాణ్యతే.

యని తాంతవత్సలః పరిగృహ్యాచితమంకమజ్జనాం॥ ౪౧॥ పతిరంకనిషణ్ణయా
తయాకరణౌపాయవిభిన్నవణాయా । సమలత్యతనిభ్యదావిలాం మృగరేఖా
ముషసీవచంద్రమాః ॥ ౪౨॥ విలలాపసభాప్సగద్గదంసహజామవ్యవహాయధీ
రతాం॥ అభితప్తమయోపిమాదవంభజతైకైవకథాశరీరీషు॥ ౪౩॥ కుసుమా
న్యసిగాత్రసంగమాత్ప్రభవంత్యాయురిహితుంయది । నభవిష్యతిహంతసా
ధనంకిమివాన్యత్ప్రహడిష్యతోవిధేః॥ ౪౪॥ అథవామృదువస్తుహింసితుంమృ
దునైవాప్రజాంతకః॥ హిమసేకవివత్త్రిత్రమేనశినీపూర్వనిదర్యనంమతా॥ ౪౫

అంగనాం ఇందుముట్లని తాంతవత్సలః ప్రేమవాక్ సః అజః- పరిగృహ్య హస్తా
భ్యాంగృహీత్వా ఉచితం పరిచితం అంకం ఉత్సంగం ని నాయ॥ ... ౪౧

పతిరితి॥ పతిః అజః అంకనిషణ్ణయా ఉత్సంగస్థితయా కరణౌ నాం ఇంద్రియా
ణాం అపాయేన అవగమేన విభిన్నవణాయా విచ్ఛిన్నాయా తయా అంగనయా
కరణేన ఉషసిప్రాతః ఆపి- ఉములినాం మృగరేఖాం బిభ్రత్ చంద్రమాః చంద్ర
ఇవ సమలత్యత॥ ... ౪౨

విలలాపేతి॥ సః అజః సహజాంస్వాభాషిషీషి ధీరతాంధై ర్యమవహాయ
త్యక్త్వా బాష్పగద్గదంయథాతథా విలలాతపరిచేవితవాక్॥ ౪౩॥ విలాపః పరిచే
వనిమిత్యమరః- తథాహి అభితప్తం సంతప్తం అయోపి- అసంభావితమాదజ
వమవీతిభావః- మాదవంభజతైశరీరీషువిషయే అభితప్తేష్వీతిశేషః- కైవకాక
థా అనుక్తసిద్ధేత్యధః॥ ... ౪౪

కుసుమానీతి॥ కుసుమాన్యసి- అపిశబ్దోని తాంతమాదవద్యోతనార్థః గా
త్రసంగమాత్ శరీరస్పర్శ్యాత్ ఆయుఃజీవితకాలం॥ ౪౫॥ ఆయుర్జీవితకాలోనత్య
మరః- అహిహితుం అవహతుం ప్రభవంతియదిహంతేతివిషాదే॥ ౪౬॥ హంత
హమేవిషాదేచేతివిశ్వః॥ ప్రహరిష్యతః- విధేః అన్యత్ కుసుమాతిరిక్తం కిమి
వవస్తు- ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే- కీదృశమిత్యర్థః- సాధనం సభవిష్యతి- సర్వ
మపిసాధనంభవత్యేవైత్యధః॥ ... ౪౭

అథవేతి॥ అథవాప్రజాంతకః జనానాం శకః కాలః । మృద్వితివచ్చేద్యపృ
దుకోమలం వస్తుమృదునైవ వస్తునాహింసితుంహంతుం ఆరభతే ప్రారభతే అ
త్రాత్థైహిమసేకేనవివత్త్రిత్రస్యాస్యాస్సనశినీమేపూర్వనిదర్యనం ప్రథమోదాహ
రణం మదాసమ్మతా॥ ... ౪౮

శ్రుగితి॥ ఇయం ప్రకీర్తనమవహంతీతిజీవితావహాయది- అన్యేభ్యోపిసభ

శ్రీనియంయచిజీవితాపహహృదయేక్సిహితానహంతిమాం । విషమవ్యవృ
తంక్వచిచ్ఛవేదమృతంవావిషమీశ్వరేచ్ఛయా॥ ౪౬ ॥ కృతవత్ససిసా వధీరణా
మపరాధేపియదాచిరంమయి । కథమేకపదేనిరాగసంజనమాభాష్యమిమం నమ
న్యసే॥ ౪౭॥ ధువ్రమస్తి శతశ్శుచిన్తి తెవిధితఃకై తవవత్సలస్తవ । పరలోకమస
న్నిశ్చుత్తయేయదనావృఛ్యగతాసిమామితః॥ ౪౮॥ దయితాయదితావదస్వ
గాద్వినివృత్తంకిమిదంతయావినా । సహతాంహతజీవితం మమప్రబలామాత్మ
కృతేవేదనాం॥ ౪౯॥ సురతశ్రవసంభృతోముఖేద్రియతేస్వేదలవోద్గమోపి

శ్చతఃపహంతేగ్రహత్యయః - హృదయేవత్ససి॥ ౪౬ ॥ హృదయంవత్ససిస్వాంతః
తిశాశ్చతః॥ నిహితాసతీమాంకింసహంతి- కింతుఈశ్వరేచ్ఛయాక్వచిత్ విషమపి
అన్యతంభవేత్ అమృతంవావిషంభవేత్ । దైవమేవాత్రకారణమిత్యధః॥ ౪౬

కృతవత్ససి॥ మయిచిరంభృతం- అపరాధేపిఅపరాధంకృతవత్ససి- రాధేః
కర్తరిక్తః- యదాయతోహేతోః॥ యదేతిహేత్వగ్రంస్వరాదిషువత్సతే - యదే
తిహేతావితిగణవాఖ్యానే- అవధీరణామజ్ఞాంసకృతవత్ససి - ఆసేః । పర
మానసామీశ్వరతీర్థ- తత్కథమేకపదేతత్సతే॥ ౪౭ ॥ తత్సతేస్యాదేకపదంపర
నాశ్చమేకపద్యవీతశ్చ- నిరాగసంనిరపరాధంఇమంజనం- ఇమమిత్యాత్మనిదే
శః- మామిత్యర్థః- అభాష్యంసంభాష్యంనమస్యసేనజానాసి॥ ౪౮

ధువ్రమితి॥ హేతుచిన్తితేశశఃగూఢచిత్రియకారీకైతవేనకపటేవత్సలఃకై
తవవత్సలః- ఇతితవవిధితఃత్వియావేద్యమానోన్తిధువ్రమం - గతిబద్ధిత్యుచితావ
ర్తమానేక్తః - కస్యవవర్తమానఇతిషష్ఠీ- ధువ్రమం - కుతఃయద్యస్తాత్మామాంఅ
నావృఛ్యఅనామంత్య ఇతి అస్మాల్లోకాత్పరలోకం అసన్నిశ్చుత్తయేఅపున
రావృత్తయేగతాసి॥ ౪౮

దయితామితి॥ ఇదంమమహతజీవితంకష్టజీవితందయితాయద్యస్వగాత్రా
వత్ అన్యగాదేవ - యదిపూర్వం మూర్ఖాసమయవేతిభావః । తయావినా
కింకిమర్థంవివృత్తం- తేషామనచితంకృతమితి్యధః - అతఏవఆత్మకృతేనస్వదు
శ్చేష్టితేనవృత్తిరూపేణప్రబలాంవేదనాంసహతాం - స్వయంశ్చతాపరాధే
మసహసమేవశరణమితిభావః॥ ౪౯

సురతేతి॥ సురతశ్రవణసంభృతఃజనితః స్వేదలవోద్గమోపిస్వేదబిందూద
యోపి - తేముఖేద్రియతేఅవతిష్ఠతేద్భజే అవస్థానేఇతిధాతోఃతేదాదికాన్య-

తే॥ అథచాస్తమితాత్వమాత్మనాధిగమాంచేహభృతామసారతాం॥౫౦॥ మ
నసాపిసవిప్రియంమయాశృతపూర్వంతవంజహసిమాం॥ ననశబ్దపః షీతేర
హంత్యయిమేభావనబంధనారతః॥ ౫౧॥ కుసుమోపచితాస్వీమతశ్చలయన్
భృంగరుచస్తచాలకాన్॥ కరభోరుకరోతిమారుతస్త్యదుపావతన్ శంకిమే
మనః॥ ౫౨॥ తదపోహితుమహాసిప్రియే ప్రతిబోధేనమేదమాశుమే॥ జ్వలి
తేనగుహాగతంతమస్తుహినాదేరివనక్తమాషధీ॥౫౩॥ ఇదమచ్ఛస్వీతాలకం
ముఖంతవప్రశాంతకథంధునోతిమాం॥ సశినుప్రమివైకపంకజంపరతాభ్యం త

తేరిలిట్ - రిక్తశయగిష్టీప్తిరిక్తే - అధత్వంతత్తనారూపేణలస్తమితాచ.
ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయా ఇమాంచేహభృతాంలసారతాంల
స్థితత్వంధీ - నిందామభిశృఙ్గః॥ ౫॥ ధిక్షిగ్భగ్ననిందయోరిత్యమరః- ఉభ
సర్వతపోః కార్యాధిగువర్యాదిషుప్రిషు - ద్వితీయాప్రేషితాంతేషు తతోస్య
త్రాపిదృశ్యతభిశ్చిచ్ఛబ్దయోగాద్విత్తీయా॥ ... ౫౦

మనసేతి॥ మయామనసాపితవప్రియంశకృతపూర్వం - శృతమిత్యర్థః-
ఉప్పుపేతినమానః - కింమాంజహసి - నన్వహంషీతేశబ్దపఃశబ్దతవవతిఃన
త్వథతేత్యర్థః - భావనిబంధనాభావహేతుకా అభిప్రాయపూర్వకాస్త
రనిబంధనా॥ ౫॥ భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయజేష్టాత్తజ్జన్యస్వీతిస్వత్రా
వ్యమరః- సారతిస్తుపేత్వయ్యేవ॥ ... ౫౧

కుసుమేతి॥ కుసుమైఃఉపచితాన్గ్రంధితాన్వలీమతః భంగీయక్తాభ్యం
గరుచఃసిలాన్తవలలకాన్చూణకంతులాన్॥ ౫॥ అలకాశ్చూణకంతు
లాభిత్వమరః - చలయన్కంపయన్ - మితాంహ్రస్వభిహ్రస్వం - మారుతః
వాయుః హోకరభోరుమేమనః త్వదుపావతన్ శంకికరోతి - త్వజ్జ్వలశంకిక
రోతీత్యర్థః॥ ... ౫౨

తచి॥ హేప్రియేతత్తస్మాత్ - ఆశుప్రతిబోధేనమేదమాదంశక్తంత్రాత్రా॥
౫॥ అథదోషాచనక్తంచరజనావపీత్యమరః - ఔషధీతృణజ్యోతిరాభ్యాలతా-
జ్వలితేనప్రకాశేనకుహినాద్రేహిమాద్రే॥ ౫॥ తుషారస్తుహిసంహేమమిత్య
మరః- గుహాగతంగుహాసితంతమభవలపోహితుంసరితుంఅహాసి॥ ౫౩

ఇదమితి॥ ఇదంఉచ్ఛస్వీతాలకంచలిత కుంతలం - విశ్రాంత కథంసప్త
త్తస్సల్లాపం- తవముఖంసశినుప్రసమిలితం- విరతఃఉపరతఃఆభ్యంతరం అంత
రేవతిన్సాంపట్నదాసాంభృషురాణాం॥ ౫॥ పట్నదభృషురాళ్య ఇత్యమరః

రఙ్మదస్వనమ్॥ ౫౪॥ శశినంపున రేతిశర్వరీదయితాద్వంద్వ చరంపతత్రీణం।
ఇతితౌవిరహంతరక్షమాకథమత్యంతగతానమాందహేః॥ ౫౫॥ నవవల్లవ
సంస్తరేపితేమృదుదూయేతయదంగమర్చితం। తదిదంపిషహిష్యతేకథంవదవా
మోరుజితాధిరోహణం॥ ౫౬॥ ఇయమప్రతిబోధశాయినీంరశనాత్వాంప్ర
థమారహస్యభిః। గతివిభ్రమసాదనీరవానశుచానానుప్యతేవలత్యుతే॥ ౫౭॥ కల
మ్యభృతాసుభాషితంకలహంసీఘగతించదాలసం। హరిణీఘనిలాలమిక్షితం
వవనాధూతలతాసువిభ్రమః॥ ౫౮॥ త్రివివోత్సకయాప్యవేత్స్యమంసిహితా

స్వనాయస్యతత్ - నిశ్శబ్దభృంగయుక్తమిత్యర్థః - ఏకవంకజమివమధునోఽ
వరతాపయతి॥ ... ౫౪

శశినిమితి॥ శర్వరీరాత్రిఃశశినంచంద్రంపునరేతిప్రాప్తోతి- ద్వంద్వభూతి
శ్చరత్పితద్వంద్వచరితంపతత్రీణంచక్రవాకం దయితాచక్రవాకీపునరైః - ఇతి
హేతోఃతాశ్చిచక్రవాకౌవిరహంతరక్షమావిరహంవధిసహా॥ ౫॥ అంతరమవ
కాశావధిపరిధానాంతధిః బేదతాదధ్యై ఇత్యమరః - అత్యంతగతాపునరా
వృత్తిరహితాత్వంతుమాంకథంనదహేః॥ ... ౫౫

నవేతి॥ నవపల్లవసంస్తరేనూతనప్రవాళేశయనై - అస్తమపితేతవమృదు
యదంగంశరీరం - దూయేతపరితప్తంభవతి - వామాసుందరౌఽర్జునాయస్యా
స్సావామోరూః॥ ౫॥ వామంస్యాత్సందరేనవ్యఇతికేశవః - సంహితకఫలక్ష
ణవామాదేశ్చేత్యుజ్జ్వల్యయః - హేవామోరు తదిమంగంచితాయః కా
మ్యసంచయస్యఅధిరోహణంకథంపిషహిష్యతేవద॥ ... ౫౬

ఇయమితి॥ ఇయంప్రథమారహస్యభిః - సుకతసమయేవ్యనపాయాదితిభా
వః - గతిఃభ్రమసాదనగతివిలాసోపరమేణనీరవానిశ్శబ్ద-రశనామేఖలా॥ ౫॥ స్త్రీ
కట్యాంమేఖలాకాంచీనప్తకీరశనాస్త్రీయమిత్యమరః - అప్రతిబోధంఅపునరు
ద్బోధంయథాతథాశాయినీంమృతామిత్యర్థః - శుచాత్వానునత్వయాసహ-
తృతీయాథా ఇత్యనుశబ్దస్యకమప్రవచనీయవ్యై - కర్తృప్రవచనీయయ్యక్తద్వి
తీయేతిద్వితీయా - శుచామృతేవనలత్యుతఇతిన - లత్యుతవేత్యర్థః - ద్వాంశౌ
ప్రకృతమధఃకంమయత ఇత్యాయాత్॥ ... ౫౭

కలమితి॥ అన్యభృతాసుకోలాసు- కలంభాషితంమధురభాషణం-కలహం
సీఘమదేనఅలసంమధురంగతంగమనంహరిణీఘనిలాలం ఈక్షితంచంచలాద్య
ష్టిఃవవనైసఆధూతాసులతాసువిభ్రమఃవిలాసః - ఇత్యమీహ్యర్థః - గుణాః

సమాప్య లాసమేఖలాఙ్గీమిదఙ్గీనరకంఠినువ్యతే॥ ౬౩ ॥ సమదుఃఖసుఖస్స
భీజసఃప్రతివచ్చంద్రనిభోయమథాకః । అహమేకరస్తథాపిత్యేవసాయః
ప్రతివత్తిస్థురః ॥ ౬౪ ॥ ధృతిరస్తమితారతిశ్చ్యుతావిరతంగేయమృతుర్ని
రుస్సవః । గతమాభరణప్రయోజనశయనీయంపరిశూన్యమద్యమే॥ ౬౫ ॥ గృ
హీణీసచివస్సఖామిథఃప్రియశిష్యాలలితేకళాః ధౌ । కరుణాః ముఖే నమృత్యు

లాసమేఖలాంఅసమాప్య అసమాపయ్యకిన్నరస్యేవకంఠోయస్యాస్సాకిన్నర
కంఠి. అజ్గలాత్రేత్యాదిసాజీవ్-హేకిన్నరకంఠిమిదంసువ్యతే-అనుచితమిత్వ్యర్థః॥

సమేతి॥ సభీజసఃసమదుఃఖసుఖఃత్వద్దుఃఖేనదుఃఖీత్వత్సఖేనసుభీత్వర్థః- అ
యమగ్భకఃబాలఃప్రతివచ్చంద్రనిభఃదృశీయఃపథిఃష్టశ్చేత్యర్థః- ప్రతివచ్చద్వే
నద్వితీయా. అత్యతేప్రతివచ్చంద్రస్యదగ్ధనాయోగ్యత్వాత్- అహం ఏకరసఃస
మానురాగః॥ ౬౩ ॥ శృంగారాదావిషేషేగృణేరాగేద్రవేరస ఇత్యుచరః- త
థాపితేవసామర్థ్యేనత్యవీశ్యథాకః- తేతవ్యవసాయఃఅస్తత్పరిలయగరూపో
వ్యాపారఃప్రతివత్తిస్థురఃస్తతుశంశక్యఃకిముతాధికతుఃమితభావః॥ ౬౪

ధృతిరితి॥ అద్యమేధృతిఃధైర్యంప్రీతిర్వా॥ ౬౫ ॥ ధృతిస్సంతోషధైర్యయోరి
లిశ్యః- అస్తమితానాశంగమితారతిఃరమణంశ్చ్యుతా- గేయంవిరతం. ఋతుః
వసంతాదినిరుత్సవః- అభరణానాం ప్రయోజనంఫలాగతం అవ్యతంగేతేఅ
త్రేతేశయనీయంతల్పం. కృతల్యటోబహుళమిత్యధికరణార్థే అనియ్యత్య
యః- పరిశూన్యంరిక్తం- త్వంఽనామేసర్వంఽనిష్ఫలమిత్యర్థః॥ ౬౫

గృహీణీతి॥ హేప్రియేశ్వమేవమేగృహీణీదారాః- సచివఃబుద్ధి సహాయః
మంత్రిమిథఃరహసిసఖాసమన్సచివఃలలితేమధురేకళావిధౌ గీతవాదిత్రాదిచ
మృషష్టికళాప్రయోగేప్రియశిష్యా- అశఃత్వాం సర్వసప్తిరూపాంహరతా
అతవీచకరుణావిముఖేనకృపాశూన్యేనమృత్యునామేమమసంబంధి కింసహృతం
పద- సర్వమేవహృతమిత్వ్యర్థః- చతుష్టష్టికళాయాంభోజరాజః- గీతం- వా
దిత్రం- స్పృతం- నాట్యంచిత్రం- పుస్తకము- వత్రధేయం- విశిష్టానం- పచ
నకౌశలం- వైలక్షణ్యం- మాల్యగిరిః- గంధముక్తిః- ఆస్వాద్యవిధానం- అ
నురంజనజ్ఞానంరత్నపరీక్షా- సీవ్యం- ఉపకరణక్రియా- అజీవజ్ఞానం- తిగ్యగో
నిచికిత్సితం- మాయాకృతం- పాపంఽడనమయజ్ఞానం- క్రీడాకౌశలం- సంవాహ
నం- శరీరసంస్కారకౌశలం- ఆయప్రాప్తిః- రత్నావిధానం రూపసంఖ్యా-

మహాభాత్యాంవదకిన్నమేహృతం || ౬౬ || మదిరాక్షీమదానసార్పితం
 ఘోరసత్కథంనుమే | అనుపాస్యసిబాహుదూషితంపరలోకౌపనతం
 జలాంజలిం || ౬౭ || విభవేపితత్వయావినాసుఖమేతావదజన్యగణ్యతాం | అ
 హృతస్యవిలోచనాంతరై మకమసర్వేషుయాస్త్యదాశ్రయాః || ౬౮ || విల
 పన్నితీకొసలాధిపః కరుణాగ్రధితంప్రియాంప్రతి | అకరోత్పృథివీరుహానపి

క్రియామాగః - జీవగ్రహణం - నయజ్ఞానం - చీత్రాదిః - గూఢరాశిః - తులా
 విధిః - క్షేప్రగ్రహణం - అనుపాప్తిః - లేఖాస్త్యుత్పన్నకముః - లీలావ్యాపా
 రమోహనం - పలవ్యామోహాదిపాతాంతరం - గ్రహణాదానం - ఉపసాన
 విధిః - యాధం - తతం - గతం - స్త్రీపురుషభావగ్రహణం - స్వరాగప్రకాశనం - ప్ర
 త్యంగదానం - నఖచారః - తందచారః - నీచీస్రంసనం - గుహ్యస్వగ్గునలో
 మ్యం - పరమాగకాశలం - భూషణం - సమానార్థతా - ప్రోత్సాహనం - మృ
 దుక్రోధప్రవతనం - క్రుద్ధప్రసాదనం - సుప్తాచార్యాః - వరచుస్సావధిః
 గుహ్యగ్రహః - సాశ్రుపాతనం - రమణస్యవీతణం - స్వయంకవధక్రియా - ప్ర
 స్థితానుగమనంపునర్నిరీక్షణమితికళానాంచతుష్టిః || ... ౬౬

మదిరేతి | యద్యపిమాద్యత్యనయేతిమదిరాసురేప్రసిద్ధం తథాపినార్యో
 మదిరలోచనా ఇత్యాదిప్రయోగదగ్గనాత్ - మాద్యశ్యనేనేతిమదిరం మదకర
 మాత్రమిత్యచక్షతే ఇపిమదిముదీత్యాదిసాకించప్రత్యయః - హేమదిరాక్షీ
 మదకరాక్షీ - మదాననేనల్పితందత్తంరసవత్స్వాదుతరంమధుపీత్వా - బా
 హుదూషితంలశ్రుత ప్రమిత్యర్థః - తమపిపరలోకాయఉపనతంసత్త్విహగ్రంమే
 జలాంజలింకథంనుఅనుపాస్యసి - అనంతరంపాస్యసి - తదనంతరంఇదమనహా
 మిత్యర్థః - అత్రేదంభ్యస్యతే - మద్యేహికోష్ఠముదకమనుపానంయథాహాబాహ
 టః || శ్లో || అనుపానంహిమంవారియవగోధూమయోహితం | మధుమద్యేహి
 బేత్తేద్రేదకోష్ఠం విప్లమయేష్వితితచ్చ ఇహైవోపయజ్యతే ఇదంతూష్ణంలో
 కాంతగోపయోగీత్యాయుర్వేదవిరోధాత్కథమనుపాస్యసీతి || ౬౭

విభవఇతి || విభవేపివిశ్వర్యేసత్యపిత్యయావినా - అజన్యవీతావదేవసుఖం
 గణ్యతాంయావత్త్వయాసహభుక్తంతతోన్యన్నకించిచ్చవిష్యతీత్యర్థః - కుతఃవి
 లోచనాంతరైః అహృతస్యలనాకృష్టస్య - మమసర్వేషుయాస్త్యదాశ్రయాః
 త్వత్ప్రధానాః - త్వాంవినానకించినమరోచకమస్తీత్యర్థః || ... ౬౮

ప్రతశాఖారస చాష్టమూషి తాన్ || ౬౯ || అథతస్యకథంబిదంకతస్వజనస్తా
మవనీయసుందరీం విససగ్జతదంత్యమండనామనలాయాగరుచన్దనైధనే || ౭౦ ||
ప్రమదామనుసంస్థితశ్చ సృపతిస్సన్నితివాచ్యదగ్ధనాత్ | సచకారశరీరమగ్ని
సాత్సహదేవ్యాఃకుజీవితేచ్ఛయా || ౭౧ || అథతేదశాహంతేవరేగుణశ్చేషా

విలపన్నితి || కోసలాధిపః అజిఃఇతికరుణః శోకరసఃసవవార్థఃతేనగ్రథితం
యథాతథా || ౧ || కరుణస్తురసెవృక్షేదయాయాంకరుణామతేతిశ్వఃప్రియాం
ఇందుమతీంప్రతివిలపన్ వృధివీరుహాన్ వృక్షేసపిస్రుతాఃశాఖారసాఃమకరం
దావీవచాష్టాఃతైఃదూషితాన్ అకరోత్ అచేతనానపిరోదయతీత్యర్థః || ౬౯

అథేతి || అథ- స్వజనఃబంధువగ్-తస్యఅజస్యఅంకతఃఉత్సంగాత్- కథం
బిదవనీయత్ తుథేవ అంత్యమండనంయస్యాస్మా తాం సుందరీంఇందుమతీం-అ
గరుణచందనానిచవీధాంసీఇంధనానిచయస్యతస్మై || ౧ || కాష్ఠం దార్వింధనం
త్యేధఇథ మేధస్సమిత్ సీయామిత్యమరః - అసలాయపావకాయవిససజన్త్య
క్తవానిత్యర్థః - క్రియాగ్రహణమపికతావ్యమిలిక్రియామాత్రయోగేవసంప్ర
దానత్వాచక్షుః || ౭౦

ప్రమదామితి | సృపతిస్సకమహారాజస్య శుచాశోశేప్రమదామనుప్ర
మదయాసహ - తృతీయార్థఇత్యనోకమఃప్రవచనీయవ్యేతద్యోతాద్వితీయా
సంస్థితఃమృతఇతివాచ్యదగ్ధనాత్ అపవాద్యానాదిత్యర్థః-దేవ్యాఇందుమత్యా
సహశరీరంఅగ్నిసాత్ అగ్నిగ్రీసం-చకార-తదధీనవచసఇతిసాతీప్రత్యయః-
జీవితేచ్ఛయాశు || ౭౧

అథేతి || అధిదుషాతేనఅశేసగుణావీవశేషాయస్యాస్తాంగుణశేషాంసుం
దరీంఇందుమతీమవదీశ్యఉదిశ్య - దశానామహ్నింసమాహరిదశాహః - తద్ధి
తార్థేత్యాదినాసమాహారార్థతత్పరుషః- సమాహారస్యైకత్వాదేకవచనం-
రాజాహస్సభిభ్యష్టజితిఃప్రత్యయః - రాత్రాహ్నిఃపుంసీతిపుంలింగతా. అ
హ్నిహ్నివీతేభ్యఇతిఅహ్నిదేశోసభవతి - ససంఖ్యాదేస్సమాహరఇతిసై
ధాత్ - తతస్తసిల్ - తస్మాద్దశాహతః పరే ఊర్ధ్వకం కతావ్యామహాథక
యవిధయఃక్రియాః - పురఃపుర్యాఃతినవనే ఉద్యాన వనీవసనమాపితాఃసం
పూర్ణమనుష్ఠితాఇత్యర్థః - సచాత్రదశాహతఇత్యస్య || ౧ || శుభ్యేద్ద్విజోదశా
హేనద్వాదశాహేనభూమివః - ఇమనువచసపిరోధత్యం నీయతస్యనిర్గుణ

మపదిశ్యసుందరీం విదుషావిధయస్సమాపితాః పురపివోపవనేమహాధన్యః॥
 ౭౨॥ సపవేశపురీంతయావినాక్షణదాపాయశశాంకదర్శనః । పరివాహమివా
 వలోకయత్ స్వశుచిపౌరవధూముఖాశ్రుషు॥ ౭౩ ॥ అథతంసవనాయదీక్షితః
 ప్రణిధానాద్గురూరాశ్రమస్థితః । అభిషంభజంజిజ్ఞవానిశిశిష్యేణతదాన్వబూ
 ధయత్ ॥ ౭౪ ॥ అసమాప్తవిధిస్తపోసిధిస్తవపిదాన్వసపితావకారణంనభవం
 తముపస్థితస్సవ్యయంప్రకృతౌస్థాపయితుంయతశ్చుప్యతం॥ ౭౫॥ మయితస్యసు
 వృత్తవర్తతేలఘుసంశేషదాసరస్వతీ । శృణువిశ్రుతసత్వసారతాంహృదిచై

క్షుత్రియవిషయత్వాత్ - గుణవత్క్షుత్రియస్యశుచిరశాహతశ్చుద్ధిమాహవరాశ
 రః॥ శ్లో॥ క్షుత్రియస్తుదశాహేనస్వకమనీరతశ్చునిరితి - సూచ్యతేస్యావిగణ
 వత్త్వంవిదుషేతి॥ ... ౭౨

సభితి॥ తయాభిందుమత్యావినాక్షణదాయాః రాత్రేః॥ ౭౩ ॥ నిశానిశీధినిరా
 త్రిస్త్రీయామాక్షణదాక్షపేత్యమరః - అపాయెలవసానేఅవగమభిత్వథః
 యఃశశాంకఃచంద్రంసభివద్యశ్యమానభిత్వథః - కమాన్ధైల్కుట్ప్రత్యయః-సః
 అజఃపౌరవధూముఖాశ్రుషుచిః స్వశోకస్యపరీవాహంజలోచ్ఛాన్వసమివ
 అవలోకయత్॥ ౭౪ ॥ జలాచ్ఛాన్వసాఃపరీవాహభిత్వమరః - స్వదుఃఖపూరాతిరే
 కమివపశ్యత్పురీంఅయోధ్యాంవివేశ - వధూగ్రహణాత్సామిందుమత్యాం
 సఖ్యభిమానాదజనమానదుఃఖసూచనాత్పరివాహోక్తిర్నిర్వహః॥ ౭౫

అథేతి॥ అథసవనాయయాగాయదీక్షితఃగురుఃవసిష్ఠః ఆశ్రమస్థితఃస్వాశ్ర
 మవివస్థితస్యప్రణిధానాత్ ధ్యానాత్తంఅజం అభిషంభజంజుఃఖమోహి
 తంవిజ్ఞివాజానన్నపి - క్వసుశ్చేతిక్వమప్రత్యయః - ఇతివత్సమాణప్రకారే
 గణిష్యేణబోధయిత్రాఅబోధయత్ - బుద్ధ్యతేగ్గ్యంతాల్లజ్ ॥ ౭౪

వసిష్ఠశిష్యఅహ॥ అసమాప్తేతి॥ యతఃహేతోఃతపోసిధిఃవసిష్ఠః-అసమా
 ప్తవిధిఃఅసమాపితక్రతుః- అతోహేతోః తవతాపకారణందుఃఖహేతుంకళ
 త్రనాశరూపంవిద్వాజానన్నపి- విదేశ్యతుర్వసురితివస్వాదేశః - సలోకేత్యా
 దినాషష్ఠీప్రతిషెధః చ్యుతంప్రకృతేశ్చ్యుతంభవంతం ప్రకృతౌస్వభావస్థావ
 యితుం- ఆశ్వాసయితుమిత్యథః స్వయంనోపస్థితఃనాగతభిత్వథః॥ ౭౫

మయీతి॥ హేసువృత్తసదాచారసందిశ్యతఇతిసందేశఃసందేష్టవ్యాధః
 తస్యవదానివాచకాని- లఘూనిసంక్షిప్తానిసందేశవదానియస్యాంసాలఘుసం

విచ 1

కిలదుశ్చక్రమ్.

రిరసైహరిణీస

తచారువిభ్రమార్చి

2౯॥ భగవన్పరవానయన్

దేశపదా- తస్యమునేవసిష్ఠః

గిర్వాగ్వాణీసరస్వతిత్యమరః - హేచుతంతమన్

తాంసరస్వతీంశ్రుణు. శ్రుతామేనాంవాచంపీవాక్

తుంచామాసి॥ శ్వాంతేషు తుంధాం

వత్సమాగర్థోపయుక్తమునేస్సర్వజ్ఞత్వంతావదాహ॥ పురుష 2౬
జన్తనఃపురుషస్యపురాణపురుషస్యభగవత్ స్త్రీప్రకమస్య- వదేమవిక్రమేమభు
వనేష్విత్యథః - సమతీతభూతలచఖవత్ వర్తమానంచభావిభవిష్యచ్ఛేతి
తయంసిప్పత్రిఘనఅప్రణిబంధేనేత్యథః- జ్ఞానమేవజ్ఞానమయంతేనచమహా
దృష్ట్యాసంవసిష్ఠః - వశ్యతిహి- అతఃతదుక్తిషునసంశయితవ్యమిత్యథః॥ 2౭

చరతఇతి॥ పురాకిలదుశ్చరంతీన్రంతపఃచరతఃత్యుగబిందాః త్యుగబిందునా
మకాద్యపైఃపరిశంకితఃభీతః- కర్తృక్తృ భీత్రాధానాంభుమేతుర్యపా
దానాత్పంచమి - హరిఃఇంద్రఃసమాధిభద్రీసీతపోఘానీం హరిణీంనామసు
రాంగనాంఅవ్వరసంలప్తైత్యుగబిందవేనజిఘాయప్రేషితవాక్॥ 2౮

సఇతి॥ సఃసునిశమఃశాంతిరేవవేలామర్యదాతస్యాఃప్రళయోర్నితాప్ర
ళయకాలతరంగేణశమభూతకేనేత్యర్థః ॥ ని ॥ అద్భుతఃకృతే వేలాకాలమ
ర్యాదయోరపీత్యమరః- తపసాప్రణిబంధేఃశ్చేన్నయోమన్యోఃక్రోధఃతేనహే
తునా॥ ని ॥ మన్యదైకన్యేక్రతౌక్రధీత్యమరః- ప్రముఖైగైఅవిష్కృతఃప్రక
టితఃచారుఃప్రభుఃమనోహరవిలాసోయయాసాతాం హరిణీంభువిఘాలాకే
మానుషీచునుష్యాస్త్రీభవేత్యశవత్శకాప॥ 2౯

భగవన్ని ॥ హేభగవత్మహద్వైఅయంజనీపరోస్యాస్త్రీస్వామిశ్చేనేతిప
రవాక్పరాధీనః- అయమితీతస్యాఅత్తనదైశః అహంవరాధీనేత్యర్థః- మేమ
మప్రతికూలాచరితం అంతరాయంతుమస్య- ఇతిఅనెనప్రకారేణడివనతాంశ
రణంగతాంహరిణీంసురాంగనాం ఆసురపుష్పదగ్ధనాత్ - సురపుష్పదగ్ధనవ

శృతి
సప్తసితావ

॥ ౮౨ ॥ ఉదయే

సా । మనస స్తదువస్థితే

సతతాః శ్రవణసామర్థ్యవతా

శ్రవణతాంశీశిస్సుశంమానుషీకృతవా ॥ అ

శాపావధిత్వసుగృహీతవానిత్యధః ॥ ౮౦

ది - ॥ క్రథతైశికానాం రాజ్ఞాం వంశే సంభవో యస్యాస్యాసురాం

వసుహిషీభూత్వా చిరాయదివః స్వర్గాత్ ద్యుతంశాపః పృథ్వికారణం -
సురభ్రుష్పరూపం ఉపలబ్ధవత్ప్రప్తవణీ విసశా - అఘాదితి శేషః మృతేత్యర్థః ॥

తదితి ॥ తత్ తస్మాత్ తస్యాః ఇందుమత్యాః అపాయంతయానాశచింత
యా అలంతన్నగం నచింశ్యమిత్త్యర్థః నిషేధక్రియాం ప్రతికరణత్వాచ్చింతయేతి
తృతీయా - కురో నచింత్యం - యత ఉత్పత్తిమతాం జన్మవతాం నివర్త వివర్తి ఉప
స్థితా సిద్ధా - జాతస్య హి ధృవో మృశ్యో రిశ్యధః - న నతథాపి కళేత్రహీనస్య
కిం జీవితం శుద్రాహ - వసుధేలి - త్వయా ఇ యువసుధా భూమిః ॥ ని ॥ వసుధోర్ద్వీ
వసుంభరే గ్యమరః - అవేక్ష్య తాం పాల్య తాం - హియస్మాత్ పృథ్విః రాజానః
వసుమత్యా భువా కళేత్రిణః కళేత్రవంతః - తస్మాన్నో దితవ్యమిత్త్యర్థః ॥ ని ॥ కళే
త్రం శ్రోణిభిః పృథ్వీమౌ రిత్తమరః ॥ ... ౮౨

ఉదయభి ॥ ఉదయే అన్యదవే సా - సుశేనయద్వాచ్యం సందాతగ్న్య
తాపరిహారతా - సత్యవిషదమోతే అమాద్య శాత్వయా - ఆశ్చవత్తయా అ
వికృతచిత్తవత్తయా - లింగేన - శ్రుతంశాస్త్రజనితం జ్ఞానం అవిష్కృతం ప్రకా
శితమిత్త్యర్థః - తత్ శ్రుతం మనసం జ్యేనేనం తాపే ఉపస్థితై ప్రాప్తై సతి - అగ్లీభత
యా అకాతశ్చేగలింగేన - ప్రసక్తాశ్చ గాం - విశుషాం సర్వావస్థాన్వవిధీరే
ణ భవత్వమితి భావః ॥ ... ౮౩

భావోపినరోదితవ్యమిత్త్యహం ॥ రువశేతి ॥ రుదతాభవతా సాకృతవపునః
నలగ్యత ఇత్యర్థః యతః అనుమితచిత్తమమృత - తేన అనుమతా అనుమృత
వతా విభవతా పునః నలగ్యతే - నన్యమమృతేన పరశ్రలగ్యే తదపి సత్యాహ - స

నానుమృతాపిలభ్యతే | పరలంఘనాంస్వకర్తృభిర్గతయోభిన్నపథాదేహీనాం ||
 ౮౪ || అపిశోకమనాఃకుటుంబినీః కృష్ణాః పవిత్రవాపదత్తభిః | స్వజనాశ్రుతిలా
 ర్జితమచ్యుతేబుధైః | ... || మరణంప్రకృత్యగిరిణాంవికృతి
 ౮౬ || అవగచ్ఛతిమూఢచేతనః ... ||
 వసుస్యతేకుశలద్వారతయాసముద్భవః ... || స్థిరధీస్తుతదే
 సంయోగఃపర్యయాయదా | విగహఃకిమివాన్తి || స్వశరీరశరీరిణావపి శ్రుత

మొద్దదబాప్యైర్విషమై
 రలంకరణమాలంకారాంతరబాహుం దేహీనాఃకమ్యంత
 ౯౧ - స్వకర్తృభిఃపుణ్యపాపైః - భిన్నపథాహి పృథక్కృతమాంసపరత్రా
 పిస్వస్వకర్తృసురూపభుజౌగాయభిన్నభిన్నదేశగమనాన్న మృతేనాభ్య
 తథ్యత్యథః || ... || ౮౪

అవేతి || కింతుఅవశోకమనాఃసిద్ధౌభిత్తస్సక - కుటుంబినీంపత్నీం || నిభా
 ర్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాస్సృష్టకుటుంబినీత్యమరః - నివాపదత్తభిః
 పిండోదకాదిదానైః - అనుగృహ్ణీష్వతర్పయేత్యథః - అన్యధాదోషమాహ -
 అనిసంతతంఅవిచ్ఛిన్నంస్వజనానాంబంధూనాంఅశ్రు - ప్రేతంమృతం || ౯౧ || ప
 రేతప్రేతసంస్థితాఇత్యమరః - దహతి - ఇతిప్రచక్షతేలమన్వాదయః - అత్ర
 యజ్ఞవల్క్యః || ౯౧ || క్లేష్టాశ్రుబాంధవైముక్తప్రేతోభుక్త్యైయతోవ
 శః | అతోనరోదిత్యంహిక్రియాకార్యాస్వశక్తిభ్యఇతి || ... || ౮౫

మరణమితి శరీరిణాంమరణప్రకృత్యస్వభావః పుష్కలమిత్యర్థః - బుధైః జీవి
 తంబృతీయాదృచ్చిగమిత్యుచ్యతేవివంస్థితేసత్విజంతుప్రాణీతుణవపీతి - అత్యం
 తసంయోగేన్విశీయా - తుణవపిపూర్ణాః శ్వసన్జీవన్ అవతిష్ఠతేయది - అసౌ
 తుణవీవితలాభివాన్ సమజీవితే - యథాలాభంసంతోషితవ్యం అలభ్యలాభయో
 గాత్ మరణేతుణోదితవ్యం - తస్యస్వాభావ్యాదితిభావః || ... || ౮౬

అవేతి || మూఢచేతనః భ్రాతృబుధి పురుషః | ప్రియనాశంఇష్టనాశంహృది
 అస్థితంనిఖాతంశ్లోకంకుం - అవగచ్ఛతిమన్యతే స్థిరధీన్వాద్యాంస్తుతదేవశల్యం
 సముద్భృతంక్షాంతంహ్యతే - ప్రియనాశేసలీలీశేషః - కుశలద్వారతయాప్రియ
 నాశస్యమోహపాదంతయేత్యథః - విషయలాభనివాశయోః యథాసంఖ్యం
 హితాహితసాధనత్వాభిమతం - పామరాణాంవిపరీతంవిపశ్చితామితిభావః ||

స్వేతి || స్వశరీరశరీరిణాస్వశరీరశరీరిణావపి - యదాయత శ్రుతశ్రుత్యవ

ద్విపశ్చితం || ౮౮ || నవృక్షజనవచ్చుచోవశంహూముత్తమగంతు మహానీ!
 ద్రుమసానుమతాంకిమంతరంయదివాయాదియేపితేచలాః || ౮౯ || సతథే
 తివనేతురుదారమతేప్రతిగృహ్య వచోవాసేతమ్మన్త్రి | సబ్దవదంహృదిశోక
 ఘనప్రతియాతమివాంతికమస్యగురోః || సాదృశ్యప్రతికృతిదర్శనైఃప్రియా
 కథందిద్బాలత్వానవితథసూన్యతెన ||

— గాగప్రయోగో యయోస్తాతథోక్తా - తతః

గతౌపయోగవిపర్యయత్రాదిభిఃవిరహః విపశ్చితవిద్వాంసంసంతఃకిమివా
 బాహ్యోగ్యైషయోగినికంచిత్త్యథః - అహంపదేశరీరేపినాశఃనిర్భ్యమతః.
 విషయా - అన్యేషాంపినాశేశాపరి వేదనావిదుషామితిభావః - స్వశరీరే
 త్యుఃఖుటస్యస్వరూపంరాహుశ్చిరఇత్యాదివదువపత్తిః - అథవాస్వకబ్దస్య
 శరీరేణైవసంబంధః || ౮౮

నేతి! హేవశినాముత్తమజితేంద్రియ శ్రేష్ఠపృథ్వజనవత్ పామరవత్ శుచః
 శోకస్యవశంగంతుంనాహాసి- తథాహి - ద్రుమసానుమతాంతరుశిఖరిణాం
 కిమంతరంకోవిశేషః - వాయాసతి- తేద్వితయేపిద్విప్రకారాలపి - ప్రథమచర
 మేత్యాదినాజన్ విభాషాసర్వనామసంజ్ఞా - చలాయది చంచలాయది - సాను
 మతామపిచలనేద్రుమవత్తేషామపిచలసంజ్ఞానస్యాదిత్యథః || ౮౯

స ఇతి! హేఅజఃఉదారమతేమహాబుద్ధేః వినేతుఃవసిష్ఠస్యనచః తచ్చిచ్ఛస్య
 ముఖేనోక్తం- తథేప్రతిగృహ్యఅంగీకృత్యమునించసిన్ధుశిష్యంవినసజ్జ- అను
 జ్ఞాపితవానిత్యథః- కింతుతద్యచఃశోకఘనదుఃఖసాంద్రేఅస్యఅజస్యహృది-అ
 లభ్యవదంఅనవకాశంసత్ - గురోర్వసిష్ఠస్య- అంతికంప్రతియాతమివప్రతినివృ
 త్తమివ- శోటకవృత్తం || శ్లో || ఇహతోటకమంబుధిసైఃకధితమితిలక్షణాత్ || ౯౦

తేనేతి! అవతథంయథాథంసూన్యతం ప్రియవచనంయస్యతేన అజేన
 సూనోఃపుత్రస్యదశరథస్యేతియావత్ - బాలత్వాత్ రాజ్యాత్కమత్వాదిత్యర్థః-
 ప్రియాయాఃఇందుమత్యోసాదృశ్యంవస్త్యంతరగతంతికారసామ్యంప్రతికృ
 తిఃచిత్రంతయోదార్పణైః- స్వప్నేషుక్షణికాఃక్షణభంగురాఃయేసమాగమో
 త్వవాఃతైఃక్షణికసమాగమోత్పన్నైశ్చ- కథంచిత్కృచ్ఛేణ అప్తేసమాః సంవ
 త్సరాః - పరిగమితాఃపరివాహితాః - ఉక్తంచ || శ్లో || వియోగేచాయోగేప్రి
 యజనసదృశౌనుభవనంతశ్చిత్రంకమన్వపనసమయేదర్శనమపి తదంగస్పృ
 ష్టానాముపగతవతాంస్పృశనమపిప్రతీకారఃకామంవ్యధితమంసారకోపిగదిత

యోఃస్వప్నేషుక్షణేకసమాగమోత్సవైశ్చ॥ ౯౧ ॥ తస్యప్రసహ్యహృదయం
 కిలశోకశంకుఃప్లక్షతప్రరోహణవసౌధతలంబిభేదః | ప్రాణాంతహేతుమపితంభి
 షజామసాధ్యంలాభంప్రియానుగమనైత్వరయానుమేనై ॥ ౯౨ ॥ సవ్యగ్విసీత
 మథవమధరంకుమారమాదిశ్యరతుణవిధౌవిధివత్ప్రజానాం | రోగోపసృష్ట
 తనుదుర్వసతింముముత్సుః ప్రాయోపవేశనమత్స్మృతతిర్బభూవ ॥ ౯౩ ॥ తీ

ఇతి॥ ప్రకృతేసాదృశ్యాది త్రితయాభీధాన తదంగస్పృష్టశబ్దార్థా స్పృష్టేర
 శృతలక్షణంద్రష్టవ్యం॥ ... ౯౧

తస్యేతి॥ శోకవివశంకుః॥ ని॥ శంకుఃకిలేశి వేపిచేతిశ్చ॥ అజస్యహృదయం
 వక్షః- ప్లక్షతప్రరోహఃప్లక్షతవృక్షాంకురఃసౌధతలమివప్రసహ్యబలాత్కృత్యబి
 భేదః॥ ప్రాణాంతహేతుమపితంభిషజాంబిశీత్సకానాం॥ ని॥ భిష
 కైర్వద్యభిషిత్సకఇత్యమరః॥ అసాధ్యం అప్రతిసమాధేయంతంశోకశంకుంరో
 గవర్జనసీతం॥ ప్రియాయాఃఅనుగమనైత్వరయాఉత్కంఠయాలాభం అనుమే
 నేప్రియాంబినాజీవనస్యదుస్సహత్వాత్॥ తత్ప్రప్తికారణంమరణమేవ వరమి
 త్యమస్యతేత్యర్థః॥ ... ౯౨

సమ్యగితి॥ అథశృవతిఃఅజఃసమ్యగ్విసీతంసగం సంస్కారాద్విసీతం - వ
 మధఃపమధారణాహావయస్కుః - వయసిచేతిచీప్రత్యయః - తంకు
 మారందశరథం ప్రజానాంరతుణవిధౌ రాశ్యే- విధివద్విధ్యహారేయధాశా
 స్త్రాఖిత్త్యర్థః॥ తదహామితివతిప్రత్యయః ఆదిశ్యనియుజ్య- రోగేణ ఉపసృ
 ష్టాయా స్తవోఃశరీరస్యదుర్వసతిందుఃఖావస్థితం ముముత్సుః జిహ్వానస్సప్ర
 యోపవేశనేఅనశనావస్థానేమశిర్యస్యసంబభూవ॥ ని॥ ప్రాయ స్తవనశ నేమృ
 త్యేతుల్యబాహుశ్యయోరపీతిఃశ్చ॥ అత్రాది త్యై శృరాణవచనాని॥ శ్లో॥ స
 మాయక్రోభవేద్యస్తుపాతకైమహాదాదిభిః | దుష్ప్రీతైర్నమహారోగైఃపీడి
 తోవాభవేత్త్రయః॥ స్వయందేహావినాశస్యకాలేప్రాప్తేఃచక్షుః॥ అబ్రాహ్మ
 ణోవాస్వగాదిమహాఫలజిగయః॥ ప్రవిశేజ్జ్వలించీప్తంకరోత్యేనశ్చయం
 తథా॥ ఏతేషామధికారోస్తినాన్యేషాంసర్వజంతుషు॥ నరాణామథసారీణాం
 సర్వవర్జేషుసర్వదేతి॥ ... ౯౩

తీర్థఃఇతి॥ అసౌఅజఃజహ్నుకన్యాసరయ్యోతోయానాం వ్యతికరణసం
 భేదనేనభవేతీర్థఃగంగాసరయాసంగమే- దేహత్యాగాత్సద్యవీవ ఆమరగణ

ధైర్యోయవ్యతి కరభవేజహ్ను కన్యాసరయ్యోద్వేహత్యాగాదమర గణనాల్లేఖ్య
 మాసాద్యసద్యః । పూర్వాకారాదధికచతురయాసంగతఃకాంతయాసౌలీలా
 గారేష్వ రమతపునర్నందనాభ్యంతరేషు॥ ౯౪॥

ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశేమహాకావ్యేఅష్టమస్సర్గః-

రఘువంశ కావ్యే-సవ్యాఖ్యానే- సవమసర్గప్రారంభః-

పితురనంతరము త్తరకోసలాంత్సమధిగమ్యసమాధిజితేంద్రియః । దశరథః
 ప్రజశాసమహారథోయమవతామవతాంచధురిస్తితః॥ ౧ ॥ అధిగతమంతరభవ్య

నయా - లిఖ్యతఇతిలేఖ్యంతేఖనం - తయోరేవకృత్యక్తిలాఢాణిఇతిస్యాధేక
 ణ్యప్రత్యయః. ఆసాద్యప్రాప్య- పూర్వస్త్వాదాకారాద్రూపాత్ అధికంచతు
 రయాసుభగయా - కాంతయారమణ్య- సంగతస్యనందనస్యాభ్యంతరేషు
 అంతర్వర్తిఃషులీలాగారేషు శ్రీదాభవనేషు అరమతక్రీతవాక్ ॥ శ్లో॥ యథా
 కథంచిత్తీధేకస్తిదేహత్యాగంకరోతియః । తస్యాత్మదోషోనాస్త్యేవ ప్రా
 ప్నయాదీప్సితాన్యపీతిస్కాండే॥ ౯౪

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహేశాపాధ్యాయ
 కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాంసంజీవీసమాఖ్యాయాం
 రఘువంశవ్యాఖ్యానాయాం- అష్టమస్సర్గః-

పితురితి॥ సమాధినాసంయమేనజితేంద్రియః. యమవతాంసంయమినాం
 అవతాంరతుతాంచధురి అగ్రేస్తితఃమహారథోదశరథః - పితురనంతరం ఉత్తర
 కోసలాజనపదానమధిగమ్యప్రజశాస- అత్రమనుః ॥ శ్లో॥ క్షుత్రియస్యవరో
 ధమఃప్రజానాంపరిపాలనమితి. ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబిత
 మాహనభౌధరావలిక్షణాత్ ॥ ౧

అధిగతమితి॥ అధిగతంప్రాప్తం ఆత్మకులౌచితంస్వకులాగతంస నగరం
 నగరజనహితంప్రకృతిమండలంజానపదమండలం. అత్రప్రకృతిశబ్దేప్రజామా
 త్రవాదినానగరశబ్దప్రయోగాద్గొబలివదన్ న్యాయేవజానః దమాత్రమువ్య
 తేయద్యస్త్వాద్విధిసత్ యథాశాస్త్రప్రపాలయత్ - తతోహేతోఃరంధ్రంక
 రోతితిరంధ్రకరః - రంధ్ర హేతురిత్యర్థః - కృష్ణోహేతుతాప్యిల్పానలహేమ్యే

రపాలయత్ప్రకృతిమృదులమృత్తకులౌఘతం | అభవదన్యతతోగూవత్తరంసన
 గరంసగరంధ్యకరోజనః || ౨ || ఉభయమేవవదంతిమగ్నీషిణస్సమయవషికతయా
 కృతకమకాణాం | బలనిఘాదనమథావతించతం శ్రమసుదంఘనుదండధరాన్వ
 యం || ౩ || జనవదేనగదఃపదమాదధావభిభవఃకుతవీవసపత్నజః | షీతిరభూ
 త్ఫలవత్యజనందనేశమరతేమరతేజసిపార్థివే || ౪ || దశదిగస్తజితారఘుణాయ
 ధాశ్రియమప్రప్యదశేనతతఃపరం | తమధిగమ్యతథైవపునర్బభౌనన మహీనమ
 హీనపరాక్రమం || ౫ || సమతయావనువృష్టివిసజ్జనైర్నియమనాదసతా

షీతిటచ్చక్రత్యయః - నగస్యరంధ్రకరోనగరంధ్రకరఃస్కందః || ౧ || కుమారః
 క్రౌంచవారణభక్త్యురః - సత్యదీపభజదీపజఃపరాక్రమాయస్యతస్య - అన్యద
 శరధస్యగుణవత్తరమభవత్ తత్పైరజానపదమండలం తస్మిన్నతీవానురక్త
 మఘాదిత్యథః || ౨

ఉభయమితి మనసఃఈషిణౌమగ్నీషిణఃవిద్వాంసః - పృషోదరాదిత్వాత్స
 ధుః - దండస్యధరోరాజానుగుణయోదండధరః సవీవ అన్వయః కూటస్థాయ
 స్యశంతిథావతించతరధం - బలనిఘాదనంఇంద్రంచేత్యభయమేవ సమయే
 అవసరేభనంజలంచవషికతీ సమయవషికతత్రయా హేతునా - కృతకమకా
 ణాంస్వయంకమకారిణాంనుదతీతినదం. ఇగువధేత్వాదినాకప్రత్యయః - శ
 మస్య నుదం - ట్విబంతత్వే నపుంసకలింగేనో భయశబ్దేనసామానాధికరణ్యంన
 స్యాత్. వదంతి || ౩

జనవదభితి | శమరతేజాంతివరేఅమరతేజసి అజనందనేదశరథేపార్థివేనతిప్ర
 ధివ్యాః ఈశ్వరేసతి - తస్యేశ్వరభక్త్యణప్రత్యయః జనవదేదేశేగదో వ్యాధిః ||
 ౧ || రోగవ్యాధిగదామయాభిక్త్యురః పదం - నాదభౌనచక్రామేత్యర్థః - సవత్స
 జశ్శత్రుజన్యః అభిభవఃకుతవీవ. అసంభావితవీవేత్యర్థః - షీతిఃఫలవత్యభూత్ ||

దశేతిమహీ - దశదిగంతాజితవాదశదిగంతజితేనరఘుణాయధాశ్రి
 యంకాంతింఅప్రప్యత్ - తతఃపరం రఘోరనంతరం అశేనయథా శ్రియమప్ర
 ప్యత్-తథైవఅహీనపరాక్రమంఅన్యూనఃక్రమంతందశరధంఇనంస్థామినంత
 ధిగమ్యపునర్నబావతినబభావల్ప్యః - ద్వాభౌప్రకృతమగ్ధంగమయ

సమతయేతి | సరాధిబోదశరధఃసమతయా సమవర్తిత్వేనమగ్ధ్యసత్వేనత్య
 థః - వనువృష్టేఃధనవృష్టేఃవిసజ్జనైఃఅనతాందుష్టానానియమనాన్నిగ

చనరాధిపః । అనుయాయాయమపుణ్యసేశ్వరానవరుణావరుణాగ్ర సేరంఠే
 చా ॥ ౬ ॥ నమ్యగయాభిరతిర్నదురోదరంసచశశిప్రతిమాభరణమ్మధు । తము
 దయాయనవానవయావనాఃప్రియతమాయతమానమపాహరణ ॥ ౭ ॥ నకృ
 పణాప్రభవత్యపివాసజేనవీతథా పరిహాసకథాస్వపి । నచసవత్పజనెష్వపితే
 సహగపరుషాపరుషాత్తురమీరితా ॥ ౮ ॥ ఉదయమస్తమయంచరఘూద్వహః
 దుభయమానశిరేవనుధాధిపాః । సహినిదేశమలంఘయతామ భూత్యహృద

హఃచ్ఛసవరుణౌవరుణసహితాయేమపుణ్యసేశ్వరాయమకుజేరవరుణాయ
 థాక్రమమనుయాయానుచకార- రుచాతేజసా- అరుణాగ్రసరంఅనూరుసా
 రధింసూగ్యమనుయయా ॥ ౬

తస్యవ్యసనాసక్తిర్నాస్తీత్యాహ ॥ నేతి ॥ ఉదయాయతమానంతప్య
 దయార్థంవ్యాప్రియమాణంతందశరథం - మృగయాభిరతి రాఖేటేశ్వసనంవా
 పాహరత్ నాచకః ॥ ౬ ॥ ఆఖేటనంమృగవ్యంస్యాదాఖేటేమృగయాస్తీ
 యామిత్యమరః - దుష్టంఅనమంతాదుదరమస్యేతిదురోదరంద్యూతంచనాపా
 హరత్ ॥ ౭ ॥ దురోదరోద్యూతకారేషణేద్యూతేదురోదరమిత్యమరః - శశిప్ర
 తిమాశశిబింబంతభరణంయస్యతన్నధుచనాపాహరత్ నేపిచ్ఛేదః - వాశబ్దస్స
 ముచ్చయే- నవయావనాః - ప్రియతమావాస్తీయచ్ఛనాపాహరణ - అత్ర
 మనుః ॥ శ్లో ౮ పానమత్యైః స్త్రీయశ్చైవమృగయాచయథాక్రమం ఏతత్కృష్ట
 తరంవిద్యాచ్ఛతుష్కంకామజోగుణఇతి ॥ ౭

నేతి ॥ తేనరాజ్ఞాంప్రభవతీతిప్రభవాస్త్రీక్షాప్రభాజానవే ఇంద్రేపికువ
 నాదీనావాక్ నెరితానోక్తా - పరిహాసకథాస్వవీతథావాక్ వ్యర్థవాక్ నెరితా
 కింజలపరుషారోషశూన్యేనతేనదశరథేన - సవత్పజనెష్వపిత్రుజనెష్వపివ
 రుషాత్తురంయథాభవతి తథావాత్సేరితా - కిమతాస్యతేతిసర్వత్రాప్యపిత
 జ్జార్థః - కింత్వదీనాసత్యామధురైవాగుత్తేతిఫలితార్థః ॥ ... ౮

ఉదయమితి ॥ వనుధాధిపాః రాజానఃఉద్వహతీత్యుద్వహానాయకఃవచా
 ద్యచ్ - రఘూణాముద్వహాత్ రఘునాయకాత్ ఉదయంవృద్ధింతస్తమయంనా
 శంచేత్యుభయంతనశిరేలేభిరే - కుతఃహీయస్తాత్కారణాత్సఃదశరథః - ని
 దేశంఅజ్ఞాం అలంఘయతాం - శోభనంహృదయం యస్యనుహృత్ మిత్రమ
 భూత్ - నుహృద్దహృదోమిత్రమిత్రయోరితినిపాతః - ప్రతిగర్హతాంప్రత్య
 భిక్షానాంతయోవత్ హృదయంయస్యతియోహృదయఃకతిసవిత్తోభూత్ - స్వా

యోహ్యదయఃప్రతిగర్జతాం || ౯ || అజయదేశంధేనసమేదినీముదధి నెమిమధి
జ్యశరాసనః | జయమఘోషయదస్యతు కేవలం గజవతీజవతీప్రహయాచమూః ||
౧౦ || అవనిమేకరధేనవరూధినాజితవతఃకిలతస్యననుర్భుతః | ఓజయదుందు
భితాంయయురర్గ వాఘవరవానరవాహనసంపదః || ౧౧ || శమితపక్షుబలశ్చ
తకోటినాశిఖరిణాంకులిశేనపురందరః | సశరవృష్టిముచాధనుషాద్విషాంస్వ
నవతానవతామరసాననః || ౧౨ || చరణయోర్మఖరాగసమృద్ధిభిర్ముకుటరత్న
మరీచిభిరస్పృశక్ | నృపతయశ్చతశోమరుతోయథా శతమఖంతమఖండితపౌ
రుషం || ౧౩ || నివవృత్తేనమహర్ణవరోధసస్సచివకారితబాలనుతాంజలీక్ | స

జ్ఞాకారిణోరతుతి. అన్యాన్నాశయతీత్యర్థః: ౯
అజయదితి||అధిజ్యశరాసనఃసంధశరథః - ఉదధి నెమింసముద్రదేష్టనాంమేదినీం
ఏకరధేనఅజయత్ - స్వయమేక ఏవాజైషీదిత్యర్థః: గజవతీగజయు క్రాజవేనతీ
ప్రాజవాధికాఃహయాఃయస్యాస్సాచమూన్తు - అస్యనృపస్యకేవలంజయమ
ఘోషయత్ అప్రథయత్ - స్వయమేకవీరస్యచమూరుపకరణమాత్రమిత్యర్థః: ||

అవనిమితి | వరూధినారథగుప్తిమతా | నివరూధోరథగుప్తిర్యాతిరోధతై
రథస్థితమితిసజ్జనః - ఏకరధేనాద్వితీయరధేనఅవనింజితవతఃధనుర్భుతఃనరవా
హనసంపదఃకుబేరతుల్యశ్రియఃతస్యదశరథస్య - ఘనరవామేఘసమఘోషాః
అగ్రవాఃఓజయదుందుభితాంయయుః అగ్రవాంతవిజయీత్యర్థః: || ౧౧
శమితేతి | పురందరఃఇంద్రః - శతకోటినాశతాశ్రిణాంకులిశేనవజ్రేణ- శిఖ
రిణాంపర్వతానాంశమితపక్షుబలంవిదాశితపత్రసారః నవతామరసాననఃనవ
పంకజాననః - సంధశరథఃశరవృష్టిముచాస్వనవతాధ్వనిమతాధనుషాద్విషాం
శత్రూణాంశమితఃపక్షుఃసహాయఃబలంచయేనసఃతథోక్తః || ౧౨ || పక్షుఃపార్శ్వ
గరుత్మాధ్వసహాయబలభిత్తిష్ఠితియాదవః || ౧౩

చరణయోరితి | శతశఃవృద్ధివీపతయఃరాజానః- అఖండితపౌరుషతందశ
రథం - మరుతోదేవాః - శతమఖంయథాశతక్రతుమివనఖరాగేణనఖకాంత్యా
సమృద్ధిభిఃసంఘాదితద్ధిభిఃమకుటరత్నమరీచిభిః చరణయోఃస్పృశక్ - తంద్రజై
మురిత్యర్థః: || ౧౩

నివవృత్తేతి | సదశరథఃసచివైర్మృత్తిభిః కారిణాః సంప్రయోగితాఃపా
లనుతానామంజలయోఃప్రైస్తైక్ - స్వయమప్రముఖాగతానిత్యర్థః: అసలకాక్
హతభర్తృకతయాఅలకసంస్కారశూన్యాఃసపక్షువరిగ్రహణశత్రుపక్షిః-

మనుకంస్యసపత్న పరిగ్రహాననలకానలకానవమాంపురీం || ౧౮ || ఉపగతోపి
సమండలనాభితామనుదితాన్యసితాతపవారణః | అజితమస్తస్యపాన్వదమిత్వ
భూదనలసోనలసోమసమద్యుతిః || ౧౯ || తమవహాయకకుత్స్థకులోద్భవంపురు
షమాత్మభువంచపతితతా | నృపతిమన్యమసేవతదేవతా సకమలాకమలాఘ

ని | పక్షీసరిజనాదానమూలశాపాఃపరిగ్రహాభివ్యమరః - సమనుకంప్యఅనుగృ
హ్య-అలకానవమాంఅలకానగరాదన్యూనాంపురీంఅయోధ్యాంప్రతి-మహాగ
వానాంసముద్రాణాంరోషసంవర్యంతాల్నివవృతేశనాగతవత్సలశిఖాః

ఉపగతఇతి | అనుదితం అనుజితంఅన్యత్ స్వచ్ఛత్రాతిరిక్తంసితాతపవా
రణంశ్వేతచ్ఛత్రంయస్యసః - అలసోమసమద్యుతిః అనలసోమయోఃఅగ్నిచం
ద్రయోస్సమాద్యుతిఃతేజః కాంతిశ్చయస్యసఃదశభువః - మండలస్యద్వాదశరా
జమండలస్యనాభితాం ప్రధానమహీపతిత్వం ఉపగతోపిచక్రవర్తీసన్నిత్యర్థః ||
౧ || అథనాభిస్తుజంత్యంగేయస్యసంజాప్రకాశితా | రథచక్రస్యమధ్యస్థపిండికా
యాంపునఃస్త్రియాం | ఆవృత్తియభేదేంత్యేననాముఖ్యేమహీపతావితకే
శవః - అజితంస్మపాన్వదమస్తీజేతవ్యపరమహీమండలంఅస్తీతిబుధ్యాఅనలసః
అప్రమత్తఃఅధూల్ - విజితసిఖిలజేతవ్యోపిపునఃజేతవ్యాంతరవానివజాగరూ
కవివావతిష్ఠదిత్యర్థః - ద్వాదశరాజమండలంతుకామందకేనోక్తం | శ్లో | అరిర్ని
త్రమరేర్నిత్రమిత్రమిత్రమిత్రమిత్రః | అధారిమిత్రమిత్రంచఃఽజీమోః పురస్స
రాః | పాష్టిగ్రాహస్తతఃపశ్చిదాక్రందస్తదనంతరం | ఆసారావనయోత్రైవ
వఃఽజీమోస్తుపృథతః || అరేశ్వపిజీమోశ్చమధ్యమోధూమ్యనంతరః | అనుగ్ర
హేసంహతయోస్సమస్తవ్యస్తయోర్వధే | మండలాద్భూరేతేషాముతాసీనో
బలాధికః | అనుగ్రహేసంహతానాంవ్యస్తానాంచవరఃప్రభుః || అరిమిత్రాద
యఃపంచఽజీమోఃపురస్సరాః | పాష్టిగ్రాహః అక్రందఃపాష్టిగ్రాహేసా
రఃఅక్రందాసారశ్చేతిపృథతఃచత్వరః - మధ్యమోదాసీనా ద్వేజీమృత్యే
కఃఏవంద్వాదశరాజమండలం తతోదాసీనమధ్యమోత్తరశ్చక్రేవ ర్దిశకరథశ్చే
తితాత్పర్యాధః || ౧౫

తమితి | పత్యో వ్రతంయమోయస్యాస్సావప్రతాన కమలోకమలహ
స్తాదేవతాలక్ష్మీః అధికాఘృతయేఅలఘువంలఘుత్వరహితంఅపరాఘ్నిమ
త్యధికాః కకుత్స్థకులోద్భవంతందశకథం - ఆత్మభువంపురుషంవిష్ణుంచఅవహా

వమర్ధిను || ౧౬ || తమలభంతపతింపతిదేవతాశ్శిఖరిణామివసాగరమావగాః |
 మౌగధకోసలకేకయశాసి నాందుమీతరోహితరోహితమాగ్రణం || ౧౭ || ప్రియ
 తమాభిరసౌన్యపతిర్భౌ తిస్సభిరేవభువంసహశక్తిభిః | ఉపగతోవినిమిష
 ప్రజాహరిహయోరిహయోగవచక్షణః || ౧౮ || సకలసంయుగమూర్ధ్నిసహ
 యతాంమఘవతఃప్రతిసద్యమహారధః | స్వభుజవీర్యమగావయదుచ్చితంసురవ
 ధూరవధూతభయాశ్చరైః || ౧౯ || క్రతుమతేనవిసర్జితమాశినాశినాభుజసమా

యఅశ్యంకంసృవమసేవత - కమపినాసేవతేత్యర్థః - విష్ణోవవిష్ణుతుల్యేతస్మిన్న
 పిస్తీస్థిరాభూదిత్యర్థః || ౧౬

తమితి || పతిర్దేవతాయాసాంతాఃపతిదేవతాఃపతిప్రతామగధాకాకో
 సలాకకేకయాంశ్చజనవదాకాశాసంతీతితచ్ఛాసినిః తేహంరాజ్ఞాందుమీత
 రఃపుత్య్రః - సుమిత్రాకౌసల్యాకైకేయ్యిత్యర్థః - అత్రక్రమోనవివక్షితః -
 అహితరోహితమాగ్రణంశక్రభూతకలంబం || ౧౭ || కలంబమాగ్రణశరాగ్రత్య
 మరః - తందశరధంశిఖరిణాంత్సృభృతాందుమీతగ్రః - ఆనమంతాదవగచ్ఛం
 తీతిఅవ్వంబంధినాచేగేనగచ్ఛంతీతివా అపగాగ్రతీక్షిరస్వామీ - తాఃనద్యంసా
 గరమివపతింభర్తారమలభంత || ౧౮

ప్రియతమాభిరితి || అర్హితక్రూఢ్ముంతీతి అరిహణఃరిభుఘ్నః - హం
 తేష్టివ - బ్రహ్మభూవావృతేఘ్వీభిత్వస్యనియమస్యప్రాయిత్యాత్మయథా
 హన్యాసకారః - ప్రాయిత్యావృతయంనియమః - క్షుద్ధిదన్యస్మిన్నవచదేద్యత్యే
 మధుహః - ప్రాయిత్యంచవత్సృమాణస్యబహుళగ్రహణస్యపుస్తాదవకర్షణా
 ల్లభ్యతఇతి - తేఘయోగేఘఉపాయేఘవిచక్షణోదక్షః || ౧౯ || యోగస్సన్నహనో
 పాయధ్యానప్రంగతియుక్తిప్రీత్యమరః - ఇంద్రదేవియోజ్యమేతత్ - అసాదశరధః
 తిస్సభిఃప్రియాభిస్సహప్రజాఃవినిమిషః వినేతుమిచ్ఛంతిస్సభిఃప్రభుమంత్రోత్సా
 హశక్తిభిరేవ సహభువమువగతోహరిహయఃఇంద్రఇవబభౌ || ౧౮

సఇతి || మహారధఃసదశరధఃసంయుగమూర్ధ్నిగణరంగే - మఘవతఃఇంద్ర
 స్యసహాయతాం సహాయశ్వప్రతిపద్యతరైర్పాణైఃఅవధూతభయ - నివతిక
 తప్రసానుంసంవత్సః తాః - ఉచితంస్వభుజవీర్యంతగావయత్కేలి - గా
 యతేకబద్ధకమకత్వాద్గతిబుద్ధిత్యాదినాసురవధూనామపికమకత్వం ||

క్రతుష్టితి || క్రతుమ అశ్వమేధేఘవిసర్జితమాశినా అవరోహిత కీరీటేన

హృతద్విగ్వసునాకృతాః । కనకయాపనముచ్చయశోభినో వితమసాతమసా
వరయాతటాః॥ ౨౦ ॥ అజినదండభృతంకుశమేఖలాంయతగిరంమృగశృంగవ
రిగ్రహః । అధివనంస్తమధ్వదీక్షితామనమభాసమభాసయదీశ్వరః॥ ౨౧॥
అవభృతప్రయతోనియతేంద్రియస్పరసమాజసమాక్రమణోచితః । నమయతిస్త
సకేవలమున్నతంపనముచేనముచేరరయేశిరః॥ ౨౨ ॥ అసకృదేకరథేనతరస్వి
నాహారిహయగ్రసరేణధనుర్భృతా । దినకలాభిముఖాగణరేణ వోరురుదిరే

యావద్యజ్ఞమధ్వర్యురేవరాజాభవతీతిరాజదిహ్నత్యాగవిధానాదిత్యభిలా
యః॥ ౨౩ ॥ మాళిఃకీరీపేదమ్మిల్లఇతిఃశ్వః - భుజనమాహృతదిగ్వసునాభుజార్జిత
దిగంతసంపదా అనేనక్షత్రియస్యః జితమిత్సుక్తనియమార్జితధనత్వం సద్విని
యోగకారిత్వంచసూచ్యతే - వితమసాతమోగుణరహితేనతేనదశరథేన-తమ
సాసరయ్యోః తటాఃకనకయాపానాంనముచ్చయేణసమున్నయనేనశోభినః
భాసరాఃకృతాఃకనకమయత్వంచయాపానాంశోభార్థవిధ్యభావాత్ - హే
మయూపాస్తుశోభనాశితభావః॥ ౨౦

అజినేతి ॥ ఈశ్వరోభగవానష్టమూర్తిః - అజినంకృష్టాజినందండంబౌ
దుంబరంఛబిభ్రతీత్యజినదండభృతతాం - కృష్టాజినేనదీక్షయతి - బౌదుంబ
రందీక్షితదండంయజమానాయవ్రయచ్చరీతివిధానాత్ - కుశమయీమేఖలాయ
స్యాస్తాంకుశమేఖలాం - శరమయీమాంజీవామేఖలా - తయాంయజమానందీక్ష
యతీతివిధానాత్ - యతగిరంవాచంయమం - వాచంయచ్చరీతిశ్రుతేః - మృగశృం
గవరిగ్రహంమృగస్య కృష్ణసారస్యశృంగవరిగ్రహః కండూయనసాధనం య
స్యాస్తాం - కృష్ణవిమాణయాకండూయతఇతివిధేః - అధ్వరదీక్షితాంఅధ్వరసం
స్కారవిశేషయక్తాంతనుందాశరధీం అధివనన్నవతిష్ఠా అతఏవఅసమాభాదీ

భిర్యస్త్రికమణితద్యథాభవతితథాసమభాసయతోభాసయతిస్త ॥ ౨౧
అసభృథేతి॥ అసభృథప్రయతఃఅవభృథేనదీక్షాంతేనప్రయతఃనియతేంద్రి
యఃస్పరసమాజసమాక్రమణోచితః నేవసభాధిష్ఠానాన్వఃసదశరథః - ఉన్నతం
శిరఃవనముచేజలవహిణీణేని॥ వనంసీరంవనంసత్వమితికాశ్వతః - నముచేరరయే
కేవలంఇంద్రాయైవనమయతిస్తనకస్తైవిధస్యస్తైమానుషాయేత్యర్థః॥ ౨౨

అసకృదితి ॥ ఏకరథేనఅస్విరీయరథేనతరస్విజాబలవతాహారిహయస్య

రుధిరేణురద్విషాం॥ ౨౩ ॥ అథసమావప్యతేకుసుమైర్నవైస్తమివసేవితమే
కనరాధిపం । యమకుఠేరజలేశ్వరవజ్రిణాంసమధురంషధురంచితవిక్రమం॥ ౨౪
జగమిషుర్ధనదాధ్యుషితాందిశంరథయజాపరివర్తితవాహనః । దినముఖానిర
విహితామనిగ్రహైర్విమలయన్తలయతినగమత్యజతే ॥ ౨౫ ॥ హేమవివర్ణితచం
దనవల్లవంవిరహయన్తలయాద్రిముదజ్జుఖః । విహగయోఽపృపయేవశనైర్య
యాశరవీరహార్విరహాధ్యుషభేదయోః॥ ౨౬ ॥ కుసుమజన్తతతోసవప్లవస్తదను

ఇంద్రస్య అగ్రసరేణ ధనుర్భూతాతేనాస కృద్భూసు శోదినకరస్య ఆభిముఖా
అభిముఖోఽథితాభిత్వధః - రణరేణవఃసురద్విషాంరక్షసాంరుధిరేణర కైసరు
రుధిరేణవారితాః॥ ౨౩

అనేతి॥ యమకు బేరజలేశ్వరవజ్రాంశమ౯ రాజధనదవరుణేంద్రాణాం
సమాధూర్చారోయస్యసః తంసమధురం మాధ్యస్థస్యవితరణసన్నియమనైశ్వ
రైస్త్రస్తుల్యభిశ్యంః॥ ఋక్పూర్ణభూరిత్యాదినాసహాసాంతోచీత్రత్యయః॥ అం
చితచక్రమంపూజితవరాక్రమంషకనరాధిపంశందశరథంసేవితమివమధుర్వసం
తః॥ ॥ ॥ అథప్రవృరసేమధు॥ వైత్రేదై త్యేవసం లేవమధురితిశ్వః - సమధు
రంమధురేణసహితం యథాతథానవైః కుసుమైరుపలతీతస్స౯ శమావప్య
తేసమాగతః॥ శ్లో॥ రిక్తహస్తైఃసోపేయాద్రాజానం దైవతంగురుమితివచ
నాదితిభావః॥ ౨౪

జిగమిషురితి॥ ధనదాధ్యపి తాంకుబేరాధిపి తాందిశండ్తరాంజిగమిషుః
గంతుమిచ్ఛ్యంరథయుజాసారథినా అనురుదావరివతిత వాహనోనీవర్తితా
శ్వంరవిహిమస్యనిగ్రహైఃనిరాకగ్రైఃదినిముఖానిప్రభాతానివిమలయక్షవిశద
యక్షమలయంగంమలయాచలంఅత్యజత్ - దక్షిణాందిశంఅత్యావ్రీదిత్యర్థః॥

హిమవివర్ణి తేతి । హిమేనవివర్ణి తాః మలిన్సీకృతాః - చందనవృక్షాణాం
పల్లవాః సుస్వతం - మలయాఖ్యమద్రింబరహణాశరత్కృష్ణ ఉదబ్బుఖండత
రాభిముఖోరవిస్ఫుర్యః - అహ్నావిగహః అహగిగహః తస్మిన్ ప్రవసన్విత్
భేదోవియోగోయయోస్తయోః - విహగయోశ్చలవాకయోస్తీగ్రహంసయోః
కృపయే వశనైజగోమ - వసంజనకయా లబ్ధతద్వంహ్నా మహత్త్వ
మత్యేగ్తా । ౨౫

మనుషేతి. అదామనుషుజన్మ. తతః సవ పల్లవః తదను. అనుబిక్షణాభితి

పట్టుదకోకిలకూజితం | ఇతియథాక్రమమావిరభూన్మిధుర్ముగమవసీమవతీర్యవ
నస్థలీం || ౨౬ || నయగుణోపచితామివభూపతేస్సదుపకారఫలాంశ్రియమర్థి
నః | అభియయుస్సరసోమధుసమ్భృతాంకమలిసీమపీనీరవతత్రిణః || ౨౭ || కు
సుమమేవనకేవలమార్తవం నవషశోకతరోస్త్యగదీపనం | కిసలయప్రసవోపివి
లాసినాంమదయితాదయితాశ్రవణాద్వితః || ౨౮ || విరచితామధునోపవనశ్రి
యామభినవాభివవత్రవిశేషకాః | మధులిహంమధుదానవిశారదాః కురవకా
రవకారణతాంయయుః || ౩౦ || సువదనావదనాసవసమ్భృతస్తదనువాదిగు
ణఃకుసుమోద్గమః | మధుకరైరకరోస్త్యధులోలుపైర్వకులమాంసలమాంయతప

మకప్రవచనీయత్వాద్వివృతీయా- తదుభయానంతరంపట్టుదాసాంకొకిలాసాం
చకూజితం ఇత్యేవంప్రకారేణ యథాక్రమం ఉక్తక్రమమనతిక్రమ్యయథాక్ర
మంద్రుమవతీంద్రుమభూయిస్తాం వనస్థలీమవతీర్యప్రవిశ్యమధుఃపసంతః ఆవిర
భూత్ - కేషాంబిద్దుగమాణాంపల్లవప్రాధమ్యేపికేషాంబిత్కుసుమప్రాధా
న్యానోక్తక్రమస్యదృష్టోవిరోధః || ౨౬

నయేతి | నయోనీతిరేవగుణఃతేన- అధవానయేనగుణైరౌదార్యాదిభిశ్చ
ఉపచితాంసతాం ఉపకారఃఫలంయస్యాస్తాంసదుపకారఫలాం భూపతేఃద
శరథస్యశ్రియమర్థినభివ- మధునావసంతే నసంభృతాంసవ్యక్తవృష్టాంసరసస్సం
బంధినీంకమలిసీంవత్సినీంఅశీనీరవతత్రిణః అశయఃభృంగాః నీరవతక్రిణోహం
సాదయశ్చఅభియయారాగతాః || ౨౭

కుసుమమితి || ఋతురస్యప్రాప్తేఃఆతకవం-ఋతోరణిత్యణప్రత్యయః-నవంప్ర
త్యగ్రం-అశోకతరోఃకుసుమమేవస్తరస్యదీపనం- కింతువిలాసినాంమదయితా
మదకరఃదయితాశ్రవణాద్వితఃకిసలయప్రసవఃపల్లవసంతానోపిస్త్యగదీపనః ||

విరచితేతి | మధునావసంతేనఉపవనశ్రియాంవిరచితాఃఅభినవాఃవత్రవిశేష
కాఃవత్రరచనాభివసీతాః - మధూనాంమకరందానాందానవిశారదాఃదానచ
తురాఃకురవకాఃతరవఃమధులిహంమధుపానాంరవేకారణతాంయయుః భృం
గాఃకురవకమధూనీపీత్వాజగురిత్యర్థః - దానశౌండా అర్చినఃసువంతీతిభావః ||

సువదనేతి | సువదనావదనాసవేనకాంతామఖమద్యేనసంభృతోపనితఃత
త్తస్యదోహదమితిప్రసిద్ధిః- తస్మానువాదీనదృశోగుణోగంధగుణాయస్యసంకు
సుమోద్గమఃకర్తా - మధులోలుపైఃఆయతవత్క్రిభిమధుకరైఃకరణైః - వకు
ళంవకుళేవృక్షంఅకులమకరోత్ || ౩౦

జ్జ్రిభిః॥ ౩౧ ॥ ఉపహితంశిశిరాపగమశ్రియాముకుళజాలమశోభతకింశుకే।
 ప్రణయినీవనఖత్తమండనంప్రమదయామదయాపితలజ్జయా॥ ౩౨ ॥ ప్రణగు
 రుప్రమదాధరదుస్సహంజఘననిర్విషయ్యాకృత మేఖలమ్ । నఖలుతావదశేషమ
 ఘోహితుంరవిరలంవిరలంకృతవాక్ హిమం ॥ ౩౩ ॥ అభినయాన్పరిచేక్షమివో
 ద్యతామలయమారుతకమ్పితవల్లవా । అమదయత్సహకారలతామనస్సకలికా
 కలకామజితామపి ॥ ౩౪ ॥ ప్రథమమన్యభృతాభిరుదీరితాః ప్రవిరళాఇవము
 గ్ధవధూకథాః । సురభిక్లంభశుశ్రువరేగిరఃకుసుమితాసుమితావనరాజిషు॥ ౩౫

ఉపహితమితి ॥ శిశిరాపగమశ్రియావసంతత్యైక్యేంశుకేవృక్షేవలాశవృ
 డై॥ ౧॥ పలాశేకంశుకఇత్యమరః - ఉపహితందత్తంముకుళజాలం-మదేనయా
 పితలజ్జయాఅపగతత్రవయాప్రణయినీప్రియేఉపహితందత్తంనఖత్తమేవమం
 డనంతదివఅశోభత॥ ... ౩౨

ప్రణే॥ ౧౨ ॥ ప్రణేదంతత్తతైఃగురుభిరుద్భవైఃప్రమదానామధరైరోద్భైః
 దుస్సహంహిమన్యవృధాకరత్వాదసహ్యాంఘ్రేషునేషునిర్విషయ్యాకృతానిరవకా
 శీకృతామేఖలాయస్యతత్ - తైత్యాత్యాజితమేఖలమిద్యభకః- ఏవంధూశం
 హినుంరవిఃతావత్తదావసంతే అశేషంయథాతథా అఘోహితుంనిరసితుంనా
 లంఖలునశక్తోహి- కింవిరళంకృతవాక్-తనూచకార॥ ... ౩౩

అభినయానితి॥ అత్రచూతలతాయాః సతకీసమాధిరభిధీయతే - అభిన
 యాక్ నృత్యవ్యంజకాక్ వ్యాపారా॥ ౧॥ వ్యంజకాభినయాసమావిత్యమరః-
 పరిచేతుమభ్యసితుండద్యతేవస్థితాసతీమలయమారుతేనకంపితఃపల్లవోయస్యా
 స్సామలయమారుతకంపితవల్లవా - పల్లవశబ్దేనహస్తోగమ్యతే సకలికాసకొర
 కా॥ ౧॥ కలికాకొరకఃపుమానిత్యమరః- సహకారలతా కలికలహఃశ్వేషఉచ్య
 తే॥ ౧॥ కలిస్సాన్వత్కలహేక్రూరేకలిరంత్యయగేయధీవిశ్వః- కామోరాగః
 తజ్జితామపి- జితరాగద్వేషితాంయోగినామపీత్యర్థః- మనఃఅదమదయతే॥ ౩౪
 ప్రథమమితి॥ సురభిక్లంధాయాసాంతాసుసురభిగంధిషు- గంధస్యేత్యాదిసా
 ఇత్యమాసాంతః-కుసుమితాఃకుసుమాన్యాసాంసంజాతానికుసుమితాః-తాసు
 వనరాజిషువనవజ్జ్రిఘ్రాభృతాభిఃకోకిలాభిః ప్రథమంప్రారంభేఉదీరితాః
 ఉక్తాః-అతఏవమితాఃపరిమితాఃగిరఃఅలాపాః - ప్రవిరళాఃమౌగ్యాత్స్త్రో
 క్తాఃముగ్ధవధూకథాఇకముగ్ధవధూనామబలానాంవాచ ఇవశుశ్రువరేశ్రుతాః
 శ్రుతీతి॥ శ్రుతిసుఖాఃకర్లనుధురాభ్యమరస్వనా ఏవగీతయోయాసాంతాః

శ్రుతిసుఖభ్రమరస్వనగీతయః కుసుమకోమలదంతరుహోబభుః । ఉపవనాంతల
తాఃపవనాహతైఃకిసలయైస్సలయైరివపాణిభిః॥ ౩౬ ॥ లలితవిభ్రమబంధవిచ
క్షుణంసురభిగంధపరాజితకేసరం । పతిమనిర్వివిశుర్ముధు మంగనాన్తస్సరసఖం
రసఖండవివజితం॥ ౩౭॥ శుశుభిరేస్తీతచారుతరాసనాః స్త్రీయైశ్చవక్ష్యధశిం
జితమేఖలాః । వికచతామరసాగృహదీప్తికామదకలోదకలోలవిహంగమాః॥
౩౮ ॥ గమయితుంప్రభురేషసుభేనమాంస భవతీతీచంపాధజనోలసః । ఇతిద
యాతఇవాభవదాయతానరజనీరజనీశవతీమధౌ॥ ౩౯॥ ఉపయయాతనుతాం

కుసుమాన్యేవకోమలదంతరుచః దంతకాంతయోయాసాంతాఃఅనేనసస్త్రిత
త్వంవివక్షీతం - ఉపవనాంతలతాఃపవనేనాహతైఃకంపితైః కిసలయైఃసలయై
స్సాభినయైః - లయశబ్దేనలయానుగతోభినయాలక్ష్యతే - ఉపమేయేపవనా
హతైరితి సక్రియత్వాభిధానాత్ పాణిభిరివబభుః - అనేనలతానాంసంతఃకీ
సామ్యంగమ్యతే॥ ... ౩౬

లతేతి॥ అంగనాః స్త్రీయః - లలితవిభ్రమబంధవిచక్షుణంమధురవిలాసఘ
టనావటుం సురభిణామనోహరేణ గంధేనపరాజితకేసరంనిజిత వకుళపు
ష్పం॥ ౩౭ ॥ అధకేసరోవకుళేఇతికెకవః - స్త్రరస్యసఖాయంస్త్రరసఖంస్త్రరోద్దీ
పకమిత్యర్థః- మధుంమద్యం- అర్థరాఘ్వింసీదేతిపుంలింగతా-తదుక్తం॥ మ
కరందస్యమర్యస్యమాక్షికస్యాపివాచకః । అర్థరాఘ్విగణేపాతాత్ పున్నపుంస
కయోమౌఘురితకబ్ధాణవే । పతిమవిషయేరసఖండవివజితం అనురాగభం
గరహితం యథాతథానిర్వివిశుః పరస్పరానురాగపూర్వకం పతిభిస్సహవ
పురిత్యర్థః॥ ... ౩౮

శుశుభిరైతి॥ వికచతామరసాఃవికనీతకమలాఃమదేనకలాఃఅవ్యక్తమధురం
ద్వ్వసంతః ఉదకలోలవిహంగమాఃజలప్రియపక్షిణః హంసాదయోయానుతాః-
మదకలోదకలోలవిహంగమాః- గృహేషుదీప్తికాఃవాప్యఃగృహదీప్తికాః
స్త్రీతేనచారుతరాణితత్వంతచారుణి ఆననానియాసాంతాఃశ్లథాఃశింజితాః
మేఖలాఃయాసాంతాః- శింజితేతీతకేరికః - స్త్రీయైశ్చవశుశుభిరే॥ ౩౯

గమయితుమితి॥ కించమధౌవసంతేఇతిఅనేనప్రకారేణఅలసః- ఏషపాంధ
జనఃపథికజనఃమాంసుభేనగమయితుం యావయితుంప్రభుఃసమర్థఃసభవతి- ఇతి
ఇత్తందయాతఇవదయావశాదివరజనీశవతీచంద్రవతీరజనీరాత్రిఃఆయతాదీగ్నా
నాభవత్ - నబధూవ॥ ... ౩౯

మధుఖండితాహీమకరోదయపాండుముఖచ్ఛవిః | సదృశమిష్టసమాగమనిర్వృ
తినవనితయానితయారజనీవధూః || ౪౦ || తిలకమస్తకహర్ష్యకృతాస్పదైఃకు
సుమమద్వసుపంగుశుగంధిభిః | కలమగీయతభృంగవిలాసి నాంస్తరయతైరయు
తైరబలాసఖైః || ౪౧ || అపతుషారతయావిశదప్రభైస్సురతరాగపరిశ్రమ
నోదిభిః | కుసుమచాపమతేజయదంశుభిహీమకరోమకరోచ్ఛ్రితకేతనం || ౪౨ ||
అనలసాస్యభృతానలసాన్తనః కమలధూళిభృతామరుతేరితా | కుసుమభారన

ఉపయయావతి | మధునామధుసమయేనఖండితాకాలహస్త్యంగమితామీ
యంతెఖలుఉత్తరాయణేరాత్రయః - ఖండితాఖ్యానాయకాచగమ్యతే - హీ
మకరోదయేన చంద్రోదయేనపాండుః ముఖస్యప్రదోషస్యవక్త్రస్య చభిర్య
స్యాస్యా - రజనీవధూః ఇష్టసమాగమనిర్వృతినప్రియసంగమసుఖం అనతయా
ప్రాప్తయా - ఇణ్ ధాతోః కతః క్రికః - వనితయాసదృశంతుల్యాంతనుతాం
కార్య్యండపయయా || ౪౦

తిలకేతి | తిలకానాంవృత్తువిశేషాణాం మస్తకముపరిభాగః తదేవహర్ష్యం
ప్రాసాదాః తత్రకృతాస్పదైః సివిష్టైః కుసుమానాం మధునోమకరందస్యానుపం
గస్సంవర్కః తేనసుగంధిభిః - స్తరయతైః సకామైః అబలానాం సఖాయః అ
బలాసఖాః తైః - రాజాహస్త్యభిభృష్టజటిటచ్ - భృంగా ఏవవిలాసి నస్తేషామ
యతైర్బహుభిః - కలం మధురం అగీయత - చుకూడే - కామినోహీహర్ష్య
రూఢాస్సప్రియాస్సకామాః కుసుమాదిభ్యోగృహీతస్యమధునః ఆస్వాదనాన
సురభయః కలంగాయంతి - యద్యప్యయతతదైవదశసహస్రాణ్యభిధియంతే - త
థాప్యత్రబహుతోవలతుకతయాప్రయక్తం || ౪౧

అపేతి | హీమకరశ్చంద్రః అపతుషారతయా అపగతనీహారతయా విశదప్ర
భైః సిమలకాంతిభిః సురతరాగపరిశ్రమనోదిభిః సురతరాగజదాహహారిభిః
అంశుభిః మకరేణ ఉచ్ఛ్రితం కేతనం యస్య తం లభావకాశ తాద్వదుచ్ఛ్రితధ్వమి
తిభావః - కుసుమచాపం మన్తథం - అతేజయత్ కృతాయత్ తిజనిశాతస ఇతి ధా
తోఽన్యంతాల్లజ్ - సహకారిలాభాత్కామస్తీక్ష్ణో భూదిత్యథః || ౪౨ ||

అనలసేతి | అనలసాకలకూజితే ప్రవీణా అభ్యభృతాకోకిలాయస్యాంసాత
ధాకమలధూళిభృతాకమలపరాగయక్తేనమరుతావవనేన శురితాకంపితాకు
సుమభారైర్మతానమ్రాఅశోకలతా అశోకతరువల్లి అధ్వగయోపితాంపాం
ధవధూనాం అసమశోకమతిదుఃఖం మనః అనలసాత్ అగ్న్యగ్ధీనం అగ్నిస్వరూ

తాద్యగయోషి తామసమశోకమశోకలతాకరోత్ || ౪౩ || ఓశదచంద్రకరంసు
ఖమారుతింకుసుమితద్రుమమున్నదకోటిలం । తదుపభోగరసంహీమవర్షిణిఃపర
మృతోరమృతోపమతాంయయా || ౪౪ || హుతహుతాశనదీప్తివనశ్రీఃప్ర
తినిధిఃకనకాభరణస్యయత్ । యువతయః కుసుమందధురాహీతం తదలకేదల
కేసరపేశలం || ౪౫ || అభిభింజనసిందుమనోహరైఃకుసుమపక్షినిపాతిభి
రంకితః । నఖలుశోభయతిస్తవనస్థలీంసలిలకస్త్రీలకఃప్రమదామివ || ౪౬ || అమ
దయస్తధుగంధసనాధయాఃసేసలయాధరసంగతయామనః । కుసుమసంభృతయా

వమితియావత్ - చకార- విభాషాసాతికార్తస్య ఇతిసాతిప్రత్యయః || ౪౩

ఓశదేతి- హీమవర్షిణిః ఋతోఃశిశిఃఋతోఃపరంతత్ప్రసిద్ధంవసంతా

ఖ్యంవస్తుఅమృతోపమతాంఅమృతసావ్యంయయాప్రావశీద్యతం - ఓశదాఃఅ
పకుషారత్వాన్నిమకలాశ్చంద్రకరాశ్చంద్రకశ్చయోయస్త్రితత్ - సుఖయతీ
తిసుఖఃమారుతోవాయుర్యస్త్రితత్ - కుసుమితద్రుమంప్రప్సితవృక్షంఉన్నదాః
కోటిలాఃయస్త్రితత్ - ఉపభోగరసంసంభోగశృంగారఃప్రమరం - తదితిసా
మాన్యాపేక్షయానపుంసకత్వే దైశః || ౪౪

హుతేతి || హుతహుతాశనదీప్తి ఆశ్యాప్రజ్జ్వలితాగ్నిప్రభంయత్కు
సుమంకణికాకారిమిత్యర్థః - వనశ్రీయోవనలక్ష్మ్యైకనకాభరణస్యసువర్ణాభర
ణస్యప్రతినిధిః- అభూదితిశేషః- దశేషుకేసరేషుచయత్పేశలంసుకుమారపత్రం
కింజల్కమిత్యర్థః - అహీతంతత్కుసుమంయవతయఃఅలకేమార్గకుంతలేషు-జా
తావేకవచనం- దధుః || ౪౫

అభిభిరితి || అంజనసిందుమనోహరైఃకజ్జలకణసుందరైఃకుసుమపక్షినిపా
తిభిరభిభిఃఅంకితశ్చిహ్నితఃతిలకఃశ్రీమన్నామవృక్షః || ౪౬ || తిలకఃతులకశ్చిహ్నా
నిత్యమరః - వనస్థలీంతిలకోవిశేషః || ౪౬ || తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకం
ద్వితీయంచతురీయంచస్త్రీయామిత్యమరః- ప్రమదామివనశోభయతిస్తేతిన-
అశోభయదిత్యర్థః-లక్ష్మ్యైఇతిస్తయోగాత్భూతేపిలట్ || ౪౬

అమదయదితి- తరుచారులసినితరోఃపుంసఃచారువీలాసినీనవమల్లికాస
త్ప్రలాఖ్యలతా || ౪౭ || సత్ప్రలాసవమల్లికేత్యమరః- మధునోమకరందస్యమద్యస్య
చగంధఃసనాధయాగంధప్రధానయేత్యర్థః - కింజలయశేషఅధరః తత్రసంగ
తయాప్రసృతయ్యేత్యర్థః కుసుమైస్సంభృతయాసంపాదితయాకుసుమరూప

నవమల్లి కాస్తి తరుచాతరుచారువిలాసిని॥ ౪౭ ॥ అరుణరాగనిషేధిధిరంశుకై
శ్చ వ్రణలబ్ధపదైశ్చయవాంకురైః । వరభృతాంవిరుతైశ్చవిలాసిస్త్యగబలై
రబలై కరసాఃకృతాః ॥ ౪౮ ॥ ఉపచితావయవాశుఙ్భిఃకణ్డైరళికదంబకయో
గముపేయషీ । సదృశకాంతిరలత్కృతమంజరీచిలకజాలకజాలకమాక్తితైః॥ ౪౯
ధ్వజపటంమదనస్యధనుర్భృతశ్చ షికరంముఖచూర్ణమృతశ్రియః । కుసుమకేసర
రేణుమశివ్రజాస్సపవనోపవనోత్థితమన్వయః ॥ ౫౦ ॥ అనుభవన్నవఙ్గలమృ
తూత్సవంపటురవిప్రియకంఠజిఘ్రితయూ । అనియదాననరజ్జుపరిగ్రహేభుజల
తాంజలతామబలాజనః ॥ ౫౧ ॥ త్యజతమానమలంబతవిగ్రహైర్నచతురంపు

యేత్యగ్ధఃస్తితరుచాహసకాంత్యామఃపశ్యతామితీశేషఃఅమదయత్ ॥ ౪౭

అరుణైతి॥ విలాసినిఃవిలసనశీలాఃపురుషాః- వాకమలసేత్యాదినాఘ్నినుణ్
ప్రత్యయః- అరుణస్యఅనూహోఃరాగంనిషేధంతితిరస్కుర్వంతీత్యరుణరాగని
షేధినః-తైకుసుంభకాదిగంజనాత్తత్సదృశైరిత్యగ్ధః॥ శ్లో॥తమస్తేష్యనుబధ్నాతి
తచ్ఛీలంతంనిషేధతి । తస్యవానుకరోతీతి శబ్దాస్సాదృశ్యవాచకా ఇతిదండ్య
లంకారే- అంశుకైరబలైఃశ్రవణేషులబ్ధపదైః- నివేశితైరిత్యగ్ధః యవాంకు
రైఃవరభృతాంవిరుతైశ్చేషీపితైస్త్యగబలైఃకామపైవైశ్చ-అబలాశ్చేకతై
ఘనసోరాగోయేషాంతెఅబలైకరసాః- స్త్రివరతంత్రాఃకృతాః॥ ౪౮

ఉపచితేతి॥ శుబ్ధిశ్చభైశ్చకణ్డైఃరజోభిఃఉపచితావయవాప్రస్తావయవా
అళికదంబకంభగ్రమరసంహతిః తస్యయోగంఉపేయషీప్రాప్తాఽచిలకజాతిలకవృ
క్షాజ్జాతామంజరీఅలకేషుయజ్జాలకమాభరణంశేషః- తస్మిన్మాన్యాక్తితైఃసదృ
శకాంతిరలత్కృతభృంగసంగిసిశుభా- చిలకమంజరీసీలాలకానక్తముక్తాజాలక
మివాలత్కృతేతివాక్యాగ్ధః॥ ... ౪౯

ధ్వజేతి॥ మదనస్యకామస్య ధనుర్భృతోధానుష్కుస్య ధ్వజపటంపతాక
భూతంఋతుశ్రియోవసంతలత్కైశ్చఃఛవికరంశోభాకరం ముఖచూర్ణంముఖా
లంకారచూర్ణభూతం సవననంయదుపవనంతస్త్రిన్మృతంతంకుసుమకేసరరేణుం
అశివ్రజాఃఅన్వయః॥ ... ౫౦

అనుభవన్నైతి॥ నవాంఙ్గావాఃప్రేంభాఃయస్త్రిన్మృతినవఙ్గలం ఋతూత్సవం
వసంతోత్సవం అనుభవన్అబలాజనఃపటురవినువ్రణోపి ప్రియకంఠస్య జిఘ్రిత
యాగృహీతుమాలింగితుమిచ్ఛయాఅననరజ్జుపరిగ్రహేషీతగజ్జుపరిగ్రహణేభు

నరేతిగతంవయః । వరభృతాభిరితీవనివేదితేస్త్రమతేరమతేస్త్రవధూజనః॥ ౫౨
అథయథానుఖమూర్తవముత్సవంసమనుభూయఃపలాసవతీసఖః । నరపతిశ్చక
మేముగయారతింసమధుమన్తధుమన్తధనన్నిభః॥ ౫౩ ॥ పరిచయమ్మృగలక్ష్మ
నిపాతనేభయరుషోశ్చతదింగితబోధనం । శ్రమజయాత్పృగుణాంచకరోత్స
పాతనుమతోనుమతస్సచివైర్యయా ॥ ౫౪ ॥ మృగవనోపగమతమవేషభృద్వి
పులకంతనిషక్తశరాసనః । గగనమశ్వఖురోత్థతరేణభిర్మృగవితానవితానమి

జలతాంజలతాంజడతాం - లడయారభేదః - శిధిలతామితియావత్ - అసయత్
డోలాప్రీడానువతసభయవ్యాజేనప్రియకంఠమాశ్లేషదిత్యధః॥ ౫౧

త్యజతేతి॥ బతేత్యామంత్రణేని॥ విస్త్రయామంత్రణేబతేత్యమరః - బతహే
అంగనాః - మానంకోపంత్యజతః॥ స్త్రీగ్రణామీద్వ్యాకృతఃకోపామానోన్యాసం
గినిప్రియఇతి॥ విగ్రహేర్విరోధేఃఅలం - విగ్రహానకార్యఇత్యర్థః - గతమతీతం
చతురంఢవభోగక్షమంయావనంవయః - పునఃవైతిగాచ్చతి - ఇత్యేవయా
పెస్త్రమతేస్త్రరాభిప్రాయే - నపుంసకభావేక్తః - వరభృతాభిఃకోకిలస్త్రీభిః
నివేదితేసతివధూజనోరమతేస్త్రరేమే - కోకిలకూజికోద్దీపితస్త్రవికారఃవధూజ
నస్త్రరకాసనభయాదివడచ్చంఖలమఖేలయదిత్యధః॥ ... ౫౨

అథేతి॥ అథానంతరంమధుమధ్నాతీతిమధుమద్విష్టుః - నంపదాదిత్వా
త్క్విప్ - మధుర్వసంతః - మనఃమధ్నాతీతిమన్తభఃకామఃతేషాంసన్నిభఃసఖ
కఃవిష్టుః వసంతమన్తధనన్నిభః సనరపతిగృతరభః విలాసవతీసఖః స్త్రీసహచర
స్సకాతకవంబుతుసంబంధినంఢత్వవంయథానుఖంసమనుభూయమృగయా
రతిమ్మృగయావిహారంచకమేవచకాంతే॥ ... ౫౩

వ్యసనాసంగదోషంపరిహరన్నాహ ॥ పరిచయమితి ॥ అసౌమృగయాల
త్యోణిమ్మృగాదీనితేషాంనిపాతనేపరిచయమభ్యాసంకరోతి - భయరుషోః భ
యక్రోధయోఃతదింగితబోధనంతేషాంచలలత్యోణాంఇంగితంచిత్రవికారః
ని॥ ఇంగితంహృద్గతోభావఇతిసజ్జనః - తస్యచేష్టితస్యభయాదిలింగభూతస్యబో
ధనంజ్ఞానంచకరోతితనుంశరీరం శ్రమస్యజయాన్నిరాసాత్ ప్రగుణాంప్రకృ
ష్టలఘువాదిగుణయుక్తాంకరోతి - అనోపేతోఃసచివైరమాత్రైరనుమతేయ
యా - సర్వంచైరత్తేత్యోత్యోయోగీత్యతఃఅపేక్షయామృగయాప్రవృత్తిః - సతు
వ్యసనితయేతిభావః॥ ... ౫౪

వాకరోత్ || ౫౫ || గ్రధితమాశిరసావనమాలయాతరుపలాశనష్టతనచ్చ
దః | తురగవల్లనచంచలకుండలః పరురుచేరురుచేష్టితభూమిషు || ౫౬ || తను
లతావినివేశితవిగ్రహభ్రమగసంక్రమితేక్షణవృత్తయః | దదృశురధ్వనితంవనదే
వతాన్యునయనంనయనందితకోసలం || ౫౭ || శ్వగణివాగురిక్తైఃప్రథమాస్థితం
వ్యవగతానలదన్యువివేశనః | స్థిరతురంగమభూమిని పానవన్న్యగవ యోగవ

మృగేతి || మృగాణాంవసంతిస్సోవగమఃప్రాప్తితస్యతమమహాంవేషం
విభర్తీతితథోక్తఃమృగయావిహారానుగుణవేషధారిత్యర్థః - విభులేకంరెనివక్త
శరాసహోలగ్నధన్వానా నవివేషస్సనవితాపురుషశ్రేష్ఠః - ఉపమితనమానః -
సరాజా అశ్వఖురౌత్తతరేణభిఃగగనంవితానం తుచ్చమనదివాకరోత్ ౫౫నం
నాలత్యతేత్యర్థః || ౫౬ || వితానంతుచ్చచందయోరితివిశ్వఃఅధవానవితానమిత్యే
కంవదం- నవితానముల్లోచనసహితమివాకరోత్ || ౫౭ || అస్త్రీగ్రనితాముల్లో
చిత్యమరః: ౫౫

గ్రధితేతి || వనమాలయావనపుష్పస్రజాగ్రధితమాశిఃబద్ధఃప్రియః - తరూ
ణాంవలాతైఃపత్రైఃసవణః తుల్యపణఃతనుచ్ఛదోవమయస్యసతథో
క్తః - ఇదంచవమణఃపలాశసాదృశ్యాభిధానంమృగాదీనాంవిశ్వాసార్థం-తు
రగస్యవల్లనేనగతివిశేషేణచంచలకుండలః అసాన్యవఃదశగణః రుక్మభిక్షుగై
శ్చేష్టితాఃయాభూమయస్తాసువిరురుచేవిదిద్యుతే || ౫౬

తస్యేతి || తస్యేషులతాసువినివేశితఃగ్రహః సంక్రమితాత్తానః భ్రమరేషు
సంక్రమితాః- ఈక్షణవృత్తయోద్భగ్న్వాపారాయాసాంతాఃవనదేవతాః
సునయనంనులాచనంనయేనసీత్యానందితాస్త్రోషితాఃకోసలాః యేనతందశర
థం- అధ్వనిమాగేదదృశుఃప్రసన్నపావనతయాతందేవతాలపిగూఢవృత్త్యా
దదృశురిత్యర్థః || ౫౭

శ్వగణితి || సదశరథఃశునాంగణః సవీషామస్త్రీశ్వగణినః శ్వగ్రాహిణః
త్రైవాగురామృగబంధినీరజ్జుః || ౫౮ || వాగురామృగబంధినీత్యమరః - తయాచ
రంతీతివాగురికాః - చరంతీతిశ్ || ౫౯ || ద్వైవాగురికజాలికావిత్యమరఃతైశ్చప్రథమ
మాస్థితంఅధిష్ఠితంవ్యవగతా అనలాదవాగ్నయోదస్యవస్తస్కరా యస్తా
త్తథోక్తం || ౬౦ || దన్యుతస్కరమోషకాభివ్యమరః || ౬౧ || కారయేద్భవనశోధన
మాదానూతురంతికమప్రివవిత్సుః | ఆప్తశస్త్ర్యగ్నుగతఃప్రవిశేత్తత్సంకటే

యోపదితంవసం॥ ౫౮ ॥ అధుభస్మభవత్రిదశాయధంకనకపింగళిస్కంఠం
యుతం । ధనురధిజ్యమసాధిరుపాదదేశరవరోరవరోపితశేసరీ॥ ౫౯ ॥ తస్య
స్తనవ్రణయిభిర్నహురేణశాబైర్వాహస్యమానహరిణీగమనంపురస్తాత్ । ఆ
వర్చభూషకశగర్భముఖంమృగాణాంయాధం తదగ్రసరగర్వితకృష్ణసారం॥౬౦
తత్పాశ్రితంజవనవాజిగతైరాజ్ఞాతూణీమభోద్ధృతశరేణఃశీగ్రపక్షి-శ్యా
మీచకారవనమాకులదృష్టిపాతే గావోగోశ్వలదళవ్రకరైరివాదై ॥౬౧

గహనేచనతిమేదితికామందకః - స్థిగాదృఢాసంకాదిరహితాతురంగమయో
గ్యాభూమిర్యస్యతత్ నిపానవదాహవయ్యుక్తం॥ ౬౧ ॥ ఆహవస్తునిపాసంస్యా
దువకూపజలాశయభిత్తమరః - చురైఃహరిణాదిభిఃవయోభిఃపక్షిభిఃగవయై
గోసదృశైఃఆగర్భ్యవశుచిశేషైశ్చుతవచితంసమృద్ధంవనంవివేకః॥ ౬౨

అథేతి॥ అథఅనాధిఃమనోవ్యధానహితః - నరేషుచరోసరవరఃసరశ్రేష్ఠః
రవేణధనుష్టంకారోరోపితాఃకోపితాఃశేసరిణఃసింహాః- యేనసఃరాజాకనక
పింగాకనకవప్తింగఃస్తటిదేవగుణఃమార్వీతేన సంయుతంత్రిదశాయధంభు
ద్రచాపంసభస్యభవభాద్రపదమాసభవః॥ స్వర్నభస్మప్రాప్తపదభాద్రభాద్ర
పదాస్సన్మాభిత్తమరః- అధిజ్యమధిక్యతమార్వీకంధనురుపాదదేశగ్రాహ॥ ౬౩

తస్యేతి । ముహుః స్తనవ్రణయిభిః స్తనప్రాథ్విభిఃపిణశాబైఃహరిణిశుభిః॥
ని॥ పృథుశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః- వ్యాహస్యమానహరిణీనాంగమనంగతియ
స్యతత్ కుశాఃగర్భేయేహంతానిముఖానియస్యతత్ తస్యయాధస్యాగ్రసరః
పురస్సరః- గర్వితోద్భవైఃకృష్ణసారోయస్యతత్వృగాణాంయాధంకులం॥నిస
జాతీయైఃకులంయాధమిత్యమరః తస్యదశరథస్యపురస్తాదగ్రేఆవర్చభూష॥౬౪

తదితి॥ జవనోజవశీలఃజవంక్రమ్యేత్యాది నాయచ్ప్రత్యయః । నితరస్వీత్వ
రితోవేగప్రజవీజవనోజవభిత్తమరః - తంవాజినమశ్వంగతేనఆరూఢేన-తూణీ
షుభిః- బహ్వదిభ్యశ్చేతిజీష- తస్తుఖాల్ ఉద్భృతశరేణరాజ్ఞాదశంధేనప్రాధితం
అభియాతం । ని । యచ్చాయామభియాతేచప్రాగ్రనాకధ్యతేబుద్ధైరితికేశవః-
అతసవవిగ్ధావక్ష్యైః సంఘీభావయస్య - తత్పిణయాధంకరృపైర్వైభ
యాదశునిశ్చైఃఆపతైః భయదటులైఃదృష్టిపాతైఃవాతేరితోశ్వలదళవ్రకరైః
వవనకంపితేందీవరదళబృంధైరివవనంశ్యామీచకారః॥ ... ౬౧

లక్ష్మీకృతస్యహరిణస్య హరివ్రభావః ప్రేక్ష్యస్థితాంసహచరీం స్యవధాయదే
హం । ఆకణఃకృష్టమపికామితయాసధస్వీచాంకృపామృదుమనాః ప్రతిసం
జహర॥ ౬౨॥ తస్యావరేష్వపిమృగేషు శరాస్తుముఖైఃకణ్ఠాంతమేత్యనిభిదేని
నిడాపిముష్టిః । త్రాసాతిమాత్రచటులైఃస్తరయత్సు నేత్రైః ప్రాథప్రియా
నయనవిభ్రమచేష్టితాని॥ ౬౩॥ ఉత్తస్తుషశ్శిశిరపల్వలపజ్జమధ్యాన్తుస్తావరో
హకబళౌవయవానుకీణం । జగ్రాహనద్రుతవరాహకులస్యమాగ్గంసువ్య
క్తమార్ద్రప్రదపక్షిభిరాయతాభిః॥ ౬౪॥ తంవాహనాదవనతోత్తరకాయ

లక్ష్మీకృతస్యేతి॥ హరిరిండ్రఃవిష్ణుర్వాతస్యేవ వ్రభావోయస్యసఃసన్వీధను
ష్టాకసస్యవః లక్ష్మీకృతస్య వెద్ధమిష్టస్యహరిణస్య స్వసహచరస్యదేహంవ్యవ
ధాయతదనురాగాదంతర్ధాయస్థితాం - చరతీచరీ - పచాదిమచరడితిత్క
రణౌజ్జీవ్ - అతపవాహవామనః - అనుచరతీచరేష్టిత్వాత్జీవితీ - సహభూ
తాంచరింతాంహరిణీంప్రేక్ష్యకామితయాస్వయంచకాముకత్వాత్కృపా
మృదుమనాఃకరుణార్ద్రైరద్రస్యకాకణఃకృష్టమపిదుష్ప్రతిసంహరమసీత్యర్థః
బాణంప్రతిసంజహర - నిపుణత్వాదితిభావః - నైపుణ్యంతుధన్వీత్యనేనగమ్యతే॥

తస్యేతి॥ త్రాసాద్యయాదతిమాత్రచటులైఃఅత్యంతచవలైఃనేత్రైఃప్రా
థప్రియానయనవిభ్రమచేష్టితాని చతురకాంతావిలొచనవిలాసవ్యోపారాక
స్తరయత్సుసాదృశ్యాత్స్తృప్తింజనయత్సు అపరేషుమృగేషు శరాస్తుముఖై
స్తస్యసృపస్యనిడాదృఢాపిమష్టిఃకణ్ఠాంతమేత్యప్రావ్యనిభిదేస్వయమేవభిద్య
తేస్త - భిదేఃకర్షకరరిణిట్ - కామినఃతస్యప్రియానిభిమస్తృప్తిజనితకృపాతిరే
కాస్తుష్టిభదఃసత్త్వనైపుణ్యాదితితాత్పర్యం॥ ౬౩

ఉత్తస్తుషశ్శితి॥ సన్ధివః ముస్తావరోహణం ముస్తాంకురాణాంకబళాః
గ్రాసాఃతేషామవయవైః శ్రమవివృతముఖభ్రంశిభిశ్శకలైః అనుకీణంవ్యా
వ్రతయతాభిఃదీర్ఘాభిః అద్రవదపక్షిభిః సువ్యక్తం అతిస్పష్టం శిశిరపల్వ
లపంశుధ్యాత్ శిశిరవేశంతకడకమమధ్యాత్ ఉత్తస్తుషః ఉత్థితస్యద్రుతవరా
హకులస్య పరాయిత వరాహాయూధస్యమాగ్గంపంథానంజగ్రాహ ఆనుస
సారేత్యర్థః॥ ౬౪

తమితి॥ వాహనాదశ్వాదీషుత్కించితఅవనతోత్తరకాయం ఆనతోద్వక్
క్తోయవిధ్యంతంప్రహరంతంసృపంఉద్ధతసహిఉత్థితకేసరాఃవరాహాః॥ స

మీ పద్విధ్యంతముద్దతి

... యే. నాత్మ నమస్కరించునహసా

వరాహాపుత్రే యబద్ధమిభుభిజ్జఘనాశ్రయేషు || ౬౫ || తేనాభిఘాతరభసస్యవికృ

వ్యవత్రీవస్యస్యనైత్రవివరేమహిషస్యముక్తః | నిభిద్యవిగ్రహ మశోణితలిప్త

పుంఖస్తంపాతయాంప్రథమమాసపపాతపశ్చత్ || ౬౬ || ప్రాయోవిమాణ

పరిమోక్షలఘూత్తమాజ్ఞాఖడ్గాశ్చకారస్యవతిర్నిశితైఃకురపై || శృంగం

సద్భుత్తవినయాధీశ్వతః పరేషామత్యుచ్చితంనమమృషేనతుదీఘమామయః ||

౬౭ || వ్యాఘ్రానిభీభిముఖాత్పతితాన్దహశ్యఃపుల్లాననాగ్రవిటపానివవాయు

టాజటాకెసరయోరితివిశ్వఃప్రతిహంతుమీషుః విచ్ఛక్ - అస్యస్యవస్యవిమభిఃస

హసాజఘనానామాశ్రయేషు అవష్టంభేషుపుత్రే యబద్ధమాత్మా నంనవిచిదుః.

ఎతేనవరాహాణాంమనస్విత్యం నృపస్యహస్తలాఘవంచోక్తం || ౬౫

తేనేతి || అభిఘాతరభసః ఔత్సక్యంయస్యతస్య అభిహంతుముద్యతస్యే

త్యథః - వస్యస్యవనేభవస్యమహిషస్యనైత్రవివరేనేత్రమధ్యే - తేనపుపేణ

వికృవ్యవత్రీవస్యముక్తఃపత్రీశరఃవిగ్రహంమహిషదహంనిభిద్యవిదార్య - శోణి

తలిప్తస్థవతీత్యనోణితలిప్తఃపుంఖోయస్యసతతోక్తస్య - తంమహిషంప్రథ

మంపాతయామాస - స్వయంపశ్చాత్పపాత - కృత్వాపిమ ప్రయజ్యతే విటీత్య

త్రానుశబ్దశ్యవ్యవహితఃపర్యస్తప్రయోగనిపుత్త్యధికత్వాత్తంపాతయాం

ప్రథమమాసేత్యప్రయోగఇతిపాణినీయాః - యచ్చాపహవారికకారః - విప

ర్యాసనిపుత్త్యధికంవ్యవహితనిపుత్త్యధికంచేతి || ౬౬

ప్రాయఇతి || నృపతిదేశరథఃశితైఃకురపై || శరవిశేషైఃఖడ్గాఖడ్గమృ

గాణా || ని | గండకేఖడ్గఖడ్గినావిత్యమరః - ప్రాయోబాహుశ్యేనవిమాణపరిమో

క్షేణశృంగభంగేనలఘూన్యగురూణి ఉత్తమాంగానిశిరాంసియేమాంతాచ

కార - నత్వవధీతిత్యథః - దృప్తవినయాధీశ్వతఃదుష్టనిగ్రహనియక్తస్సరాజా

పరేషాంప్రతికూలానాంఅత్యుచ్చితంశృంగంవిమాణంప్రాధాన్యంచ || ని | శృం

గ్రప్రప్రాధాన్యసాన్వోష్టేత్యమరః - నమమృషేనసేపేదీఘమామయఃజీవితకా

లంతు || ని || అయర్జీవితకాలానేత్యమరః - నమమృషఇతినకింతుమమృషవవేత్త్యథః ||

వ్యాఘ్రానితి || అభీఃనిర్భీకోరాజాగుహాభ్యాభిముఖండత్పతితానాగతా

వాయునారుద్ధాభగ్నాభిపుల్లాః వికసితాఃఅసనస్యసజ్జకవృత్తస్య అగ్రవిట

దుగ్ధాత్ । శీతోవిశేషలఘుహస్తతయా చాత్మాణీచకారశరపూరితవక్త్ర
 రన్ధ్రాత్ ॥ ౬౮ ॥ నిఘాతతోగైక్రికుఁ జిఘాంసుర్జ్వనిఘాతమైః
 తోభయామాససింహాత్ । నూనం తేషామభ్యసూయః పరోఘాద్విర్యోదగ్రే
 రాజశబ్దమృగేషు ॥ ౬౯ ॥ తాహత్యాగజకులబద్ధతీవ్రవైరాత్ కాయతన్మఃకు
 టిలనఖాగ్రలగ్నముక్తాత్ । ఆత్మనంరణకృతకర్మణాంగజానా మాన్యజ్ఞాంగ
 తమివమార్గజ్ఞైరమంస్త ॥ ౭౦ ॥ చమరాన్పరితఃప్రవర్తితాశ్వఃక్వచిదాక్లావి

పాఃతానివస్థితాహతాదావిర్భూతానిత్యధః - వ్యాఘ్రాణాంచిత్రయావ
 త్యాదువమానైపుల్లవిశేషణం. అనుపనగాత్ త్ఫల్లి-క్షీబకృశోల్లాఘాభినిష్ఠా
 తకారస్యలత్వవిపాతిః॥ ని॥ సజ్జకాసనబంధుకపుష్పప్రియకజీవకాభిత్వమరః
 శరైః పూరితానివక్త్రగంధ్రాణియేషాంతాత్ వ్యాఘ్రాత్ - శీతోవిశేషణ
 అభ్యాసాశితయేనలఘుహస్తతయాప్రివహస్తతయా - నిమేషాత్మాణీచకార
 తూణీరంపూరితవాత్ ॥ ౬౮

నిగ్ధాతేతి॥ కుంశేషులీనాత్ ॥ ని॥ నికుంజకుంజౌవాక్లిలేతాదిహితోదర
 భిత్వమరః - సింహాత్ జిఘాంసుఃపాంతుమిచ్ఛః - నిగ్ధాతఃవ్యోమౌత్థితబౌత్వా
 తికఃశబ్దవిశేషః - తద్వదుక్తైర్గ్రంథైర్జ్యానిఘ్నమైఃమార్వీశబ్దైః॥ ని॥ మార్వీ
 జ్యాశింజనీగుణభిత్వమరః తోభయామాస-అత్రోత్పేక్షతేతేషాంసింహానాం
 సంబంధినివీర్యేణఉదగ్రేఉన్నతేచృగేషువిషయేయోరాజశబ్దఃతస్మిన్ అభ్యసూ
 యావహఃఅభూత్ నూనంఅన్యధాకథమేతానిస్వప్యసాన్యాదిత్యర్థః - పృథాణా
 మితిపారె - సమాసేగుణీభూతత్వాద్రాజశబ్దంసంబంధోదుఘాటః - శాలి
 నీవృత్తమేతత్ ॥ శ్లో॥ శాలిన్యక్తామాతగాగోబ్ధిలొకైరిలిలక్షణాత్ ॥ ౬౯

తానితి॥ కాకుత్స్థసింహకరథః - గజకులేషుబద్ధంతీవ్రవైరంయేషాంతాత్ కు
 టిలేషునఖాగ్రేషులగ్నాఃముక్తాఃగజకుంభస్తమాక్తికానియేషాంతాత్ సింహాత్
 హత్యాఆత్మానంరణకృతకర్మణాంకృతోపకారాణాంగజానాం ఆస్యజ్ఞాంల
 నృణాత్వంమార్గజ్ఞైశ్శరైః॥ ని॥ మార్గణోయాచకేశరభివశ్వః - గతంప్రాప్త
 వంతమివఅమంస్తమేనే ॥ ౭౦

చమరానితి॥ క్వచిచ్ఛమరాన్పరితః - అభితఃపరితభిత్వాదిసాద్విటీయఃప్ర
 వర్తితాశ్వఃప్రస్థాపితాశ్వఃఅగ్రంవికృష్టాభల్లానిషువిశేషాత్పగ్నతీతిథో

కృష్ణభల్లవః । నృపతీనివ తాన్వయోజ్య సద్యస్సితవాలవ్యజనైర్జ గామశాంతిః ।
 ౭౧ ॥ అపితురగసమీపాదుత్పతంతమయూరంసనరుచిరకలాపంబాణులీచ
 కార । నవదిగతమనస్కృచ్ఛిన్నమాల్యానుకీర్ణగతివిగళితబంధకేశపాశేప్రియా
 యాః ॥ ౭౨ ॥ తస్యకర్కశవిహారసంభవంస్వేదమాననవిగ్నజాలకం । ఆచ
 చామసతుషారశీకరోభిన్నపల్లవపుటోవనానిలః ॥ ౭౩ ॥ ఇతివిస్తృతాన్యకర
 ణీయమాత్మనస్సచివావలం చితధురంధరాధిపం । పరివృద్ధరాగమను బద్ధసేవ
 యామృగయాజహరచతురేవ కామినీ ॥ ౭౪ ॥ సలలితకుసుమప్రవాళశయ్యాం
 జ్వలితవహచాషధిదీపికాసనాధాం । నరపతిరతి వాహయాం బభూవ క్వచిదన

క్తస్సస్వపః-నృపతీనివస్థితాఽచమరాఽచమరమృగాః-సితవాలవ్యజనైశ్శృభ
 చామరైః వియోజ్యచిరహయ్యసద్యశ్శాంతిః-గామ - శూరాణాం-పరకీయమై
 శ్వర్యమేవ-అనహ్యం-తుజీత మితిభావః - ఔషధుదసికంపుత్రమేతత్ ॥ ౭౧

అపీతి ॥ నస్వచందశరథఃతురగసమీపాదుత్పతంతమపి-ప్రహరమపీత్యర్థః-
 రుచిరకలాపం సుబహుకామధురంరాతీతిమయూరం- పృషోదరాదిత్వాత్సా
 ధుః- చిన్నే-చక్రటితేనమాత్యేనానుకీర్ణేరత్వాం విగళితబంధప్రియాయాః- కే
 శపాశేన-పదిగతమనస్కృచ్ఛవర్తితచిత్తః ఉత్కంఠితస్స-ఉ-ప్రభృతిభ్యః-కచి
 తికవ్ - నబాణులీచకారన-ప్రజహరేత్యర్థః ॥ ... ౭౨

తస్యేతి ॥ కర్కశవిహారాదతివ్యాయామాత్సంభవో-యస్యతంత్రసేవిల
 గ్నజాలకంబద్ధకదంబ కంతస్య-ప్రవస్య-స్వేదం సతుషారశీకరః-శిశిరాంబుకగాస
 హితః-భిన్నావిదళితాః పల్లవానాం పుటాః-కోశాః-యేన-సంవనానిలః ఆచచా
 మజహరేత్యర్థః - రథోద్ధతాపుత్రమేతత్ ॥ శ్లో ॥ రోసరావిహారథోద్ధతాల
 గావితిలక్షణాత్ ॥ ... ౭౩

ఇతి ॥ ఇతిఆత్మనః-విస్తృతమన్యత్ర-రణీయం-కార్యం-యేన-తం-విస్తృతకా
 ర్యాంతరమిత్యర్థః - నచివైరవలంబితాధృతాధూనియస్య - ఋక్పూర్వభూరి
 త్యాదినాసమాసాంతః - అన-బద్ధసేవయా-పరివృద్ధో-రాగో-యస్య-తంధ-రాధి
 పం-స్వపం-మృగ్యంతే-స్యాం-మృగా-ఇతి-మృగయా- పరిచ ర్యా-పరిస-ర్యా-మృగయా
 టూట్యా-నా-ముప-సంఖ్యా-న-మి-తి-య-త్ప-త్ర్యయాం తోని-పా-తః - చతు-రా-విద-ద్ధ-
 కా-మి-ని-వ-జ-హ-ర-ఆ-చ-క-హ- న-జా-తు-కా-మ-నః కా-మా-నా-ము-ప-భా-గే-న-శా-వ్య-తీ-తి
 భా-వః - ను-మ-ం-గ-ళ-క-పు-త్ర-మే-తత్ ॥ ... ౭౪

మేతపరిచ్ఛదస్త్రీయామాం॥ ౭౫ ॥ ఉపసినగజయాధకణతాతైఃపటుపట
హస్వనిభిర్బిధూతనిద్రః । అరమతమధురస్వరాణి శృణ్వణవిహవికూజితవంది
మంగళాని॥ ౭౬ ॥ అథజాతురురోగ్రపీతవత్తావిపినేపార్శ్వచరైరలత్య
మాణః । క్రమఘేనముచాతవస్విగాధాంతమసాంప్రావదీంతురంగమే॥ ౭౭
కుంభపూరణఘవఃపటురుచైచ్చుచుచాలనినదోంభసి తస్యాః । తత్రనన్విరద
బృంహితశంకీశబ్దపాతినమిషుంవిససజ॥ ౭౮ ॥ నృపతేఃప్రతిషిద్ధమేవతత్క
తవాన్మజ్జీరణోవిలంఘ్యయత్ । అవధేషదమర్పయంతిహి శ్రుతవంతోపిర
జోమీలితాః॥ ౭౯ ॥ హతాతేజిక్రందితమాకణ్యవిహ్లాస్తస్యావ్యవ్యవేతన

స ఇతి । సనరవతింలలితానికుసుమాన్ప్రవాళానిచశయ్యానస్యాంతాం
జ్వలితాభిర్నవకాషధీభిరేవదీపికాభిస్సనాధాంతత్వగ్రధానామిత్యంః - త్రియా
మాంరాత్రింక్వదిత్వదేశేఅసపేతపరిచ్ఛదఃపరిహృతపరిజనస్సన్నిత్యధః - అ
తివాహయాంబహువగమయామాస - వ్రష్టితాగ్రావృత్తం॥ ... ౭౫
ఉపసీతి॥ ఉపసీప్రాతఃపటూనాంపటహనామివధ్వనిర్యేషాంతైఃగజయాధా
నాంకణ్డైరేవతాతైఃవాద్యభేదైవిధూతనిద్రఃసనృపః తత్రవనేమధురస్వరా
ణివిహవికూజితాన్యవందినాంమంగళానిమంగళగీతాశ్శృణ్వణఅరమత॥

అథేతి॥ అధానంతరంజాతుకదాదితరురోమృగస్యగృహీతవత్తావి
స్వీకృతరుమాగణిత్యధః - విపినేపార్శ్వచరైరలత్యమాణః - తురంగచే
గాదిత్యధః - సరాజాశ్రమేగాఘేనముచాఘేనంస్వీకుర్వతేత్యధః - తురంగ
మేతపవస్విగాధాంతవస్వినేపతాంతమసాంనామనదీంసరితంప్రావ॥ ౭౭
కుంభేతి॥ తస్యాస్తమసాయాః - అంభసికుంభస్యపూరణంభవఃఉత్పన్నః-పచా
ద్యచ్-పటుఃమధురఃఉచైఃగంభీరఃనినదఃధ్వనిఃఉచ్చచాలఉచియాయ తత్రనిదే
సనృపః ద్విరదబృంహితమితీశంకత ఇతిద్విరదబృంహిత శంకీశశబ్దేనశబ్దాను
సారేణపతీతిశబ్దపాతీతంఇషుంబాణంవిససజ్జవస్వవా-స్యాంతావృత్తం॥

నృపతేరితి॥ తత్కర్మనృపతేఃక్షత్రియస్య ప్రతిషిద్ధమేవయదేతత్కర్మ
గజవధరూపంవజ్జీరణోదశరథఃవిలంఘ్యలక్ష్మీకామోయద్ధాదన్యత్రకరివధం
నకుర్యాదిత్యాదిశాస్త్రముల్లంఘ్య-కృశవాన్ ననువిదుషస్తస్య కథమీదృగ్విధ
చేష్టితమిత్యతఆహ - అవధఇతి - శ్రుతవంతోవిత్వాంసోపి రజోగమీలితాఃర
జోగుణావృతాస్సంతః - నపంథాఇత్యవధం - పథోవిభాషేత్రిసమాసాంతః
అవధంనపుంసకమితిసపుంసకత్వం॥ ౭౯ ॥ అపరిధాస్తవధంక్షయ్యఇత్యుచరః- త

గూఢప్రభవంసః । శల్యప్రోతంప్రేక్ష్యసకుంభంమునిపుత్రంతాపాదంతశ్శల్యఞ్చ
 వాస్తీన్తి తిపోపి ॥ ౮౦ ॥ తేనావతీర్యతురగాత్పృథితాస్వయేనపుష్టాస్వయస్స
 జలకుంభంపల్లదేహః । తస్మైన్ద్విజేతరతవస్త్వితగ్భలభిరాత్మానమతురవజైః
 కథయాంబభూవ ॥ ౮౧ ॥ తచోచ్చిదితస్సశమసుద్ధృతశల్యమేవపిత్రోస్సకాశ
 మవసన్నద్భుతోన్మనాయ । తాభ్యాంతథాగతముపేక్ష్యత మేకపుత్రమజ్ఞానశ

స్తిన్నపిషదంఅర్పయంతిహిఃక్షిపంతి ప్రవతంత ఇత్యధః - వైతాళీయం
 వృత్తమేతత్ ॥ ౭౯

హతాతేతి॥ హేత్యాక్తారాతజనక॥ ని॥ హావిపాదశుగాతిఃపు॥ తాతస్తు
 జనకఃపితేతచామరః - హతాతేతిక్రమతం ఆక్రోశం ఆకల్యాఃపల్లఃభగ్నో
 త్సాహస్యకాతస్యక్రందితస్యవేతసైఃగూఢంధన్వం ప్రభవత్యస్తాదితి ప్రభవః
 కారణం - తమస్త్విప్యకశల్యనిచాతేన ప్రోతంహ్యతం॥ ని॥ శల్యంశంకౌశరే
 వంశఇతివ్యః - సకుంభంకలశసహితంమునిపుత్రంప్రేక్ష్యనీత్యసఃక్షిపంతి
 పాద్విఃపాతంఅంతఃశల్యంయస్యసోఽతిశ్యోభివాస్తీత్ మిత్రమయూరవృత్తమే
 తత్ ॥ శ్లో॥ వేదైరంధ్రైఃగ్రహాయసగామిత్రమయూరమితలక్షణాత్ ॥ ౮౦

తేనతి॥ ప్రథితాస్వయేనప్రఖ్యాతవంశేన- ఏతేనపాపభీరుత్వంసూచితం.
 తేనరాజ్ఞాతురగాదవతీర్యపుష్టాస్వయఃబ్రహ్మహత్యాశంకయాపుష్టకులఃజల
 కుంభంపల్లదేహఃసమునిపుత్రఃతస్మైరాజ్ఞేస్సలభిరాత్మనమతురవజైః- అశక్తివశాదగ్ధో
 చ్చగ్ధితైరిత్యధః- ఆత్మానంద్విజేతరశ్చసౌతవస్త్విసతశ్చతంద్విజేతరతవస్త్వి
 సుతంకథయాంబభూవ- నచతైఃగ్రవణిక ఏవాహుంతుకరణంవైశ్యాత్తుకర
 గశ్చూద్యాగ్నితియజ్ఞవల్క్యః- కుతోబ్రహ్మహత్యేత్యధః- తథాచశ్రీ
 మద్రామాయణే॥ శ్లో॥ బ్రహ్మహత్యాకృతంపాపంహృదయాదవనీయతాం
 నద్విజాతిరహంరాజమాభూతేమనసోవ్యధా॥ శూద్రాయామపి వైశ్యేన
 జాతోజనవదాధిపేతి॥ ౮౧

తదితి॥ తేనమునిపుత్రేణచోదితఃపితృసమీపంప్రాపయేత్సృక్తః- సస్సపతిః
 అనుద్ధృతశల్యంఅనుత్పాదితశల్యమేవతంమునిపుత్రం అవసన్నద్భుతోఽవిష్టచ
 త్సమోఽంధయోరిత్యధః- పిత్రోఃమాతాపిత్రోః- పితామాత్రైత్యేకశేవః
 సమీపంనినాయ- ఇదంచరామాయణవిరుద్ధం॥ శ్లో॥ అధాహమేకస్తంభేశంసి
 త్వౌత్వౌశృశదుఃఖితౌ । అస్పర్శయమహంపుత్రంతంమునిం సహాభార్యయేతి
 తత్రనదీతీరపీవమృతంపుత్రంప్రతిపిత్రోరానయనాధిధానాత్ - తథాగతంచే

స్వచరితం నృపతిశ్చ శంస॥ ౮౨ ॥ తౌదంపతీ బహువిలస్య శిశోః ప్రహర్తాశ్చ
 ల్యం నిఖాతముదహరయ తామరస్తః । సోభాత్పరాసురభఘామివ తింశశావ
 హస్తార్పితై ర్మయనవారిభిరేవవృన్ధః ॥ ౮౩ ॥ దిష్టాంతమాప్స్యోభవానపిపు
 త్రశోకాదంతేవయస్య హమివేతితమ, క్తవంతం । ఆక్రాంతపూర్వమివముక్తవి
 షంభుజంగంప్రోవాచకోసలవతిః ప్రథమావరాదః॥ ౮౪ ॥ శాపోవ్యవృష్టతన
 యాననవద్దశోభేసానుగ్రహేభగవతామయి పాతితోయం । కృష్ణాందహ

తసగూఢ- ఏకశ్చాపౌపుత్రశ్చ తం ఏకపుత్రం ఏకపుత్రగ్రహణంపి త్రోనస్యగతిక
 త్వసూచనాధికం - తంమునిపుత్రం ఉపేత్య సన్నికృప్య అజ్ఞానతః కరిభ్యాం త్యా
 స్వచరితం స్వకృతం తాభ్యాం పితృభ్యాం క్రియా గ్రహణాచ్చక్షణీక - శశంస
 కథితవాః॥ ... ౮౨

తావతి॥ జాయాచవశీశ్చదంపతీ - గౌరదంతాదిభుజాయాశ్చ బ్రహ్మదంభా
 వోజంభావశ్చ ఏకత్వేన నిపాతః॥ ౧॥ దంపతీజంపతీజాయాపతీభార్యావశీచ తా
 విత్యమరః - అనాథశయోబహువిలస్యభూయిష్టంపరిదేవ్య- శిశోః ఉరస్తవతు
 సః - పంచమ్యాస్తసిః - ప్రహర్తాదశశ్రేణ - నిఖాతంశల్యంశరంఉదహరయ
 తాంఉత్థితారయామానతుఃసశిశుః పరాసు'వృతః అధూత్ - అభ్యుద్ధోహస్తా
 పికైః ప్రేనయనవారిభిః - శావదానస్య జలపూర్వకత్వాత్ - ప్రైరేవ భూమి
 వతింశశావ॥ ... ౮౩

దిష్టేతి॥ హేరాజ్కభవానపి అంలెనయసివాధికే ఆహమివపుత్ర శో
 కాల్దిష్టాంతంకాలావసానం మరణమిత్యర్థః॥ ౧॥ కాలేపిచైవేదిష్టంసా
 దితివిశ్వః - ఆప్స్యతీత్యక్తవంతం ఆక్రాంతఃపాదాహతఃపూర్వమాక్రాంతః
 ఆక్రాంతపూర్వః - నుపుసేతిసమాసః - తంప్రథమవకృతమిత్యర్థః - ముక్త
 విషమవకారిణేవశ్చాదుత్సృష్టవిషంభుజంగమివస్థితంతం వృద్ధం - ప్రథమావ
 రాధః ప్రథమావరాధీ - కతకారిక్తః ఇదంచసహనేకారణముక్తం - శావదా
 నాత్పశ్చాదవరాధినంమునికోసలవతిదేశరధఃప్రోవాచ॥ ... ౮౪

శావఇతి॥ అదృష్టా అలక్ష్మీతాతనయాననవద్దశోభానుతముఖకమలకాం
 తియేనతస్త్రిన్నపుత్రకేమయిభగవతాపాతితఃవజ్రప్రాయత్వాత్పాతిత ఇత్య
 క్తం - అయంత్యంపుత్రశోకాల్మయిస్వేత్యేవందూపఃశాపోపి సానుగ్రహః -
 యుద్ధకుమారీవరన్యాయేనేష్టావాప్త్యంతరీయకత్వాత్సోపకార వనగ్రాహ
 స్యాప్యనుగ్రాహకత్వగుణాంతరన్యాయేనాహ - కృష్ణామితి - ఇంద్రనేః

న్నపిఖలుఁజీతిమింఁగనేద్దోబీజవ్రరోహజననీంజ్వలనఃకరోతి || ౮౫ || ఇత్థంఁగతే
 గతఘృణఃమయంవిధత్తాంవధ్యస్తవేత్యభిహితోవనుధాధిపేన | ఏధాకామ
 తాశనవతస్సమునిర్యయాఁభుక్రింఁగతానుమను గంతుమనాస్సదారః || ౮౬ ||
 ప్రాప్తానుగస్సపదిశాననమస్య రాజానంపాద్యపాతకవిలు వృధృతిర్నిశ్చితః!
 అంతర్నివిష్టపదమాత్మచినాశహేతుంశాపందశజ్వలనమార్వమివామ్బురాశిః ||
 ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌ రఘువంశేమహాకావ్యేనవమస్సర్గః.

కాష్ఠేఁ ఇథఃప్రజ్వలితఃజ్వలనః అగ్నిఃకృష్యాంకషణాహం - ఋఘువధా
 చాచ్ఛ్లాపిచృతేరితిక్యవ్ - జీతిందహన్నపిబీజవ్రరోహణాం బీజాంకురాణాంజ
 ననీముత్పాదనక్షమాంకరోతి. ౮౫

ఇతమితి|| ఇత్థంఁగతేవృత్తేనతివనుధాధిపేనరాజ్ఞాగతఘృణఃనిష్కారణహం
 తృప్తాన్నిష్కలపః. అతఃపవధ్యంవధాహ్వానంజనః అయమితిరాజ్ఞోనిర్వేదా
 త్తే అనాదరేణస్వాత్మనిర్దేశః - తవ- కింవిధత్తామిత్యభిహితఃమయాకిం- ధేయ
 మితివిజ్ఞప్తఇత్యర్థః - నమునిస్సదారస్సభార్యః పరానుంగతానుంపుత్రంఅను
 గంతుంమనోయస్యనఃఅనుగంతుమనాః- తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః.
 హుతాశనవతఃసాగ్నిక్ ఏధాకాకాష్ఠాకాయయాచే - నచాత్రాత్మఘాతదో
 షః || శ్లో || అనుష్ఠానానమథఃస్యవానప్రస్థస్యజీర్యతః- కృగ్వర్జ్వలనంపాతై
 మరణంప్రవర్ధీయతఇతివచనాత్ || ౮౬

ప్రాప్తేతి|| ప్రాప్తానుగఃప్రాప్తానుచరః రాజాదశరథఃనపదిఅస్యమునే
 శ్చానసంకాష్టసంహరణ రూపంప్రాగేకొపి సంప్రతిప్రాప్తానుచర త్వాత్-
 సంపాద్యపాత కేనమునిపదనిమి త్రేనవిలువృధృతిః భగ్నోత్సాహస్సక్ అంత
 ర్నివిష్టపదంలబ్ధస్థానంఅత్తచినాశహేతుంశాపమంబురాశిఃదౌర్వంజ్వలనమివ
 బదబానలమివ || ని || దౌర్వస్తుమునిభేదేపిబదబానలవైశ్యయోరితివైజయంతీ.
 దధత్ నివృత్తః || ౮౭

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహాపాధ్యాయ
 కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాంసంజీవినీసమాఖ్యాయాం
 రఘువంశవ్యాఖ్యాయాం - నవమస్సర్గః

శ్రీరస్తు.

రఘువంశ కావ్య - సవ్యాఖ్యాన - దశమస్కంధ ప్రారంభం.

పృథివీంశాసితస్తస్యపాకశాసనతేజసః । కింఽదుఃఖమనునర్థేశ్వరదామయ
తంయయా॥ ౧ ॥ సహపలేభేషూర్వేషామ్యుగర్హతసాధనం । సుతాభిధా
నంసంజ్ఞోఽపిస్సద్యశ్శోకతమోవహం॥ ౨ ॥ అతిష్ఠత్ప్రత్యయాపేక్షసంతతస్స
చిరంసృవః । ప్రాజ్ఞస్తాదసభివ్యక్తరత్నోత్పత్తిర్నివార్గవః॥ ౩॥ ఋశ్యశృంగ
దయస్తస్యసంతస్సంతానకాంక్షిణః । ఆరేభీరేయతాత్మనః ఫుత్రియామిష్టి

పృథివీమితి॥ పృథివీంశాసితః పాలయిషుః పాకశాసనతేజసః ఇంద్రవర్చసః
అనూనర్థేమహాసమృద్ధైః తస్యదశగథస్యకింఽదుఃఖం శరదాం సంవత్సరాణా
మనుతం - దశసహస్రంయయా - ఎకదశశతంసహస్రమయతంనియతంతథా
ప్రయతంకొట్టయదంచబృదంస్తానాత్ స్థానందశగుణంస్యాదిత్యాద్యభటః -
ఇదంచమునిశాపాత్పరంపేదితవ్యంసతుజననాత్॥ శ్లో॥ ఋషిర్వచనహసా
ణిజాతస్యమమకౌశిక । దుఃఖేహోత్పాదితశ్చానునరామంనేషుమహాని - ఇ
తిరామాయణవిరోధాత్ - నావ్యభిషేకాత్పరం - తస్యాపి॥ శ్లో॥ సమ్యగ్నివీత
మథవమధరంకుమారమాదిశ్వరతగా భావిధివత్ప్రజానామితి కామారాను
ష్ఠితత్వాభిధానాత్సవనవిరోధఇతి॥ ౧

నచేతి॥ సదశరథఃపూర్వేషాంపీత్యూకాంఋశానిమోక్షసాధనంఏషవా
అన్యోఽయఃఫుత్రిత్రుతే - పితృఋశానిమన్త్రికారణంసద్యః శోకవీవతమంతద
సహంహిశోకతమోవహంఅత్రతదంతభాగ్యయతన - అపేక్షతమసారితిడ
ప్రత్యయః - సుతాభిధానంసుతాభ్యంజ్యోతిర్హృదలేభినప్రావహ॥ ౨

అతపదితి॥ ప్రత్యయంపేతుమపేక్షతఇశిప్రత్యయాపేక్షాసాసంతతియ
స్యసంధోక్తః॥ ౧॥ ప్రత్యయోధీనశవధజ్ఞానవిశ్వరహేతుప్రత్యయమరఃసప్తవఃమం
దాత్పజ్జంధనాత్పూర్వంఅసభివ్యక్త అభ్యుష్టారతోత్పత్తిర్యస్యసంఅగ్లావ
శవచిరమిష్టతే - సామగ్ర్యభావాద్విలంబోనకువంశ్యత్వాదితిభావః॥ ౩
ఋశ్యశృంగేతి॥ యతాత్మనఃఅవహితవిత్తాస్సంతఃపహంతఃఋశ్యశృంగ
రామమనితదాదయఃఋశంఋతౌపాణిబుధీశంఋశ్వజయఃజకఃఋశ్వి
గ్ధృగిత్యాదినాన్వీప్రత్యయంతోనిపాతః॥ ౪॥ ఋశ్విజోయఃజకాశ్చుతఇత్య
రః - సంతానకాంక్షిణఃఫుత్రిసంతస్యదశగథస్యఫుత్రియఃఫుత్రిమితౌ -

మ్యోజః ॥ ౪ ॥ తస్మిన్నవసరేదేవాఃపాలస్త్రోవప్లుతాహరిం । అభిజన్తుర్ని
 దాఘూర్తాశ్చయావృక్షమివాధ్వగాః ॥ ౫ ॥ తేచప్రాపురుదస్వంతంబుబుధే
 చాదిశూరువః । అవ్యాజేపోభవిష్యన్త్యాఃకార్యసిద్ధేర్నిలక్షణం ॥ ౬ ॥ భోగీ
 భోగాసనాసీనం దదృశుస్తందివోకనః । తత్ఫణామండలందద్భిమణిద్యోతిత
 విగ్రహం ॥ ౭ ॥ శ్రియఃపద్మనిషణ్ణాయాఃతౌమాంతరితమేఖలే । అజ్ఞేనిషీ
 వ్రవరగమాస్తీగకగవల్లవే ॥౮॥ స్రుబుధ్రపుండరీకాక్షమ్బులాతననిధాంశుకం

పుత్రాచ్చచేతిశసన్యయః - ఇష్టింయాగమాచేభిరేడవచక్రమిరె ॥ ౪

తస్మిన్నితి ॥ లెన్దున్నవసరేపుత్రకామేష్టిపవర్తనసమయేదేవాః ఇంద్రాద
 యఃపులస్త్యస్యగోత్రావశ్యంపుమాః పాలస్త్రరావణః తేనోపప్లుతాఃపీడ
 తాస్సంహనిదాఘూరాః ఘమంతరాః అధ్వనంగచ్ఛంతీతలధ్వగాఃపాం
 థాః - అతాత్యంలాభేవ్యాచినాడప్రత్యయః - ఛాయావ్రధానం వృక్షం
 ఛాయావృక్షమివ - శాకపార్థివాదిత్యోద్భవ మపదలంపీనమానః - హరిం
 ముచుభిజన్తుప్రాపు ॥ X

తేచది ॥ తేదేవాఃశ్చోరవంశంసముద్రు - ఉదన్వానదధౌచేనివేతినా
 తస్మిధుః - ప్రాపురేతాః - మ్లక్ష్యబుధేయోగసద్రాంతత్యాశేష్య
 ర్గః - ప్రాప్తిరూపయోగీలురార్థాచకారా - తథాహి - అవ్యాజేపోభవిష్య
 అవ్యాగంగభవిష్యంత్యాఃకార్యసిద్ధేర్నిలం గంపి - అన్యవరతావన్య
 కార్యసిద్ధిమే ౦౪౦౪౦౪ ॥ ౬

భోగీతి ॥ జ్యోతిరోవిషాంతేవ్యాసోచహః - సుయదరాదిత్వాత్సాధుః
 భోగీనఃశేషస్యభోగోఽపిరం ॥ నిభోగస్సుభేత్త్యుద్భవతాపహేత్వఫణకాణ
 యోరిత్యమరః - సవినాసనుసింహంసనం ॥ తానీనామస్తంబంసన్నం - ఈ
 దానభిఃకాగానేతం - ఉన్యనోగః ఫణామండలేయేఉదద్భివః ఉదత్తయః
 గణఃత్రిద్యోతకవిగ్రహప్రకాశః శరీరంతంబిష్టుదపుశుః ॥ ... ౭

శ్రియఇతి ॥ కదృశంజ్ఞుంపద్మనిషణ్ణాయః శ్రియఃలక్ష్మ్యాఃతౌమాంతరి
 తాదృకూలవ్యసమాతామేఖులాయస్యనస్తి ॥ ఆస్తీర్థాకరవల్లవౌపాణివల్లకౌ
 నుత్రతస్మిన్ ॥ పశేషలావయేనావచరః యోసౌమరాఘాతీకరినమేఖలాస
 ర్భాసహస్వంసూచ్యతే - తస్మిన్నంకేనిషీవ్రవరగం ॥ ౮

స్రుబుధేతి ॥ పునఃకీచృశంప్రబుధ్గంవిశిషంయశ్చుండరికంతనివ అక్షీణేయస్య
 తంపనోమహండరీకమేకాక్షిణుశ్శ్యోఃగ్రహం - చాలంబిగ్రహభంగదృశః ౨౦

దివసంశారదమివప్రారమ్యసుఖదర్శనం॥ ౯ ॥ ప్రభానులిప్తశ్రీవత్సంలక్ష్మీవిభ్ర
మదర్పణం । కాస్తుభాఖ్యమపాంసారమ్మిభ్యాంబుహతోరసా॥ ౧౦ ॥ బా
హుభిఃపాకాదైర్దివ్యాభరణభూషితైః । ఆపర్చితమపాంసరైఃపారిజా
తమివావరం॥ ౧౧ ॥ దైత్యస్త్రీగ్రంథలేఖానాంమదరాగవిలాపిభిః । హేతి
భిశ్చేతనావద్భిరుదీరితజయస్వనం॥ ౧౨ ॥ ముక్తశేషవిరోధేకులిశత్రుగలక్ష్మ
ణా । ఉపస్థితంప్రాంజలి నావినీతేనగరుత్తతా॥ ౧౩॥ యోగనిద్రాంతవిశదైః

శుకంయస్యతంపీతాంబరధాగమిత్యర్థః - అన్యత్రబాలాతపవ్యాజాంశుకమి
త్యర్థః॥ నిఃసభావ్యాజసదృక్షయోరితివిశ్వః- ప్రారంభాఃప్రకృష్టోద్యోగాయో
గినఃతేషాంసుఖదర్శనంఅన్యత్రప్రారంభే ఆదాసుఖదర్శనంశారదశగత్సంబం
ధినందివసమివస్థితం॥ ౯

ప్రభేతి॥ పునఃకింవిధంప్రభయా అనులిప్తంఅనుగంజితఃశ్రీవత్సమేవలాంఛ
నంయస్యతం - లక్ష్మీఃభ్రమదర్పణం శ్రీవిలాసదర్పణం కాస్తునగిత్యాఖ్యాన
స్యతం అపాంసారసముద్రాణాం స్థిరాంశం అమృతంమణిమిత్యర్థఃబృహ
తాఠరసాబిభ్రాణం॥ ౧౦

బాహుభిరితి॥ పటపాకారైఃకాఖాసదృశైర్దివ్యాభరణభూషితైఃబాహు
భిరువలక్ష్మితంఅపాంసరైః, పిహానుభ్యేఆపర్చితంఅవరం ద్వితీయంపారిజా
తమివస్థితం॥ ౧౧

దైత్యేతి॥ దైత్యస్త్రీగ్రంథలేఖానాంఅపరాంకనాగ్రంథస్త్రీనాంయోమగ
రాగప్రవిలుంపంతిఅపహరంతీలిమదరాగవిలాపినః తైశ్చేతనావద్భిస్సజ్జితై
ర్దైత్యభిస్సుదర్శనాదిభిరాముధేఃఉదీరితజయస్వనం జయశబ్దముద్భవయంతీ
భిఃమూర్తిఃమతీభిశ్చస్త్రగ్రదేవతాభిఃఉపాస్యమానమిత్యర్థః॥ ౧౨

ముక్తైశ్చ॥ ముక్తాభగవత్సన్నిధానాత్త్యక్తశేషేషాంతిశ్చరేణసహఃరో
ధఃసహజవైరంయేన తేనపలిశేనప్రణాః అపృతాహరణకాలే ఇంద్రయన్త్ర
యేవజప్రహరణఃతపవలక్ష్మీణియస్యతేనప్రగతోంజలిర్వేదతేనప్రాంజలి నామ
నీతేనగరుత్తతాతాత్త్వైర్గిగాఢపస్థితంఉపాస్థితంపురాకిలమాతతప్రార్థితేనభగ
వతాతద్దమీతుర్గుడాకేశ్యః వత్సుకస్యచిత్సగ్రసృగరుడాగామిభయంప
రిహతుఃఅభయదా నేకృతేస్వఃపరక్షణాత్సభితరీవతే గాజంత్యైర్బలాధ్వ
ఇతిగజకాంతంసనామతఃనిభారణ్యేవభిజ్ఞానాద్విభగవాన్వి నాయేతి మహాభూ
రతీంకథాంసూచయంతినీతేనేతి॥ ౧౩

పావనై రవలోకనైః । భృగ్వదీనసుగృహ్లాంతంసౌఖశాయనికాన్తునీ॥ ౧౪
 ప్రణివత్ససాస్తస్తైశ్చమయిత్రేసురద్విషాం । అథై నంతుష్టుభుస్తస్యోమవా
 జ్జినససోవగం॥ ౧౫ ॥ సమోవిశ్వసృజేపూర్వంశ్వంతదనుబిద్రితే । అథవిశ్వ
 స్యసంహస్తే శ్రుభ్యంతేధాన్తితాత్తనై॥ ౧౬॥ రసాంతరాణ్యేకరపయథాది
 వ్యంపయోశ్నుతే । దేశేదేశేనుజేష్వేరమవస్థాంతమఃక్రియం॥ ౧౭॥ ఏకంకా
 రగశస్తాంతామవస్థాంత్రోవద్యసే । వాచాత్వం రాగసంయోగాత్సృటికేస్యే
 వతేధుగ్గం॥ ౧౮ ॥ అమేయోమితలూకస్త్యమర్చితప్రార్థనావహః । అజితో

యోగే । యోగఃమనసోవిషయాంతరవ్యాప్తిఃస ఏవనిద్రాతస్యాఃఅం
 లేతవసానైశ్చదైఃప్రసన్నైఃపావనైశ్చోధకై రవలోకనైః సుఖశయనంసృ
 చ్చంసీతిసౌఖశాయనికాః - పుచ్చతాసున్నానాదిభ్యఉవసంఖ్యానాత్-తా
 మునీభృగ్వదీభ్యుసీచసుగృహ్లాంతంతదవృశః॥ ... ౧౪

ప్రణివత్సే॥ అథదర్శనానంతరంసురాః దేవాఃసురద్విషామసురాణాం
 శమయిత్రేనినాశకాయతస్తైఃపిష్టనేప్రణివత్సస్తత్వంస్తోత్రాహం - ఏతస్త
 శాస్త్రుద్యుపాంక్యవ వాక్కుసునశ్చవాజ్ఞుచసౌ - అచసురేత్యాదివాఅన్ప్ర
 త్యయాంతోనిపాతః - తయోగ్గోచరో విషయోనభవతీతి అవాజ్ఞుననగోచరః
 తింఏనంతుష్టుపురస్తవ॥ ... ౧౫

నమ ఇతి॥ పూర్వమాదౌశ్వసృజేవిశ్వసృష్టే శ్రవమసగ్రానంతరంశ్వంబి
 భృతేప్రణై అథశ్వస్యసంహత్రై ఏవంతేధాన్తిప్రకారేగస్థితఃఅన్తాదేహీ
 యస్యతస్తైశ్చభ్యంనమః॥ ... ౧౬

కథంసృష్టిస్థితిలయకర్తృత్వమిత్యాశంక్యదౌపాధికమిత్యాహ ॥ రసాంత
 రాణీతి ॥ ఏకరసంమధురైకరసంవిభవందివ్యంపయఃపర్వోదకందేశేదేశేష
 రాదిప్రదేశేఅన్యారసారసాంతరాణీలవణాదీనియథాఅశ్నుతేప్రాప్నో
 తిఏవమవిక్రియోనిద్వికారోఏకరూపభిత్వార్థః - త్వంగుజేషుసత్వాదిమ ఉపాధి
 స్థుస్థిత్యేత్వార్థః- అవస్థాంత్రప్రత్యాదిరూపామశ్నుషే॥ ... ౧౭

ఏక ఇతి॥ ఏకంఏకరూపఃశ్వంకారణతఃఉపాధేఃతాంతామవస్థాంత్రతపద్య
 సేప్రాప్నోషి - తస్మాత్తైనానాత్వం - రజ్యతేఅనేనేతిరాగఃరాగద్రవ్యంజపా
 ణుసుమాదితస్యసంయోగాత్సృటికేస్యేవధుగ్గవంస్థుటం॥ ... ౧౮

అమేయ ఇతి॥ హేదేవత్వంఅమేయఃతాత్రైఃఇయత్తయానపరిచ్ఛేద్యఃమితి
 బాఃపరిచ్ఛిన్నలూకఃఅసద్గీనస్పృహః అవహతీత్యావహః - వచాద్యచ్ఛ్రాద్ధ

ఘృత్యంతమవ్యక్తోవ్యక్తకారణం॥ ౧౯॥ హృదయస్థమనస్సమకామంత్యాం
తస్యేనం । దయాశుమనఘస్పృష్టంపురాణమజరంవిదుః॥ ౨౦॥ సర్వజ్ఞస్త్రవి
మనఃజ్ఞాతస్సగ్వయోనిస్త్రవమాత్మభూః । సర్వప్రభురశేతస్త్రవేకస్త్రవంసర్వ
గుపభాక్॥ ౨౧॥ సప్తసామోపగీతంత్ర్యంసప్తార్ణవజలేశయం । సప్తాద్వి
ద్భూమాదఖ్యస్సప్తలోకైకసంశ్రయం॥ ౨౨॥ చతుర్వగఃఫలంజ్ఞానంకాలా

నా గామావహః । సార్థనావహః । కామదః । జితః । అన్యైరితి శేషః । జిహ్వుజ్జయశీలః । అ
త్యంతమవ్యక్తః । సూక్ష్మరూపః । తథాపి వ్యక్తస్య హృదయస్య జగతః కారణం హేతుః ।
అ సర్వాప్రకాశాయోగాత్॥ ౧౯

హృదయేతి॥ హేదేవత్వాం హృదయసంసర్వాంతర్యామితయూనిత్యసన్ని
హితథావ్యనాసన్నంతగవ్యరూపత్వాద్విప్రకృష్టంచదుః । సన్నికృష్టవ్యా
ప్తివిప్రకృష్టత్వమితి విరోధః - అకామం నిత్యపూర్ణత్వాన్నిష్కామం తథాపి
తస్యేనం లోకయాత్రాగంతావసంవిదుః । ఉక్తంచ గీతాను నానవాస్త్రవమా
త్మవ్యంవతః । ఏవచకమణీతీమవ్యనిచ్చస్తవ ఇతి విరోధః - దయాశుంవరదుః
ఖప్రహణేచ్ఛంతథావ్యః । ఘస్పృష్టం నిర్లాసందరూపత్వాదదుఃఖినం । ని॥ అం
హేదయోనిః । ఖవ్యసనేష్వఘమిత్యమిత్యమరః - దయాశురదుఃఖీతి విరోధః । పురాణ
మనాదింజరం నిర్వకారత్వాదజరంవిదుః - చిరంతనం జీర్ణతీవిరోధః॥ ౨౦

సర్వజ్ఞ ఇతి॥ త్వంసర్వజ్ఞః - ఇగువధలక్షణకప్రత్యయః - త్వం అజ్ఞాతః । అ
న్యైరితి శేషః । సర్వేషాం యోగకారణం ఆత్మనః వజశలీతి ఆత్మభూః । అతేంచి
త్వం రణమస్తీత్యర్థః । సర్వస్య ప్రభుత్వం అశేతస్త్రవేకస్త్రవంసర్వరూపభాక్
ఏవేవ సర్వాత్మనావర్తన ఇతి తథా॥ ౨౧

సప్తేతి॥ సప్తభిస్సాచుభిరుపగీతం ఉపగీయమానం - తద్ధర్మార్థే గ్రాహినాస
మసః । సప్తానాం అర్థానాం జలంతత్ర శేతేయస్తం శయనవాసిష్టకాలాచిత్య
లం । సప్తాద్విగన్నిముఖం యస్య తం । అగ్నిముఖావై దేవా ఇతి శ్రుతేః । సప్తా
నాం లోకానాం భూర్భువాదీనాం లోకానాం ఏకసంక్రయరూపభ్యుః॥ ౨౨

చతురితి॥ చతుర్థాంధర్మాదీనాం వగ్గః చతుర్వగ్గః॥ ని॥ । త్రివర్గోధర్మకామా
ర్థైశ్చ షష్టగుర్వగః స్సమోక్షకైరిత్యమరః - తత్ఫలం యత్ జ్ఞానంచ త్వయి గా
న్యైతాదీని యస్మాంసాచతుర్భుగాకాలావస్థాకాలపరిణామః । చ త్వయోవగ్గః
బ్రాహ్మణాదయః తన్నయః । చతుర్వగ్గః మయ చాతుర్వగ్గైః ప్రయగ ఇత్యగ్గః -
తత్త్రిప్రకృతివచనేమయత్ తద్ధర్మార్థే గ్రాహినాసమాసః । లోక ఇత్యేవం రూపం

వస్తాచతుర్ముగా । చతుర్ముగామయోబాకవవంరూపంచతుర్ముఖాత్ ॥ ౨౩ ॥
 అభ్యాసనిగృహీతేనమసాహృదయాశ్రయం । జ్యోతిర్మయంబచిన్వంతియోగి
 నస్తాన్వంబముక్తయే ॥ ౨౪ ॥ అజస్యకృష్ణతోజన్మనిరీహస్యహతద్విషః । స్వ
 వతోజాగరూకస్యయాథాధ్యక్షంవేదకస్తవ ॥ ౨౫ ॥ శబ్దాదివిషయాన్భీక్తుం
 చతుంశ్చకంతవః । పర్యాప్తోసివ్రజాఃపాతుమాదాసీన్యేనవర్తితుం ॥ ౨౬
 బహుధాప్యాగమైచ్చిన్నాః పంధానస్సిద్ధిహేతవః । త్వయ్యేవనివతంత్యోఘా
 జాహ్నువీయాభివాణవే ॥ ౨౭ ॥ త్వయ్యావేగితచిత్రానాంత్యత్సమర్పితకమ

నగ్వంచతుర్ముఖాత్ చతుర్ముఖరూపిస్త్యత్తజాతమితీశేషః ॥ ఇదగ్ సర్వమస్మ
 జత - యదిదుఃఖేచ్ఛ్రుతేః ౨౩

అభ్యాసేతి ॥ అభ్యాసేననిగృహీతంబిషయాంతగేభ్యోనివర్తితంతేనమన
 సాయోగినోహృదయాశ్రయం జ్యోతిమయంతాన్వంబముక్తయమోక్షార్థంబ
 చిన్వంతిధ్యానంతీత్యర్థః ॥ ౨౪

అజస్యేతి ॥ సజాయతభివ్రజః- అన్యేభ్యోదృశ్యతభివ్రజచ్చత్యయః- తస్య
 జన్మనూగృహ్యపిజన్మగృహతమహ్యదరూపేణయమానస్యనిరీహస్యనిస్పృ
 హాస్యాసిహతద్విషత్కత్వా నతః జాగరూకస్య సర్వసాక్షీకతయావ్రతిబుద్ధ
 స్యాసిస్వపతయోగైదామనుభవతభివ్రజః- ఇత్థంపరీతచేష్టితస్యతవయా
 ధాధ్యక్షంవేదకస్తవేతి- విదోఽటోవేతిలటే ॥ ౨౫

శబ్దేతి ॥ కించకృష్ణాదిరూపేణశబ్దాదీన్విషయాన్భీక్తుంసరనారాయణాది
 రూపేణదుష్పరంతవశ్చరీతుం తథాదైత్యాదిమగ్ధనైవ్రజాః పాతుమాదాసీ
 న్యససాక్షీతయావతితుంచపర్యాప్తస్సమర్థః- అసీ - భోగతపసోఃపాల
 నోదాసీన్యయోః పరస్పరవిరుద్ధయోః ఆచరణేత్వదన్యఃకస్యమధః ॥ ౨౬

బహుధేతి ॥ ఆగమైస్సాన్ఖ్యాదిదర్శనైచ్చిన్నాంబిసిద్ధిహేతవః పురుషార్థ
 సాధకాఃపంధానః ఆచారమాగ్ధాః జాహ్నువీయాఃగాంగాఃఓఘాఃప్రవాహా
 భవతేప్యాగమైచ్చిన్నాస్సిద్ధివైత్తివశ్చఅగ్ధవభవత్వయ్యేవపతంతివ్రజంతియే
 నకైన్ద్రామిరూపేణత్వమేవసర్వోప్యాసీదీత్యర్థః ॥ ౨౭

త్వయీతి ॥ త్వయ్యావేగితంసమర్పితంబిత్తయేషాంతేషాంత్యత్సమర్పిత
 కమః- తాంతుత్వరాద్దితబుధ్యాకమకత్వతోమిత్యర్థః- వీతరాగాణాంవిరక్తా
 నాంలభూ- సుస్సన్నిప్యత్తయేమోక్షాయత్వమేవగతిఃసాధనం ॥ తమేవంబిద్వా
 నమృతభిషాభవతినస్య- పంధాల- యనాయవిద్యతేభిత్తతేరితిభావః ॥ ౨౮

ణాం । గతి స్త్వంవీత రాగాణామభూయస్సన్నివృత్తయే ॥ ౨౮ ॥ ప్రత్యక్షా
వ్యపరిచ్ఛేదోమహాద్విరహీమాతవప్రవాగనుమానాభ్యాంసావ్యంత్యాం
ప్రతికాకధా ॥ ౨౯ ॥ కేవలస్తరణేనాపిభునాసిపురషంయతః । అనైవ
త్తయశ్చేషానివేదితఫలా స్త్వయి ॥ ౩౦ ॥ ఉదధౌవరత్నానితేజాంసేవవివస్వ
తః । స్తుతిభ్యోవ్యతిరిచ్యంతేదూరాణిచరితానితే ॥ ౩౧ ॥ అనివాప్తమివాప్త
వ్యంసతేకించనవిద్యతే । అహికాసుగ్రహవీక్షకోహేతుస్తేజస్తర్కణో ॥ ౩౨ ॥
మహిమాసంయదుత్కర్తృత్వసంహీయైవచః । శ్రమేణతదశక్తిన్యానగు
ణానామియత్తయా ॥ ౩౩ ॥ ఇతిప్రసాదయ మాసుస్తేసురాస్తవధోమిజం

ప్రత్యక్షఇతి ॥ ప్రత్యక్షప్రత్యక్షప్రమాణవగ్గః తవమహ్యసి పృథివ్యాదీః
మహిమాప్తైశ్వర్యంచాపరిచ్ఛేద్యోనివధావ్యోప్రవాగ్వోః అనుమానం
తుషీత్యాదికంసకత్వకం కాన్యంవృద్ధిచదిత్యనుమానాదికంతాభ్యాంసా
ధ్యంగమ్యంత్యాం ప్రతికాకధా ప్రత్యక్షమప్యేత్యంతం జగదవచ్ఛేద్యంత
త్కారణప్రత్యక్షస్తవవిచ్ఛేద్యశక్తిముచ్యత్యమిత్వం ॥ ... ౩౦

కేవలఇతి ॥ కేవలః ॥ ౩౧ ॥ ఉదధౌవరత్నానితేజాంసేవవివస్వతః
రుషంస్తరారంజనంయతః పునాసితి స్తేజస్త్వోకాదేవ్యయి వివస్వతః ॥ కే
షాః అవశిష్టాః పృథ్వీద్యౌదర్శనస్పృహదయోవాగ్ధాతానివేదితాః ॥ ౩౨ ॥
కార్యాః తవస్తరైశ్చేషానివేదితమితిభావః ॥ ... ౩౦

ఉదధేరితి ॥ ఉదధౌవరత్నానివః సస్వసే తేజాంసేవదూరాణి అవాప్తానాం చ
రాణితేవరితానిస్తుభ్యోవ్యతిరిచ్యంతే శ్చేషాస్తోమం శక్త్యంశక్తిన్యాని ॥ ౩౧

అనివాప్తమితి ॥ అనివాప్తమివాప్తవ్యం ॥ ౩౨ ॥ అనివాప్తమివాప్తవ్యం
చవిద్యతే - నిత్యపూర్ణస్వరూపభావః తపోకలః బంధరాక్షకమణీ
త్యత్రాహ లోకేతి - ఏకః లోకాగ్రహవీక్షకోహేతుస్తేజస్తర్కణోహేతుః పరమ
రుణిశస్యతేవరాధైకప్రవృత్తిర్వైశ్వానరేప్రవృత్తిత్యర్థః ॥ ... ౩౨

మహిమాసంయతి ॥ తెనుమానముత్కర్తృత్వ సంకీర్తనవచస్సప్రాయతఇ
తియత్త్వవస్యంసంసంగత్రమేత్రాంత్యావా అశక్త్యావాకాస్తేషానివ
స్త్వతః ౩౩ ॥ గుణామియత్తయా ఏకవస్తాత్రతయనతేషాంనూనం
సన్యవిభా ॥ ... ౩౩

ఇతి ॥ ఇతిసురాస్తవధోమిజం అధోభూతమక్షరం ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం
స్యతవధోమిజ విష్ణుప్రసాదయమానుప్రసన్నచక్రః - హియస్తాత్పరమే
ష్టినిసర్వోత్తమస్యోస్యచాదేవైః కృతావ్యాపూర్ణభూతార్థస్యనిస్కృ

భూతార్థంవ్యాహృతిస్ససీనస్తుతిఃపరమేష్ఠినః॥ ౩౪ ॥ తస్మైకుశలసంప్రశ్న
వ్యంజితశ్రీతయేసురాః॥ భయమప్రళయోద్వేలాదాచఖ్యురైర్మృతోదధే॥ ౩౫
అథవేలాసమాసస్మైలరంధ్రానుసానినా॥ స్వదేహోవాచభగవాన్ పుధూ
తాణవస్వసి॥ ౩౬ ॥ పురాణస్యకవేస్తస్యవ్యగ్రస్థానసమీరితా॥ బహుచక్ర
తసంస్కారాచరితాథైవభావతీ॥ ౩౭ ॥ బభౌసదశసంజ్యోత్సాసాచభో
ర్వదనోద్రతా॥ నిర్యాతశేషాచరణార్ధంకేవోఽప్యప్రవర్తసి॥ ౩౮ ॥ జానీవోర
క్షుసాక్యాంతావసుభావపరాక్రమా॥ అంగినాంతమసేవభాగైస్సమమ
ధ్యమా॥ ౩౯ ॥ విదితంతవ్యమానంచతేమేభువనత్రయం॥ అకాశావసతే

స్యవ్యాహృతిరుక్తినిస్తుతిర్నప్రశంసా॥ ... ౩౪

తస్మాదృతి॥ సురాఃదేవాఃకుశలసంప్రశ్ననవ్యంజితాఅభివ్యక్తాశ్రీతిర్యస్యసస్మై
కుశలసంప్రశ్నవ్యంజితశ్రీతయేస్తస్మైస్థవేప్రళయాభావేపిఉద్వేలాదాచఖ్యురై
దాత్తైర్మృతోరాక్షసఏవఉదధిస్యముద్రఃతస్మాద్భయమాచఖ్యుకథితవంతః॥

అథేషి॥ అథవేలాయామభ్యేకూలేసమాసస్మానాంసన్నికృష్టానాన్వైలా
నాంకందరేషుగహ్వరేషు అనునాదినాప్రతిధ్వనిమతాస్వరేణ పరిభూతార్థవ
ధ్వనితిరస్కృతసముద్రఘోషోభగవానువాచ॥ ... ౩౬

పురాణేతి॥ పురాణస్యపురాతనస్యకవేస్తస్యవ్యగ్రస్థానేషుఉరఃకం
తాదిషుసమీరితాసమ్యగ్చాప్సరితాఅతఃకృతస్సంపాదితఃసంస్కారస్సాధుత్వ
స్సప్తతాదిప్రయతోయస్యాస్సాభారతీవాణీచరితాగ్ధాబభూవ॥ ఎవకారో
సంభావనావిపరీతసంభావనావ్యదాసార్థః॥ ... ౩౭

బభావేతి॥ విభోర్విష్ణోర్వదనాదుద్గతాభిప్రసారితాసదశసంజ్యోత్సాసాదం
తకాంతిసహితా॥ ఇదంవిశేషణంధావళ్యాశితయద్యోతనార్థం॥ అతఏవసా
భారతీచరణాదంఘ్రిర్వ్యాతశేషాఃస్పృతావశిష్టేత్యర్థః॥ స్త్రీగ్రయాఃపుంపది
త్యాదినానిర్యాతకబ్ధస్యపుంపద్యావః॥ నిర్యాతశేషాచసాగంగాచేతిసామా
నాధికరణ్యనిర్యాహేననిర్యాతయాశిష్టేతివిగ్రహేపుంపద్యావః॥ ఉఽప్యప్ర
వర్తినీఉఽధ్వప్రవాహినీగంగావబభావిత్యుత్పేత్తే॥ ... ౩౮

యదాహభగవాన్తదాహ॥ జానఇతి॥ హేదేవాఃవోయుష్మాకం అను
భావపరాక్రమా అభిప్రాయాజ్ఞేనరక్షసారావణేన అంగినాంశరీరీణాంప్రధ
మమధ్యమాగుణైస్త్వరజసీతమసేవతమోగుణేనైవ ఆక్రాంతౌజానెజానామీ
తివాక్యాధికః॥ ... ౩౯

విదితమితి॥ కించఅకామేనఅనిచయూడవనతేనప్రమాదాదాగతేనఏనసా

నేపసాధోర్హృదయమేనసా॥౪౦॥ కార్యేషుచైకకార్యత్వాదవ్యక్తోన్యస్తిసవ
జ్జితా । స్వయమేవహివాతోగ్నేస్సాగధ్యంతప్రివద్యతే॥ ౪౧॥ స్వాసిధారా
పరిహృతఃకామంచక్రస్య తేనమే । స్థాపితోదశమోమూర్ధా లబ్ధాంశ ఇవరక్ష
సా॥౪౨॥ స్రష్టృరాతిసగాఢమయాతస్యదురాత్మసః । అత్యరూఢంరి
పోస్సోఢంచందనేనేభోగినిః॥ ౪౩॥ ధాతారంభసాప్రితంయయాచేసహి
రాత్మసః । దైవాత్సగాఢవద్యత్వంప్రత్యేష్వాస్థావరాఙ్ముఖః॥ ౪౪॥ సో

పాపేనసాధోస్సజ్జనస్యహృదయమివతేనరక్షసాతవ్యమానం - తప లేస్తద్భా
వాదికాత్కర్తృణిశానత్ - భువనత్రయంచమేదితంమయాజ్ఞాత మిత్యర్థః -
గతిబుద్ధీ త్యోనావర్తమానేక్తః క్రస్యచవత్కమానభిషిష్టి॥ ౪౦

కార్యేష్వితి॥ కించఏకకార్యత్వాదావయోచేకాథకత్వాద్ధేతోఃకార్యేషు
విషయేవజ్జితాఇంద్రోఅభ్యర్థః ఇదలక్ష్మ్యఃప్రాధాన్యోనాస్తి - తథాహి -
వాతోవాయుఃస్వయమేవాగ్నేస్సాగధ్యంసాహాయ్యంతప్రివద్యతే ప్రాప్తోతి
నతువహ్ని ప్రాధాన్యమైవేత్యేవకారాథః - పక్షతాహిస్వాద్యేషుస్వతపవ
ప్రవృత్తిఃసవప్రాధాన్యస్వాధ్యక్షాన్యాయుగ్రన్యేవేత్యర్థః॥ ౪౧

స్వేతి॥ పురాణిపురాతని ప్రాణనాయస్వశిరాంసిభిరదతా దశకంధరేణ
యద్దశమంశిరోవశేషితంతస్తచ్చగార్థమిత్యాహ - స్వస్వాసిధారయా పరి
హృతోబ్ధిన్నోదశమందశానాంపూర్ణంమూర్ధామేచక్రస్యకామంచర్యాఙ్మం
లబ్ధాంశఃప్రాప్తవ్యభాగ ఇవతేనరక్షసాస్థాపితోగినిః - సగ్రధాతమహం
హనిష్యామిత్యర్థః॥ ౪౨

కింతహిప్రాగుపేక్షితంతత్రాహ॥ స్రష్టృః॥ కింతస్రష్టఃబ్రహ్మణోవ
రాతిసగాఢ్యదానాద్ధేతోమయాతస్యదురాత్మసోరావగాన్యరిపో అత్యా
రూఢమత్యారోహణం అతివృద్ధిరితి యావత్ - నపుంసకేభావేక్తః - భోగీన
స్సర్వస్య అత్యరూఢంచందనేనేవ సోఢంసహ్యం చందనస్యాపి స్రష్టేవని
యంత్రేవేతిద్రష్టవ్యం॥ ౪౩

సంతప్రితస్యరస్వరూపమాహ॥ ధాతారమితి॥ సరాత్మసః తపసాప్రి
తంసంతుష్టంధాతారం బ్రహ్మణంప్రత్యేషువిషయేఅస్థావరాఙ్ముఖః ఆస్థార
హితస్య - మర్త్యానసాదృత్యేత్యర్థః - దైవాత్సగాఢ అష్టవిధాయాదై
వస్పృష్టేః అవద్యత్వంయయాచేహి॥ ౪౪

తహిఃకాగిరితల త్రాహ॥ సఇతి॥ సోహందశరతపం రాజపశంప

హం దాశరథిర్భూత్వారణఘామేర్బలితుమం । కరిష్యామిశరైః సీతైః ప్రచ్ఛిరః క
మలాచ్ఛయం॥ ౪౫॥ అపిరాద్యజ్వభిర్భాగంకల్పితంవిధివత్సునః । మాయావిభిర
నాలీఢమాదాస్యద్వంసిశాచరైః॥ ౪౬॥ వైమానికాఃపుణ్యకృతస్త్వజంతుమ
రుతాంపథిః । పుష్పకాలాకసంత్యోభంమేఘావరణతత్పరాః॥ ౪౭॥ మోక్ష్యథ
స్వగంబందీనాంవేణీబంధాన దూషితాః । శాపయం త్రితపాలస్త్వ బలా
త్కూరకచగ్రహైః॥ ౪౮॥ రావణావగ్రహక్లాంతమితివాగమృతేనసః । అభి
వవ్యమరుత్సంస్కృత్యమేఘ స్తిరోదధే॥ ౪౯॥ పురుషూతప్రభృతయస్సుర
మాదాశరథిః ౨౩౩౩ - రామోఘాత్వాతీత్యైశ్శరైః స్తస్య రావణస్య శిరాం
స్యేవకమలానిలేపాం - చ్చయం రాశింరణఘామేర్బలితుమం పూజాయోగ్యకరి
ష్యామిశుప్తైః సీతైః ద్వాభాశేలిథాపః॥ ... ౪౫

అపిరాదీతి॥ యజ్వభిః విధివద్విగ్రహం రావణాధాకల్పితం ఉపహృతం భా
గం మాయాః భిః మాయావేదిభిః అస్త్రయే త్యాది నా ఇని ప్రత్యయః - నిశాచరైః
అనాలీఢం అనాక్రాంతం యథాతథా అపిరాత్తునః ఆదాస్యద్వం ప్రతిగ్రహిథ॥

వైమానికా ఇతి॥ మరుతాం పథిన్యోమ్ని వై మానికాః - మానైశ్చరంతః -
రక్తప్రత్యయః - మేఘావరణతత్పరాః రావణభయోన్మేఘవ్యంశధానతత్పరాః
పుణ్యకృతస్సుకృతినః పుష్పకాలాకేన యదృచ్ఛయా రావణసమాన దశేనేనయ
స్సంత్యోభః తంత్యజంతుః॥ ... ౪౭

మోక్ష్యథేతి॥ హేదేవాః యాయం శాపేన సత్కూబరకత్వేణ యంత్ర
తాః స్రతిబద్ధానివారితా ఇతి యావత్ పాలస్త్వస్య రావణస్య బలాత్కూరే
ణయేకచగ్రహః కేశాకగ్నైరదూషితా ననువహతాః స్వగంబందీనాం బందీకృ
తస్వగ్ధాం గనానాం వేణీబంధాన్ స్తీత్యథ - పురాణీనలకూబరేణ త్వానమభి
సారయంత్యారంభాయా బలాత్కూరసంభోగాత్కృత్యైదురాత్మా రావణః
శప్తః ఇతః ప్రభృతి అన్యస్త్రీబలాత్కూరాత్ మూర్ధాశతధాదళిప్యతీతి॥ ౪౮

రావణేతి॥ కృష్ణో విష్ణుః సమేఘ ఇత్యవమిత సమాసః సీలమేఘశ్చ ధ్వస్యతే
విశ్రవసోవత్సం రావణ ఇతి విగ్రహః - విశ్రవశ్శబ్దాత్తస్యావత్స మిత్య బ్రూత్య
యః - విశ్రవసోవైశ్రవణ ఇతి విశ్రవణశబ్దస్య వృత్తివిషయే రావణాదేశః - రావ
ణ ఏవ అవగ్రహావహకప్రతిబంధ ఇత్యవృత్త్యయః లేనక్లాంతం మ్లానం మరు
తోదేవా ఏవ సస్యం ఇత్యేవం రూపేణ వాగమృతేన వాక్యలిలేన॥ ౫॥ అమృతం సలి
... ౪౯

కారోద్యతంసురాః। అంతైరనుయయ్యిష్టుంపుమైర్వాయుమివ ద్రుమ్భాః॥
౫౦॥ అథతస్యవిశాంపత్యురంతేకామ్యస్య కర్షణః। పురుషః ప్రబభూవాగ్నే
ర్విస్తయేనసహర్విజాం॥ ౫౧ ॥ హేమపాత్రగతందోర్భ్యామదధానఃప
యశ్చరుం। అను ప్రవేశాదాద్యస్యపుంసస్తేనాపిదుర్వహం॥౫౨॥ ప్రాజాప
త్యోవనీతంతదన్నంప్రత్యగ్రహీన్నృపః। పృషేవపయసాంసారమావిష్కృ
తముదస్వతః॥౫౩॥ అనేనకథితారాజ్ఞోగుణాస్తస్యాస్యదుగ్ధభాః। ప్రసూతిం
చకమేతస్మిన్తైగ్రాగ్య ప్రభవోపియత్॥౫౪॥ సతేజోవైష్ణవంపత్నీగ్న్వి
భజేవరుసంజ్ఞితం। ద్యావాపృథివ్యోః ప్రత్యగ్రహహర్పతిరివాతపం॥ ౫౫॥ అ

పురుహూతేతి॥ పురుహూతప్రభృతయః ఇంద్రప్రముఖాఃసురాఃదేవాః
సురకారోద్యతంవిష్టుంచైరనుయయ్యః కర్షవద్రుమాఃపుమైర్వాయుమి
వేతిసుగ్రీవాదివానరద్యోతకం- వానరాణాంచేవాంశత్వాత్॥ ... ౫౦

అథేతి॥ అథతస్యవిశాంపత్యుః రాజ్ఞోదశరథస్యకామ్యస్యకమణోంతేపు
త్రకామేష్ట్యనంతరంబుద్ధిజాంః స్తయేనసహఅగ్నేఃకోపిపురుషః ప్రబభూ
వప్రాదుగధవత్॥ ... ౫౧

హేమపాత్రేతి॥ ఆద్యస్యపుంసఃఅనిపురుషగ్యఅనుప్రవేశాత్తేనాపిహేమపా
త్రధారిణాపిపురుషేగదుర్వహంవోధుషశక్యంహేమపాత్రగతంస్వర్గపాత్ర
స్థంపయశ్చరుణ్దోర్భ్యామదధానఃపురుషోగ్నేభూవేతిసంబంధఃపూర్వేణ॥

ప్రాజాపత్యేతి॥ సృసోరాజాప్రాజాపత్యోవనీతం ప్రజాపతి సంబంధిపు
రుషోవనీతం- ప్రాజాపత్యేనవసిష్ఠేన ఉపనీతమితియోధః - సత్యనాదరణే
యః॥ ప్రాజాపత్యంనరంబిధిమామహాభ్యాగతంసృషేతశ్రీరామాయణవచన
విరోధాత్- తదన్నంప్రత్యగ్రహీత్- ఉదస్వతఃసముద్రాత్ఆవిష్కృతం ఆవి
ర్భూతంపయసాంసారమమృతమిత్యథః - పృషేవఇంద్రభవ॥ ౫౩

అనేనేతి॥ తస్యరాజ్ఞోగుణాఃఅనేన- హేతునా అస్యదుగ్ధభాఃకథితాః ఉ
త్పత్తిచకమ ఇతిచపాఠః- తైగ్రాగ్య ప్రభవోపిష్టురపితస్మిన్రాజసిప్రసూ
తింఉత్పత్తిచకమితియత్॥ ... ౫౪

సఇతి॥ సరాజాపత్యోశ్చరుసంజ్ఞితంచరునామధేయంవైష్ణవంవిష్టుసంబం
ధితేజఃవిభజేవిభాగమకరోత్- విభజేఇతిచపాఠః - కిమివఅహర్షణిః అపిత్యః
ద్యావాపృథివ్యోఃదివఃపృథివ్యాశ్చతయోః- ప్రత్యగ్రంనూతనంఅతవమివ॥౫౫
నుమిత్రామంతరేణవత్సోశ్చరువిభాగేకారణమాహ ॥ అర్పితేతి॥ త

ఘోటాతస్యకౌసల్యప్రియాకేకయవంశజాః | అతస్సంభావితాంతాభ్యాం సు
 మిత్రామైచ్చదీశ్వరః || ౫౬ || తేబహుజ్ఞస్యచిత్తజ్ఞేవత్సోగ్యవత్సుర్నసీషీతః |
 చరోరర్థభాగాభ్యాంతామయోజయతామభి || ౫౭ || సాహిత్రప్రణయవ
 త్యాసీశ్వపతోగ్నిరుభయోరపి | భ్రమరీవారణస్యేవమదనిష్యంద లేఖయోః ||
 ౫౮ || తాభిర్గర్భప్రజాభూత్యైదద్రదేవాంశసంభవః | సారీభిరివనాడిభిరమృ

స్యరాజ్ఞఃకౌసల్యా అచింతా బహుమతాకేకయ వంశజాకై కేయాప్రియా
 ఇష్టాలతఃకారణాదీశ్వరోగ్రాతాభ్యాంసంభావితాం - సుమిత్రామైచ్చత్ అ
 నుసంభావితామిదవారః || ౫౬

తథితః | బహుజ్ఞస్య అనేకవేదినః సుహీషీతః సుహీవ తేవత్సుర్గుణః చిత్త
 జ్ఞేభిః ప్రాప్తాస్తే తేజభవత్సోగ్యవరోరర్థభాగాభ్యాం ద్వయో రర్థభాగా
 యాలాభ్యామిత్యర్థః | తాం సుమిత్రాం అయోజయతాం ననః || శ్లో || కౌసల్యా
 జనయద్రామంచ విప్లవక్షణసంయతం | విష్ణోరగం మహాభాగం ప్రత్రమిత్యైకునం
 దనమతిరామాయణే - కౌసల్యా ప్రతస్య రామస్య చరోరర్థాంశభాక్త్యం సూ
 చితం | అత్ర రామస్య తురీయాంశభాక్త్యము క్తంతత్కథంః | రోధవంశం రథితీచే
 దువ్యతే | అర్థశబ్దః పుంలింగః సనమభాగవచనః అమరసింహస్తు || ౫౬ || భిత్తంశకల
 ఖండేవా పుంస్యగ్ధంస మేంశక ఇతి తస్మాద్విష్ణోరగం మహాభాగం ప్రత్రమిత్యై
 కునందనమిత్యత్ర అర్థశబ్దః పుంలింగః శకలవాచీ అన్యథాచీత్ || శ్లో || భరతోనా
 మకై కేయాంజ్ఞేన శ్శవరాశ్రమః | సాత్వోద్విష్ణోశ్చ తుర్భాగస్స రైవస్యచి
 తోగుణై రితి భరతస్య చతుర్థాంశభాక్త్యం || శ్లో || అఖలత్వ శత్రుఘ్నా సుమిత్రా
 జనయత్సుతా | వీరౌ సర్వాధికశతౌ విష్ణోరధశాసమస్త్వితాచితి లక్షణశత్రుఘ్న
 యోరర్థాంశభాక్త్యంచ విరుద్ధ్యే తేతి తస్మాత్తత్ర వరుప్రదానః పట్టసశ్లోకా అపి అ
 త్రోక్తస్యా విరోధేన యోజనీయా ఇతి || ౫౭

సాహితీ || సా సుమిత్రా ఉభయోఽపి నవతోగ్యప్రణయవత్యాసీత్ - య
 వభ్రమరీభ్రమరయవలిః వారణస్య గజస్య మదనిష్యంద లేఖయోః కపోలాభ్యాం
 స్సృతమదరేఖయోః యథాప్రణయవతీతద్వదితి || ౫౮

తాభిరితి | తాభిః కౌసల్యాదిభిః ప్రజానాం భూత్యై అభ్యుదయా యదేవస్య
 విషాః అంశసంభవః సవీవకారణం యననః - దివలకలాసంభూత ఇత్యర్థః - గర్భ

తాఖ్యాభిగమయః॥ ౫౯ ॥ సమమావన్నసత్వాస్తాబధురాపాండుగర్వః॥
అంతగతఫలారంభాస్సస్యానామివసంపదః॥ ౬౦ ॥ గుప్తందదృశురాత్మానం
సర్వాస్వప్నేషువామనైః । జలజాపిగదాశాఙ్గః చక్రలాంఛిత మూర్తభిః॥
౬౧ ॥ హేమపక్షప్రభాజాలంకృతానైవచిత్స్వతా । ఊహ్యంతేస్తమవల్లసవేగా
కృష్టపయోముచా॥ ౬౨ ॥ బిభ్రత్సాకౌస్తుభస్యాసంస్తనాంతరవిలంబితం । ప
ర్యుపాస్యంతలక్ష్మ్యైవపద్మవ్యంజనహస్తయా॥ ౬౩ ॥ కృతాభిషేకైర్దివ్యా
యాంత్రిసోక్తసిచసప్తభిః । బ్రహ్మార్షిభిఃపరంబ్రహ్మగుణాస్త్రిరుపతస్త్రిరే॥

పాయాభియకారలోపః అమృతాభిత్వాఖ్యానాసంతాభిఃజలపహనసా
మ్యాత్ నాఢీభిఃపృష్ఠిసగ్ధసీభిఃఅపాంవికారఃఅమృతయఃగర్భభవదధైర్యతః-జా
తావేకవచనం-గర్భాదధిగత్యర్థః-అత్రయాదవః॥ని॥తాస్తాంశతానచత్వా
రిరన్ధ్రీనాంవృష్టిసగ్ధ నే । ఆనందనాశ్చమేధ్యాశ్చమాతనాఃపూతనాభితిశతం
శతంపృష్ఠివహఃతేనర్వేవ్యమృతాహ్వయాభితి॥ ... ౫౯

సమమితి॥ సమంయుగవత్ ఆపన్నానిగృహీతానిసత్వానియాభిస్తాః గర్భి
ణ్యః॥ ని॥ ఆపన్నసత్వాస్యాగర్భ్యాంతర్వత్త్విచగర్భిణీత్యమరః-అతఏవాపాం
దురత్వపఃపాందురవగ్లాఃతాఃరాజవత్త్వఃఅంతగతాఃఫలారంభాఃఫలప్రా
దుర్భావాఃసాంతాఃసస్యానాంసంపదభవబధుఃరేఖః॥ ... ౬౦

సంప్రతితాసాంస్వప్నదర్శనాస్యాహ॥గుప్తమితి॥ సర్వాఃతాఃస్వప్నేషు
జలజఃశంఖః జలజాపిగదాశాఙ్గఃచక్రైః లాంఛితామూర్తయో యేషాంతై

ర్వామనైఃప్రాసైవీపురుషేఃగుప్తంరక్షితంఆత్మానంశ్వరూపందగృశుః॥౬౧

హేమేతి॥ కించ హేమ్నఃపక్షాణాంప్రభాజాలం కాంతిప్రంజంవిత్స్వతా
విస్తారయతావేగేన-అకృష్టాఃసయోముచః యేనతేనమవల్లసగర్భాత్తాగ్గ
నేచఊహ్యంతేస్తఊహాః॥ ... ౬౨

బిభ్రత్సేతి॥ కించ ససయోరంతరేమధ్యేవిలంబితంలంబమానంస్యస్యతభి

న్యాసః నిక్షేపః కౌస్తుభస్యాసఃతంబిభ్రత్సా ఫద్మమేవవ్యంజనహస్తేషు
స్యాస్తయాలక్ష్మ్యైవపర్యుపాస్యంతఉపాసితాః॥ ... ౬౩

కృతాభిషేకై రితి॥ దివ్యాయాంత్రిసోతసీత్రిదశగంగాయాంకృతాభిషే
కైఃకృతస్నానైః పరంబ్రహ్మవేదంగృహ్లాభిః ఉచ్యురధిసంప్రభిభృష్టా
భిః॥ ని॥ అత్రిభుగ్గుళ్ళుతుళ్ళుకపిలోగౌతమస్తథా । కశ్యపశాఙ్గిరాత్రైచ

౬౪ తాభ్యస్తధావిధాత్స్వప్నాత్త్రత్యాప్రీతోథ పార్థివః । మేనవ
 రఘ్నమాత్మ నంగురు త్వేనజగద్గురోః॥౬౪॥ సవిభక్తోవిభుస్తాసామేకఃకుక్షీ
 వ్యనైకధా । ఉవాసప్రతిమాచంద్రఃప్రసన్నానామపామివ॥ ౬౬॥ అథాగ్ర
 మహిషీరాజ్ఞఃప్రసూనమయేనశీ । పుత్రంతమోవహంలేభేన క్తంజ్యోతిరివా
 పథిః॥ ౬౭॥ రామఇత్యతిరామేణవపుషాతస్యచోదితః । నామధేయంగురు
 శ్చక్రైజగత్స్వగ్రథమమంగళం॥ ౬౮॥ రఘువంశప్రదీపేనతేనాప్రతిమతేజసా । ర
 త్సౌగృహగతాదీపాప్రత్యాదిష్టాఇవాభవ॥ ౬౯॥ శయ్యాగతేనరామేణ
 మాతాశాతోదరీబభౌ । సైకతామృజబలిసాజాహ్నువీవశరత్కృశా॥ ౭౦
 కై కేయ్యాస్తనయోజ్ఞైఃపరతో నామశీలవాః । జనయిత్రీమలచక్రైర్యఃప్రత్ర

పాస్త్యంత్రకరణఇత్యాత్మ నేవదం॥ ... ౬౪

త్యాగితి । తధావిధాత్స్వప్నాత్త్రత్యాప్రీతోథ పార్థివః
 ధివఃజగద్గురోర్భగవతః పురుషోత్తమస్యగురుత్వేనగురుభావేన ఆత్మనంప
 రాధ్యః యుఖ్యంమేనేలవగచ్ఛేన్న॥ ... ౬౫

సఇతి । సవిభుఃపురుషోత్తమఃఏకఃఅనేకధాబహుధావిభక్తస్సృతాసాం
 కుక్షీహుదలేషు ఉవాసప్రతిమాచంద్రః ప్రసన్నానామపాంకుక్షీవ్యవవాయు
 నాకంపిలైజలేయధావికవవచంద్రోబహుధావిభక్తోద్భవ్యతేతద్వత్॥ ౬౬

ఆధేవీ । అథానంతరం రాజ్ఞోదశరథస్యాగ్రమహిషీసతీవతిప్రతాకౌసల్యా
 ప్రసూతిసమయేదశమేనూసితమోవహంపుత్రానుతంలేభేప్రాప్తవతీత్యర్థః-న
 క్తంరాత్రేఽపిచర్చింపృక్షువిశేషితమోవహంజ్యోతిరివ॥ ... ౬౭

రామఇతి॥ అతిరామేణఅతిసుభగేనతస్యపుత్రస్యవపుషాచోదితఃప్రేరితః
 గురుద-శరథజగత్స్వగ్రథమమంగళంజగతాప్రథమభూతం మంగళంరామఇ
 తినామధేయంచక్రై॥ ... ౬౮

రఘువంశే । రఘువంశప్రదీపేనరఘువంశదీపకేనఅప్రతిమతేజసాలసదృ
 శతేజసాతేనరామేణ త్సౌగృహగతాః రత్సౌగృహంసూతికాగృహం- ప్రాగ
 యమగ్ధోభిహితః॥ ౬౯॥ అపృష్టశయ్యాంపరితోవిసారితైతి - సూతికాగృహం
 తాఃదీపాఃప్రత్యాదిష్టాస్తీగస్కృతాలభవ॥ ... ౭౦

శయ్యాగతేనైతి । శయ్యాగతేనశయనీయస్థేనఅనేనపుత్రేణసాశాతోదరీత
 నూదరీ మాతాబభౌ - శరత్కృశాశరదాకృశాజాహ్నువీగంగాసైకతాంభో
 జబలిసేవశయ్యాస్తానేనైకతంఅంభోజబలిస్తానేనరామః॥ ... ౭౦

కై కేయ్యాఇతి । కై కేయ్యః కేయవంశజాయాంభరతఇతిప్రసిద్ధస్తనయో

యభవశ్రియం॥ ౨౧ ॥ నీతౌలత్తుణశత్రుహ్నానుమిత్రాసుషువేయం సమ్యక్
 గాగమితావిద్యావ్రబోధవినియావివ॥ ౨౨॥ నిదోఁమమభవత్సర్వమావిహ్న
 తగుణంజగత్ | అన్వగాదివచస్వగోఁగాంగతంపురుషోత్తమం॥ ౨౩॥ తస్యో
 దయేవతుమాఁ దైఃపాలస్త్యచకితేశ్వరాఃవిరజస్సైర్మభస్వద్భిఃకడచ్ఛస్వ
 సీతాభవ॥ ౨౪ ॥ కృశానురపధూమత్యాశ్చసన్నత్యాత్మభాకరః | రక్షో
 విప్రకృతావాస్తామపవిధశుచావివ॥ ౨౫ ॥ దశానీనకిరీటేభ్యస్తస్య గంధాత్మన
 శ్రియః | మణివ్యాజేనవర్యస్తాఃపృథివ్యానుశ్రుబిందవః॥ ౨౬ ॥ పుత్రజన్మప్రవే

జ్ఞజ్ఞాతాః - కింవిధఃశీలవాన్యఃసప్రత్ర భగతఃప్రశ్రయఃవినియఃశ్రియంసంపదమి
 వజనయిత్రీంమూతరమలంచత్రైలంకృతవాః॥ ... ౨౧

సతావితి॥ సుమిత్రాసుతౌలత్తుణశత్రుహ్నా నామయమాయగ్జ్జాతాస
 మ్యగాగమితావిభక్తసావిద్యావ్రబోధవినియాతత్వజ్ఞానోద్దియజయీ వివసు
 షువేసూతవతి॥ ... ౨౨

నిర్దోషమితి॥ సర్వంజగత్ నిర్దోషందుష్పితౌదోషరహితం అవిహ్నతగు
 ణంప్రకటితారోగ్యగుణమభివత్ అత్రోస్పృక్షతే - గాంధుషంగతలవతీర్ణం
 పురుషోత్తమంవిష్ణుంస్వగోఁవ్యవ్వగాదివచస్వగోఁహిగుణ వాన్నిర్దోషజ్ఞేత్య
 ర్థః - స్వగఁతుల్యమభవదితిభావః॥ ... ౨౩

తస్యేతి॥ చతుమాఁ తేఃరామాదిరూపేణచతురూపస్యతస్యసఃగేరు
 దయేసకీపాలస్త్యాద్రావణాచ్ఛకితా ఉద్వేజితా ఈశ్వరా ఇంద్రాదగమీనా
 ధాయాసాంతాఃదిశఃచతస్రఃవిరజస్సైర్వగతధూళిః సభస్వద్భిఃవాయుభిఃమి
 షేణఉచ్ఛస్వసీతా ఇవేత్యుత్పేక్షా - స్వసెఃకతకరిక్తః - స్వనాధశరణసంతు
 ష్టానాందిశాముచ్ఛస్వసవాతా ఇవవాతావపురిత్యర్థః - చతుర్దిగ్గీశగతుణం
 మూర్తిఃచతుష్టయప్రయోజనమితిభావః॥ ... ౨౪

కృశానురితి॥ గతుసా గావజేనవిప్రకృతఃకృశానురగ్నిఃప్రభాకరస్సూర్యఇ
 తిద్వాయధాసంఖ్యనుపధూమత్యాత్మసన్నత్యాశ్చ అపవిధశుచానిరస్తరుః
 ఖావివప్రస్తామభవతామ్॥ ... ౨౫

దశేతి॥ తతః గంధాత్మత్విక్షణ ఏవరాక్షసానాంశ్రియోశ్రుబిందవఃద
 శానసస్య రావణస్య కిరీటేభ్యో మకుటేభ్యస్స కాశాన్తణీనాం వ్యాజేనపృథి
 వ్యాంవర్యస్తాఃపతితాఃరామోదయేసతిరావణకిరీటేమణిభ్యశలక్షణందుర్ని
 మిత్రమభూదిత్యర్థః॥ ... ౨౬

శ్యానా ర్యాణాంతస్యపుత్రీణః । ఆరంభంప్రథమంచక్రదేవ దుందుభ
 మోదివి॥ ౨౨ ॥ సంతానకమయ్యావృష్టిగ్భవనేతస్యపెతుషీ । సన్తంగళోపచా
 రాణాంసైవాదిరచనాభవత్॥ ౨౩ ॥ కుమారాఃకృతసంస్కారాస్తైధాత్రీ
 స్తస్యపాయినః । అనందేనాగ్రజేనెవసమంవవృధిరేపితుః॥ ౨౪ ॥ స్వాభావి
 కంవినీతత్వంతేహంపిసహజమౌచా । ముమూర్షుసహజం తెజోహఃపైవహ
 విర్భుజాం॥ ౨౫ ॥ పరస్పరావిరుద్ధాస్తైశ్చరఘోరనఘంకులం । అముద్యో
 తయామాసుద్దేవారణ్యమివతావః॥ ౨౬ ॥ సమానేపిచసౌభాగ్యతైశ్చభోభా
 రామలక్ష్మణౌ । తథాభరతశత్రుఘ్నాపీత్యాద్వంద్యంబభూవతః॥ ౨౭ ॥ త

పుత్రేతి॥ పుత్రోస్యేతిపుత్రాస్తస్యదశరథస్యపుత్రజన్మనిప్రవేశ్యానాంప్రవేశిత
 వ్యానాంతూర్యాణాంవాద్యానామారంభం ఉపక్రమంచిది దేవదుందుభయః
 ప్రథమంచక్రః సాక్షాత్పితృదేశరథాదవ్యధికందేవాముముదిరేభిత్సర్గః॥ ౨౨

సంతానేతి॥ సంతానకమయ్యాసంతానకాదివ్యవృత్తువిశేషఃతత్పుష్పయూ
 వృష్టివృక్షాంచతస్యదశరథస్యభవనేతేతషీవతంశిసన్తంగళోపచారాణాంస
 ద్భిరనుష్ఠేయానాంమంగళోపచారాణాంసైవ అచిరచనాప్రథమవిన్యాసాప్ర
 థమక్రియాభవత్ అనేనాత్రత్యదేవతావ్యాపారస్య భగవతోజననరూపత్వా
 త్సోత్సాహకత్వంసూచితం॥ ౨౩

కుమారాఃకృతసంస్కారాఃకృతజాతకమౌచామకరణాన్నప్రాశనా
 దిసంస్కారాఃధాత్రీస్తస్యపాయినఃకుమారాఃఅగ్రజేనెపితుఃశ్లేష్మపుత్రేణేవ
 త్యథః అనందేనసమసాకంవవృధిరే అనందోపివపృథభిత్సర్గః॥ ౨౪

స్వాభావికమితి॥ వినయకర్తృణాశిక్షయాతేహంకుమారాణాంస్వాభావికం
 వినీతత్వంశిక్షితత్వంస్వాభావికస్య ప్రతిబింబతయాసహజత్వ ముపాత్తంహవి
 పాఅజ్యోరినాహవిర్భుజామగ్నినాం సహజంస్వాభావికంతేజభవముమూర్షు॥

పరస్పరేతి॥ భిన్నోదరాఅపిపరస్పరావిరుద్ధాఅన్యోన్యావిరోధినఃతేకుమా
 రాఃరఘోరనఘందోష రహితంకులం వంశం అలమత్యర్థమద్యోతయామా
 సుః ప్రకాశయాంచక్రేరేకులదీపకాలభవన్నిత్యథః ఋతవః ధసంతాదయః
 దేవారణ్యందేవాద్యధిష్ఠితారణ్యమివ॥౨౬॥ సమానఇతి॥ సౌభాగ్యతైశ్చభౌ
 శ్చత్యేసమానేసత్యపిరామలక్ష్మణౌభౌభాయథా శ్రీత్యా స్నేహేనద్వంద్యం
 సంగతావభూతాంతద్వన్భరతశత్రుఘ్నావపిద్వంద్యంయుగ్మంబభూవతుః॥ ౨౭

షాండ్వయోర్వయోరైక్యంబిభేదేనకదాచవ । యథావాయువి భావస్వోగ్య
థాచంద్రసముద్రయోః ॥ ౮౩ ॥ తెప్రజానాంప్రజానాథాస్తైజసాప్రత్రయో
చ । మనోజహ్నుర్నిదాఘాంతేశ్యామాభ్రాదివసాఇవ ॥ ౮౪ ॥ సచతుర్థాబ
భావ్యస్తప్రసవఃపృథివీవతేః । ధమాఽర్థకామమోక్షాణామవతారఇవాంగ
భాక్ ॥ ౮౫ ॥ గుణైరా రాధయామాసు సైగురుంగురువత్సలాః । తమేవచ
తురంతేశంరత్నైరివమహాగ్లవః ॥ ౮౬ ॥ సురగజఇవదన్తైర్భగ్నదైత్యాసిధా
రైర్నయ్యఇవఫలబంధవ్యక్తయోగైరుపాయైః । హరిరివయుగదీప్తైర్దోఽర్చిరం
తైస్తదీయైఃపతిరవనివతీనానైశ్చకాశేచతుర్భిః ॥

—* ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌరఘువంశేమహాకావ్యేదశమస్కర్గః. *

యోరుభయోరైక్యమేకత్వంకదాచనజాతునవిభేదేనభిన్నం - కథమివ వాయువి
భావస్వోగ్యథాఅనిలాగ్నౌర్విరివచంద్రసముద్రయోరివ సైక్యమేకత్వంనవిభేదే
ఏకకార్యత్వంచసమానదుఃఖత్వం చక్రమారుపమానద్వయాలభ్యతే సహసం
బంధినౌవహ్నివాయూచంద్రవృద్ధౌవర్థతేసింధుఃతక్ష యేక్షీయతఇతి ॥ ౮౩

తఇతి ॥ ప్రజానాథాఃస్వామిన సైకుమారాః తేజసాప్రభావేణప్రత్రయే
ణవిసయేనచనిదాఘాంతేశ్మావసానేశ్యామాస్యభ్రాణి యేషాంతేశ్యామా
భ్యానాత్కీతోస్థాఇతిభావః - దివసాఇవప్రజానాంమనోజహ్నుః ॥ ౮౪

సఇతి ॥ చతుర్థావతుఃప్రకారేణవ్యస్తౌవిభక్తఃపృథివీవతేస్సప్రసవస్సంతా
నఃఅంగభాక్ ధమాఽర్థకామమోక్షాణాంఅవతారఇవబభౌ ॥ ౮౫

గుణైరితి ॥ గురువత్సలాఃపితృభక్తాఃతేకుమారాఃగుణైర్విసయాదిభిర్గురుం
పితరంచతుర్థామంతానాంచతుర్దిగంతానాం ఈశంచతురంతేశంతందశరధమే
వమహాగ్లవాశ్చైత్యైరోరత్నైరివఆరాధయామాసుః ॥ ... ౮౬

సురగజఇతి ॥ భగ్నదైత్యానామసిధారాలయధధారాయైస్తైఃదంతైశ్చ
తుర్గంతైస్సురగజఇవ విరావత ఇష్టఫలబంధేనఫలసిద్ధ్యావ్యక్తయోగైరనుమితి
యక్షైభిఃచతుర్భిరుపాయైస్సామాదిభిఃనయోనీతిరివ యుగదీప్తైశ్చతుర్భి
దోఽర్చిర్భుజైః హరిరివవిష్ణురివతదీయైఃహరిసంబంధిభిః అంతైశ్చతుర్భిస్తైఃపు
త్రైగ్లవనివతీనాంపతిః రాజాదశరథఃచకాశేరేణే ॥ ... ౮౭

ఇతిశ్రీమహాపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరిపరచితాయాం సంజీవనీ
సూత్రాఖ్యాయాంరఘువంశవ్యాఖ్యాయాం - దశమస్కర్గః.

